ૐ

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જીવનકળા

લેખક તથા પ્રકાશક —

બ્ર. ગોવર્ધનદાસજી

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ,

સ્ટેશન, અગાસ-વાયા, આણંદ

स्व० सूरज देवी की पुण्य स्मृति
में गुजरतन पारख द्वारा सप्रेम भेंट

તૃતીયાવૃત્તિ.

સં૦ ૨૦૦૫ પ્રત ૧૦૦૦ સને ૧૯૪૯

મુદ્રક – ગોવિંદલાલ મોહનલાલ જાની શ્રી દીપક પ્રીન્ટરી, રતનપોળ અમદાવાદ

સ્વાત્મવૃત્તાંત

ધન્ય રે દિવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે,
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે ધન્ય. ૧

ઓગણીસસે ને એકત્રીસે, આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
ઓગણીસસે ને બેતાલીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્યધાર રે. ધન્ય. ૨

ઓગણીસસે ને સુડતાલીસે, સમકીત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિજ સ્વરૂપ અવભાસ્યું રે ધન્ય ૩

ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો, પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે,
જેમ જેમ તે હડસેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે રચ રે. ધન્ય ૪

વધતું એમજ ચાલિયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ ભાસે મનમાંહિ રે ધન્ય. ૫

યથા હેતુ જે ચિત્તનો, સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે ધન્ય. ૬

આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, થશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
કેવળ લગભગ ભૂમિકા, સ્પર્શીને દેહ વિયોગ રે. ધન્ય ૭

અવશ્ય કર્મનો ભોગ જે, ભોગવવો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારીને, જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે ધન્ય

"શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર"

અર્પણ—પત્રિકા

" અહો ! અહો ! શ્રી સદ્‌ગુરુ ! કરુણાસિંધુ અપાર,
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર
શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન,
તે તો પ્રભુએ આપીઓ, વર્તું ચરણાધીન. "

मनसि वचसि काये पुण्यपीयुषपूर्णा
त्रिभुवनमुपकारश्रेणीभिः पूरयन्त ।
परगुणपरमाणून् पर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विकसन्त सन्ति सन्त कियन्त ॥

જેનાં મન વચન અને કાયામાં પુણ્યરૂપી અમૃત ભરેલું છે, જે ત્રણ લોકને ઉપકારની પરંપરાવડે પૂરી દે છે, અન્યના પરમાણુ જેવડા ગુણોને પણ જે પર્વત જેવડા ગણી સદા પોતાના હૃદયમાં વિકાસ પામે છે તેવા સંતો જગતમાં કેટલાક હોય ?

આવા વિરલ સદ્‌ગુણી સંત શ્રીમદ્ લઘુરાજ મહારાજનો યોગ આ મનુષ્યભવનું સફળપણું થવામાં ઉત્તમ નિમિત્તરૂપ બન્યો હોવાથી તથા જેમની છત્ર છાયામાં આ 'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જીવનકળા'ની સંકલના રૂપ શુભ કાર્ય શરૂ થઇ પૂર્ણ થયું હોવાથી, તેમજ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રના આત્મજ્ઞાનનો વારસો પામી અનેક આત્માઓને આત્મજ્ઞાનનો રંગ લગાડવામાં એંશી વર્ષની પકવ વય થઈ ગયા છતાં પ્રબળ પુરુષાર્થમાં પ્રવર્તતા હોવાથી, તેમના જ યોગબળે તૈયાર થયેલ 'ફૂલ નહી તો ફૂલની પાંખડી' રૂપ આ પ્રયત્ન-પુષ્પ તેમની સેવામાં આત્મઅર્પણ ભાવે સાદર સમર્પણ કરી કૃતાર્થ થઉં છું

લિ૰ તે પ્રત્યુપકાર વાળવા
સર્વથા અસમર્થ, સદા આભારી,
સત્પુરુષના ચરણકમળની સેવાનો ઇચ્છક
દાસાનુદાસ
બ્રહ્મચારી બાળ ગોવર્ધન

પરિચય

આ પુસ્તકની એક વિશેષતા છે

*

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આત્મપ્રતીતિ કરી પરમાત્મદર્શન પામ્યા

તેમના જીવન કાળમાં સસર્ગમાં આવનારામાંથી કેટલાકને તેમની ચમત્કારી લબ્ધિઓનો પરિચય થયો હતો કોઈ કોઈને તેમણે આત્મપ્રતીતિ કરાવી હતી, કોઈને આત્મરૂપ કર્યા હતા શ્રી લલ્લુજી મહારાજ—લઘુરાજ નામે પ્રસિદ્ધ તેમના આત્મજ્ઞાનના વારસદાર થયા હતા

તેમનાં અનેક વર્ષો તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનમાં વ્યતીત થયાં સાંપ્રદાયિકોએ તેમનો ત્યાગ કર્યો, અનેક પરિષહો તેમને સહન કરવા પડ્યા સીમમાં જતા આવતા ખેડૂતો તથા પાટીદાર બાઈઓ પાસેથી તેમને ભિક્ષા મળતી તેમણે 'ધર્મલાભ' આ ભદ્રિક જનોને આપવા માંડયો, અને તેમાંથી અનેક 'ભૂઝયા', અનેક લલ્લુજી મહારાજના અન્તેવાસી થઈ રહ્યા, આમાંથી અગાસ આશ્રમનો જન્મ થયો.

શ્રી લઘુરાજ સ્વામી શ્રીમદ્‌ના અનન્ય ભક્ત હતા, તેમની ગુરુભક્તિ ચમત્કારી હતી 'આ સસારમાં એક આત્મા સાચો છે' એ દેશનાનો સતત પ્રવાહ એમના તરફથી વહ્યા કરતો હતો તેમણે પરમ કરુણાથી કેટલાયે સંશયગ્રસ્ત આધુનિકોને 'આત્મા છે' એવી ઝાંખી કરાવી હતી, તેમની ભાવનાનો પ્રવાહ અપ્રતિહત હતો

આ મહાત્માના અંતેવાસી બ્રહ્મચારી શ્રી ગોવર્ધનભાઈએ આ પુસ્તક લખી તેમની સમક્ષ વાંચી સભળાવ્યુ હતુ પૂજ્યપાદ શ્રી લઘુરાજ સ્વામીએ તેને કસોટીએ કસી મજૂર કર્યું હતુ

આ પુસ્તકની એ વિશેષતા છે

રસિકલાલ છો પરીખ

ॐ

આવૃત્તિ બીજી—

લેખકના બે બોલ

શ્રીમદ્ રાજ્યચંદ્ર રવજીભાઈના જીવન સંબંધી પ્રથમ પુસ્તક "સાક્ષાત્ સરસ્વતી" સં ૧૯૪૩ માં તેમની હયાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું તેમના મિત્ર વિનયચંદ્ર પોપટલાલ દફ્તરીએ તે તૈયાર કરેલું હતું તેની પછી શ્રીમદ્ રાજ્યચંદ્રે પોતે સ્વાત્મવૃત્તાંતરૂપ ૧૩ વર્ષ સુધીની પોતાની ચર્યા સં ૧૯૪૧ માં લખી છે 'સાક્ષાત્ સરસ્વતી'-ની બે બીજી આવૃત્તિઓ ઈ સ ૧૯૨૧ માં અમદાવાદના મુમુક્ષુ વર્ગ તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી શ્રીમદ્ના દેહોત્સર્ગ પછી, સં ૧૯૬૫ માં ઝવેરી માણેકલાલ ઘેલાભાઈએ "શ્રીમાન્ રાજ્યચંદ્રજીનું આધ્યાત્મિકજીવન' નામનો તેઓશ્રીની જયંતિ વખતે એક નિબંધ વાંચેલો તે પણ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે ત્યાર પછી જયંતિઓ ઉજવાતી તેમાં ગાંધીજી, આનંદશંકર ધ્રુવ કાકા કાલેલકર વગેરે વિદ્વાનોનાં ભાષણો થતાં, તેનો એક સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયો છે

"શ્રીમદ્ રાજ્યચંદ્ર જીવનકળા"ની ઉત્પત્તિ પણ સં ૧૯૯૧ ની જયંતિના નિમિત્તે થઈ છે ભાઈ ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલની સૂચનાથી નિબંધરૂપે લખવા શરૂ કરેલ, પછી પુસ્તકરૂપે છપાવવાની તેમની ધારણા થવાથી તેમની સૂચના પ્રમાણે કંઈક વિસ્તારપૂર્વક પાછળનો ભાગ લખાયો પાછળથી તેમનો વિચાર એ નિબંધમાંથી કંઈક લઈ જયંતિ વગેરેનાં વ્યાખ્યાન સહિત 'શ્રીમદ્ની જીવન યાત્રા' પ્રસિદ્ધ કરવાનો થયો તે પ્રમાણે તે ગ્રંથ સં ૧૯૯૧માં પ્રસિદ્ધ થયો

ભાદરણ શ્રીમદ્ રાજ્યચંદ્ર મંદિરની સ્થાપનાના મહોત્સવ પ્રસંગે મુમુક્ષુઓને ભેટ આપવા સં ૧૯૯૪માં 'શ્રીમદ્ રાજ્યચંદ્ર જીવનકળા'ની પ્રથમ આવૃત્તિ 'પ્રસ્થાન કાર્યાલય દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યાર પછી તાં

૭ વર્ષમાં ઘણા મુમુક્ષુઓને તે ઉપયોગી જણાયાથી આ બીજી આવૃત્તિ 'શ્રીમદ્ રાજચદ્ર આશ્રમ અગાસ' દ્વારા પ્રગટ થાય છે

તેમાં 'મુંબઈ નિવાસકાળના કેટલાક પ્રસગો'' નામે દશમુ પ્રકરણ નવી માહિતી મળી તે પ્રમાણે ઉમેરેલુ છે અને બાકીના પ્રસંગોમાં ઘટતો આવશ્યક ફેરફાર કર્યો છે મુખ્ય ક્રમ તો પહેલી આવૃત્તિ પ્રમાણે જ રાખેલો છે મુબઈના પ્રસગો જેવા જ વવાણિયા વસો, ખભાત, ઇડર, હડમતાલા, મોરબી આદિના પ્રસગો પણ વિશેષતા દર્શાવે તેવા છે, પણ તે ભવિષ્યની આવૃત્તિમા બનવા યોગ્ય છે, હાલના સયોગોમાં આટલાથી સતોષ માનવા યોગ્ય છે

શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર આશ્રમ,
અગાસ
સ ૨૦૦૦ જેઠ વદ ૮ બુધ

બ્રહ્મચારી ગોવર્ધનદાસ

અનુક્રમણિકા

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	લાઈન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦	૧	સાભળેલ	સાંભળેલ
૧૨	૪	ભવશકના	ભવશકના
૧૩	૧૫	એ ચિતા	એ ચિતના
૧૪	૧૨	ભક્તમાં	ભક્તિમાં
	૧૫	તરગરૂપ	તરંગરૂપ
૩૦	૨	લાગે છે,	લાગે છે
	૭	સગાવહાલાએ	સગાં વહાલાંએ
૫૦	૧૪	દરરેજ	દરરોજ
૫૯	૨૪	ક્રિયા ભાત્વ	ક્રિયાભાવ
૬૪	૧૧	સશીલને	સુશીલને
૬૭	૧૭	ત્રેસઠ	ત્રેસઠ
	૨૩	સહસ્ત્ર	સહસ્ર
	૨૪	કેવળ જ્ઞાન થયું	કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું
૬૯	૧૬	બાંધુ ?	બાંધુ ?
૭૧	૨	દુઃખ નિવૃત્ત	દુ ખ નિવૃત્તિ
૧૧૦	૨૩	બાલાાડબરથી	બાહ્યાડંબરથી
૧૧૬	૨૧	હતો" મરકીની	હતો "મરકીની
૧૩૭	૧	વેદાંત અ	વેદાંત, અને
૧૩૮	૩	આચારગ	આચારાંગ
૧૪૬	૭	દુદ્રુમયં વાલિસેણ	દદ્રુમય વાલિસેણં
૧૪૭	૯	૧૬	૧૭
૧૪૭	૧૧	દેવકરજી	દેવકરણજી
	૨૦	દેવકરજી	દેવકરણજી
૧૫૦	૧૨	આરયા, થઈ	આરયા થઈ,

પૃષ્ઠ	લાઇન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૨	૧	૧૭	૧૮
૧૫૪	૧	૧૮	૧૯
૧૫૬	૮	કઇ	કાંઇ
૧૫૬	૧૫	પામર	હું પામર
૧૬૧	૭	૨૦	૧૯
૧૬૧	૧૬	ભક્તિથી	ભક્તિથી
	૨૩	મુમુક્ષુઓ	મુમુક્ષુઓના
૧૭૮	૧૯	વિચાણા	વિચારણા
૧૭૨	૨૦	જોમ	જેમ
૧૭૪	૧૩	છે,	છે
૧૭૫	૧૫	ભાબમાં	ભાવમાં
૧૮૪	૧૫	લાકોને	લોકોને
૧૮૯	૪	મોહનજીલાન	મોહનલાલજી
૧૯૮	૫	બહુ	વહુ
૨૦૦	૧૩	પ્રકારકા	પ્રકારના
૨૦૭	૯	સાબધી	સબંધી
	૧૧	અહી	અહીં
૨૦૯	૫	અગળ	આગળ
	૮	વકટ	વિકટ
૨૧૮	૧૩-૧૪ વચ્ચે ૧ લાઇન રહી ગઇ છે		અંતિમ ચર્યા.
૨૨૪	૧૫	સાભળા	સાંભળો
૨૩૭	૧૨	વિચારવાને	વિચારવાનને
૨૪૨	૧૯	આવિરિત	આવરિત
૨૫૨	૧	ચતન્ય	ચૈતન્ય
	૨૫	સ્વસ્વરૂપમ	સ્વસ્વરૂપમાં
૨૫૩	૧૫	સર્વાત્કૃષ્ટ	સર્વોત્કૃષ્ટ
૨૬૪	૧૭	કામનાર	કામના રે

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

જીવનકળા

મંગલ-વચન

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત,
સમજાવ્યુ તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત 1
દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો ! વંદન અગણિત 2
પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ પરમ જ્ઞાન સુખધામ,
જેણે આપ્યુ ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ 3

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

જે મહાપુરુષની વિશ્વવિહારી પ્રજ્ઞા હતી, અનેક જન્મોમાં આરાધેલો જેનો યોગ હતો એટલે જન્મથી જ યોગીશ્વર જેવી જેની નિરપરાધી વૈરાગ્યમય દશા હતી, અલ્પ વયમાં આત્મજ્ઞાનનો જેને ઉદય થયો હતો, સ્મરણશક્તિ જેની અદ્ભુત હતી અને સર્વ જીવો પ્રત્યે જેનો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ હતો, એવા આશ્ચર્યની મૂર્તિ સમા મહાત્માનું અચિંત્ય માહાત્મ્ય ક્યાં અને આ અલ્પમતિની પ્રતિભારહિત સામાન્ય વાચા ક્યાં ! ક્યાં ઝળહળતા સૂર્યનું તેજ અને ક્યાં આગિયાનું અજવાળું ! આમ અણુ-ગજનું છતાં છાબડામાં એક બાજુ મેરુ-

પર્વત મૂકી આમેના છાબડામાં સરસવનો દાણો મૂકી તુલના કરવા જેવું સાહસ હું આરંભું છું તે હાસ્યપાત્ર છે, છતાં જગતમાં વ્યવહાર કોઈ ને કોઈ પ્રકાર કરવો પડે છે જેમ બીજનો ચંદ્ર બતાવવા આકાશને અડે તેની લાંબી આંગળી કોઇની પાસે હોતી નથી તોપણ માત્ર અંગુલિ-નિર્દેશથી તે દિશા દર્શાવી જોનારની દૃષ્ટિ ચંદ્ર પ્રત્યે વળે તેમ કરીએ છીએ, તેમ આ અલ્પ પ્રયત્ન શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના પ્રતાપ પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેનારને ઉપયોગી નીવડે અને મારી વૃત્તિ મહાત્મા પુરુષનાં પ્રભાવશાળી વચનોમાં તથા તેના યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાં રહે એ શુભ આશયથી અણુજુગતું કાર્ય માથે લેવાની ધૃષ્ટતા કરું છું સર્વતોભદ્ર સ્વપર હિતકારી કાર્યની પ્રતીતિ થયા પછી આ કલમ પકડી છે તેમ છતાં, મારી અયોગ્યતાથી એ મહાપુરુષ રૂપી ચંદ્રની પ્રભામાં કલંકરૂપ હું ન ભાસું તો ઠીક એ ભાવનાથી તે જ્ઞાની પુરુષના ચરણકમળમાં અહંભાવ અર્પણ કરી તેની કૃપારૂપ કિરણોમાં અભેદભાવે ફરી ફરી નમસ્કાર કરું છું

" मत्वेति नाथ तव संस्तवनं मयेदम्
आरभ्यते तनुधियापि तव प्रभावात् ।
चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिंदु ॥ ७ ॥
आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषम्
त्वत्संकथापि जगतां दुरितानि हन्ति ।
दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव
पद्माकरेषु जलजानि विकासभांजि ॥ ८ ॥

मानतुंगाचार्य–भक्तामरस्तोत्र

ભાવાર્થ—હે નાથ, તારું સ્તવન અનેક ભવનાં પાપનો નાશ કરનાર છે એમ માનીને, અલ્પ બુદ્ધિ હોવા છતાં તારા પ્રભાવના આલંબનથી આ તારી સ્તુતિ શરૂ કરું છું તે-કમલિની પત્ર પર

પડેલું જળબિંદુ પણ મનોહર મોતીની શોભા ધારણ કરે છે, તેમ સત્પુરુષોના ચિત્તની પ્રસન્નતાનું કારણ તારા પ્રભાવથી બને.

સમસ્ત દોષોને દૂર કરે તેવું તારું સ્તવન તો શું પણ તારી કથા પણ ત્રણે લોકના લોકોનાં કષ્ટોને કાપી નાખે છે, સહસ્ર કિરણોવાળો સૂર્ય દૂર રહો, માત્ર તેની અરુણોદયની પ્રભા જ સરોવરમાંના કમળોનો વિકાસ કરવા સમર્થ છે

૧

સ્વ–વૃત્તાંત

નિદ્રામાંથી જાગતાં કોઈ આળસ મરડીને બેઠા થાય અને ઘરમાં ચોરી થયાના ચિહ્ન જોતા સંભ્રમમાં પડી જાય તેમ, ઈ સ. ૧૮૫૭ના સંક્ષોભ કાળને એક દશકો વીત્યા પછી હિંદમાં સંસારસુધારો, દેશની આબાદી, કેળવણી અને ધર્મોદ્ધારનાં બીજ વાવવાની શરૂઆત થતી હતી તે સમયતિકાળમાં, પૂર્વમાં બંગાળામાં રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને વિવેકાનંદના પ્રયત્નોના મૂળ જામતા હતાં ઉત્તરમાં આર્યસમાજ અને સ્વામી રામતીર્થની તૈયારીઓ થતી હતી દક્ષિણમાં પેશ્વાઈનાં તાજા સ્મરણોમાં લોકમાન્ય બાળગંગાધર ટિળક અને ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે ઊછરતા હતા મહાત્મા ગાંધીજીના જન્મ પહેલા એક વર્ષે વવાણિયા બંદર નામના કાઠિયાવાડના એક શાંત રમણીય ગામના વણિક કુટુંબમાં સંવત ૧૯૨૪ના કાર્તિક સુદ ૧૫ ને રવિવારે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો જન્મ થયો હતો તેમના પિતાનું નામ મહેતા રવજીભાઈ પંચાણભાઈ હતું અને તેમનાં માતાનું નામ દેવબાઈ હતું કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યની જન્મતિથિને દિવસે કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ આ મહાત્માએ પણ જન્મ લીધો હતો એ જ વર્ષમાં આત્મજ્ઞાની ચિદાનંદજી મહારાજનો દેહ છૂટયાના સમાચાર સાંભળ્યા છે

શ્રીમદ્દના પિતામહ શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત હતા ભક્તિરૂપી જળનો પ્રવાહ એ કુટુંબરૂપી સરોવરમાં અસ્ખલિત વહ્યા કરતો તેમાં ઊંચા આકાશમાંની મનોહર સંધ્યાના રંગ કે ઈંદ્રધનુષ્યના રંગ સરોવરના નિર્મળ જળમાં પ્રતિબિંબ પામે તેમ શ્રીમદ્દના માતુશ્રી દેવબાઈ જૈન સંસ્કારો લાવ્યાં હતાં વવાણિયાનાં બીજા વણિક કુટુંબો પણ જૈનધર્મને અનુસરતા હતાં તે સર્વ સંસ્કારોનું મિશ્રણ કોઈ અજબ રીતે ગંગા-યમુનાના સંગમની પેઠે આપણા બાળમહાત્માના હૃદયમાં રેલાતું હતું પોતાની પ્રૌઢ વાણીમાં બાવીસ વર્ષની વયે આ બાળ વયનું વર્ણન સમુચ્ચય વયચર્યા નામના લેખમાં પોતે કર્યું છે તે જ અહીં ઉતારી લઉં છું

' સંવત ૧૯૨૪ના કાર્તિક સુદિ ૧૫, રવિએ મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બાવીસ વર્ષ પૂર્ણ થયાં બાવીસ વર્ષની અલ્પ વયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં દીઠા છે નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારના સંસારી મોજા, અનંત દુઃખમૂળ, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે સમર્થ તત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે જાતિના અનેક વિચારો તે અલ્પ વયમાં મેં કરેલા છે મહાન ચક્રવર્તીએ કરેલા તૃષ્ણાના વિચાર, અને એક નિસ્પૃહી મહાત્માએ કરેલા નિસ્પૃહાના વિચાર મેં કર્યા છે અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે અલ્પ વયમાં મહત્ વિચારો કરી નાખ્યા છે મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે એ સઘળું બહુ ગંભીર ભાવથી આજે હું દૃષ્ટિ દઈ જોઉં છું, તો પ્રથમની મારી ઊગતી વિચારશ્રેણી, આત્મદશા અને આજને આભ્યંતર-પાતાળનું અંતર છે, તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી પણ શોચ) કરશો કે એટલી બધી વિચિત્રતાનું કોઈ સ્થળે લેખન-ચિત્રન કર્યું છે કે નહીં ? તો ત્યાં એટલું જ કહી શકીશ કે લેખન-ચિત્રન સઘળું

સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે આકી પન–નેખિનીને સમાગમ કરી જગતમા દર્શાવવાનુ પ્રયત્ન કર્યું નથી યદિ હું એમ સમજી શકુ છુ કે તેવય ચર્યા જનસમૂદને બહુ ઉપયોગી પુન પુન મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ ભણીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે, પણ મારી સ્મૃતિએ તે પરિશ્રમ લેવાની મને ચોખ્ખી ના કહી હતી, એટલે નિરુપાયતાથી ક્ષમા ઇચ્છી વઉ છુ પારિણામિક વિચારથી તે સ્મૃતિની ઇચ્છાને દમાવી, તે જ સ્મૃતિને સમજાવી તે વયચર્યા ધીરે ધીરે બનશે તો, અવસ્ય ધવળ–પત્ર પર મૂકીશ તોપણ સભારી જઉ છુ —

સમુચ્ચય વયચર્યા

"સાત વર્ષ સુધી એકાત બાળ વયની રમત ગમત સેવી હતી એટલુ મને તે વેળા માટે સ્મૃતિમાં છે કે વિચિત્ર કલ્પના—કલ્પનાનુ સ્વરૂપ કે હેતુ સમજ્યા વગર—મારા આત્મામાં થયા કરતી હતી. રમત ગમતમાં પણ વિજય મેળવવાની અને રાજેશ્વર જેવી ઉચી પદવી મેળવવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી વસ્ત્ર પહેરવાની, સ્વચ્છ રાખવાની, ખાવાપીવાની, સૂવાની બેસવાની, બધી વિદેહી દશા હતી, છતાં [1]હાડ ગરીબ હતુ તે દશા હજુ સાંભરે છે અત્યારનું વિવેકી જ્ઞાન તે વયમાં હોત, તો મને મોક્ષ માટે ઝાઝી જિજ્ઞાસા રહેત નહિ, એવી નિરપરાધી દશા હોવાથી પુન પુન તે સાંભરે છે

"સાત વર્ષથી અગિયાર વર્ષ સુધીનો કાળ કેળવણી લેવામા હતો આજે મારી સ્મૃતિ જેટલી ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેટલી ખ્યાતિ ભોગવવાથી તે કઈક અપરાધી થઈ છે પણ તે કાળે નિરપરાધી સ્મૃતિ હોવાથી એક જ વાર પાઠનુ અવલોકન કરવુ પડતુ હતુ, છતાં ખ્યાતિનો હેતુ નહોતો એટલે ઉપાધિ બહુ ઓછી હતી સ્મૃતિ એવી બળવત્તર હતી કે જેવી સ્મૃતિ બહુ જ થોડા મનુષ્યોમાં આ કાળે આ ક્ષેત્રે હશે અભ્યાસમા પ્રમાદી બહુ હતો વાતડાહ્યો, રમતિયાળ અને

---

[1] રડી પડે તેવુ અત કરણ

આનંદી હતો પાઠ માત્ર શિક્ષક વચાવે તે જ વેળા વાંચી તેનો ભાવાર્થ કહી જતો એ ભણીની નિશ્ચિતતા હતી તે વેળા પ્રીતિ, સરળ વાત્સલ્યતા મારામાં બહુ હતી, સર્વથી એકત્વ ઇચ્છતો, સર્વમાં ભ્રાતૃભાવ હોય તો જ સુખ, એ મને સ્વાભાવિક આવડ્યું હતુ લોકોમા કોઈ પણ પ્રકારથી જુદાઇના અંકુરો જોતો કે મારુ અંત કરણ રડી પડતુ તે વેળા કલ્પિત વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી આઠમા વર્ષમાં મે કવિતા કરી હતી, જે પાછળથી તપાસતાં સમાપ હતી

"અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી કરી શકયો હતો કે જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તકનો બોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો, તેને જ ગુજરાતી કેળવણી ઠીક પામીને તે જ ચોપડીનો પાછો મે બોધ કર્યો હતો ત્યારે કેટલાક કાવ્યગ્રંથો મે વાંચ્યા હતા તેમ જ અનેક પ્રકારના બોધગ્રંથો– નાના–આડાઅવળા મે જોયા હતા જે પ્રાય હજુ સ્મૃતિમાં રહ્યા છે

ત્યાં સુધી મારાથી સ્વભાવિક રીતે ભદ્રિકપણુ જ સેવાયુ હતુ હું માણસ જાતનો બહુ વિશ્વાસુ હતો, સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચના પર મને બહુ પ્રીતિ હતી

'મારા પિતામહ કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા તેમની પાસે તે વયમાં કૃષ્ણકીર્તનના પદો મે સાંભળ્યાં હતાં, તેમ જ જુદા જુદા અવતારો સબંધી ચમત્કારો સાંભળ્યા હતા, જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમા પ્રીતિ થઈ હતી, અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મે બાળલીલામાં કંઠી બંધાવી હતી, નિત્ય કૃષ્ણના દર્શન કરવા જતો, વખતો વખત કથાઓ સાંભળતો, વારવાર અવતાર સબંધી ચમત્કારમાં હું મોહ પામતો, અને તેને પરમાત્મા માનતો, જેથી તેને રહેવાનું સ્થળ જોવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી. તેના સંપ્રદાયના મહંત હોઇએ, સ્થળે સ્થળે ચમત્કારથી હરિકથા કરતા હોઇએ અને ત્યાગી હોઇએ તો કેવી મજા પડે ! એ જ વિકલ્પના થયા કરતી તેમજ કોઈ વૈભવી ભૂમિકા જોતો કે સમર્થ વૈભવી થવાની ઇચ્છા થતી.

'પ્રવીણ-સાગર' નામનો ગ્રંથ તેનામાં મેં વાંચ્યો હતો, તે વધારે સમજ્યો નહોતો, છતાં સ્ત્રી સબંધી નાના પ્રકારનાં સુખમાં લીન હોઇએ, અને નિરૂપાધિપણે કથા કથન શ્રવણ કરતા હોઇએ તો કેવી આનંદદાયક દશા, એ મારી તૃષ્ણા હતી. ગુજરાતી ભાષાની વાચનમાળામાં જગત્કર્તા સંબધી કેટલેક સ્થળે બોધ કર્યો છે તે મને દૃઢ થઈ ગયો હતો, જેથી જૈન લોકો ભણી મારી બહુ જુગુપ્સા હતી, બનાવ્યા વગર કોઇ પદાર્થ બને નહીં, માટે જૈન લોકો મૂર્ખ છે, તેને ખબર નથી. તેમજ તે વેળા પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુ લોકોની ક્રિયા મારા જોવામાં આવી હતી, જેથી તે ક્રિયાઓ મલિન લાગવાથી હું તેથી બીતો હતો, એટલે કે તે મને પ્રિય ન હોતી.

"જન્મભૂમિકામાં જેટલા વાણિયાઓ રહે છે, તે સઘાની કુળશ્રદ્ધા ભિન્ન ભિન્ન છતાં, કાંઈક પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુને જ લગતી હતી, એથી મને તે લોકોનો જ પાનારો હતો. પહેલેથી સમર્થ શક્તિવાળો અને ગામનો નામાંકિત વિદ્યાર્થી લોકો મને ગણતા તેથી મારી પ્રશંસાને લીધે ચાહીને તેના મંડળમાં બેસી મારી ચપળ શક્તિ દર્શાવવાનો હું પ્રયત્ન કરતો. કંઠીને માટે વારંવાર તેઓ મારી હાસ્યપૂર્વક ટીકા કરતા છતાં હું તેઓથી વાદ કરતો અને સમજણ પાડવા પ્રયત્ન કરતો, પણ હળવે હળવે મને તેમના પ્રતિક્રમણ સૂત્ર ઇત્યાદિક પુસ્તકો વાંચવા મળ્યા. તેમાં બહુ વિનયપૂર્વક સર્વ જગત્ જીવથી મિત્રતા ઇચ્છી છે, તેથી મારી પ્રીતિ તેમાં પણ થઈ, અને પેલામાં પણ રહી. હળવે હળવે આ પ્રસંગ વધ્યો. છતાં સ્વચ્છ રહેવાના તેમજ બીજા આચાર-વિચાર મને વૈષ્ણવના પ્રિય હતા, અને જગતકર્તાની શ્રદ્ધા હતી. તેનામાં કંઠી તૂટી ગઈ, એટલે ફરીથી મેં બાંધી નહીં. તે વેળા બાંધવા-ન બાંધવાનું કંઈ કારણ મેં શોધ્યું નહોતું. આ મારી તેર વર્ષની વયની ચર્યા છે. પછી હું મારા પિતાની દુકાને બેસતો અને મારા અક્ષરની છટાથી કચ્છ-દરબારને ઉતારે મને લખવા માટે બોલાવતા ત્યારે હું જતો હતો. દુકાને મેં નાના પ્રકારની લીલાલહેર

આમ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વભવના સ્મરણથી પોતાને
થયેલો અનુભવ પ્રકાશ્યો છે
આ સિવાય બીજા કેટલાક પત્રોમાં પણ પોતે પૂર્વભવના
જોગનું સ્મરણ થયાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે
'ભાવના બોધ' સવત ૧૯૪૨માં લખેલો તેની શરૂઆતમાં
શ્રીમદ્ લખે છે,

ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતા ઉજ્જ્વલ આત્માઓનો
સ્વત વેગ વૈરાગ્યમાં ઝપલાવવુ એ છે બાહ્ય દૃષ્ટિથી જ્યા સુધી
ઉજ્જ્વલ આત્માઓ સસારના માયિક પ્રપચમાં દર્શન દે છે, ત્યાં
સુધી તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે, તો પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી
અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવળ સુલભ છે, એ નિ સશય છે"

લઘુવયથી આ વૈરાગ્ય અને વિવેકની પ્રાપ્તિથી જે તત્ત્વબોધ
થયો તેનુ મુખ્ય કારણ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ગણવા યોગ્ય છે આ
ભવની અપેક્ષાએ તો તે પાચપદર વર્ષના બાળક ગણાય પણ પાછળના
ભવની સ્મૃતિના પ્રતાપે અનેક વર્ષોના અનુભવથી રગાયેલી એ પુરુષની
વાણી બહુ વિચારવા યોગ્ય, લક્ષમા લેવા યોગ્ય છે

૩

કુમાર-કાળ

અદ્ભુત શક્તિઓનો આવિર્ભાવ

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રગટ થવા યોગ્ય આત્માની નિર્મળતા અને
અથવા સ્મરણશક્તિની પ્રબળતા પૂર્વે આરાધેલા યોગનું ફળ અને
અનુસધાન સાબિત કરે છે બાળવયથી વિનય, વાક્ચાતુર્ય, તર્કશક્તિ
અને વૈરાગ્યને લઈને ગામમા તેમ જ આખી શાળાના વિદ્યાર્થીઓમાં
પ્રિય થઈ પડયા હતા એકજ વખત વાચવાથી કે સાંભળવાથી

તેમને અક્ષરેઅક્ષર યાદ રહેતું એવી તીવ્ર સ્મરણશક્તિ હતી, તેના પરિણામે તેમને ગોખવુ શુ તેની ખબર જ નહોતી, સાડાસાત વર્ષની વયે શાળામાં પ્રવેશ કર્યો. એક માસ પણ થયો નહિ હોય તેટલામાં હસતાં રમતા આક પૂરા કર્યા. બે વર્ષ જેટલી મુદતમાં સાતે ચોપડીઓનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. જે વડા વિદ્યાર્થીએ એમને પહેલી ચોપડીની શરૂઆત કરાવેલી, તેને પોતે સાતે ચોપડીઓ પૂરી કરીને પહેલી ચોપડી પૂરી કરાવી હતી આટલી ટૂંકી મુદતમાં અભ્યાસ પૂરો થયો તે અજબ સ્મરણશક્તિનો પ્રભાવ છે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષક તરફ સામાન્ય રીતે પ્રેમ ઓછો હોય છે, ભય, અણગમો અને અકળામણ ઉપજાવનાર શિક્ષક ગણાય છે પરંતુ શ્રીમદ્ બધા-માટે પ વિદ્યાર્થીઓનું લેસન લેતા અને શિક્ષક તો બેસી જ રહેતા, તેમ છતાં બધા વિદ્યાર્થીઓનો તેમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ રહેતો

એક વખત શિક્ષકે શ્રીમદ્‌ને ઠપકો આપ્યો એટલે બીજે દિવસે પોતે શાળામાં ન ગયા બીજા છોકરાઓએ જાણ્યુ કે રાયચંદભાઈ શાળાએ ગયા નથી એટલે તમામ છોકરાઓ તેમની પાસે ગયા તે બધા છોકરાઓને લઈને ખેતરમાં દૂર ગયા, પોતાની પાસે બોર હતાં તે બધા વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં આમ બધા ખેતરમા હતા તેથી શાળામા શિક્ષક ગયા ત્યારે કોઈ વિદ્યાર્થી જણાયો નહિ, તેનું કારણ વિચારતા શિક્ષકને લાગ્યુ કે રાયચંદભાઈને ગઈ કાલે ઠપકો દીધો હતો તેથી બધા તેમની પાસે હશે. તપાસ કરતાં ખેતરમાં બધા છે એમ જાણી શિક્ષક ખેતરમા ગયા અને રાયચંદભાઈને નમી પડયા અને ફરી હવે કોઈ દિવસ કાંઈ કહીશ નહિ એમ કહીને બધાને સમજાવી શાળામા તેડી ગયા

આઠ વર્ષની ઉમ્મરથી કવિતા રચવાની તેમણે શરૂઆત કરી હતી પહેલે વર્ષે ૫૦૦૦ કડીઓ તેમણે રચેલી કહેવાય છે નવ વર્ષની વયે તેમણે પદ્યમાં રામાયણ અને મહાભારત નાના નાના લખ્યાં હતાં, અને દશ વર્ષની વયે તો એમના વિચારો પુખ્ત ઉમ્મરના

અનુભવીને છાજે તેવા હતા નવું નવું શીખવાની, નવું નવું સાંભળવાની નવું નવું મનન કરવાની અને નવું નવું સુંદર ભાષણ કરવાની એમની ઉત્કટ ઇચ્છા એ દશ વર્ષની વયમાં હદ પાર હતી કવિત્વશક્તિ, સ્મરણશક્તિ, વક્તાપણું અને સદ્‌ગુણને લઈને નાની વયમાં અજબ શક્તિશાળી ગણાતા હતા અગિયાર વર્ષની વયથી એમણે ચોપાનિયામાં લેખ લખવા માંડયા હતા અને ઇનામી નિબંધોમાં યોગ્ય ઇનામો પણ સંપાદન કર્યા હતાં સ્ત્રી કેળવણીની ઉપયોગિતા વિષે એક નિબંધ પણ લખ્યો હતો

બાર વર્ષની વયે ત્રણ દિવસમાં ઘડિયાળ ઉપર ત્રણસો કડીઓ લખી હતી તેર વર્ષની વયે તેઓ અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રાજકોટ ગયા અંગ્રેજી અભ્યાસ કેટલો અને કેટલા વખતમાં થયો હતો તેની કોઈ સહાધ્યાયી કે શિક્ષક તરફથી માહિતી મળી શકી નથી એક વખતે કચ્છના દીવાન મણિભાઈ જશભાઈએ શ્રીમદ્‌ને કચ્છ તરફ પધારવા વિનતી કરી હતી તે ઉપરથી તે કચ્છ તરફ પધાર્યા હતા ત્યાં ધર્મ સબંધી સારુ ભાષણ કર્યું હતું કચ્છના લોકો પ્રશંસા કરતા કે આ છોકરો મહાપ્રતાપી યશવાળો થશે

તેર વર્ષની વયથી એમણે નિયમથી ખાનગીમાં નવા નવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવા માંડયો હતો અને પંદર વર્ષની વય સુધીમાં ઘણા વિષયો સબંધી વિચક્ષણ જ્ઞાન એમણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું

૪

ન્યાયાધીશ ઉપર નિષ્કામ ઉપકાર

કચ્છ-કોડાયના રહીશ શા હેમરાજભાઈ તથા નલિયાના રહીશ શા માલસીભાઈ એ બે જણાએ સાંભળ્યું કે વવાણિયા નિવાસી કવિરાજ રાજ્યચંદ્રભાઈ મહાબુદ્ધિશાળી છે નાની વયમાં અવધાનો

કરે છે તેથી તેમને મળવુ એમ વિચાર કરી બન્ને જણ સાંઢણી ઉપર સવાર થઈ વવાણિયા તરફ રવાના થયા વવાણિયામાં તપાસ કરતાં જણાયુ કે તે તો મોરબી ગયા છે એટલે તેઓ પણ મોરબી તરફ રવાના થયા

શ્રીમદ્ મોરબી આવ્યા અને પોતાના મોસાળમા રાજકોટ જવાનો તેમનો વિચાર હતો તેથી મોરબીના ભાઈઓએ સારા સાથની તપાસ કરી તો ખબર મળ્યા કે મોરબીના ન્યાયાધીશ ધારશીભાઈ રાજકોટ જવાના છે તેથી તેમને પૂછવામાં આવ્યુ કે તમે આ રાયચદભાઈને રાજકોટ સાથે તેડી જશો ? રાજકોટ તેમને મોસાળે તેમને જવુ છે ધારશીભાઈએ હા પાડી અને પોતાની સાથે તેમને રાજકોટ તેડી ગયા

ભાઇ હેમરાજ મોરબી આવ્યા ત્યારે તપાસ કરતા ખબર મળી કે તે તો રાજકોટ ગયા છે, તેથી પોતે પણ રાજકોટ જવુ એવો વિચાર કરી તે પણ રાજકોટ તરફ રવાના થયા

ધારશીભાઇને શ્રીમદ્ સાથે માર્ગમાં વાતચીતનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થતાં તેમને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયુ કે આટલી લગભગ દશ વર્ષની વયમાં આ છોકરો કેવો ચાલાક છે ? મોટી ઉમ્મરના માણસો પણ જે વાતો ન કરી શકે તેવી બુદ્ધિની વાતો સાભળી ધારશીભાઇને એમ થયુ કે શી આ છોકરાની બુદ્ધિ છે ! તેમના ગુણથી આકર્ષાઇને ધારશીભાઈ બોલ્યા "રાયચદભાઈ, રાજકોટમા અમારી સાથે જ તમે રહેજો"

સાર શ્રીમદે કહ્યુ "ના, મારા મોસાળે રહીશ"

ધારશીભાઇએ ઘણો આગ્રહ કર્યો ત્યારે શ્રીમદે કહ્યુ "તમારે ત્યાં આવતો જઈશ, પણ રહેવાનુ તો મોસાળમાં જ થશે'

શ્રીમદ્ રાજકોટ પહોંચ્યા એટલે મોસાળમાં ગયા, ત્યારે તેમના મામાએ પૂછ્યુ "તમે કોની સાથે આવ્યા ?"

શ્રીમદે કહ્યું "ધારસીભાઈ સાથે આવ્યો છુ."

અને મામીએ જાણ્યુ કે ધારસીભાઇ અત્રે આવ્યા છે, તો તેમને ઠેકાણે કરી દેવા એવી પ્રપચની વાતો માંહેમાંહે તે કરવા લાગ્યા જમતા જમતાં શ્રીમદે તે સાંભળ્યુ તેથી અનુમાન કર્યું કે આ ભાઇઓ ધારસીભાઇને મારી નાખવાના વિચાર કરે છે, તો મારે તેમને ત્યાં જઇ આ મોટો ઉપકાર કરવાનો પ્રસગ ચૂકવો નહિ, તેમને ચેતાવી દેવા જોઇએ એવો વિચાર કરીને જમ્યા પછી તે ધારસીભાઈને ત્યા ગયા

શ્રીમદે ધારસીભાઈને પૂછ્યુ "ધારસીભાઇ, તમારે મારા મામાઓ સાથે કંઈ સબધ છે?"

ધારસીભાઇએ પૂછ્યુ "કેમ?"

શ્રીમદે કહ્યું "હું પૂછુ છુ"

ત્યારે ધારસીભાઇએ કહ્યું "સગપણુંસબધ નથી, પણ રાજ્ય સબધી ખટપટ ચાલે છે"

શ્રીમદે કહ્યું "તેમ છે, તો તમારે સાવચેતીમાં રહેવુ, કેમકે તમારે માટે તેઓ ઉપાય શોધતા હતા લાગ ફાવે તો ઠેકાણે કરી દેવાની વાત કરતા હતા માટે તે વિષે પ્રમાદી ન થવુ"

ધારસીભાઈએ પૂછ્યુ "પણ તમે એમ જાણ્યુ કે મારે માટે તેઓ આમ કરવા ધારે છે?"

શ્રીમદે ઉત્તર દીધો "હું જમતો હતો ત્યારે બહાર હું સાભળુ તેટલા મોટા સાદે તે વાતો કરતા હતા અને હું કોની સાથે આવ્યો તે તેમણે મને પૂછ્યુ ત્યારે મે તમારુ નામ આપ્યુ હતું તે ઉપરથી તેમણે તે પ્રસગે વાત ઉપાડી હતી"

ધારસીભાઈએ પૂછ્યુ "પણ તમારા દેખતાં તેવી વાતો તે કેમ કરે?"

શ્રીમદે કહ્યું "આ નાનો બાળ છે, આને એ બાબતની શી સમજણ પડવાની છે? એમ જાણી તે વાતો કરતા હતા એટલે તમને કહેવા—ચેતાવવા માટે આવ્યો છું"

ધારસીભાઈના મનમાં થયું કે અહો! આ બાળકમાં કેટલી ઉપકારબુદ્ધિ? મોટા માણસને પણ ન સૂઝે તેવો મહાઉપકાર આ બાળક કરે છે! સારું થયું કે હું એમને તેડી લાવ્યો ધન્ય છે આ બાળ મહાત્માને! ધન્ય મારાં ભાગ્ય કે એમનો મને સંગ થયો! એમ વિચારી તે ઘણો આનંદ પામ્યા

શ્રીમદ્‌માં અદ્‌ભુત શક્તિઓ હતી, જ્ઞાન નિર્મળ હતું તેથી તેમને જ્ઞાનમાં જણાયું કે બે કચ્છના ભાઈઓ સાંઢણી ઉપર સવાર થઈ લાંબી મુસાફરી કરતા આવે છે, એટલે તેમણે ધારસીભાઈને પૂછ્યું "બે જણ કચ્છથી આવનાર છે, તેમનો ઉતારો તમારે ત્યાં રાખશો?'

ધારસીભાઈએ કહ્યું "હા, ખુશીથી મારે ત્યાં તેમનો ઉતારો રાખજો, હું તેમને માટે સર્વ બંદોબસ્ત કરીશ."

પછી નિશ્ચિંત થઈ શ્રીમદ્ તે કચ્છના ભાઈઓને આવવાના માર્ગ તરફ સામા ગયા દૂરથી હેમરાજભાઈએ અટકળ કરી કે સામે આવે છે તે રાયચંદ નામનો છોકરો તો નહિ હોય?

નજીક આવ્યા એટલે શ્રીમદે તેમને નામ દઈને બોલાવ્યા "કેમ હેમરાજભાઈ? કેમ માનમીભાઈ?"

તે બન્નેને વિચાર થયો કે આપણાં નામ એ ક્યાંથી જાણે છે? કોઈ ને આપણે ખબર તો આપી નથી?

બન્નેએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું "તમે જ રાયચંદભાઈ છો કે?

તમે કેમ જાણ્યું કે અમે અત્યારે જ આ જ માર્ગે આવીએ છીએ?

તેના ઉત્તરમાં શ્રીમદે જણાવ્યુ "આત્માની અનંત શક્તિઓ છે, તે વડે અમે જાણીએ છીએ."

પછી ધારસીભાઇને ઉતારે ગયા ત્યાં ધારસીભાઈએ નહાવા, ધોવા વગેરેની બધી તજવીજ કરી કચ્છના ભાઈઓ મનમાં સમજી ગયા હતા કે આમને આપણે કાશીએ ભણવા લઈ જવા આવ્યા છીએ પણ આટલી શક્તિવાળાને શુ ભણવાનું બાકી હશે?

જમી રહ્યા પછી ધારસીભાઈને તે કચ્છના ભાઇઓએ વિનતી કરી કે અમારે રાયચદભાઈ સાથે ખાનગી વાત કરવી છે તો એકાંત સ્થળ અમને મળશે? ત્યારે તેમણે તેવુ સ્થાન બતાવ્યુ ત્યાં એકાંત સ્થાનમાં શ્રીમદ્‌ની સાથે તેઓ બેઠા

પ્રથમ અવધાન સબધી તેમણે સાંભળેલું, તે જોવા તેમણે વિનંતી કરી, તે શ્રીમદે સ્વીકારી એટલે તેમણે 'સધપટ્ટક' નામના ગ્રથમાંથી ગાથા તે લેતા આવ્યા હતા, તેના અક્ષરો આડા અવળી રીતે શ્રીમદ્‌ને સભળાવ્યા, તે યાદ રાખી તેમણે આખો શ્લોક બોલી બતાવ્યો, તેથી બન્ને ચકિત થઈ ગયા

એ બન્ને કચ્છના ભાઇઓના મનમાં એમ થયુ કે આમને આપણે કાશીએ શુ લઈ જવા? છતાં જે માટે આવ્યા છીએ તે માટે પ્રયત્ન તો કરવો, પછી જેમ થવાનું હશે, તેમ થશે આપણે તો સ્પષ્ટ હેતુ કહી બતાવવો પછી તેમણે કહ્યુ, "આપને ભણાવવા માટે કાશી લઈ જવા માટેની વિનતી કરવા અમે આવ્યા છીએ માટે આપ કાશી ચાલો આપના કુટુબને માટે તેમજ આપને માટે ખાવાપીવા વગેરે સર્વ સગવડ પગાર વગેરે અમે કરીશુ પણ આપ અમારી સાથે ચાલો તો મોટો ઉપકાર થાય" આમ અનેક લાલચો વગેરે આપવા માટે કહ્યુ છતાં તેમણે ના પાડી અને જણાવ્યુ કે અમારાથી આવવાનું નહિ બને, એટલે તેઓ મનમાં સમજી ગયા કે પ્રથમથી જ અનુમાન

કરેલું કે આપણી ધારણા પાર પડે તેમ નથી અને તેમજ બન્નુ એ તો ભણેલા જ છે, કાની જઇ તેમને કઈ વિશેષ શીખવુ પડે તેમ નથી

પછી ધારસીભાઈ પાસે તેઓ ગયા ત્યારે ધારસીભાઈએ તે બન્નેને એકાંતમાં જણાવ્યુ કે રાયચંદભાઇ સાથે થયેલી વાત મને કહેવા લાયક હો તો કહો ત્યારે હેમરાજભાઇ બોલ્યા, "છુપાવવા જેવી કોઈ પણ વાત નથી પણ અમારી જે ધારણા હતી તે પાર ન પડી"

ધારસીભાઇએ પૂછ્યુ "કેમ પાર ન પડી?" તેના ઉત્તરમાં તેમણે ઉપર બનેલો પ્રસંગ કહી બતાવ્યો તથા વિશેષમાં જણાવ્યુ "અમે જણાવ્યુ ન હોતું તો પણ પોતાની મેળે સામા આવ્યા, અમને અમારા નામથી બોલાવ્યા અહી બધી તૈયારી કરાવી, આ કોઇ આશ્ચર્યભરી મહાપુરુષ છે"

તે સાભળી ધારસીભાઇને પણ પ્રથમ તો આનંદ સહિત આશ્ચર્ય લાગ્યુ કે અહો! રાયચંદભાઇ ભૂલ કરે છે કે આટલી બધી સગવડ કરી આપે છે છતાં હા કેમ કહેતા નથી? તેમણે જવુ જોઇએ. પણ પછીથી એમને પણ સમજાયુ કે જે વ્યક્તિ આટલી નાની ઉમરમાં આવી અજબશક્તિ ધરાવે છે, તેને ભણવુ પણ શુ હોય? વળી એમની ગંભીરતા પણ કેટલી છે કે સાગરની પેઠે સર્વ સમાવી શકે છે લગાર માત્ર પણ છલકાતા નથી, એમ એમના જ્ઞાનાદિ ગુણની મહત્તા તેમને ભાસી, તેથી પ્રથમ પોતાની જોડે તે ગાદી ઉપર બેસારતા તેને બદલે જ્યારથી આ મહાપુરુષ છે એમ લાગ્યુ ત્યારથી પોતાના આસને—ગાદીતકીએ શ્રીમદ્‌ને બેસારતા અને પોતે તેમની સામે વિનયભાવથી બેસતા, પૂજ્યભાવ ધારણ કરી વિનય સાચવતા અને જેમ જેમ શ્રીમદ્‌નો સમાગમ પાછળની જિંદગીમાં વધતો ગયો તેમ તેમ વિશેષ માહાત્મ્ય તેમને લાગ્યુ હતુ તથા તેમને સદ્‌ગુરુ તરીકે માની તેમનું શરણ સ્વીકાર્યુ હતું

શ્રીમદ્‌ને પાછુ વવાણિયા જવા વિચાર થયો ત્યારે તેમને માટે મોસાળમાંથી મીઠાઇનો એક ડબો ભાથા માટે ભરી આપ્યો હતો તે લઇને તથા બધાંની રજા લઇને ચાલ્યા ભાઈ ધારસીભાઇને પણ મળીને તેમની રજા લઈને ચાલ્યા પોતાની પાસે ભાડાના પૈસા નહોતા તેથી એક કંદોઇને ત્યાં એ ભાથુ વેચીને ભાડા જેટના પૈસા મેળવ્યા, પણ ધારસીભાઇ સાથે આટલુ બધુ ઓળખાણુ થયુ હતુ છતાં કાંઇ પણુ માગણી ન કરી કે ઉઠીના પૈસા પણુ ન લીધા 'પુત્રનાં લક્ષણુ પારણામાંથી જણાય ' એવી કહેવત છે તે પ્રમાણે તેમનામાં આટલી નિસ્પૃહતા આટલી નાની ઉમ્મરે પણુ ઊગી નીકળી હતી સમજુ ગૃહસ્થની પેઠે તેમનો સિદ્ધાંત હતો કે

"મર જાઉ માગુ નહી, અપને તનકે કાજ,
પરમારથ કે કારણે માગુ, ન સમજુ લાજ '

કચ્છના ભાઈઓની સગવડ યથાયોગ્ય થાય તે માટે ધારસીભાઇને વન તી કરી તેમની આગતા સ્વાગતા સાચવી, પણુ પોતાને થોડા ભાડાના પૈસા જોઇતા હતા તો પણુ તે ખાતર હાથ લાંબો કરી દીનતા કરી નહિ

૫

સ્ત્રીનીતિ બોધક (ગરબાવળી)

સ ૧૯૪૦માં બહાર પડેલ 'સ્ત્રીનીતિ બોવક વિભાગ ૧લો ' શ્રીમદ્‌ના સોળ વર્ષ પહેલાં લખેલાં લખાણોમાનુ પ્રથમ પુસ્તક છે તેના મુખપૃષ્ઠ ઉપર ભુજંગી છંદની એક કડી છે

" થના દેશ આબાદ સૌ હોંશ ધારો,
ભણાવી ગણાવી વનિતા સુધારો,
થતી આર્યભૂમિ વિષે જેહ હાનિ
કરો દૂર તેને તમે હિત માની

સ્ત્રીકેળવણીની આમ સૂચના કરી, સંસાર-સુધારાની પ્રેરણારૂપે સ્ત્રીકેળવણી વિષે નીચેનો મનહર ૭૬ પ્રથમ પાને પાછળ છાપેલો છે

" કુધારે કરેલો બહુ, હુમલો હિંમત ધરી,
વધારે વધારે જોર, દલપતવિધુ ખરે,
સુધારાની સામી જેણે, કમર કસી છે હસી,
નિત્ય નિત્ય કુમપ જે, લાવવાને ધ્યાને ધરે,
તેને કાઢવાને તમે, નાર કેળવણી આપો,
ઠચાલો નઠારા કાઢો, બીજા જે બહુ નડે,
રાયચંદ પ્રેમે કહે, સ્વદેશી સુજાણ જનો,
દેશહિત કામ હવે, કેમ નહીં આદરે ? "

પચાસ પાનાના પુસ્તકને શોભે તેવી નાની બેત્રણ પાનાની પ્રસ્તાવના બહુ સુંદર રીતે લખી છે સ્ત્રીકેળવણી વધતી જાય તેની સાથે વાંચનાનો શોખ વધે, તેને માટે સ્ત્રીઓને યોગ્ય સારાં પુસ્તકો લખવા વિદ્વાનોને વિનતી કરી, જૂના વિચારના લોકોના સ્ત્રીકેળવણી સામે મૂકાતા આક્ષેપો દૂર કર્યા છે તે વખતે છપાયેલા સ્ત્રીઓને વાંચવા યોગ્ય પાંચસાત પુસ્તકોના નામ આપ્યા છે સ્ત્રીઓ નહિ સુધરવાનુ કારણ બાળલગ્ન, કજોડાં અને વહેમ કે અજ્ઞાન છે એમ જણાવી બાળલગ્નની હાનિ વિચારવા વિનતી કરી છે ત્રણ ભાગમા 'સ્ત્રીનીતિ બોધક' લખવા વિચાર રાખી આ પ્રથમ ભાગ બહાર પાડયો છે થોડી કિંમત રખાય અને ઘણા લાભ લઈ શકે એ હેતુથી ચાર આનામા પ્રથમ વિભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે

હાલ શાળાઓમા બાળ-ગરબાવળી ચાલે છે તે પ્રકારનુ આ પુસ્તક છે પરંતુ બેત્રણ ચોપડી ભણી ઉઠી ગયેલી મોટી ઉમ્મરની બહેનોને પણ વાંચવુ ગમે તેવી સરળ ભાષા અને ઉપયોગી વિષયો વિષે તેમા પદો છે સ્ત્રીઓમા ગવાતા રાગમા--ગીત, ધોળ, ગરબાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાર ભાગ પાડી પુસ્તક છાપ્યુ છે પહેલા ભાગમા

ઈશ્વરપ્રાર્થના, ભક્તિ અને ઉપકાર ઉપરાત ક્ષણભગુર દેહ, માતાએ પુત્રીને દીધેલી શિખામણ, વખત નકામો ન ગુમાવવો, ઉદ્યમ અને ઉદ્યમથી થયેલાં કામ વિષે ગરબીઓ છે

બીજા ભાગમાં વિદ્યા, કેળવણીના કાયદા, કેળવણી અભણ સ્ત્રીને ધિક્કાર, સુગ્રથ વાંચના વિષે, સારી શીખ સુણવા વિષે ગરબીઓ છે

ત્રીજા ભાગમાં સુધરવા વિષે, સદ્ગુણ સજવા વિષે, સુનીતિ વધારવા વિષે, સત્ય વિષે, પરપુરૂષ અને વ્યભિચાર ત્યાગ વિષે ગરબીઓ છે

અને ચોથા ભાગમાં સદ્ગુણી સજ્જની તથા સદ્બોધ શતક છે

કવિ નર્મદાશંકરના સુધારાનો જુસ્સો અને કવિ દલપતરામની સરળ નીતિનાં લખાણોનુ મિશ્રણ આ નાના પુસ્તકમા સુંદર રીતે દેખાય છે પહેલી જ ગરબીમાં પ્રાર્થના કરેલી છે કે —

"દેશહિત દયાળુ કરાવ, નમુ તને હેતે રે,
જેથી ઉપજે આનદ ભાવ, નમુ તને હેતે રે ''

ગરબી ૨૨ મીમાં લખે છે

"ડાટ કૃષ્ણ-ગીતથી જેમ છે વળ્યો રે લોલ,
એથી વધ્યો વ્યભિચાર ક્લેશ તો ભળ્યો રે લોલ "

ગરબી ૧૬ મીમાં 'સુધરવા વિષે લખે છે

"અપીને સાથે નારીઓ ભરો, વનિતા કેરો જ સમાજ સુધરજે સ્નેહથી,
વાતો કરો સુધર્યા તણી, વળી કરજે સુધારા કાજ "
દુષ્ટ ધાગ નડયા દેશને, જેથી પડતી થઇ છે બેન "
જેથી કુસપ વધી ગયો, હરી લીધુ સુખ ને ચેન "

પદર વર્ષ જેટલી વયમા પણ ભાષા ઉપર સારો કાબુ હોવાથી અને સ્વાભાવિક કવિત્વ હોવાથી પ્રાસ કે યમક માટે તાણી ખેંચીને

પ્રયત્ન કરેનો પણ જણાતો નથી. પાણીના પ્રવાહની પેઠે ભાષા ભાવને અનુસરી વહે છે દાખલા તરીકે

કેવળ પૈસામાં નહી ચિત્ત જ જોડવુ
તેમ ન કરવો ઝાઝો મે દી લોભ જો,
અભાગી મુસાફરીમાં મરીને જવુ,
નહી કરનારો એનો કોઇ થોભ જો—
ક્ષણભગુર જાણીને તુ તો દેહને
ભજજે ભાવ ધરી ભગવાન જો,
નથી ભરોસો પળનો એમજ જાણજે
માટે કરજે મા તોફાન જો—ક્ષણભગુર૦

*

હિમ્મત — હિમ્મત હર્ષે તે પીછાણતી,
આળસ ન મઝે જેને કાઇ અગ જો,
વખત નકામો કો દી જાવા દે નહી,
કીધો જેણે વે'મ તણો બહુ ભગ જો—
સજની મારીનાં સુલક્ષણ સાંભળી,
તેવી થાવા કરજે રૂડા કામ જો,
સદ્ગુણી થાવાનું જે કોઈ ઈચ્છશે,
શાણી નારી જાણો તેનુ નામ જો— સજની૦

છેલ્લું કાવ્ય ' સદ્બોધ-શતક ' છે તે સ્ત્રીઓના નીતિશતક સમાન છે તેમાં ત્પ, નીતિ, ધીરજ, હિમ્મત, સત્ય, નિષ્કપટપણું ભક્તિ, દેશદાઝ, સુધારો, ઉદ્યમ, કુસગનો ત્યાગ, વિદ્યા, ગર્વનો ત્યાગ, પરપુરૂષત્યાગ, નાસ્તિકતાનો ત્યાગ, દયા, ધર્મપ્રેમ ગ્રથલેખન, ખર્ચ ઘટાડવુ, ક્ષમા, પુણ્ય, નમ્રતા, વિનય, સજ્જનીનો સગ, મૂરખ નારીનો ત્યાગ, જુગારનો ત્યાગ, મરણનો વિચાર, જ્ઞાનમાર્ગની શોધ, પતિ-

ભક્તિ, પાત્રદાન, પરમાર્થ પ્રેમ, વાંચન વધારવા ભલામણ વગેરે વિષયો ટૂંકામાં સ્મરણ રાખવા ધોળમાં ગાયા છે

"ઉપાય ઘટતા આદરો, દેશ-હિતને કામ,
દેશનું હિત ન ધારશે તે મૂરખનું નામ-વિશ્વપિતા વદન કરુ

દેશ તણી સેવા કરો, ધરો પ્રીતિ ને ભાવ,
મમતા આણી નેહથી, લહો એટલો લ્હાવ વિશ્વપિતા૦
પુરુષ પર એ નર્કની, જાણો ખાણ જરૂર,
એવા ક્ષણિક સુખમાં, કેમ બનો ચકચૂર. વિશ્વ૦

ગર્વ નહિ ઉર આણતાં, બની મોટી શ્રીમંત
કો દિન આવશે નાર ઓ! એહ લક્ષ્મીના અંત વિશ્વ૦

રાખવી તો દયા દેહમાં, હે! શાણી ગુણવાન,
'દયા જ ધર્મનું મૂળ છે' કેવત સત્ય પ્રમાણ વિશ્વ૦

વિવેક રાખી વર્તજો, ગુણ તણી થઈ જાણ,
ગરીબ જનોને આપજો, રૂડી રીતે માન વિશ્વ૦

*

વિનય વિષે હું શું કહું, એ તો ગુણ અમૂલ્ય,
નથી ગુણ બીજો અરે! નારી! એની તુલ્ય વિશ્વ૦

જીભ જુઓ નરમાશથી, રહી છે વચ્ચે દાંત,
ક્રોધ કરે જો દારમી, માર ખાય ધરી ખાંત વિશ્વ૦

*

સજ્જની રત્ન સમાન છે, મણિ પારસ છે એહ,
લોહું કંચન થાય છે, તે તો જાણે તેહ. વિશ્વ૦

ગંગા સમાન સુસંગ છે, ખરું કહું છું ચિત્ર
સુમિત્ર સુખ શું વર્ણવું ? ગંગા પરમ પવિત્ર. વિશ્વ૦

*

કાળ ગતિ તો મોટી છે, નહી એને દરકાર,
આવ્યે ઘડી નહી મૂકશે, માટે કરો વિચાર. વિશ્વ૦

તર્કટ કરશો કો કદી, આપે તેવો લાભ;
પુણ્ય કરે તો તેમને, મળશે સત્-ધર્મ આભ વિશ્વ૦

નવરી બેસી રહીશ નહિ, કારણ વખત અમૂલ્ય
સોનું પણ નહી આવશે કો દી એની તુલ્ય વિશ્વ૦

સજ્જનીના પગ પૂજજો, એથી થાશે ઠીક,
મૂળો અનીતિનાં વાઢશો, કાઢી બુદ્ધિ અઠીક વિશ્વ૦

*

નાના કેરી સેવા સજો, એ તીરથનું સ્થાન,
મોહિત થાનુ ન મૂરખી, બહુ થાજે ગુણવાન વિશ્વ૦

પરમારથ કરવા સદા, ધારો ઉર ઉમંગ,
ઈશ્વર પ્રીતિ મેળવો, કર સદા સત્સંગ વિશ્વ૦

વાચન-વ્યસન વધારજે, રાખી લીલું જ્ઞાન,
વાંચ્યાથી કંઈ કુ થશે, ડાહી તું વિદ્વાન વિશ્વ૦

લક્ષણ સારાં રાખીને, કરો રૂડેરાં કામ,
સજ્જનમાં વખણાઓ તો, તોજ સજ્જની નામ. વિશ્વ૦

હાલ આ પુસ્તકની છાપેલી પ્રત મળી શકતી નથી અને પચાસ વર્ષ પહેલાંના આ સમાજને અતિ ઉપયોગી પુસ્તકનો કઈક પરિચય વાંચનારને કરાવવાના હેતુથી વિસ્તૃત અવતરણો ટાંકવામાં સંકોચ રહેવા છતાં જરૂર જણાયાથી તેમ કર્યું છે આ 'સ્ત્રીનીતિ બોધક' ની

* પ્રમાદ અને અહંકારથી જ્ઞાન સૂકાઈ જાય છે, શુષ્કજ્ઞાન ગણાય છે વિનય અને ભક્તિના રસસિંચનથી જ્ઞાનનાં મૂળ હૃદયમાં ઊંડા ઊતરે છે અને જ્ઞાન લીલું રહે છે —લેખક

ફરી આવૃત્તિ જો બહાર પડે તો મોટી ઉમ્મરે ભણવાનું શરૂ કરનાર સ્ત્રીઓને અત્યંત ઉપયોગી નીવડે એમ લાગે છે!

હાલ કન્યાશાળાઓમાં ચાલતી ૫ નવલરામ લક્ષ્મીરામની બાળ ગરબાવળી કરતાં ભાષા સરળ અને સ્ત્રીસ્વભાવને અનુકૂળ તથા નીતિના ધોરણથી લખાયેલ 'સ્ત્રીનીતિ બોધક' પુસ્તક માતા-પિતાએ પોતાની પુત્રીને, ભાઈએ પોતાની બહેનને અને પતિએ પોતાની ધર્મપત્નીને તથા સગાંવહાલાએ મંગળ પ્રસંગોમાં કન્યાઓને અને વાંચતા શીખવાની ભાવનાવાળી કે થોડુ ભણેલી યુવાન સ્ત્રીઓને ભેટ આપવા લાયક છે

પાછળના બે ભાગ લખાયા જણાતા નથી આ પ્રથમ ભાગ જોતાં એમ અનુમાન થાય છે કે જો બન્ને ભાગ લખાયા હોત તો સ્ત્રીસાહિત્યમા અગ્રભાગ ભજવે તેના ગ્રથો શ્રીમદ્દે લખ્યા હોત

'સ્ત્રીનીતિ બોધક ને અંતે જાહેર ખબરમાં લખેલું છે કે 'કાવ્યમાળા' એ નામનું એક સુનીતિ બોધક પુસ્તક મે રચીને તૈયાર કરેલુ છે, જેની અંદર એકસો ને આઠ કાવ્યો છે અને તેના ચાર ભાગ પાડેલા છે તેનું કદ બસો પૃષ્ટનુ થશે અગાઉથી ગ્રાહક થનાર પાસે રૂ ૦–૧૦–૦ લેવામાં આવશે. નીતિદર્શક પુસ્તકોનો ફેલાવ થવાનો આધાર પ્રજા પર રહે છે આ કાવ્યમાળા પ્રસિદ્ધ થઈ છે કે નહિ તેની માહિતી મળી નથી લખેલી નકલ પણ મળી શકી નથી.

કોઇને એમ પ્રશ્ન થાય કે નીતિનાં પુસ્તકો લખવાની આ મહાપુરુષને શી જરૂર હતી? આત્મ અનુભવ વિષે કે ધર્મના મૂળ મુદ્દા વિસ્તારથી સમજાવવાની શરૂઆત કેમ ન કરી? તેનું સમાધાન શ્રીમદ્દના સં ૧૯૫૦ ચૈત્રવદ ૧૪ના પત્રમાં નીચેના લખાણમાં પ્રાપ્ત થાય છે

"જે મુમુક્ષુ જીવ ગૃહસ્થ વ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનું મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવુ જોઇએ, નહી તો

ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય છે દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાય સંપન્ન રહેવું તેનું નામ નીતિ છે એ નીતિ મૂકતા પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે અને તે જ જીવને સત્પુરુષનાં વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનું અદ્ભુત સામર્થ્ય મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે"

૬

મોક્ષમાળા-બાલાવબોધ

જેમ ગંગા નદી ઊંચા હિમાલય પર્વતના મગેનગ અને ઝરણાનાં પાણીના પ્રવાહોને વહાવતી પથ્થરોના સમૂહમાં થઈને અનેક આશ્રમો, ગામડાં, ગુરૂકુળો અને શહેરો તથા વન ઉપવન અને ક્ષેત્રોને ઉપકાર કરતી સપાટ પ્રદેશમાં મોટા પટ સહિત યમુના આદિ નદીઓમાં ભળી સાગરમાં જઈને શમાય છે તેમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની પ્રજ્ઞા પૂર્વે આરાધેલા અનેક મહાપુરૂષોના ઉપદેશામૃતના સંચયના સરોવરમાંથી ઉદ્ભવી અનેક વિવિધના ગ્રંથોના વાંચનનો સાર સંગ્રહી અનેક મુશ્કેલીઓ ચટાવીને પોતાના પરિચિત-અપરિચિત નરનારીઓ, બાળક-યુવાન વૃદ્ધ, પુસ્તકાલય, શાળાઓ શિક્ષકો અને અનેક જમાનાની પ્રજાને ઉપકાર કરતી વિશાળ અનુભવ પ્રગટ કરતી મોક્ષમાર્ગને ઉપયોગી વૈરાગ્ય, વિવેક અને ઉપશમને વિસ્તારતી આત્માની અનંત શક્તિઓના નિધાનરૂપ મોક્ષમાં શમાય છે

વાંચન, સ્મરણ, વિચાર, નિર્ધાર અને તેનો વારંવાર અભ્યાસ, ભાવના રૂપ પરિણમાવવાથી જે અનુભવના આનંદની વૃદ્ધિ પોતાને પ્રગટતી તેની વાનગી રૂપ ખાનગી નોંધ, પત્ર કે પુસ્તક આકારે પ્રગટ થતાં અન્ય જીવોને લાભ થતો તેવાં વખાણોનો સંગ્રહ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પુસ્તકમાં થયેલો છે તેમાં પ્રથમ પ્રસિદ્ધ થયેલી 'પુષ્પમાળા' છે. સોળ વર્ષ પહેલાંનાં લખાણોમા એ ગણાય છે

'સ્ત્રીનીતિ બોધક'માં અનીતિ દૂર થાય અને નીતિ-સદાચાર પ્રત્યે પ્રેમ થાય તે પ્રકારે સત્ય, શીલ ઉદ્યમ આદિ વિષયોનો વિસ્તાર મર્યાદિત પ્રમાણમાં કર્યો છે અને આ 'પુષ્પમાળા'માં સૂત્રાત્મક વાક્યોની શૈલીથી ઘણો અર્થ ટૂંકા વાક્યોમાં સમાય તે પ્રકારે ૧૦૮ બોલ લખ્યા છે તે વાક્યો વાંચનારની બાહ્યવૃત્તિ રોકી પોતાને આજે કે હવે પછી શુ કરવુ ઘટે તે વિચારમાં પ્રેરે તેવાં છે વાંચનારની વિચારશક્તિ ઉત્તેજિત કરી, શબ્દસમૂહ પાછળ રહેલા અર્થ અને પરમાર્થના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાની પ્રેરણા કરે એવા ટૂંકાં પણ તીક્ષ્ણ બાણની પેઠે ઊંડા ઉતરી જાય તેવાં તે વાક્યો છે આ વાક્યો છપાયેલાં હોવાથી એકવાર વાંચી જવાથી પણ વિચારવાન મનુષ્યને તેનું મહત્ત્વ જણાયા વિના નહિ રહે એટલે તેમાંથી અવતરણ આપવા કરતાં માત્ર વાચવાની ભલામણ કરીને વિરમુ છુ છેલ્લા ૧૦૮મા બોલમા પોતેજ જણાવ્યુ છે, "લાંબી ટૂંકી કે ક્રમાનુક્રમગમે તે સ્વરુપે આ મારી કહેલી પવિત્રતાનાં પુષ્પોથી છવાયેલી માળા પ્રભાતના વખતમાં સાયંકાળે અને અન્ય અનુકૂળ નિવૃત્તિએ વિચારવાથી મંગળદાયક થશે વિશેષ શું કહુ ?

"મોક્ષમાળા' વિષે સ, ૧૯૫૫ મા શ્રીમદે પોતે જણાવ્યુ છે,

'મોક્ષમાળા અમે સોળ વરસ અને પાચ માસની ઉમ્મરે ત્રણ દિવસમાં રચી હતી ૬૭મા પાઠ ઉપર શાહી ઢોળાઈ જતાં તે પાઠ ફરી લખવો પડયો હતો, અને તેઠેકાણે 'બહુ પુણ્ય કેરા પુંજથી નું અમૂલ્ય તાત્ત્વિક વિચારનું કાવ્ય મૂકયુ હતું,

"જૈનધર્મને યથાર્થ સમજાવવા તેમાં પ્રયાસ કર્યો છે જિનોક્ત માર્ગથી કાંઇ પણ ન્યૂનાધિક તેમાં કહ્યુ નથી વીતરાગ માર્ગ પર આબાલ-વૃદ્ધની રુચિ થાય તેનું સ્વરૂપ સમજાય, તેનુ બીજ હૃદયમા રોપાય તેવા હેતુએ બાલાવબોધ રૂપ યોજના તેની કરી છે તે શૈલી

તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમૂનો આપેલ છે એનો પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે તે કોઈ કરશે

"એ છપાતાં વિલંબ થયેલ તેથી (અગાઉથી થયેલા) ગ્રાહકોની આકુળતા ટાળવા ભાવનાબોધ' ત્યારપછી રચી ઉપહારરૂપે ગ્રાહકોને આપ્યો હતો

" ઝાઝા, લાંબા લેખથી કાંઈ જ્ઞાનની, વિદ્વત્તાની તુલના ન થાય, પણ સામાન્યપણે જીવોને એ તુલનાની ગમ નથી."

સં ૧૯૫૬માં ' મોક્ષમાળા ' ની બીજી આવૃત્તિના પ્રસંગે પોતે પ્રકાશકને સૂચના કરી છે

" ૐ મોક્ષમાળામાં શબ્દાંતર અથવા પ્રસંગ વિશેષમાં કાંઈ વાક્યાંતર કરવાની વૃત્તિ થાય તો કરશો ઉપોદ્‌ઘાત આદિ લખવાની વૃત્તિ હોય તો લખશો જીવનચરિત્રની વૃત્તિ ઉપશાંત કરશો

" ઉપોદ્‌ઘાતથી વાચકને, શ્રોતાને, અલ્પ અલ્પ મતાંતરની વૃત્તિ વિસ્મરણ થઈ જ્ઞાની પુરુષોના આત્મ-સ્વભાવરૂપ પરમધર્મનો વિચાર કરવાની સ્ફુરણા થાય એવો લક્ષ સામાન્યપણે રાખશો સહજ સૂચના છે શાંતિ

" મોક્ષમાળાના પાઠ અમે માપી માપીને લખ્યા છે

" ફરી આવૃત્તિ અંગે સુખ ઉપજે તેમ પ્રવર્તો. કેટલાંક વાક્ય (અંડર લાઈન) નીચે લીટી દોરી છે તેમ કરવા જરૂર નથી

" શ્રોતા-વાચકને બનતાં સુધી આપણા અભિપ્રાયે ન દોરવા લક્ષ રાખવું શ્રોતા-વાચકમાં પોતાની મેળે અભિપ્રાય ઉગવા દેવો સારાસાર તોલ કરવાનું વાચનાર-શ્રોતાના પોતાના પર છોડી દેવું આપણે તેમને દોરી તેમને પોતાને ઉગી શકે એવા અભિપ્રાયને થંભી ન દેવો "

એક પ્રૌઢ અનુભવી કેળવણીકાર જેમ પોતાની પહેલાંના જમાનાનો વિચાર કરી પૂર્વે થઇ ગયેલા કેળવણીકારોનો અનુભવ લક્ષમા લઇ, પોતાના જમાનાની જરૂરિયાતો તથા ભાવિ જમાનાની જરૂરિયાતો ઉપર પહોચે તેટલી દીર્ઘદૃષ્ટિ મૂકી માનવ સ્વભાવને લક્ષમાં લઈને માર્ગદર્શક ગ્રંથો ગૂથે તથા શિક્ષણ પદ્ધતિ યોજે, તેથી પણ વિશેષ યોગ્યતા અને વિશેષ દીર્ઘદૃષ્ટિથી શ્રીમદે મોક્ષ માળાની યોજના વિચારી તેની શરૂઆત કરી છે સામાન્ય કેળવણી લઈ શાળામાંથી ઉઠી ગયેલાં કે વિશેષ કેળવણી પામેલા નરનારીઓ તથા જેમણે લખવા વાંચવાનો પણ અભ્યાસ ન કર્યો હોય તેમ છતાં વિચાર કરી શકે તેવાં શકિતવાળાં નરનારીઓની વિચાર શકિતનો પ્રવાહ કયી દિશામાં વાળવો હિતકારી છે, શુ વિચારવાથી પોતાને અને પરને ઉપકારી જીવન તે ગાળી શકે, મનુષ્ય જન્મની મહત્તા અને સફળતા સમજવા તથા સાધવા તેમણે કેમ વર્તવું, મનુષ્યભવ પામેલો હારી જવાય તેવી ભૂલવણીનાં કયા સ્થાનો છે અને તે કેમ તજવાં–આદિ અનેક પ્રશ્નોના ઉકેલરૂપે કે મનુષ્યધર્મ અથવા આત્મધર્મની ઓળખાણ કરાવવા મોક્ષમાળાની તેઓએ સંકલના વિચારી ત્વરાથી તેની શરૂઆત કરી ત્રણ દિવસમાં જ પ્રથમ પુસ્તક તૈયાર કરી જનસમાજને તેનો લાભ લેવા જાહેર કરેલું, તેનો લાભ લેવા અગાઉથી ગ્રાહકો પણ મળી આવેલાં, પણ તે જમાનામાં છાપખાનાની અનુકૂળતા હાલના જેટલી નહિ તથા અન્ય પરાધીન પ્રસંગોને વશ પુસ્તક છપાતાં ઢીલ થઈ અને લગભગ બસો પાનાંનુ પુસ્તક છપાઇને તૈયાર થઈ જતા ઘણો વખત લાગશે તેથી ગ્રાહકો અધીરા સ્વભાવથી અકળાશે એમ પોતાને સમજાયાથી પચાસ પાનાનુ એક નવુ પુસ્તક રચી ' ભાવના બોધ ' નામે પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરી અગાઉથી મદદ કરનાર ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે આપ્યુ સોળ સત્તર વર્ષની ઉમ્મરમાં કટલી કાર્ય કુશળતા તથા જવાબદારીનુ ભાન તેમને હતું તેનો આ અચૂક પુરાવો છે

શાળાનાં પાઠય પુસ્તકો તરીકે વાંચી જવાનુ કે ભણી જવાનુ આ પુસ્તક નથી પણ પરીક્ષા જીવન ઉપર અસર કરે છે તેથી વિશેષ મહત્વનુ અને જીવનની સફળતાનુ સાધન હોવાથી, તેનુ મનન નિદિધ્યાસન કરી પોતાના દોષો દેખી તે દોષો ટાળવામાં આ પુસ્તક દ્વારા શી મદદ મળી શકે એમ છે તે વિચારી જીવન સુધારવાના સાધન તરીકે વાપરવાની ભલામણ આપતાં જે 'શિક્ષણ પદ્ધતિ અને મુખમુદ્રા ' નામ રાખી પ્રથમ પ્રસ્તાવના લખી છે, તે શિક્ષકોએ, માબાપોએ અને વિચારવાન અભ્યાસીઓએ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે

' મધ્યસ્થતાથી એમાં તત્વજ્ઞાન અને શીલ બોધવાનો ઉદ્દેશ છે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો હેતુ ઉછરતા બાળ યુવાનો અવિવેકી વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે ભ્રષ્ટતા અટકાવવાનો પણ છે બહુ ઊંડા ઊતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષના કારણરૂપ થઈ પડશે

' પાઠક અને વાચક વર્ગને મુખ્ય ભલામણ એ છે કે શિક્ષાપાઠ પાઠ કરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા, તેનાં તાત્પર્ય અનુભવવાં જેમની સમજણમાં ન આવતા હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિઓથી સમજવા અને એ જોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવુ કે શુ તાત્પર્ય મળ્યુ ? તે તાત્પર્યમાંથી હેય (તજવા યોગ્ય) જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) શુ છે ? એમ કરવાથી આખો ગ્રંથ સમજી શકાશે, હૃદય કોમળ થશે, વિચાર શક્તિ ખીલશે, અને જૈન તત્ત્વ પર રૂડી શ્રદ્ધા થશે. આ ગ્રંથ કંઈ પઠન કરવા રૂપ નથી, પણ મનન કરવા રૂપ છે અર્થરૂપ કેળવણી એમા યોજી છે તે યોજના બાળાવબોધ રૂપ છે, વિવેચન અને પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે આ એમાંનો એક કકડો છે છતાં સામાન્ય તત્ત્વ રૂપ છે

કોઈ પણ ઉપયોગી પુસ્તક માટે આ ઉત્તમ શિખામણ છે હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયની કસોટી ઉપર ચઢાવીને ચોપાનિયાં, માસિક કે અન્ય ગ્રંથમાળાઓ વાંચવાની ટેવ જો વાંચકને પડે તો જીવનનો અમૂલ્ય વખત નિરર્થક અક્ષરો ઉકેલવામાં જતો ઘણો બચી જાય અને જેમાંથી વિશેષ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય લાગે તેમાં તે વખતનો ઉપયોગ અવશ્ય થાય

મોક્ષમાળાનો પ્રથમ પાઠ પણ ' વાંચનારને ભલામણ ' છે, તેમાં પણ પોતે જણાવ્યું છે

' કેટલાક અજ્ઞાન મનુષ્યો નહીં વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો વાંચીને અમૂલ્ય વખત વૃથા ખોઈ દે છે, જેથી તેઓ અવળે રસ્તે ચઢી જાય છે આ લોકમાં અપકીર્તિ પામે છે, અને પરલોકમાં નીચ ગતિએ જાય છે "

' તમે આ પુસ્તકનો વિનય અને વિવેકથી ઉપયોગ કરજો, વિનય અને વિવેક એ ધર્મના મૂળ હેતુઓ છે '

' તમને બીજી એક આ પણ ભલામણ છે કે, જેઓને વાંચતાં આવડતું ન હોય, અને તેઓની ઇચ્છા હોય તો આ પુસ્તક અનુક્રમે તેમને વાંચી સંભળાવવું '

' તમારા આત્માનું આથી હિત થાય, તમને જ્ઞાન, શાંતિ અને આનંદ મળે, તમે પરોપકારી, દયાળુ, ક્ષમાવાન, વિવેકી અને બુદ્ધિશાળી થાઓ, એવી શુભ યાચના અર્હંત ભગવાન પાસે કરી આ પાઠ પૂરો કરું છું ।'

બાળપ્રસ્તાવના, આશિષ અને સૂચના રૂપે પ્રથમ પાઠ જણાવી આ ગ્રંથના પાયારૂપ ' સર્વમાન્ય ધર્મ ' નામે ઉત્તમ કાવ્યમાં દયાનું સ્વરૂપ કે ' એ ભવતારક સુંદર રાહ ' બતાવ્યો છે અને ઊંડો વિચાર કરવા પણ સૂચના આપી છે ' તત્ત્વરૂપથી એ ઓળખે તે જન પહોંચે શાશ્વત સુખે. '

જ્ઞાની પુરૂષોનાં વચનોમાં અપૂર્વ ચમત્કાર રહેલો છે, તે આત્માને જાગ્રત કરનાર છે કોઈ જીવ એકજ વાક્યથી આત્મજ્ઞાન પામ્યા છે અષ્ટાવક્રે જનકવિદેહીને 'બ્રહ્મ સત્ય, જગત્ મિથ્યા' એટલુ જ જણાવતા પેગડે પગ અને બ્રહ્મ ઉપદેશ ની કહેવત પ્રમાણે તેમને આત્મસ્વરૂપ સમજતાં વાર ન લાગી અને કોઈને માટે અનેક ગ્રંથોના ઉપદેશની જરૂર પડે છે તેમ કોઇ યોગ્ય આત્માને 'દયા ધર્મનુ મૂળ છે' કે 'અહિંસા પરમ ધર્મ છે' એમ વિચારતાં આત્મ ધર્મની ઓળખાણ થઈ જાય, તેનુ પ્રથમ કાવ્ય અત્યત મહત્વનુ છે

કોઇ કોઈ વિચારવાન જીવોને આ જગતની વિચિત્રતા વિચારતાં પણ આત્મજ્ઞાન થયુ છે વર્તમાન સ્થિતિનો વિચાર કરતા પૂર્વ ભવનુ સ્મરણ થયુ છે, અને તેથી પહેલાં હતો, હાલ છે અને અનન્તકાળ સુધી રહેશે એવા શાશ્વત આત્માનુ અસ્તિત્વ અને ઓળખાણ થયુ છે તે વિચારમાં પ્રેરવા 'કર્મના ચમત્કાર' નામે ત્રીજો પાઠ બાળકોને સમજાય તેવી સરળ છતાં અસરકારક ભાષામાં–જીવ બાંધેલાં કર્મ ભોગવે છે–એ વિષે યોજ્યો છે

બાંધેલાં કર્મથી જીવ છૂટી શકે છે અને સર્વ કર્મથી મુક્ત થઇ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનુ પ્રથમ સાધન મનુષ્ય દેહ છે તેની મહત્તા આત્મધર્મ આરાધવાથી છે પણ મનુષ્યની આકૃતિથી નથી વાંદરાને પણ મનુષ્યને મળતી આકૃતિ છે વગેરે ઉપદેશથી તથા મહાપુરૂષો અલ્પ વયમાં પણ આત્માને ઓળખી મનુષ્ય જીવન સફળ કરી ગયા છે માટે મરણ આવતા પહેલાં ચેતી જવા માટે 'માનવદેહ' નામનો પાઠ ચોથો મૂક્યો છે

દૃષ્ટાંત અને કથાઓથી ઉપદેશની ઊંડી છાપ પડે છે કડવી પણ હિતકારી ગોળી ગોળે વિંટાળીને ખવરાવવાથી રુચિ સહિત બાળકો ખાઇ જાય છે તેમ શાસ્ત્રોમા પણ ઉત્તમ સિદ્ધાંતો સમજાવવા કથાનકોનો ઉપયોગ થયેલો છે, 'ઉત્તરાધ્યયન' નામના જૈન

શાસ્ત્રમાં શ્રેણિક નામના મહારાજાને અનાથી મુનિના સમાગમે આત્મ પ્રકાશક બોધથી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતુ તે વાત છે તે વાત આજના જમાનાનાં યુવાન-યુવતીઓને આકર્ષક લાગે તેવી ભાષા અને શૈલીથી ત્રણ પાઠમાં વર્ણવી સમ્યક્દર્શન કે આત્મજ્ઞાન માટે મનુષ્યદેહ ઉપરાંત આત્મજ્ઞાની ગુરુના ઉપદેશની જરૂર છે તે સિદ્ધ કર્યું છે 'ભાવના બોધ' પ્રથમ છપાવ્યો છે તે ગ્રથમાં પણ અશ રણ ભાવનાના ઉદાહરણમાં આ જ કથા પોતે મૂકેલી છે

જેણે નરકનુ આયુષ્ય બાંધ્યુ હતું એવા શ્રેણિક રાજાને પણ સદ્ગુરુનો યોગ થતાં ભાન ફરી ગયા અને આત્માનુ ઓળખાણ થયુ જીવનની દિશા બદલાઇ જતાં શ્રી મહાવીર સ્વામીના યોગે એવા ધર્મભાવમાં રગાઈ ગયા કે નરકમા જઈ આવી આવતા કલ્પમા તે પોતે તીર્થંકર બની અનેક ભવ્ય જીવોના ઉદ્ધારક બનશે

જેમ રત્નની પરીક્ષામાં ભૂલ થાપ કોઇ ખાઇ જાય, તો હજારો કે લાખો રૂપિયાનુ નુકશાન સહન કરવુ પડે છે તેમ ગુરુને ગ્રહણ કરવામાં ભૂલ આવે તો ધર્મને નામે ધાડ પડે માટે સદ્દેવ અને સદ્ધર્મનુ સ્વરૂપ સમજાવનાર ગુરુ સતસ્વરૂપ એને આત્મપ્રાપ્ત પુરુષ હશે તો તરવાનો માર્ગ હાથ આવશે એમ જાણી પછીના ચાર પાઠમાં સદ્દેવનુ માહાત્મ્ય, સદ્ગુરુની યોગ્યતા અને મહત્તા તથા સદ્ધર્મનુ સ્વરૂપ સક્ષેપમાં દર્શાવ્યુ છે

ધર્મ એ ગહન વિષય છે પરતુ તેમાં પ્રવેશ કરનારનુ મહત્વની બાબતો તરફ લક્ષ દોરવવા પૂરતા આ પાઠ લખેલા છે પરતુ જેમ જેમ જીવની યોગ્યતા વધે તેમ તેમ તેનો વિશેષ વિચાર કરી શકે તેમ છતાં આ ત્રણ તત્વ-દેવ, ગુરુ અને ધર્મનુ સ્વરૂપ યથાર્થ જાણ વાથી જ સતધર્મમાં પ્રવેશ થશે તથા આત્મજ્ઞાની ગુરુના બોધ વિના યથાર્થ સ્વરુપે ત્રણે તત્વો સમજવા મુશ્કેલ છે એટલુ પણ દ્રઢતાથી સમજાય તો તેવા ગુરુની શોધમાં આત્માર્થી જીવ રહે અને એ મ

કાર્યો કે અન્ય પ્રસગોમા બધુ છવન નષ્ટ થવા ન દે, એ લક્ષ્યી ટૂકામા ત્રણે તત્વની માત્ર રૂપરેખા દર્શાવી છે 'પ્રજ્ઞાવબોધ' ની પ્રસ્તાવનામાં આ ત્રણે તત્વનો વિશેષ વિચાર દર્શાવવાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો લાગે છે

પછી સત્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ જેને થઈ છે તે ગૃહસ્થ કેવી રીતે વર્તે તો ઉત્તમ ગતિ પામે તે વિષે સૂચનાત્મક પણ સુદર માર્ગદર્શક પાઠ લખ્યો છે

જિનેશ્વરની ભક્તિ વિષે બે પાઠ અને ભક્તિ વિષે એક કાવ્ય લખ્યુ છે તેમાંનો પ્રથમનો પાઠ સવાદ રૂપે લખેલો છે અને સતદેવ કોને કહેવા તે વિષે ચર્ચા કરીને 'શુદ્ધ સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાન તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મ મલહીન મુકત, વીતરાગ, સકળ ભય રહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી, જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે' એમ સાબિત કર્યું છે

તેર વર્ષ સુધીની 'સમુચ્ચય વયચર્યા' મા પોતે જણાવ્યુ છે કે પ્રથમ જગતકર્તામાં શ્રદ્ધા હતી પછી જન્મભૂમિના જૈનોના સસર્ગથી તથા પ્રતિક્રમણાદિ પુસ્તકોના વાચનથી જિનેશ્વર દેવ ઉપર પણ શ્રદ્ધા થઇ હતી પછીના કાળમા વૈરાગ્ય અને વિચારના બળે એક જિનેશ્વર દેવ ઉપર શ્રદ્ધા દૃઢ થયેલી અને બીજા શિવ વિષ્ણુ આદિ દેવોની ભક્તિ મોક્ષ આપે તેવી લાગતી નથી એવી માન્યતા થયેલી સ્પષ્ટ આ પાઠમાં તેમણે દર્શાવી છે। મોક્ષમાળામાં પાઠ ૬૦, ૮૭ અને ૧૦૬ મા પણ એ માન્યતા કેવા વિચારોથી થઇ છે તેનુ કઇક બ્યાન આપેલુ છે, તે નીચેના ઉતારા વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે

"બીજા ધર્મમતોમાં તત્વજ્ઞાન સબધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગતકર્તાનો બોધ કરે છે, જગતકર્તા પ્રમાણ વડે સિદ્ધ થઇ શકતો નથી"

' પવિત્ર જૈનદર્શનને નાસ્તિક કહેનરાવનારાઓ એક મિથ્યા દલીલથી ફાવવા ઇચ્છે છે, કે જૈનદર્શન આ જગતના કર્તા પરમેશ્વરને માનતું નથી અને જગતકર્તા પરમેશ્વરને જે નથી માનતા તે તો નાસ્તિકજ છે એવી માની લીધેલી વાત ભદ્રિક જનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે કારણ તેઓમા યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. પણ જો એ ઉપરથી એમ વિચારમાં આવે કે ત્યારે જૈન જગતને અનાદિ અનત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે ? જગતકર્તા નથી એમ કહેવામાં એમનુ નિમિત્ત શુ છે ? એમ એક પછી એક ભેદ રૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે જગત રચવાની પરમેશ્વરને જરૂર શી હતી ? રચ્યુ તો સુખદુ ખ મૂકવાનુ કારણ શુ હતુ ? રચીને મોત શા માટે મૂક્યુ ? એ લીલા કોને બતાવવી હતી ? રચ્યુ તો કયા કર્મથી રચ્યુ ? તે પહેલા રચવાની ઇચ્છા કાં ન હતી ? ઇશ્વર કોણ ? જગતના પદાર્થ કોણ ? અને ઇચ્છા કોણ ? રચ્યુ તો જગતમાં એકજ ધર્મનુ પ્રવર્તન રાખવુ હતુ, આમ ભમણામાં નાખવાની જરુર શી હતી ? કદાપિ એમ માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઇ ! હશે ! ક્ષમા કરીએ ! પણ એવુ દોઢડહાપણ ક્યાંથી સૂઝ્યુ કે એને જ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરુષોને જન્મ આપ્યો ? એના કહેલાં દર્શનને જગતમાં વિદ્યમાનતા કાં આપી ? પોતાના પગ પર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શુ અવશ્ય હતી ? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શન પ્રવર્તકોને એનાથી કઇ દ્વેષ હતો ? જગતકર્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કઈ હાનિ પહોચતી હતી ? જગતકર્તા નથી, જગત અનાદિ અનત છે એમ કહેવામાં એમને કઈ મહત્તા મળી જતી હતી ? — આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઇ આવશે કે જગતનુ સ્વરૂપ છે તેમજ તે પવિત્ર પુરુષોએ કહ્યુ છે એમાં ભિન્ન ભાવ કહેવાનુ એમને લેશ માત્ર પ્રયોજન નહોતું, સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ જતુની રક્ષા

જેણે પ્રણીત કરી છે, એમ રજકણથી કરીને આખા જગતના વિચારો જેણે સર્વ ભેદે કહ્યા છે તેવા પુરુષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કઇ ગતિને પામશે એ વિચારતાં દયા આવે છે !"

"પ્રશ્ન આટલું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટા પર છે, પરંતુ જગતકર્તાની તેઓ ના કહે છે, અને જગત અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઇ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત વગર બનાવ્યે ક્યાંથી હોય ?

"ઉત્તર આપને જ્યાં સુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી ત્યાં સુધી એમ લાગે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહી લાગે 'સમ્મતિ તર્ક' આદિ ગ્રંથોનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે

"પ્રશ્ન પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે એથી એ તુટી શકે નહી પણ સત્ય કેમ કહેવાય ?

"ઉત્તર પણ આને કંઇ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનીએ, કે એમ આપણને શંકા થઇ કે એ કથન મૃષા હશે તો પછી જગતકર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો ? નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું ? તેમ વળી એ પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા, જગતકર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી "

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર સં ૧૯૫૨ માં રચ્યું તેમાં પણ પોતે ઈશ્વર વિષે જણાવ્યું છે

"કર્તા ઈશ્વર કોઇ નહી, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ,
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષ પ્રભાવ "

"ભાવાર્થ—જગતનો અથવા જીવોનાં કર્મોનો ઈશ્વર કર્તા કોઈ છે નહિ, શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો થયો છે તે ઈશ્વર છે, અને તેને જો પ્રેરક એટલે કર્મકર્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણાવો જોઈએ માટે ઈશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મ કરવામાં પણ કહેવાય નહી "

"જો ઈશ્વરાદિ કર્મના વળગાડનાર હોય તો તે જીવ નામનો વચ્ચે કોઈ પણ પદાર્થ રહ્યો નહિ કેમકે પ્રેરણાદિ ધર્મે કરીને તેવુ અસ્તિત્વ સમજાતુ હતું, તે પ્રેરણાદિ તો ઈશ્વરકૃત ઠર્યા અથવા ઈશ્વરના ગુણ ઠર્યા તો પછી બાકી જીવનુ સ્વરૂપ શુ રહ્યું કે તેને જીવ એટલે આત્મા કહીએ? એટલે કર્મ ઈશ્વરપ્રેરિત નહી પણ આત્માનાં પોતાનાં જ કરેલાં હોવાં યોગ્ય છે

'જિનેશ્વરની ભક્તિ ભાગ ૨ જો' અને 'ભક્તિનો ઉપદેશ' એ બન્ને પાઠમાં ગદ્યપદ્ય દ્વારા ઉત્તમ નિમિત્તના સયોગે આપણા ભાવ ઉલ્લાસ પામે છે અને તેનું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિષે વિવેચન છે

લક્ષ્મી, મહાન કુટુબ પુત્ર અને અધિકારની પ્રાપ્તિને લોક મહત્તા માને છે તેમાં મહત્તાને બદને લઘુતા છે એમ સાબિત કરી આત્માની મહત્તા તો સત્યવચન, દયા, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય, પરોપકાર અને સમતામાં રહી છે તે દર્શાવવા 'ખરી મહત્તા' નો પાઠ લખ્યો છે

'જગતમાં માન ન હોત તો અહીં જ મોક્ષ હોત' એ વાક્ય ની યથાર્થતા દર્શાવતુ ભરત ચક્રવર્તીના ભાઈ બાહુબળનું દૃષ્ટાંત ટૂંકામાં 'બાહુબળ' નામના પાઠમાં આપ્યુ છે

પછી 'ચાર ગતિ' અને 'સસારને ચાર ઉપમા, વિષે નણ પાઠ આપી અસાર દુખમય અને અસાર છે એમ ઉપદેશી વૈરાગ્યમાં પ્રવેશ કરાવાયો છે અને તે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવુ 'બાર

ભાવના' વિષે સક્ષિપ્ત વિવેચન છે આ જ પાઠનો વિસ્તાર કરી દષ્ટાંતો અને પ્રમાણ શિક્ષાથી વિશેષ વિવેચન કરી ' ભાવનાબોધ ' નામના લઘુ ગ્રંથની રચના કરી છે

કાયોત્સર્ગ એટલે કાયાની ઉપેક્ષા કરી આત્મસ્વરૂપમા રહેવાની પ્રતિજ્ઞા અમુક કાળ સુધી કરવી અને તેમાં કેવી દઢતા રાખવી તેનું દષ્ટાંત ' કામદેવ શ્રાવક ' ના પાઠમાં આપ્યુ છે અને હાલના શ્રાવકોની ધર્મદઢતા એક પાઈ જેના લાભ માટે ધર્મશાસ્ત્ર કાઢે તેવી છે તેનો ખેદ પ્રગટ કર્યો છે

લોર્ડ બેકનના નિબંધોની સ્મૃતિ કરાવે તેવો 'સત્ય' વિષે પાઠ છે તેમાં વસુરાજા અસત્ય બોલવાથી અધોગતિ પામ્યો તેની કથા પણ આપી છે

' સત્સંગ ' વિષે જે નિબંધના રૂપમાં લખાણ છે તેવુ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં કયાંય પણ મળી શકે તેવુ નથી

' પરિગ્રહને સકોચવો ' એ વિષે બહુ અસરકારક અને વિચારવા યોગ્ય સૂચનાઓ સહિત સુભુમ ચક્રવર્તીનું દષ્ટાત આપી પરિગ્રહની અનિષ્ટતા દર્શાવી છે તથા પરિગ્રહ એ પાપનુ મૂળ છે, પાપનો પિતા છે એમ આલિત કર્યું છે

' તત્ત્વ સમજવુ ' એ પાઠમાં પોપટ પેઠે મુખપાઠે શાસ્ત્રો કરે પણ અર્થ ન સમજે તે ઉપર હાસ્યોત્પાદક દષ્ટાત સાથે તત્ત્વવિચાર કરનારને સુખ આનદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્ભૂત ફળ થાય છે તે વિષે અતિ મહત્ત્વની સૂચના કરી છે

'યતના ' વિષેના પાઠમાં ગ્રહસ્થે ગૃહકાર્યાદિમાં કાળજી રાખીને કામ કરવાથી ઘણી જીવહિંસા બચે છે તે ઉપરાંત આ લોકમાં અસ્વચ્છતા અગવડ, અનારોગ્યતા આદિ દૂર થાય છે અને પરલોકમાં દુઃખનાથી મહાપાપના ફળ ભોગવવાં પડતાં નથી, ઇત્યાદિ અનેક વ્યવહારુ સૂચનાઓ સહિત ટૂંકામાં ઘણું લખ્યુ છે

'રાત્રિભોજન' ના પાઠમા રાત્રિભોજનનો નિષેધ ધર્મશાસ્ત્રમા અને આયુર્વેદ વગેરે વૈ.ક શાસ્ત્રોમા કેમ કરેલો છે તેનાં કારણો આપી 'ચાર પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહત્ ફળ છે' એ જિનવચનનુ સમર્થન કર્યું છે

'સર્વ જીવની રક્ષા' વિષે બે પાઠ લખ્યા છે, 'દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે' એ વિષે અનેક ધર્મોમાં વર્ણન હોવા છતાં દયાનુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ મહાવીર ભગવાને નિરૂપણ કર્યું છે અને તેના અનુયાયીઓ ચાહીને જીવ હણવાની લેશ ઇચ્છા કરતા નથી તેનુ કારણ ખરુ ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ છે, વગેરે પ્રથમ ભાગમાં જણાવી બીજા ભાગમા શ્રેણિક રાજાના માંસાહારી સામતોને માંસાહારનો ત્યાગ કરાવે તેવી બુદ્ધિશાળી અભયકુમાર પ્રધાને યોજેલી ઉત્તમ યુક્તિની કથા આપેલી છે અને એવી શુભેચ્છા દર્શાવી છે 'એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યૌક્તિક ન્યાયથી અનાર્ય જેવા ધર્મવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી!'

'પ્રત્યાખ્યાન' એટલે અમુક વસ્તુ ભણી ચિત્ત ન કરવુ એમ તત્વથી સમજી હેતુપૂર્વક નિયમ કરવો નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞાથી મનને શુભ રાહમાં પ્રવર્તવાની શકિત પ્રાપ્ત થાય છે તે એકામ વિચારશીલ અને વિવેકી બને છે વગેરે લાભ દર્શાવી, નિયમરહિત દશામા પાળેલા સદાચાર કેવા શિથિલ હોય છે તેની સમજ 'પ્રત્યાખ્યાન' પાઠમાં આપી છે

'વિનય વડે તત્વની સિદ્ધિ છે' એ પાઠમાં શ્રેણિક રાજાએ વિદ્યા લેવા ચંડાળને સિંહાસન પર બેસાડી પોતે સામા ઊભા રહ્યા ત્યારે ચંડાળ પાસેથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ એ વિસ્તૃત કથા દ્વારા વિનય તત્વ પામવામા પ્રથમ જરૂરનો ગુણ જણાવ્યો છે

'સુદર્શન શે' ' નામના તેત્રીસમા પાઠમાં એક પત્નીવ્રત પાળનાર સુદર્શન શેઠના ઉપર મોહ પામેલી અભયા રાણીએ તેને

ચગાવના કરેલા મર્ત પ્રયત્નો વ્યર્થ થયા ત્યારે તેના ઉપર આરોપ મૂકી તેને ફાંસીએ ચગાવવાનો હુકમ કર્યો, પણ બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથી શૂળી ફીટીને તેનુ ઝગઝગતુ સોનાનુ સિંહાસન થયુ એ કથા આપેલી છે

પછીના પાઠમાં ' બ્રહ્મચર્ય વિષે ' સુંદર કાવ્ય છે તેની છેલ્લી કડી

" પાત્ર વિના વસ્તુ ન રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન
પાત્ર થવા સેવો સદા, બ્રહ્મચર્ય, મતિમાન ! "

' નમસ્કાર મંત્ર ' પાઠમાં પંચ પરમેષ્ટિના નામ સહિત પાંચેય પૂજ્ય પદના સ્મરણથી તેમના સ્વરૂપ, ગુણ આદિનો વિચાર થતાં આત્મકલ્યાણ થાય છે વગેરે કારણો આપીને એ મંત્રનો અનન્ય કરીને વિમળ ભાવે જાપ કરવો એવી ભલામણ કરી છે

' અનાનુપૂર્વિ ' પાઠમાં પિતા–પુત્રના સંવાદ રૂપે નમસ્કાર મંત્રમાં ચિત્ત એકાગ્ર કરી નિર્જરા કરવાના સાધન તરીકે ' અનાનુપૂર્વિ ' ના કોષ્ટકોવાળી નાની ચોપડીનો જૈનો ઉપયોગ કરે છે તેનો પરમાર્થ સમજાવ્યો છે

' સામાયિક વિચાર ' ત્રણ પાઠમાં વિસ્તારથી જણાવ્યા છે સામાયિક એટલે સમભાવથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ, એવો અર્થ જણાવી દશ મનના, દશ વચનના, અને બાર કાયાના એમ બત્રીસ દોષોના અર્થ બે ભાગમાં જણાવી, ત્રીજા ભાગમાં નિર્દોષ સામાયિક વિધિપૂર્વક કરવા સવિસ્તર સૂચના સહિત પ્રેરણા કરી છે

' પ્રતિક્રમણ વિચાર ' પાઠમાં જે જે દોષ થયા હોય તે એક પછી એક અંતરાત્માથી જોઈ જવા અને તેનો પશ્ચાતાપ કરી તે દોષથી પાછુ વળવુ તેનું નામ પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે, એવો અર્થ જણાવી રૂઢિ માર્ગે થતી જૈનોની આ આવશ્યક ક્રિયામાં કેટલું

માહાત્મ્ય છે તે જણાવી છેવટે ભલામણ કરી છે કે જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવું

'ભીખારીનો ખેદ' નામની વાર્તા બે પાઠમાં આપી, સ્વપ્ન સમાન આ સંસાર અનિત્ય અને ચપળ છતાં મોહાંધ પ્રાણીઓ તેમા સુખ માને છે પણ પરિણામે ખેદ, દુર્ગતિ અને પશ્ચાતાપ પામે છે એવી શિખામણ આપી છે તથા આત્મા અવિનાશી, અખંડ અને નિત્ય છે એવો ઉપદેશ કર્યો છે

'અનુપમ ક્ષમા' નામના પાઠમાં સમભાવથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે એ દર્શાવવા કૃષ્ણ વાસુદેવના નાના ભાઈ ગજસુકુમારની ઉત્તમ ક્ષમાની કથા આપી છે છેવટે જણાવ્યું છે કે તત્વજ્ઞાનીઓનાં વચન છે કે, આત્મા માત્ર સ્વસ્વભાવમાં આવવો જોઈએ અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે

'રાગ' નામના પાઠમાં ગૌતમ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન થવામાં અટકાવનાર, ભગવાન મહાવીરનાં અંગોપાંગ, વર્ણ વાણી, રૂપ ઇત્યાદિ પરનો મોહ હતો એ વિષે કથાનો પ્રસંગ જણાવી, સંસાર ઉપર પામર પ્રાણીઓનો રાગ અનંત દુઃખનું કારણ દર્શાવી છેવટે નિર્ણય કર્યો છે 'જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્વેષ નથી આ માન્ય સિદ્ધાંત છે, રાગ તીવ્ર કર્મબંધનનું કારણ છે, એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે

'સામાન્ય મનોરથ' નામના કાવ્યમા સ્વરૂપના વિચાર સહિત બાર વ્રત અંગીકાર કરી જ્ઞાન, વિવેક, વિચારની વૃદ્ધિ કરવાની તથા નવ તત્વનો ઉત્તમ બોધ દર્શાવવાની ભાવના સહિત મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તવાનો મનોરથ દર્શાવ્યો છે,

'કપિલ મુનિ' ની કથા ત્રણ ભાગમાં આપી તૃષ્ણાની કનિષ્ટતા તથા અનંતતા જણાવી, તેના ત્યાગથી સંતોષરૂપ કલ્પવૃક્ષ દ્વારા

કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એવો ઉપદેશ કરતી સુન્દર કથા કહી છે

'તૃષ્ણાની વિચિત્રતા' વિષે કાવ્ય દ્વારા તૃષ્ણા, મમતા, જ જ્યારે વય વધે તેમ, વધતી જાય છે પણ શાંતિ થતી નથી એ વાત સુંદર મનહર સુભાષિત પદ્યમા સમજાવી છે

'પ્રમાદ' નો પાઠ નિબંધના રૂપમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના 'દ્રુમપત્ર' અધ્યયનના સારરૂપ અસરકારક શૈલીથી લખાયો છે "અતિ વિચક્ષણ પુરુષો સસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે, પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરતર ધર્મકર્તવ્યમા ગાળે છે, અને અવસરે અવસરે ધર્મ કર્તવ્ય કરતા રહે છે પણ મૂઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે, એનુ પરિણામ તેઓ અધોગતિરૂપ પામે છે, એક પળ પણ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવુ છે, એમ તત્વની દ્રષ્ટિએ સિદ્ધ છે!'

'વિવેક એટલે શુ?' એ પાઠ ગુરુ-શિષ્યના સવાદ રૂપે 'વિવેક એ જ ધર્મનુ મૂળ અને ધર્મ રક્ષક છે' તે સમજાવવા લખ્યો છે તેમા ગુરુ વિવેકનો સુક્ષ્મ પણ સુદર અર્થ સમજાવે છે "સસારના સુખો અનતીવાર આત્માએ ભોગવ્યા છતાં, તેમાથી હજુ પણ મોહ ટળ્યો નહી, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે, કારણ સસાર કડવો છે કડવા વિપાકને આપે છે, તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કડવા વિપાકનુ ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો, આ પણ અવિવેક છે જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઓળખી ભાવ-અમૃતમા આવવુ, એનુ નામ વિવેક છે'

'સામાન્ય નિત્ય નિયમ' પાઠમા આખા દિવસમાં ધર્માત્મા ગૃહસ્થે પાળવા યોગ્ય સદાચાર ટૂંકામાં જણાવ્યો છે "વિશેષ વિચારવાથી અને તેમ પ્રવર્તવાથી તે વિશેષ મંગળદાયક અને આનંદકારક થશે "

'ક્ષમાપના' એ ગદ્યપ્રાર્થનાનો પાઠ છે દરરોજ આત્માર્થી જીવે તે પાઠ ભણવા યોગ્ય છે તેમા પોતાના દોષો અત્યંત લઘુતાથી ભગવાનની સમક્ષ રજુ કરી પોતાનુ અનાથપણું દર્શાવ્યુ છે તથા ભગવાનનુ, ભગવાને કહેલા ધર્મનુ અને તેમના મુનિનુ શરણ ગ્રહણ કરી, સર્વ પાપથી મુક્ત થવાની અભિલાષા અને પાપનો પશ્ચાતાપ કરી, સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડા ઊતરી ભગવાનના સ્વરૂપના વિચારથી પોતાના સ્વરૂપની ખાત્રી કરી, ભગવાને કહેલાં તત્ત્વોમા નિઃશંક થવાની અને ભગવાને કહેલા માર્ગમાં અહોરાત્ર રહેવાની વૃત્તિ યાચી છે અને પશ્ચાતાપથી કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છી છે હજારો નરનારીઓ આ પાઠ મુખપાઠ કરી દરરોજ નિયમિતપણે પ્રાર્થના કરે છે, એવો ઉત્તમ આ પાઠ છે

'વૈરાગ્ય એ ધર્મનુ સ્વરૂપ છે' એ પાઠમાં સત્યધર્મ તરફ વાંચનારનુ લક્ષ કરાવવા કંઈક પરીક્ષક બુદ્ધિ જાગ્રત થાય તે પ્રકારે ટૂંકામાં અસરકારક ઉપદેશ છે' "આ જગતમા અનેક ધર્મમતો ચાલે છે, તે સંબધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગળથી આટલું વિચારવુ અવશ્ય છે કે,'જ્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મીલીલાની શિક્ષા આપી હોય રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશ આરામ કરવાનું તત્ત્વ બતાવ્યુ હોય ત્યા આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી, કારણ એ ધર્મમત ગણીએ, તો આખો સંસાર ધર્મ મતયુક્ત જ છે તત્વજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવજળથી હોવો જોઈએ, અર્હતના તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળ વડે,

ઉત્તમ આચારરૂપ પત્થર પર, આત્મસ્નને ધોનાર નિગ્રંથ ગુરુ છે આમાં જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બીજા બધા માહિત્યો કંઈ કરી શકતાં નથી, માટે વૈરાગ્યને ધર્મનું સ્વરૂપ કહી શકાય અર્હતપ્રણીત તત્વ વૈરાગ્ય જ બોધે છે, તો તે જ ધર્મનું સ્વરૂપ ગણવુ

"ધર્મના મતભેદ" વિષે ત્રણ પાઠમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપે પરીક્ષક બુદ્ધિ કેળવાય તેવી ચર્ચા કરેલી છે વેદાંત સાંખ્ય, બૌદ્ધ, ન્યાયમત વૈશેષિક, શક્તિપથ, વૈષ્ણવ, ઇસ્વામી, ક્રાઇસ્ટ મતના ઉપદેશકો પોતાનું કહેવુ સત્ય અને બાકીના બધા અસત્ય, કુતર્કવાદી છે એમ માની યોગ્ય અયોગ્ય ખંડન કરે છે, ત્યારે આપણે શો વિચાર કરવો? અનેક ધર્મના મતભેદનુ કારણ શું? " તેનુ સમાધાન એમ છે કે તે ધર્મમતવાળાઓની જ્યાંસુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોચી ત્યાંસુધી તેમણે વિચારો કર્યા. અનુમાન તર્ક અને ઉપમાદિક આધાર વડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયુ તે પ્રત્યક્ષ રૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવુ તેમણે દર્શાવ્યુ જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધો, ભક્તિ, નીતિ, જ્ઞાન, ક્રિયા આદિ એક પક્ષને વિશેષ લીધો, એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવભેદે તેઓએ કઇ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર બહુ વર્ણવ્યા તાર્કિક સિદ્ધાંત દષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરત આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. કીર્તિ, લોકહિત કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અત્યુગ્ર ઉદ્યમાદિથી તેઓ જય પામ્યા કેટલાકે શૃંગાર અને લોકેચ્છિત સાધનોથી મનુષ્યોનાં મન હરણ કર્યાં દુનિયા મોહમાં તો મૂળે ડૂબી પડી છે, એટલે એ ઇચ્છિત દર્શનથી ગાડર રૂપે થઇને તેઓએ રાજી થઇ તેનુ કહેવુ માન્ય રાખ્યુ, કેટલાકે નીતિ, તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી તે કથન માન્ય રાખ્યુ પ્રવર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતા વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાન રૂપ જ

માની લીધા, કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત કેનાવી પાછળથી કેટલાક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ ખોશી પોતાના મતની વૃદ્ધિ કરી પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની ભ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનુ કહેલુ પોતાને ન રુચ્યુ એટલે તેણે જુદોજ રાહ કાઢયો આમ અનેક મતમતાંતરની જાળ થતી ગઈ ચારપાચ પેઢી એક ધર્મમત રહ્યો એટલે પછી તે કુળધર્મ થઇ પડયો એમ સ્થળે સ્થળે થતુ ગયુ

" વેદ સિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકોના ચરિત્રો અને વિચારો ઇત્યાદિક જાણવાથી તે મતો અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રથો છે તેથી તે મતનુ પ્રાચીનપણુ છે, પરતુ તે પણ હિસાએ કરીને દુષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે

" જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનુ છે તે જૈન એટલે નીરાગીના સ્થાપન કરેલા દર્શન વિષે છે એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા કાળભેદ છે તો પણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય જ્ઞાન, ક્રિયાદિ એના જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યા નથી, તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટિઓ. જીવના ચ્યવન, જન્મ, ગતિ વિગ્રહગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ—એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જે વડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશકતા થાય. તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા સૂક્ષ્મ છે કે જે એકેક વિચારતા આખી જિંદગી વહી જાય બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તુલના કરનારને આ કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે

' સુખ વિષે વિચાર ' બહુ મનન કરવા યોગ્ય કથા છ પાઠમાં યોજી, મહાપુરૂષના જીવનની છાપ જેમ વાંચક વર્ગ ઉપર અંકાઈ પડે તેમ લખી છે એક ગરીબ બ્રાહ્મણ કેવુ સુખ દેવ પાસે માગવુ તે શોધવા પ્રવાસ કરી થાકી ગયો પણ કોઇ ખરો સુખી જણાયો

નહિ છેવટે દ્વારિકાના એક મહા ધનાઢ્યને ત્યાં જઈ ચડ્યો અને તેને સુખી જોઇ નિશ્ચય કરે છે કે હવે તપ કરીને જો હુ માગુ તો આ મહા ધનાઢ્ય જેવુ જ અવશ્ય માગુ, બીજી ચાહના કરૂ નહિ, એ વિચાર જાણી તે ધનાઢ્યે જણાવ્યુ કે " મારો સિદ્ધાંત તો એવો છે કે જગત દુઃખથી ભરીને દાઝતું છે તમે મને સુખી જુઓ છો પરતુ વાસ્તવિક રીતે હુ સુખી નથી " એમ કહી પોતાનુ વૃત્તાત તેને જણાવે છે, તેમા સસારની અનેક વિટબનાઓમાં કોટ્યાવધિ ધનનો નાશ થતાં થએલાં દુઃખ, કુટુબીઓના વિયોગના પડેલાં દુઃખ, ફરી પરદેશના દુઃખ વેઠી ધન કમાવા કરેના પુરુષાર્થ, તેની સાથે કરવા પડેલાં પાપ અને સહન કરેના દુઃખ, કુટુબીઓના વિયોગ વડ વગર દમડીએ જાતે જે વખતે તે ગયો તે વખતની સ્થિતિ અજ્ઞાન દષ્ટિએ આખમાં આસુ આવે તેવી વર્ણવી જણાવ્યુ કે ' આ વખતે પણ ધર્મમાં લક્ષ રાખ્યુ હતું, દિવસનો અમુક ભાગ તેમાં રાકતો હતો, તે લક્ષ્મી કે એવી લાવચે નહિ, પરતુ સસાર દુઃખથી એ તારનાર સાધન છે એમ ગણીને મોતનો ભય ક્ષણુ પણુ દૂર નથી માટે એ કર્તવ્ય જેમ બને તેમ ત્વરાથી કરી લેવુ, એ મારી મુખ્ય નીતિ હતી દુરાચારથી કઈ સુખ નથી, મનની તૃપ્તિ નથી અને આત્માની મલિનતા છે એ તત્વ ભણી મે મારુ લક્ષ દોરેલુ હતુ ' પછી પોતાની સમૃદ્ધિ તથા વર્તમાન સુખ અને સદાચારના નિયમો બ્રાહ્મણને જણાવી કહ્યુ ' હુ બહુ વિચારી વિચારી વ્યાપાર વહીવટ કરતો હતો, તો પણ મારે આરભોપાધિ, અનીતિ અને લેશ પણુ કપટ સેવવુ પડયુ નથી, એમ તો નથીજ અનેક પ્રકારનાં આરભ અને કપટ મારે સેવવાં પડયા હતા આપ જો ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મી વડે મહારભ કપટ અને માન પ્રમુખ વધારવાં તે મહા પાપના કારણુ છે, પાપ નરકમાં નાંખે છે, પાપથી આત્મા મહાન મનુષ્ય દેહ

એળે ગુમાવી દે છે લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હુ ધારુ છુ કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો આપ વિદ્વાન છો હુ વિદ્વાનને ચાહુ છુ આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમા પ્રસક્ત થઈ સહકુટુબ અહી ભલે રહો "

પછી પોતાના સામાન્ય વિચારો તે બ્રાહ્મણને કહે છે

" જેઓ માત્ર લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ લોભ અને માયામાં મૂઝાયા પડયા છે તે બહુ દુ ખી છે તેનો તે પૂરો ઉપયોગ કે અધૂરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે તે અસખ્યાત પાપ કરે છે તેને કાળ અચાનક ઉપાડી જાય છે અધોગતિ પામી તે જીવ અનત સસાર વધારે છે મળેલો મનુષ્યદેહ નિર્માલ્ય કરી નાખે છે જેથી તે નિરતર દુ ખી જ છે

" જેઓએ પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અલ્પા રભથી રાખ્યા છે, શુદ્ધ એક પત્નીવ્રત, સતોષ પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અલ્પ રાગ, અ પ દ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખેલ છે, જે સત્પુરુષોને સેવે છે, જેણે નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેના વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેના પુરૂષો પવિત્રતામાં સુખપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે

" સર્વ પ્રકારના આરભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબધપણે વિચરે છે, શત્રુ–મિત્ર પ્રત્યે જે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમા જેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં જે લીન છે એવા જિતેન્દ્રિય અને જિતકષાય તે નિર્ગ્રંથો પરમ સુખી છે।

' સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળા જેનાં પડ્યાં છે, જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે, તે તો સંપૂર્ણ સુખી જ છે મોક્ષમાં તેઓ અનંત જીવનના અનંત સુખમાં સર્વ કર્મવિરક્તતાથી બિરાજે છે

" આમ સત્પુરુષોએ કહેલો મત મને માન્ય છે, પહેલો તો મને ત્યાજ્ય છે બીજો હમણાં માન્ય છે, અને ઘણે ભાગે એ ગ્રહણ કરવાનો મારો બોધ છે ત્રીજો બહુ માન્ય છે, અને ચોથો તો સર્વમાન્ય અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે

" જે વિવેકીઓ આ સુખ સબંધી વિચાર કરશે તેઓ બહુ તત્ત્વ અને આત્મશ્રેણિની ઉત્કૃષ્ટતાને પામશે એમાં કહેલા અલ્પારંભી નિરારંભી અને સર્વમુક્ત લક્ષણો લક્ષપૂર્વક મનન કરવા જેવાં છે જેમ બને તેમ અલ્પારંભી થઈ સમભાવથી જનસમુદાયના હિત ભણી વળવુ, પરોપકાર દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવુ એ બહુ સુખદાયક છે નિર્ગ્રંથતા વિષે તો વિશેષ કહેવાનું નથી મુક્તાત્મા અનંત સુખમય જ છે '

' અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર ' નામના કાવ્યમા મનુષ્યભવની દુર્લભતા દશાની તે વ્યર્થ વહી ન જાય કાલ્પનિક સુખ શોધવામાં મોક્ષસાધન રહી ન જાય તે વિષે ચેતવણી આપી છે, સંસારમાં લક્ષ્મી, અધિકાર કુટુંબ પરિવારની વૃદ્ધિને મહાભાગ્ય માનવામા આવે છે અને તે માટે આખો મનુષ્યભવ હારી જાય છે તેનો વિચાર કરવા સૂચના જણાવી આત્મિક આનંદ ગમે ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરવા સૂચવ્યુ છે આત્મવિચાર ઉગે તેવો વિચાર પ્રેરતાં જણાવે છે

" હુ કોણ છુ ? ક્યાંથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારૂ ખરૂ ?
કોના સબંધે વળગણા છે ? રાખુ કે એ પરિહરુ ?

એના વિચાર વિવેકપૂર્વક શાંત ભાવે જો કર્યા,
તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનનાં સિદ્ધાંત-તત્ત્વ અનુભવ્યાં "

કોઈ આત્મઅનુભવી પુરૂષના વચન ઉપર વિશ્વાસ કરવાથી આત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જણાવી, છેલ્લી બે લીટી હૃદયમા લખી રાખવા યોગ્ય લખી છે

" રે! આત્મ તારો! આત્મ તારો! શીઘ્ર એને ઓળખો
સર્વાત્મમાં સમ દૃષ્ટિ દ્યો આ વચનને હૃદયે લખો "

' જિતેન્દ્રિયતા ' પાઠ નિબંધના રૂપે મનને વશ કરવા વિષે બહુ ઉપયોગી સૂચનાઓ સહિત લખાયેલો છે

"મન કોઈથી જ અકસ્માત્ જીતી શકાય છે, નહી તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસે કરીને જીતાય છે એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે, છતાં સામાન્ય પરિચય કરવા માગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે તે જે દુરિચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી, તેમ કરવુ નહિ તે જ્યારે શબ્દ સ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે, ત્યારે આપવા નહી ટૂંકામા આપણે એથી દોરાવુ નહી પણ આપણે એને દોરવુ મોક્ષમાર્ગ ચિંતવ્યામાં રોકવુ જિતેન્દ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉભી જ રહી છે ત્યાગે ન ત્યાગ્યા જેવો થાય છે લોકલજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનને સ્વાધીનતામાં લઈ અવશ્ય આત્મહિત કરવુ

' બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ ' એ પાઠમાં બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર ઝાડ અને તેને રક્ષા કરનારી નવ વિધિઓ તેને નવ વાડનું રૂપ આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે

' સનત્કુમાર ' નું ચરિત્ર અશુચિભાવના દર્શાવવા એ પાઠમાં લખ્યુ છે સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું રૂપ જોવા બે દેવો સ્વર્ગમાંથી આવ્યા હતા, જોઇને આનંદ પામ્યા પરંતુ પૂર્વનાં પાપને લઈને

તથા આ કાયાના મદ સબધી મેળવણુ થવાથી બે ઘડીમાં ચક્રવર્તીની કાયા ઝેરમય થઇ ગઇ, " કાયાનો આવો પ્રપચ જોઈને સનત્કુમારને અતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો આાનીને આવી અશુચિ સ્રી, પુત્ર મિત્રાદિના શરીરમા રહી છે, એ સઘળુ મોહ માન કરવા યોગ્ય નથી, એમ વિચારી તે ૭ ખડની પ્રભુતા ત્યાગી ચાની નીકળ્યા સાધુરૂપે જ્યારે વિચરતા હતા ત્યારે તેઓને મહારોગ ઉત્પન થયો। સત્યત્વની પરીક્ષા લેવાને કોઇ દેવ ત્યાં વૈદરૂપે આવ્યો ને કહ્યું જો ઇચ્છા હોય તો તત્કાળ હુ તે રોગને ટાળી આપુ સાધુ બોલ્યા "હે। વૈદ્ય કર્મરૂપી રોગ મહાઉન્મત્ત છે, એ રોગ ટાળવાની તમારી જો સમર્થતા હોય તો મને મારો એ રોગ ટાળો, એ સમર્થતા ન હોય તો આ રોગ ભલે રહ્યો, મળમૂત્ર, નર્ક, હાડ, માસ, પરૂ અને શ્લેષ્મથી જેનું બધારણ ટકયુ છે, ત્યાંથી માન જેની મનોહરતા છે તે કાયાનો મોહ, ખરે। વિભ્રમ જ છે '

' બત્રીશ યોગ ' આત્માને ઉજ્જ્વળ કરવા માટે બત્રીશ યોગ આ પાઠમાં જણાવ્યા છે એમાંના યોગ અમૂલ્ય છે સઘળા સગ્રહ કરનાર પરિણામે અનત સુખને પામે છે જેમ- મમત્વનો ત્યાગ કરવો ગુપ્ત તપ કરવુ, સમકીત શુદ્ધ રાખવુ, શુદ્ધ કરણીમા સાવધાન થવુ, આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દૃઢત્વ ત્યાગવુ નહી મરણકાળે આરાધના કરવી ઇત્યાદિ

' મોક્ષસુખ ' નામના પાઠમાં શાસ્ત્રાધારે એક કથા લખી છે ભગવાનને ગૌતમસ્વામીએ મોક્ષના અનત સુખ વિષે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમા કહ્યું " ગૌતમ, એ અનત સુખ હું જાણુ છુ પણ તે કહી શકાય એવી અહી આગળ કંઈ ઉપમા નથી, જગતમા એ સુખના તુલ્ય કોઇ વસ્તુ કે સુખ નથી, "

એક ભીલે રાજાને વનમાં પાણી પાવાથી તેના પર પ્રસન્ન થઈને રાજનગરમાં તેને રાજા લઇ ગયો અને અનેક વસ્તુઓ

ખાવાની જોવાની સૂંઘવાની તેને આપી પણ સગાંવહાલાં સાભળતાં તે છાનોમાનો વનમાં જતો રહ્યો, ત્યાં તેના સગાએ પૂછ્યું તું ક્યા ગયો હતો ?'

ભીને કહ્યુ 'બહુ સુખમાં, ત્યા મે બહુ વખાણવા લાયક વસ્તુઓ જોઇ '

કુટુબીઓએ ફરી પૂછ્યુ 'પણ તે કેવી તે તો અમને કહે !'

ભીલ કહે 'શુ કહુ, અહી એવી એક વસ્તુ જ નથી.' ઘણી વસ્તુઓ—ગખતા, છીપ, કોડા બતાવી તેમણે વારવાર પૂછ્યું પણ તે કહી શકયો નહી, તેમ અનુપમેય મોક્ષને સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપમય નિર્વિકારી મોક્ષનાં સુખના અસખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય ઉપમા અપાય તેવુ અહી કોઈ સુખ નથી ક્ષણિક સુખ સબધી વિચાર આડ સત્સુખનો વિચાર આવી શકતો નથી

'ધર્મધ્યાન' વિષે ત્રણ પાઠમાં ચાર ભેદ, ચાર લક્ષણો, ચાર આલબન અને ચાર અનુપ્રેક્ષા એમ સોળ પ્રકારે હિતકારી અને ઉપયોગી વર્ણન કર્યું છે એ ધ્યાન વડે કરીને આત્મા મુનિત્વ ભાવમાં નિરતર પ્રવેશ કરે છે એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ શાંતિ ક્ષમા દયા વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે.'

'જ્ઞાન સબધી બે બોલ' નામના ચાર પાઠમાં નીચેના પ્રશ્નોની ચર્ચા ટૂકામાં વિચારણાની વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારે કરી છે

(૧) જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ?
(૨) જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં કઈ સાધન છે ?
(૩) તેને અનુકૂળ દ્રવ્ય, દેશ, કાળ, ભાવ છે ?
(૪) તે કયાં સુધી અનુકૂળ છે ?
(૫) વિશેષ વિચારમાં એ જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે ?
(૬) જાણવા રૂપ છે શુ ?

(૭) એના વળી કેટલા ભે છે?
(૮) જાણવાનાં સાધન કયા કયાં છે?
(૯) કયી કયી વાટે તે સાધનો પ્રાપ્ત કરાય છે?
(૧૦) એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કે પરિણામ શું છે?

'પચમ કાળ' નામના પાઠમા આ કળિયુગમાં કેવુ વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવુ જોઈએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે તે અનુસાર પ્રત્યક્ષ આપણી નજરે જણાય તેવી પડતીની નિશાનીઓ ગણાવી છે છેવટે જણાવ્યુ છે કે પચમ કાળનું આવુ સ્વરૂપ જાણીને વિવેકી પુરૂષો તત્ત્વને ગ્રહણ કરશે કાળાનુસાર ધર્મ તત્વ શ્રદ્ધા પામીને ઉચ્ચ ગતિ સાધી પરિણામે મોક્ષ સાધશે. નિર્ગ્રંથ પ્રવચન, નિર્ગ્રંથ ગુરૂ ઇત્યાદિ ધર્મતત્ત્વ પામવાના સાધનો છે એની આરાધનાથી કર્મની વિરાધના છે'

'તત્ત્વાવબોધ' વિષે ૧૭ પાઠ લખી તેમાં નવ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર જણાવવા લખે છે 'નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે, તે તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવ તત્ત્વમાં સમાઇ જાય છે, તેમજ સઘળા ધર્મમતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનના એક દેશમા આવી જાય છે આત્માની જે અનત શક્તિઓ ઢંકાઈ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હંત ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે, એ અનંત શક્તિઓ ત્યારે પ્રફુલ્લિત થાય કે જ્યારે નવતત્ત્વ વિજ્ઞાનમા પારાવાર જ્ઞાની થાય'

વર્તમાન સ્થિતિ વર્ણવતાં તેઓ જણાવે છે

'મહાવીર ભગવતના શાસનમાં બહુ મતમતાંતર પડી ગયા છે તેનું મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસક વર્ગનુ લક્ષ ગયુ, માત્ર ક્રિયાભાવ પર રાચતા રહ્યા, જેનુ પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે વર્તમાન શોધમાં આવેલી પૃથ્વીની વસતિ લગભગ

એ ઉત્સાહમા અનેકનુ મળવુ એ તેમના વિજયનુ કારણ દૃષ્ટાંત રૂપ આપી ધર્મની ઉન્નતિ માટે એકત્ર થવા પ્રેરણા કરતા પોતે જણાવે છે,

"કળા કૌશલ્યો શોધવાનો હુ અહી બોધ કરતો નથી પરતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનુ કહેલુ ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમા આવી પડ્યુ છે, તેને પ્રકાશિત કરવા, તથા પૂર્વાચાર્યોના ગૂથેલા મહાન શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પડેના ગચ્છના મતમતાંતરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા સદાચરણી શ્રીમત અને ધીમત બન્નેએ મળીને એક મહાન સમાજ સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે, એમ દર્શાવુ છુ પવિત્ર સ્યાદ્વાદ મતનુ ઢકાયેલું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમાં આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી, ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ નથી. મહાન સમાજના અતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા વાડામાં બેસી રહેવા કરતાં મતમતાંતર તજી એમ કરવુ ઉચિત છે હુ ઇચ્છુ છુ કે તે કૃત્યની સિદ્ધિ થઈ જૈનના અતર્ગચ્છ મતભેદ ટળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમડળનુ લક્ષ આવો, અને મમત્વ જાઓ!"

મનોનિગ્રહનાં વિઘ્ન' નામના પાઠમાં અઢાર પાપસ્થાનક ક્ષય કરવામા પણ વિઘ્નકર્તા તથા આત્મસાર્થકતા અટકાવતા એવા અગાર બોલ ગણાવ્યા છે અને તે ત્યાગવા પ્રેરણા કરી છે

'સ્મૃતિમા રાખવા યોગ્ય મહા વાક્યો' એ દશ અનુભવપૂર્ણ હિતકારી વાક્યોનો વિચારવા યોગ્ય પાઠ છે

'વિવિધ પ્રશ્નો' નામના પાંચ પાઠ પ્રશ્નોત્તર રૂપે નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની સિદ્ધાંત પ્રવેશિકાની ગરજ સારે તેવા છે તે ઉપરાંત અન્ય દર્શનોના વ્રત અને માન્યતાની કઇક સરખામણી પણ તેમાં છે

જિનેશ્વરની વાણી એ કાવ્ય શાસ્ત્ર વાચતાં પહેલાં મગળા ચરણમા બોલવા યોગ્ય મનોહર ભાષામાં મનહર છદમાં લખેલુ છે

'પૂર્ણમાલિકામગળ' એ છેલ્લુ કાવ્ય અતિમ મગળરૂપ બે કરીમાં લખેલ રહ્ય મિત્રાંક છે

૭

ભાવના બોધ

'મોક્ષમાળા' સં. ૧૯૪૦ માં લખાઈ અને સં. ૧૯૪૪ માં છપાઈને બહાર પડી. આટલો ચાર વર્ષનો વિલંબ થાય તેમ હોવાથી સં. ૧૯૪૨માં જ ભાવના બોધ મોક્ષમાળા પછી લખાયા છતાં તે વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયો, અને મોક્ષમાળાના અગાઉથી થયેલા ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે મોકલવામાં આવ્યો હતો. ગ્રંથ ટૂંકો છતાં વૈરાગ્યથી ભરપૂર છે અને કથાઓ દ્વારા ભાવનાઓનું વર્ણન આપેલું હોવાથી ચિત્તાકર્ષક અને ઊંડી અસર કરે તેવો આનંદદાયક બન્યો છે. પાત્રતા પામવાનું અને ક્રોધાદિ કષાય દૂર કરવાનું આ ગ્રંથ ઉત્તમ સાધન છે.

ટૂંકા ઉપોદ્‌ઘાતમાં ખરું સુખ, મહાત્માઓનો બોધ અને ખાસ કરીને મહાવીરનો માનવા યોગ્ય બોધ તથા મોક્ષને અર્થે એ સર્વનો ઉપદેશ છે એમ જણાવી, મોક્ષમાળામાં 'બાર ભાવના' વિષે લખેલો પાઠ મૂક્યો છે. પછી બન્ને ગ્રંથોનું પ્રયોજન ટૂંકામાં બહુ સુંદર રીતે દર્શાવ્યું છે:

"ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલનો ઉપદેશ કરનારા પુરુષો કંઈ ઓછા થયા નથી, તેમ આ ગ્રંથ કંઈ તેથી ઉત્તમ વા સમાનતારૂપ નથી, પણ વિનયરૂપે તે ઉપદેશકોના ધુરંધર પ્રવચનો આગળ કનિષ્ટ છે. આ પણ પ્રમાણભૂત છે કે પ્રધાન પુરુષની સમીપ અનુચરનું અવશ્ય છે, તેમ તેવા ધુરંધર ગ્રંથનું ઉપદિશબીજ રોપાવા, અંતઃકરણ કોમળ કરવા આવા ગ્રંથનું પ્રયોજન છે."

'તત્ત્વજ્ઞાન તેમ જ સુશીલની પ્રાપ્તિ માટે અને પરિણામે અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે જે સાધ્ય-સાધનો શ્રમણ ભગવંત

જ્ઞાતપુત્રે પ્રકાશ્યાં છે, તેનો સ્વલ્પતાથી કિંચિત્ તત્ત્વ સંચય કરી, તેમાં મહાપુરૂષોનાં નાનાં ચરિત્રો એકત્ર કરી આ ભાવનાબોધ તથા મોક્ષમાળાને વિભૂષિત કરી છે, તે વિદગ્ધમુખમંડન ભવતુ "

પ્રથમ અનિત્ય ભાવનામાં 'ભિખારીનો ખેદ' નામનો મોક્ષ માળાનો પાઠ મૂકી છેવટે પ્રમાણશિક્ષા આપી સ્વપ્ન અને સંસાર બન્ને શોકમય અને ચપળ આભાસ કરી બુદ્ધિમાન પુરૂષો આત્મશ્રેય શોધે છે એમ ઉપદેશ્યું છે.

બીજી અશરણ ભાવનાના દષ્ટાંતમાં પણ મોક્ષમાળામાંની અનાથી મુનિ અને શ્રેણિક રાજાની કથા આપી "સંસારમાં છવાઈ રહેલી અનંત અશરણતાનો ત્યાગ કરી સત્ય શરણરૂપ ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન અને પરમ સુશીલને સેવો, અંતે એ જ મુક્તિના કારણ રૂપ છે" એમ દર્શાવ્યો છે

ત્રીજી એકત્વ ભાવના વર્ણવી છે તેમાં નમિ રાજર્ષિ અને વિપ્રના વેષે આવેલા શક્રેન્દ્રનો સંવાદ આપ્યો છે ઈન્દ્રે અનેક રીતે પરીક્ષા કરી જોઈ પણ નમિ રાજર્ષિનો વૈરાગ્ય અને સુદૃઢતા જોઈ આનંદ પામ્યો તથા સ્તુતિ કરવા લાગ્યો "હે મહાયશસ્વી મોટું આશ્ચર્ય છે કે તે ક્રોધને જીત્યો અહો! તે અહંકારનો પરાજય કર્યો આશ્ચર્ય! તે માયાને ટાળી આશ્ચર્ય! તે લોભને વશ કીધો આશ્ચર્ય! તારૂં સરળપણું આશ્ચર્ય તારૂં નિર્મમત્વપણું. આશ્ચર્ય! તારી પ્રધાન ક્ષમા. આશ્ચર્ય! તારી નિર્લોભતા "

પ્રમાણશિક્ષામાં શુદ્ધ અને અખંડ વૈરાગ્યના વેગવાળા નમિ રાજાનાં વચનોનો સાર લખ્યો છે ' હે વિપ્ર! તું જે જે વસ્તુઓ મારી છે એમ કહેવરાવે છે તે તે વસ્તુઓ મારી નથી. હું એક જ છું એકલો જનાર છું અને માન પ્રશંસનીય એકત્વને જ ચાહું છું તે એકત્વ શાથી પામ્યા તે દર્શાવતું નમિરાજનું ચરિત્ર ટૂંકામાં પ્રમાણ

શિક્ષામાં આપ્યુ છે, તે અનાથિ મુનિના ચરિત્રને મળતું વૈરાગ્યપ્રેરક અને ચેતાવનાર છે તેનો સાર એક જ કડીમાં છેવટે આપ્યો છે

" ગણી સર્વ મળી સુચંદન ઘસી, ને ચર્ચવામાં હતી,
ખૂઝ્યો ત્યાં કકળાટ કંકણતણો, શ્રોતી નમી ભૂપતિ,
સંવાદે પણ ઈંદ્રથી દઢ રહ્યો, એકત્વ સાચુ કર્યું
એવા એ મિથિલેશનુ ચરિત આ સપૂર્ણ અત્રે થયુ "

શ્રી દત્તાત્રયે કરેલા ચોવીસ ગુરુમાં જે કન્યાએ કંકણનો ખડખડાટ દૂર કરવા એક સિવાય બાકીનાં બધા દૂર કર્યા હતાં તે કથાની સ્મૃતિ આપે તેની તથા તત્ત્વજ્ઞાની રાજર્ષિ જનક વિદેહીની મિથિલા નગરી દેવની માયાથી બળતી દેખાઈ છતાં, મારુ કઈ બળતું નથી એમ માની નિશ્ચિત રહ્યા અને ઋષિઓ માળા, પોથી કે પધારી લેવા દોડયા હતા તે દૃષ્ટાંતને મળતી ઉત્તરાધ્યયન' નામના જૈનશાસ્ત્રમાંથી લીધેની અને સસ્કારેલી સુંદર નમિ રાજર્ષિની આ કથા છે

ચોથી અન્યત્વ ભાવના વર્ણવી તેના દૃષ્ટાંતમાં ભરત ચક્રવર્તીનો વૈભવ દર્શાવી, સર્વાંગે શોભિતા શણગાર છતાં હાથની એક આંગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડી તેથી આંગળી અડવી જણાઈ ભરતેશ્વરને તે વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિનુ નિમિત્ત બન્યુ અને કેવી વિચારણાથી 'કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ તેનુ આબેહૂબ ચિત્ર આપ્યું છે

" અહોહો ! કેવી વિચિત્રતા છે કે ભૂમિમાથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને ટીપીને કુશળતાથી ઘડવાથી મુદ્રિકા બની, એ મુદ્રિકા વડે મારી આગળી સુંદર દેખાઇ, એ આંગળીમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડતાં એથી વિપરીત દેખાવ દીધો, વિપરીત દેખાવથી અશોભ્યતા અને અડવાપણું ખેદરૂપ થયુ અશોભ્ય દેખાવાનુ કારણમાત્ર વીંટી નહી એ જ ઠર્યું કે ? જો વીંટી હત તો એવી અશોભા હું ન જોત એ

મુદ્રિકા વડે મારી આ આંગળી શોભા પામી, એ આંગળી વડે આ હાથ શોભે છે, અને એ હાથ વડે આ શરીર શોભા પામે છે ત્યારે એમાં હું શોભા કોની ગણું? અતિ વિસ્મયતા? માગો આ મનાતી મનોહર કાંતિને વિશેષ દીપ્ત કરનાર મણિ–માણિક્યાદિના અલંકારો અને રંગબેરંગી વસ્ત્રો ઠર્યાં એ કાંતિ મારી ત્વચાની શોભા કરી, એ ત્વચા શરીરની ગુપ્તતા ઢાંકી સુંદર દેખાડે છે અહોહો! આ મહા વિપરીતતા છે! જે શરીરને હું મારું માનું છું તે શરીર માત્ર ત્વચા વડે, અને તે ત્વચા કાંતિ વડે, અને તે કાંતિ વસ્ત્રાલંકાર વડે શોભે છે ત્યારે શું મારા શરીરની તો કંઈ શોભા નહીં જ કે? રુધિર, માંસ અને હાડનો જ કેવળ એ માળો કે? અને એ માળો તે હું કેવળ મારો માનું છું કેવી ભૂલ! કેવી ભ્રમણા! અને કેવી વિચિત્રતા છે! કેવળ હું પરપુદ્ગલની શોભાથી શોભું છું કોઈથી રમણિકતા ધરાવતું શરીર તે મારે માટે કેમ માનવું? અને કદાપિ એમ માનીને હું એમાં મમત્વ ભાવ રાખું તે પણ કેવળ દુ:ખપ્રદ અને વૃથા છે આ મારા આત્માનો એ શરીરથી એક કાળે વિયોગ છે! આત્મા જ્યારે બીજા દેહને ધારણ કરવા પરવર્યો ત્યારે આ દેહ અહીં રહેવામાં કંઈ શંકા નથી. એ કાયા મારી ન થઈ અને નહીં થાય ત્યારે હું એને મારી માનું છું કે માનું એ કેવળ મૂર્ખતા છે જેનો એક કાળે વિયોગ થવાનો છે, અને જે કેવળ અન્યત્વભાવ ધરાવે છે તેમાં મમત્વપણું શું રાખવું? એ જ્યારે મારી થતી નથી, ત્યારે મારે એના થવું શું ઉચિત છે? નહીં, નહીં, એ જ્યારે મારી નહીં, ત્યારે હું એનો નહીં, એમ વિચારું દૃઢ કરું, અને પ્રવર્તન કરું, એમ વિવેક બુદ્ધિનું તાત્પર્ય છે આ આખી સૃષ્ટિ અનંત પદાર્થોથી ભરેલી છે તે સઘળા પદાર્થ કરતાં જેના જેટલી કોઈ પણ વસ્તુ પર મારી પ્રિયતા નથી, તે વસ્તુ તે મારી ન થઈ તો પછી બીજી કઈ વસ્તુ મારી હોય? અહો! હું બહુ ભૂલી ગયો મિથ્યા મોહમાં લથડી પડ્યો તે નવયૌવનાઓ, તે માનેલા કુળ

દીપક પુત્રો તે અખંડ લક્ષ્મી, તે ૭ ખંડનું મહાન રાજ્ય—એ મારાં નથી એમાંનું લેશ માત્ર મારું નથી એમાં મારો કિંચિત્ ભાગ નથી, જે કાયાથી હું એ સઘળી વસ્તુઓનો ઉપભોગ લઉં છું, તે ભોગ્ય વસ્તુ જ્યારે મારી ન થઈ, ત્યારે બીજી મારી માની બેઠેલ વસ્તુ, સ્નેહી, કુટુંબી ઇત્યાદિ મારાં શું થનાર હતાં? નહી કંઈ જ નહી, એ મમત્વ ભાવ મારે જોઇતો નથી! એ પુત્ર, એ મિત્ર, એ કલત્ર, એ વૈભવ અને એ લક્ષ્મીને મારે મારાં માનવાં જ નથી! હું એનો નહી, ને એ મારા નહી! પુણ્યાદિ સાધીને મે જે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી તે તે વસ્તુ મારી ન થઈ એ જેવું સંસારમાં કયું ખેદમય છે? મારાં ઉગ્ર પુણ્યત્વનું પરિણામ આ જ કે? છેવટે એ સઘળાંનો વિયોગ જ કે? પુણ્યત્વનું એ ફળ પામીને એની વૃદ્ધિને માટે જે જે પાપ કર્યા તે તે મારા આત્માએ ભોગવવાં જ કે? તે પણ એકલાએ જ કે? એમાં કોઇ સહિયારી નહી જ કે? નહી, નહી એ અન્યત્વ ભાવવાળાં મારે થઇને હું મમત્વ ભાવ દર્શાવી આત્માનો અનહિતૈષી થઈ એને રૌદ્ર નરકનો ભોક્તા કરું એ જેવું કયું અજ્ઞાન છે? એવી કઈ ભ્રમણા છે? એનો કયો અવિવેક છે? ત્રેસઠ શલાકા પુરુષમાંનો હું એક ગણાયો, ત્યાં આવાં કૃત્ય ટાળી શકું નહી, અને પ્રાપ્ત કરેલી પ્રભુતાને ખોઈ બેસું એ કેવળ અયુક્ત છે એ પુત્રોનો, એ પ્રમદાઓનો એ રાજ્યવૈભવનો અને એ વાહનાદિ સુખનો મારે કશો અનુરાગ નથી! મમત્વ નથી!

વૈરાગ્યનું રાજરાજેશ્વર ભરતના અંત:કરણમાં આવું ચિંત પડયું કે તિમિરપટ ટળી ગયું શુકલધ્યાન પ્રાપ્ત થયું અશેષ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થયાં! મહાદિવ્ય અને સહસ્ર કિરણથી પણ અનુપમ કાંતિમાન કેવળજ્ઞાન થયું

પાંચમી અશુચિ ભાવનામાં સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું દૃષ્ટાંત મોક્ષ માળામાં આપ્યું છે, તે છે પ્રમાણે શિક્ષામા કાયા અશુચિનો ભંડાર

છે એમ જણાવ્યુ છે, છતાં મનુષ્યદેહને સર્વ દેહોત્તમ કહેવા યોગ્ય છે તે શાને લીધે? કે એનાથી સિદ્ધગતિની સિદ્ધિ છે "મેધાવી પુરુષો નિરંતર એ માનવત્વનો આમ જ મર્મ પ્રકાશે છે, વિવેક-બુદ્ધિના ઉદય વડે મુક્તિના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાય છે અને એ માર્ગમાં પ્રવેશ એજ માનવદેહની ઉત્તમતા છે તોપણ સ્મૃતિમાન થવુ યથોચિત છે કે તે દેહ કેવળ અશુચિમય તે અશુચિમય જ છે એના સ્વભાવમાં અન્યત્વ નથી"

છઠ્ઠી સંસારભાવના વર્ણવી છે તેમાં સંસારનું સ્વરૂપ જાણી તેમાંથી મુક્ત થયેલા બલશ્રી નામના રાજકુમાર જે મૃગાપુત્ર નામે પ્રસિદ્ધ છે તેમનું ચરિત્ર આપ્યુ છે "એ યુવરાજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં સંયતિના ગુણને પામ્યા હતા, એથી કરીને દમીશ્વર એટલે યતિમાં અગ્રેસર ગણાવા યોગ્ય હતા" 'ઉત્તરાધ્યયન શાસ્ત્ર' ને આધારે આ ચરિત્ર સંસારનું સ્વરૂપ અને તેથી મુક્ત થવાનો માર્ગ દર્શાવી ઊંડો વિચાર કરવા પ્રેરે તેવી રીતે વિસ્તારથી લખાયુ છે મહેલમાં રહીને નગરના ચોકમાં "મહા તપ, મહા નિયમ, મહા સંયમ, મહા શીલ અને મહા ગુણના ધામ રૂપ એક શાંત તપસ્વીને મૃગાપુત્રે જોયા તે મુનિને નીરખી નીરખીને જોવા લાગ્યા પછી તે એમ બોલ્યા હું જાણું છુ કે આવુ રૂપ મે ક્યાંક દીઠુ છે' અને એમ બોલતાં બોલતાં તે કુમાર શોભનિક પરિણામને પામ્યા મોહપટ ટળ્યુ, ને ઉપશમતા પામ્યા. જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન પ્રકાશિત થયુ પૂર્વિત જાતિની સ્મૃતિ ઉપજવાથી તે મૃગાપુત્ર, મહાઋદ્ધિના ભોક્તા, પૂર્વના ચારિત્રના સ્મરણને પામ્યા શીઘ્રમેવ તે વિષયને વિષે અણુરાચતા થયા, સંયમને વિષે રાચતા થયા. માતાપિતાની સમીપે આવીને તે બોલ્યા કે પૂર્વ ભવને વિષે મે પાંચ મહાવ્રતને સાંભળ્યાં હતાં નરકને વિષે જે અનંત દુ ખ છે તે પણ મે સાંભળ્યાં હતાં એ અનંત દુ ખથી ખેદ પામીને હું તેનાથી નિવર્તવાનો અભિલાષી થયો છું સંસાર રૂપી

સમુદ્રથી પાર પામવા માટે હે ગુરુજનો મને તે પાંચ મહાવ્રત ધારણ કરવાની અનુજ્ઞા દ્યો"

"કુમારનાં નિવૃત્તિથી ભરેલાં વચનો સાંભળીને માતપિતાએ ભોગ ભોગવવાનું આમંત્રણ કર્યું આમંત્રણ વચનથી ખેદ પામીને મૃગાપુત્ર એમ કહે છે કે અહો ! માત, અને અહો ! તાત, જે ભોગોનું તમે મને આમંત્રણ કરો છો તે ભોગ મે ભોગવ્યા તે ભોગ વિષફળ કિંપાક વૃક્ષના ફળની ઉપમાથી યુક્ત છે ભોગવ્યા પછી કડવા વિપાકને આપે છે સદૈવ દુ ખોત્પત્તિના કારણ છે આ શરીર છે તે અનિત્ય અને કેવલ અશુચિમય છે અશુચિથી ઉત્પન્ન થયુ છે જીવનો એ અશાશ્વત વાસ છે, અનત દુ ખનો હેતુ છે રોગ, જરા અને ક્લેશાદિકનું એ શરીર ભાજન છે એ શરીરને વિષે હુ કેમ રતિ કરુ ? બાળપણે એ શરીર છાંડવુ છે કે વૃદ્ધપણે એવો જેનો નિયમ નથી એ શરીર પાણીના ફીણના બુદ્બુદા જેવુ છે એવા શરીરને વિષે સ્નેહ કેમ યોગ્ય હોય ? મનુષ્યત્વમા એ શરીર પામીને કોઢ, જ્વર વગેરે વ્યાધિને તેમજ જરા, મરણને વિષે ગ્રહાવુ રહ્યુ છે તેમાં હુ કેમ પ્રેમ બાંધુ ?"

'જન્મનું દુ ખ જરાનું દુ ખ રોગનુ દુ ખ, મરણનુ દુ ખ એવા કેવલ દુ ખના હેતુ સસારને વિષે છે ભૂમિ-ક્ષેત્ર, આવાસ, કચન, કુટુબ, પુત્ર પ્રમદા, બાંધવ એ સકલને છાંડીને માત્ર ક્લેશ પામીને આ શરીરથી અવશ્યમેવ જવુ છે જેમ કિંપાક વૃક્ષનાં ફળનું પરિણામ સુખદાયક નથી, એમ ભોગનુ પરિણામ પણ સુખદાયક નથી. જેમ કોઈ પુરુષ મહાપ્રવાસને વિષે અન્નજલ અગીકાર ન કરે એટલે કે ન લે અને ક્ષુધા–તૃષાએ કરીને દુ ખી થાય. તેમ ધર્મના અનાચરણથી પરભવને વિષે જતાં તે પુરુષ દુ ખી થાય, જન્મ, જરાદિકની પીડા પામે મહાપ્રવાસમાં પરવરતાં જે પુરુષ અન્નજલાદિક લે તે પુરુષ ક્ષુધાતૃષાથી રહિત થઈ સુખને પામે, અલ્પ

કર્મરહિત હોય, અશાતા વેદનીય રહિત હોય. હે ! ગુરુજનો, જેમ કોઇ ગૃહસ્થનુ ઘર પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે ઘરનો ધણી અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિકને લઇ જઈ, જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને છાંડી-રહેવા દે છે, તેમ લોક બળતો દેખીને જીર્ણ વસ્ત્ર રૂપ જરા-મરણને છાંડીને અમૂલ્ય આત્માને તે બળતાથી (તમે આજ્ઞા આપો એટલે હું) તારીશ "

મૃગાપુત્રના વચન સાંભળીને શોકાર્ત થયેલાં એનાં માતાપિતા બોલ્યાં, 'હે ! પુત્ર, આ તું શું કહે છે? ચારિત્ર પાળતાં બહુ દુર્લભ છે ક્ષમાદિક ગુણને યતિએ ધરવા પડે છે, રાખવા પડે છે, યત્નથી સાચવવા પડે છે સયતિએ મિત્રમા અને શત્રુમાં સમભાવ રાખવો પડે છે સયતિને પોતાના આત્મા ઉપર અને પર આત્મા ઉપર સમબુદ્ધિ રાખવી પડે છે અથવા સર્વ જગત ઉપર સરખો ભાવ રાખવો પડે છે એવુ એ પ્રાણાતિપાત વિરતિ પ્રથમ વ્રત યાવત્ જીવતાં સુધી, પાળતાં દુર્લભ તે પાળવુ પડે છે " એમ પાંચે મહાવ્રત, રાત્રિભોજન ત્યાગ, ક્ષુધા આદિ બાવીશ પરિષહ સહન કરવાં કેટલાં કઠણ છે તે દરેકના સ્વરૂપ સહિત મુશ્કેલીઓ દર્શાવી યૌવન વયને વિષે સયમ તેને માટે દુષ્કર છે એમ માતાપિતા સાબિત કરે છે અને વૃદ્ધપણામાં ધર્મ આચરવા તેને ભલામણ કરે છે

તેના ઉત્તરમાં તે જ્ઞાનવીર મૃગાપુત્ર કહે કે 'વિષયની વૃત્તિ ન હોય તેને સયમ પાળવો કઇએ દુષ્કર નથી આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતા રૂપે અનતવાર સહી છે, ભોગવી છે મહાદુ ખથી ભરેલી ભયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે જન્મ, જરા, મરણ એ ભયના ધામ છે ચતુર્ગતિ રૂપ સસાર-અટવિમાં ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુ ખો મે ભોગવ્યાં છે "

એમ વિસ્તારથી પૂર્વ ભવે નરકમાં ભોગવેલાં દુ ખો ત્રાસ ઉપજાવે તેવી રીતે મૃગાપુત્રે કહી બતાવ્યાં ત્યારે તેનાં જનક-જનેતા એમ બોલ્યાં "હે ! પુત્ર, જો તારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે તો

દીક્ષા ગ્રહણ કર, પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે? દુઃખ નિવૃત્ત કોણ કરશે? એ વિના બહુ દોહ્યલું છે"

મૃગાપુત્રે કહ્યું "એ ખરૂ, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પંખી એકલું હોય છે, તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદુ કોણ કરે છે? જેમ મૃગ વનમાં વિહાર કરે છે, તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ, અને સપ્તદશ ભેદે સંયમનો અનુરાગી થઇશ. દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ, તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે, ત્યારે તેનું વૈદુ કોણ કરે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવ મુક્ત થયા પછી ગહનવને જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, તૃણપાણી આદિનું સેવન કરીને પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ, એમ હું મૃગની પેઠે સંયમવંત હોઇશ અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રહે મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગચર્યા સેવીને, સાવદ્ય ટાળીને યતિ વિચરે જેમ મૃગ તૃણ જલાદિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સંયમ ભાર નિર્વાહ કરે દુરાહાર માટે ગૃહસ્થને હીને નહી, નિંદા કરે નહી, એવો સંયમ હું આચરીશ."

પછી માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ પોતે કહી બતાવ્યું હતું તેથી પણ અત્યંત વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળી તે મોક્ષે ગયા, પ્રમાણ શિક્ષામાં ઉદ્દેશ દર્શાવતાં કહે છે "આત્મ-ચારિત્રનું દુઃખ દુઃખ નહી પણ પરમ સુખ છે, અને પરિણામે અનંત સુખ-તરંગ પ્રાપ્તિનું કારણ છે તેમજ ભોગ વિલાસાદિકનું સુખ તે ક્ષણિક અને બહિર્દૃશ્ય સુખ તે કેવલ દુઃખ જ છે પરિણામે અનંત દુઃખનું કારણ છે, એમ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવા મહાજ્ઞાની મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય અહી દર્શાવ્યો છે સંસાર પરિભ્રમણ નિવૃત્તિ અને સાવદ્ય ઉપકરણ નિવૃત્તિનો પવિત્ર વિચાર તત્વજ્ઞાનીઓ નિરંતર કરે છે,"

સાતમી ભાવનામાં અત્તાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ

કરવાનાં પ્રનાલ વર્ણવેલાં છે કુંડરિક મુનિએ હજાર વર્ષ ચારિત્ર પાળી પરિણામ બગડી જતાં પોતાના ભાઈએ રાજ્ય પાછું આપ્યુ તે ગ્રહણ કર્યું, સર્વ તેને પતિત માની ધિક્કારતા હતા તેનુ વેર લેવાના વિચારમાં તે મરણ પામી સાતમી નરકે ગયો

આઠમી સવર ભાવનામાં પાપ-પ્રનાલરૂપ આશ્રવદ્વારને રોકવા વિષે જણાવી કુંડરિકના ભાઈ પુંડરિકે ભાઈનો મુનિવેશ ગ્રહણ કરી એવો નિશ્ચય કર્યો કે મારે મહર્ષિ ગુરુ કને જવુ અને ત્યાર પછી જ અન્નજલ ગ્રહણ કરવાં અણુવાણે ચરણે પરવરતાં પગમાં કાંકરા કાંટા વાગવાથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તોપણ તે ઉત્તમ ધ્યાને સમતા ભાવે રહ્યો એથી એ મહાનુભાવ મરીને સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉપજ્યો

એ જ ભાવનાનું બીજુ શ્રી વજ્ર સ્વામીનું દૃષ્ટાંત આપ્યુ છે તેમાં તે કચન-કામિનીથી ચળ્યા નહી, તે જોઇને તેમને ચળાવવા પ્રયત્ન કરનાર યુવતી રૂક્મિણીએ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું, મન, વચન કાયાને અનેક પ્રકારે દમન કરી આત્માર્થ સાધ્યો

નવમી નિર્જરા ભાવનામાં બાર પ્રકારનાં તપનું વર્ણન કરી દઢપ્રહારી-સાતે વ્યસન સેવનાર બ્રાહ્મણપુત્રના પાપ જણાવી તેનો પશ્ચાત્તાપ થતાં ઉત્તમ ભાવનાએ પચમુષ્ટિ કેશલુચન કરી, સાધુપણ ગ્રહણ કરી, લોકોના સતાપ સમભાવથી સહન કરવાનો નિશ્ચય કરી, કેવી રીતે સર્વ દુ ખ ખમીને ક્ષમાધર બન્યા તેનું દૃષ્ટાંમાં વર્ણન કર્યુ છે

દશમી લોકસ્વરૂપ ભાવનામાં લોકનો પુરુષ-આકાર વર્ણવી, ભુવનપતિ, વ્યતર અને સાત નરકનો અધોલોક, મધ્ય લોકમા અઢી દ્વીપ વગેરે અને ઊર્ધ્વ લોકમાં બાર દેવલોક નવ ગ્રૈવેયક, પચ અનુત્તર વિમાન અને તે ઉપર સિદ્ધ શિલા છે એમ લોકાલોક

પ્રકાશક સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને નિરુપમ કેવલજ્ઞાનીઓએ ભાખ્યું છે એમ સક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું છે

સોળ સત્તર વર્ષની વયમાં શ્રીમદને વર્તતા અદ્‌ભુત વૈરાગ્ય અને વિશાળ વાંચનના ફળરૂપ 'મોક્ષમાળા' અને 'ભાવના બોધ' ગ્રથ લખાયા છે, તે દર્શાવવા તેમ જ સુજ્ઞ વાંચનારને તેની પ્રસાદી ચખાડવાના ઉદ્દેશથી વિસ્તારપૂર્વક લખાણ કર્યું છે આથી જેને રુચિ ઉત્પન્ન થશે અને મૂળ ગ્રથોના વાંચન મનન તથા ધીરજથી પાચન થાય, સ્વીકાર થાય તેવા હિતકારી પુરુષાર્થમાં પ્રવર્તશે તેને તો અદ્‌ભુત વૈરાગ્ય, ઉત્તમ શ્રદ્ધા અને તે મહાપુરુષ પ્રત્યે પ્રેમ આદિ આત્માને ઉજ્જવળ કરનાર ગુણો અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

૮

અવધાન

શ્રી વવાણિયા ગામ નાનુ હોવાથી એમનુ મન પ્રવાસ તરફ રહ્યા કરતું સ ૧૯૪૦ ના અરસામા તેમણે મોરબીમાં પ્રવેશ કર્યો હતો

મોરબીમાં શાસ્ત્રી શકરલાલ માહેશ્વરભટ્ટ અષ્ટાવધાનના પ્રયોગો જાહેરમાં કરી બતાવતા, એટલે આઠ બાબતો તરફ એકી વખતે લક્ષ રાખી ભૂલ વગર આઠ ક્રિયાઓ કરી બતાવવી. એ જ અરસામાં મુબઈમાં ગટુલાલજી મહારાજ અષ્ટાવધાન કરતા આ વખતે જાણવા પ્રમાણે હિંદુસ્થાનમાં બે જ પુરુષો ચમત્કારી સ્મરણ શક્તિવાળા ગણાતા હતા

શ્રીમદ્ મોરબીમાં પધાર્યા તે અરસામાં તત્ત્વશોધક જૈનના પવિત્ર ઉપાશ્રયમાં શાસ્ત્રી શકરલાલનાં અષ્ટાવધાન થયાં, તે વખતે

વણિકભૂષણ કવિ તરીકે પ્રખ્યાતિ પામતા શ્રીમદ્‌ને પણ અષ્ટાવધાનોનું નિરીક્ષણ કરવા આમંત્રણ હતું, શ્રીમદ્‌ની સ્મરણશક્તિ તો અદ્‌ભુત હતી, તેમણે અવધાન જોયાં કે તે શીખી લીધાં બીજે દિવસે વસંત નામે બગીચામાં પ્રથમ ખાનગીમાં મિત્રમંડળ સમક્ષ નવા નવા વિષયો લઈ અવધાન કરી બતાવ્યાં બીજે દિવસે જાહેરમાં બે હજાર પ્રેક્ષકો સમક્ષ પવિત્ર ઉપાશ્રયમાં જ બાર અવધાન કરી બતાવ્યાં. સામાન્ય વિદ્વાન તરીકે લોકોમાં એ જાણીતા હતા, પણ હવે તો આ ચમત્કારી સ્મરણશક્તિથી લોકોમા બહુ પ્રશંસા પામવા લાગ્યા

મુબાઈના શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીભાઈ મોરબીમાં આવેલા તે વખતે હાઈસ્કૂલમાં મોટી સભા ભરીને બાર અવધાન તેમણે કરી બતાવ્યાં હતાં તે વખતે શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીભાઈએ કહ્યું કે આ વખતે હિંદ ખાતે તો આ એક જ પુરુષ આટલી શક્તિવાળા છે તે વખતે શ્રીમદ્‌ને રૂડું ઇનામ પણ મળ્યું હતું

ખાનગી પ્રસંગે શ્રીમદ્‌ને જામનગર જવાનુ થયુ હતું ત્યાં તેઓએ ત્યાંના વિદ્વાનો આગળ બે સભાઓમાં બાર અને સોળ એમ બે વિધિથી અવધાનો કર્યાં હતાં બધા પ્રેક્ષકો પ્રસન્ન થયા હતા. અહીં તેમને 'હિંદના હીરા' તરીકે ઉપનામ મળ્યું હતું જામનગરમાં બે વિદ્વાનો આઠદશ વર્ષથી અવધાનો કરવા માટે મહેનત કરતા હતા, પરંતુ નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થતી હતી તેથી ત્યાંના વિદ્વાનોને સોળ અવધાનો કરનાર પ્રત્યે બહુમાનપણું અને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયાં હતાં

વઢવાણના પ્રદર્શનમાં એમણે કર્નલ એચ. એલનટ સાહેબ અને બીજા રાજા રજવાડા તથા મંત્રીમંડળ વગેરે મળી આશરે બે હજાર દર્શકોની સમક્ષ સોળ અવધાનો કરી બતાવ્યાં હતાં, તે જોઈ આખી

જગી સભા આનંદ આનંદમય થઇ ગઇ હતી સઘળા સભાજનોના મુખમાંથી શ્રીમદની અજબ શક્તિની અનેક પ્રકારે પ્રશસા પ્રગટતી હતી ઉપરાઉપરી પ્રશસાના ભાષણો થતાં જતાં હતાં 'ગુજરાતી,' 'મુબઇ સમાચાર,' 'લોકમિત્ર,' અને 'ન્યાયદર્શક,' પત્રોમાં પણ શ્રીમદના યશોગાન થવા લાગ્યાં

ખોટાદમાં એમણે એમના એક લક્ષાધિપતિ મિત્ર શેઠ હરિલાલ શિવલાલની સમક્ષ બાવન અવધાન કર્યા હતાં વચ્ચે કઇ પણ પરિશ્રમથી પરિચય રાખ્યા વિના પરભાર્ગ સોળ મૂકીને બાવન અવધાન કર્યા એ ઉપરથી શ્રીમદના પરાક્રમ, હિમ્મત, શક્તિ અને બુદ્ધિબળના ચમત્કારનું કઇક ભાન થશે

બાવન કામ —ચોપાટે રમતા જવુ, શેતરજે રમતા જવુ, ટકોરા ગણતા જવુ, માળાના મણકા ગણતા જવુ, સરવાળા બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર આપેલા ગણતા જવુ, ગંજીફે રમતા જવુ, સોળ ભાષાઓના શબ્દો યાદ રાખતા જવુ, બે કોઠામાં આડાઅવળા અક્ષરથી કવિતાઓ માગેલા વિષયની કરાવતા જવુ આઠ ભિન્નભિન્ન માગેલી સમસ્યાઓ પૂર્ણ કરતા જવુ, સોળ જુદાજુદા માગેલા વૃત્તોમાં માગેલા વિષયો તૈયાર કરાવતા જવુ, એમ બાવન કામની શરૂઆત એક વખતે કરવી એક કામનો કઇક ભાગ કરી બીજા કામનો કઇક ભાગ કરવો પછી ત્રીજા કામનો કઇક કરવો પછી ચોથા કામનો કઇક ભાગ કરવો પછી પાંચમાનો એમ બાવને કામનો થોડો થોડો ભાગ કરવો ત્યારપછી વળી પહેલાં કામ તરફ આવવુ અને તેનો થોડો ભાગ કરવો, બીજાનો કરવો, ત્રીજાનો કરવો એમ સઘળાં કામ પૂર્ણ થતા સુધી કર્યે જવુ એક સ્થળે ઊંચે આસને બેસીને એ બધાં કામમાં મન અને દષ્ટિ પ્રેરિત કરવી, લખવુ નહિ કે બીજીવાર પૂછવુ નહિ અને સઘળુ સ્મરણમાં રાખી એ બાવને કામ પૂર્ણ કરવાં, કઇક સમજાય તેવી સમજુતી નીચે આપી છે

૨ કજોડાં માટે હિંદુઓનો તિરસ્કાર-એ વિષય આપ્યો હતો

(મનહર ૭૬)

ફૂળ મૂળ પર મોહી, શૂળ હાથે કરી રોપો,
ભૂલ થકી ધૂળ કેમ કરો નિજ બાળિકા ?
કરો છો કસાઈ થકી, એ સવાઈ આર્ય ભાઈ,
નકકી એ નવાઈની ભવાઈ સુખ ટાળીકા,
ચેતો ચેતો રે ચતુર નર ચેતો ચિત્ત,
બાળો નહી હાથે કરી, બાળ અને બાળીકા
અરે ! રાયચંદ કહો, કેમ કરી માને એહ,
ચડી બેઠી જેની કાંધે, ક્રોધ કરી કાળિકા !

શીઘ્રતાથી કરેલાં કાવ્યોમાં પણ ઝમક અને કલ્પના કેટલાં મનોહર છે !

૩ કવિનું નામ પોતાના પિતાના નામ સહિત આવે તથા તે જ દોહરામાં મહાત્માને પ્રણામ થાય, એ વિષય આપ્યો હતો

(દોહરો)

રાખે યશ ચંદ્રોદયે, રહે વધુ-ઉર્વી નામ
તેવા નરને પ્રેમથી, નામ કરે પરણામ

પ્રોફેસર રવજીભાઈ દેવરાજે શ્રીમદને સ્મરણ શક્તિ વિષે પ્રશ્ન પૂછેલો 'એક કલાકમાં સો શ્લોક સ્મરણભૂત રહી શકે !' તથા કોલેજમાં ન્યાય શાસ્ત્ર (Logic) શિખવાય છે તેનો વિશેષ અભ્યાસ કરવા કાશીક્ષેત્ર તરફ જવા વિષે સલાહ પૂછાવેલી તેનો ઉત્તર શ્રીમદે અઢાર વર્ષની ઉમ્મરે આપ્યો છે, તે અનેક રીતે વિચારવા યોગ્ય હોવાથી નીચે આપ્યો છે -

રવાને શ્રી વવાણીઆ બંદર
મિ. ૨ ૬-૧-૮-૧૯૪૨

મુગટમણિ સ્વછભાઇ દેવરાજની પવિત્ર જનાબે.

વવાણીઆ બંદરથી લિ રાયચંદ વિ સ્વછભાઈ મહેતાના પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ માન્ય કરશોજી અત્રે હું ધર્મ-પ્રભાવ વૃત્તિથી કુશળ છુ આપની કુશળતા ચાહું છું આપનો દિવ્ય પ્રેમભાવે ભૂષિત પત્ર મને મળ્યો, વાંચીને અત્યાનંદાર્ણવતરંગ રેલાય છે, દિવ્ય પ્રેમ અવલોકન કરીને પરમ સ્મરણ આપનું ઉપન્યુ છે આવા પ્રેમી પત્રો નિરંતર મળવા વિજ્ઞાપના છે અને તે સ્વીકૃત કરવી આપને હસ્તગત છે એટલે ચિંતા જેવુ નથી આપે માગેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર અહી આગળ આપી જવાની રજા લઉં છુ

પ્રવેશક —આપનું લખવુ ઉચિત છે સ્વસ્વરૂપ ચીતરતાં મનુષ્ય ખચકાઇ જાય ખરો પરંતુ સ્વસ્વરૂપમાં જ્યારે આત્મસ્તુતિનો કિંચિત્ ભાગ મળે ત્યારે નહી તો નહી જ, આમ મારુ મત છે આત્મસ્તુતિનો સામાન્ય અર્થ પણ આમ થાય છે કે પોતાની જૂઠી આપ વડાઇ ચીતરવી અન્યથા આત્મસ્તુતિનું ઉપનામ પામે છે, પરંતુ ખરુ લખાણ તેમ પામતુ નથી અને જ્યારે ખરુ સ્વસ્વરુપ આત્મસ્તુતિ ગણાય તો પછી મહાત્માઓ પ્રખ્યાતિમાં આવે જ કેમ? માટે સ્વસ્વરુપની સત્યતા કિંચિત્ આપની માગણી ઉપરથી જણાવતાં અહી આગળ મે આચમ્ન ખાધો નથી અને તે પ્રમાણે કરતાં ન્યાયપૂર્વક હું દોષિત પણ થયો નથી

૭૪-પંડિત લાલાજી મુંબઇ નિવાસીનાં અવધાનો સબંધી આપે બહુએ વાચ્યુ હશે, એઓ પંડિતરાજ અષ્ટાવધાન કરે છે તે [illegible] પ્રસિદ્ધ છે

આ લખનાર બાવન અવધાન જાહેરમાં એક વખતે કરી ચુક્યો છે અને તેમાં તે વિજયમંદ ઊતરી શક્યો છે તે બાવન અવધાન—

૧ ત્રણ જણ સાથે ચોપાટે રમ્યા જવુ ૧

૨	ત્રણુ જણુ સાથે ગંજીફે રમ્યા જવું	૧
૩	એક જણુ સાથે શેતરંજે રમ્યા, જવું	૧
૪	ઝાલરના ટંકોરા ગણુતા જવું	૧
૫	સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર મનમાં ગણ્યા જવું	૪
૬	માળાના પારામાં લક્ષ આપી ગણુતરી કરવી	૧
૭	આઠેક નવી સમસ્યાઓ પૂર્ણ કરવી	૮
૮	સોળ નવા વિષયો વિવાદીઓએ માંગેલા વૃત્તમાં અને વિષયો પણ માગેલા-રચતા જવું	૧૬
૯	ગ્રીક, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, આરબી લેટીન, ઉર્દૂ, ગુર્જર, મરેઠી, બંગાળી, મરુ, જાડેજી, આદિ સોળ ભાષાના ચારસે શબ્દો અનુક્રમ વિહીનના કર્તાકર્મ સહિત પાછા અનુક્રમ સહિત કહી આપવા, વચ્ચે બીજા કામ પણ કર્યે જવાં	૧૬
૧૦	વિદ્યાર્થીને સમજાવવો	૧
૧૧	કેટલાક અલંકારના વિચાર	૨
		૫૨

આમ આગળ કરેલાં બાવન અવધાનના લખાણુ સંબંધે અહીં આગળ પૂર્ણાહુતી થાય છે

આ બાવન કામો એકી વખતે મન શક્તિમાં સાથે ધારણુ કરવાં પડે છે વગર જાણેલી ભાષાના વિકૃત અક્ષરો સુકૃત કરવા પડે છે ટૂંકામાં આપને કહી દઉ છુ કે આ સઘળુ યાદ જ રહી જાય છે (હજુ સુધી કોઈવાર ગયુ નથી) આમાં કેટલુંક માર્મિક સમજવુ રહી જાય છે પરંતુ દીલગીર છું કે તે સમજાવવુ પ્રત્યક્ષને માટે છે એટલે અહીં આગળ ચીતરવુ વૃથા છે આપ નિશ્ચય કરો કે આ એક કલાકનુ કેટલું કૌશલ્ય છે ? ટૂંકો હિસાબ ગણીએ તોપણ

બાવન શ્લોક તો એક કલાકમાં માદ રહ્યા કેમ નહી ? સોળ નવા, આઠ સમસ્યા, સોળ જુદી જુદી ભાષાના અનુક્રમ વિહીનના અને બાર બીજાં કામ મળી એક વિદ્વાને ગણતી કરતાં માન્યુ હતુ કે ૫૦૦ શ્લોકનુ સ્મરણ એક કલાકમાં રહી શકે છે. આ વાત હવે અહી આગળ એટલેથી જ પતાવી દઇએ છીએ.

આ-તેર મહિના થયા દેહોપાધિ અને માનસિક વ્યાધિના પરિચયથી કેટલીક શકિત હાટી મૂકયા જેવીજ થઇ ગઈ છે (બાવન જેવાં સો અવધાન તો હજુ પણ થઇ શકે છે) નહી તો આપ ગમે તે ભાષાના સો શ્લોકો એક વખત બોલી જાઓ તો તે પાછા તેવી જ રીતે યાદીમાં રાખી બોલી દેખાડવાની સમર્થતા આ લખનારમાં હતી અને તે માટે તથા અવધાનોને માટે 'સરસ્વતીનો અવતાર' એવુ ઉપનામ આ મનુષ્યને મળેલુ છે અવધાન એ આત્મશકિતનુ કર્તવ્ય મને સ્વાનુભવથી જણાયું છે આપનો પ્રશ્ન આવો છે કે "એક કલાકમાં સો શ્લોક સ્મરણભૂત રહી શકે?" ત્યારે તેનો માર્મિક ખુલાસો ઉપરના વિષયો કરશે એમ જાણી અહી આગળ જણ્યા રોકી નથી. આશ્ચર્ય, આનદ અને સંદેહમાંથી હવે જે આપને યોગ્ય લાગે તે ગ્રહણ કરો

હુ-મારી શુ શકિત છે? કઇ જ નથી આપની શકિત અદ્ભુત છે આપ મારે માટે આશ્ચર્ય પામો છો, તેમ હુ આપને માટે આનદ પામુ છુ

આપ કાશીક્ષેત્ર તરફ સરસ્વતી સાધ્ય કરવા પધારનાર છો આમ વાંચીને અત્યાનદમાં હુ કુશળ થયો છુ વારુ! આપ ન્યાય શાસ્ત્ર કયુ કહો છો? ગૌતમ મુનિનુ કે મનુસ્મૃતિ, હિદુધર્મ શાસ્ત્ર, મિતાક્ષરા વ્યવહાર-મયૂખ આદિ પ્રાચીન ન્યાય-ગ્રથો કે હમણાનુ બ્રિટિશ લો પ્રકરણ? આનો ખુલાસો હુ નથી સમજ્યો મુનિનુ ન્યાય-શાસ્ત્ર મુક્તિ પ્રકરણમાં જાય તેમ છે બીજા ગ્રથો રાજ્ય

પ્રકરણમાં-ખ્રિટિશમાં માર્યાં જાય છે, ત્રીજા ખાસ ખ્રિટિશને જ માટે છે, પરંતુ તે અંગ્રેજી ત્યારે હવે એમાંથી આપે કોને પસંદ કર્યું છે ? તે મર્મ ખુલ્લો થવો જોઇએ. મુનિશાસ્ત્ર અને પ્રાચિન શાસ્ત્ર સિવાય જો ગણ્યુ હોય તો એ અભ્યાસ કાશીનો નથી પરંતુ મેટ્રીક્યુલેશન પસાર થયા પછી મુંબઈ-પૂનાનો છે, બીજા શાસ્ત્રો સમયાનુકૂળ નથી આ આપનો વિચાર જાણ્યા વિનાજ ગેતર્યું છે પરંતુ વેતરવામાં પણ એક કારણ છે શું ? તો આપે સાથે અંગ્રેજી વિદ્યાભ્યાસનુ લખ્યુ છે તે હુ ધારુ છુ કે એમાં કંઈ આપ ભૂલ-થાપ ખાતા હશો મુંબઈ કરતાં કાશી તરફ અંગ્રેજી અભ્યાસ કંઈ ઉત્કૃષ્ટ નથી, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ ન હોય ત્યારે આવું પગલું ભરવાનો હેતુ બીજો હશે, આપ ચીતરો ત્યારે દર્શિત થાય, ત્યાં સુધી શંકાગ્રસ્ત છું

૧ મને અભ્યાસ સંબંધી પૂછ્યુ છે, તેમાં ખુલાસો જે દેવાનો છે, તે ઉપરની કલમની સમજણ ફેર સુધી દઇ શકતો નથી, અને જે ખુલાસો હુ આપવાનો છુ તે હવીનોથી આપીશ.

જ્ઞાનવર્ધક સભાના તંત્રીનો ઉપકાર માનુ છુ એઓ આ અનુચરને માટે તસ્દી લે છે તે માટે.

આ સઘળા ખુલાસા ટૂંકામાં પતાવ્યા છે વિશેષ જોઇએ તો માગો "

શ્રીમદના બનેવી ચતુર્ભુજભાઈ લખે છે "મુંબઈ જતા પહેલાં જેતપુર પધારેના ત્યારે જે પુરુષ જે હાથથી પાઘડી બાંધતો હોય તે કયા હાથથી બાંધે છે એ તેના માથાની આકૃતિ જોઇ પારખવાનો અખતરો કરી બતાવ્યો હતો પોતે દુકાનમાં બેઠા હતા તેમની સામે બહારથી માણસને ઉઘાડે માથે ઉભો રાખવામાં આવતાં તે જે વળની પાઘડી બાંધતો હોય તે પોતે કહી દેતા હતા આશરે પંદર માણસની એમ પરીક્ષા કર્યા પછી એક પટેલને એવી રીતે ઉભો રાખતા પહેલાં શેઠ મેતા કાનજી તરફથી કહેવામાં

આવેલુ કે તે કહે ત્યારે એમ કહેતુ કે તે વાત ખરી નથી, તમે કહો છો તેમ હુ બાંધતો નથી, બીજા હાથથી બાધુ છુ, તે પ્રમાણે તેણે કહ્યુ એટલે કૃપાળુશ્રી (શ્રીમદ્) એ તે પ્રમાણે પાઘડી બાંધવા કહ્યું પણ કૃત્રિમ રીતે તે બાંધવા લાગ્યો, તે બધાને સ્પષ્ટ લાગ્યુ કે તે જૂઠુ બોલ્યો છે તે જોઈ પ્રેક્ષકોને બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યુ શી રીતે પરીક્ષા થઇ શકે છે? એમ કૃપાળુશ્રીને પૂછતાં તેમણે જણાવ્યુ હતુ કે તેની આકૃતિનો અત કરણમા ભાસ લેતાં ડાબા જમણા પડખા તરફ ચિહ્ન પડવાથી તેમ થઇ શકે છે અત કરણની શુદ્ધિ સિવાય થઈ શકે નહી શીખડાવ્યુ આવડે તેમ નથી એમ ખુલાસો કર્યો હતો

સ ૧૯૪૩ માં શ્રીમદની મુ બઇમા સ્થિતિ હતી, અને ત્યાં પણ અનેક સ્થળે અવધાનના પ્રયોગો કરી બતાવેલા મુ બઇમા પોતાની શતાવધાન (મો અવધાન) કરવાની શક્તિ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટયૂટમાં અને અન્ય સ્થળોએ જાહેર પ્રજાસમક્ષ તેઓએ દર્શાવી હતી આ આશ્ચર્યકારક સ્મરણશકિતની ક્રિયાઓથી તેઓને પ્રજાએ એક સુવર્ણચદ્રક (ચાંદ) આપ્યો અને 'સાક્ષાત્ સરસ્વતી'નુ બિરુદ આપવામાં આવ્યુ હતુ ઇ સ. ૧૮૮૬–૮૭ માં 'મુંબઇ સમાચાર' 'જામે-જમશેદ 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા' 'ગુજરાતી' 'ઇંડિયન સ્પેકટેટર' ઇત્યાદિ ગુજરાતી અને અ ગ્રેજી છાપામાં શ્રીમદની અદ્ભુત શક્તિઓ વિષે લેખો આવતા હતા તા ૨૪-૧-૧૮૮૭ના 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇ ડિયા' પત્રમાં અગ્રેજીમાં છપાયુ છે, કે રાજચદ્ર રવજીભાઈ નામના ઓગણીશ વર્ષની વયના એક યુવાન હિદુની, અદ્ભુત માનસિક શકિતઓનું પ્રદર્શન નિરીક્ષણ કરવા અર્થે ગયા શનિવારે સાજે ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટયૂટમાં દેશી ગૃહસ્થોનો એક ભવ્ય મેળાવડો થયો હતો આ પ્રસગે ડૉ પિટરસને અધ્યક્ષપદ લીધુ હતુ અવધાન ઉપરાંત અલૌકિક સ્પર્શેન્દ્રિય શકિત ધરાવતા તે જોવામાં આવ્યા હતા તેઓને

પ્રથમ એક ડઝન (બાર) જેટનાં જુદા જુદા કદનાં પુસ્તકો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં અને તેમને તેનાં નામ જણાવવામાં આવ્યાં હતાં ત્યાર પછી તેઓની આંખો પાટા બાંધી બંધ કરવામાં આવી હતી, અને તેઓએ તેમના હાથમાં જેમ જેમ પુસ્તકો મૂકવામાં આવ્યાં, તેમ તેમ તે પુસ્તકોનાં નામ હસ્ત વડે સ્પર્શ કરી કહી દીધાં હતાં એ જ તારીખના 'જામે જમશેદ'માં છપાયુ છે કે ડૉ. પિટરસને પોતાને આ અખતરાથી બેહદ અચરતી પામેલા જણાવ્યા હતા

"અમારા સાંભળવામાં આવ્યુ છે કે આગલે દિવસે પોતાને મળેની એક મિજબાનીની વખતે કેટલીક વાનીઓમાં મીઠુ વધતુ ઓછુ હતુ, તે કવિએ (શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર) ચાખ્યા કે હાથ લગાડયા વિના માત્ર નજરે જોઈ કહી આપ્યુ હતુ "–'જામે જમશેદ'

"આ પછી થોડાક વખતમાં મુબઇની હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર ચાર્લ્સ સારજન્ટ, ડૉક્ટર પિટરસન, મિ. યાજ્ઞિક અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોની પ્રેરણાથી શ્રીમદના શતાવધાન જોવાને માટે એક મહાન લોકસભા બોલાવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી આ અસાધારણ શક્તિવાળા યુવકની શક્તિ અને કદર લોકોએ અને પત્રવાળાઓએ ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરી. સર ચાર્લ્સે તેમને યુરોપમાં જઈ ત્યાં પોતાની શક્તિઓ દર્શાવવાની ભલામણ કરી. પણ તેઓ તેમ કરી શકયા નહી, કારણકે તેમણે વિચાર્યું કે યુરોપમાં પોતે જૈન ધર્માનુસાર રહી શકે નહી '–'પાયોનિયર' (અલાહાબાદ)

સ્મરણશક્તિના પ્રતાપરૂપ આ અવધાન પ્રવૃત્તિનો વધતો વિસ્તાર ચમત્કાર આત્મોન્નતિરક્ત પુરુષોને પ્રિય હોતો નથી. આત્મોન્નતિ અને આ વિસ્તાર બંને ભિન્ન ભાસવાથી–સન્માર્ગશોધક પ્રતીત થવાથી શ્રીમદની અંતરંગ વૈરાગ્યમય, ઉદાર [illegible] શોધકભાવના આ પ્રવૃત્તિને વિસ્તરવા ... વિરામ ... [illegible] વીશ વર્ષની વય પછી પ્રાયે પ્રગટ [illegible] નથી.

૯

વીશ વર્ષની વય સુધીની લેખનપ્રવૃત્તિ

'સાક્ષાત્ સરસ્વતી' નામે એક નાનું પુસ્તક સં ૧૯૪૩માં ભાઈ વિનયચંદ પોપટભાઈ દફતરીએ લખ્યું છે તેમાં શ્રીમદનો ૧૮ વર્ષ સુધીનો ટૂંક વૃત્તાંત પ્રગટ કરી અવધાન વગેરે શક્તિઓ ઉપરાંત તે વખતનાં તેમનાં અપ્રગટ લખાણ વિષે થોડું લખ્યું છે

"નીતિ, ભક્તિ, અહિંસા, શિયળ અને અધ્યાત્મ સંબંધી એઓ ગ્રંથો ગૂંથવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ કેટલાક ગૂંથ્યા પણ છે 'મોક્ષમાળા' નામે એક સુંદર ગ્રંથ હમણાં બહાર દેખાવ દેનાર છે, જેનું પૂર આશરે ૭ હજાર શ્લોક જેટલું થવા જાય છે એ ગ્રંથ ગદ્યાત્મક છે સૂત્રસિદ્ધાંતના માર્મિક ભેદો સમજાવવાની લાલિત્યયુક્ત પ્રેરણાઓ એમાં કરી છે જે મોક્ષમાળા ઉપદેશ તરંગથી છલકાયા કરે છે, જે મોક્ષમાળામાં ખરેખર મોક્ષનો માર્ગ મતભેદ વિના ખોધ્યો છે અને જે મોક્ષમાળા સૂત્રસિદ્ધાંતનો ટોડો છે તે આપણ ધર્મપુસ્તક એક વખત દરેક શ્રાવકે વાંચવુ, સમજવુ, વાંચતાં ન આવડતુ હોય તેમણે બીજાને મોઢેથી શ્રવણ કરવુ અને તેનો રૂડો ઉપયોગ કરવો એવી મારી સલાહ છે

'નમિરાજ' નામે એક સંસ્કૃતના મહાકાવ્યના નિયમાનુસારે એમણે ગ્રંથ રચ્યો છે, જેમાં શાંતરસ પ્રધાન રાખીને નવરસની રેલમછેલા કરી મૂકી છે, જેમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાતુર્વર્ગ સંબંધી ઉપદેશ કરી ફળમાં મોક્ષમાર્ગ મૂકી દીધો છે એ પાંચ હજાર શ્લોકના પૂરનો ગ્રંથ એમણે ત્રણ દિવસમાં રચ્યો હતો એ ગ્રંથ વાંચતાં દરેક મનુષ્યને એ દેવાંશી નરની કવિત્વ શક્તિના લાલિત્યનું ભાન થાય છે

"એ મહાત્માએ એક સાર્વજનિક સાહિત્યનો એક હજાર શ્લોકનો ગ્રંથ એક દિવસમાં રચ્યો છે, જે હમણા ધાંગધ્રાના એક ડોક્ટર પ્રસિદ્ધ કરનાર છે"

"એક ધર્માચાર્યે એક હજાર રૂપિયા આપવાનું કહ્યું હતુ અને કહ્યું હતુ કે મારા ધર્મના થોડાએક શ્લોક કરી આપો, પરતુ એથી એ દેવાંશી નરનુ મન ચળ્યુ નહોતુ ધન્ય છે એની જનેતાને!'

" 'વૈરાગ્ય વિલાસ' નામે જૈનધર્મનુ એક ચોપાનિયુ હમણાં એઓ બહાર પાડે છે"

ઉપર જણાવેલા ગ્રંથોમાંથી 'મોક્ષમાળા સિવાય કોઈ ગ્રંથો હાલ ઉપલબ્ધ નથી છપાવાની તૈયારી થયેલા જણાવ્યા છે તે છપાયા હશે કે નહિ તેની પણ માહિતી મળી નથી પરતુ ઉપરના વર્ણન ઉપરથી તે લેખકે તે ગ્રંથો દીઠા હોય એમ લાગે છે

હાલ જે લખાણ 'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર' ગ્રથમાં છપાયુ છે, તેમાં 'વચનામૃત'ના મથાળા નીચે ૧૨૦ બોલ 'પુષ્પમાળા'ની શૈલીમાં પણ ધાર્મિક વિષયની મુખ્યતા રાખી સત્રાત્મક ઉપદેશ રૂપે લખાયેલ છે તેના મોળમા બોલમાં 'વચનસપ્તશતી પુન પુન સ્મરણમાં રાખો' એમ જણાવ્યુ છે તે સૂચવે છે કે તેમણે સાતસો બોલ લખેલા છે 'તત્ત્વજ્ઞાન' નામનો તેમનાં વચનોમાંથી તૈયાર કરેલો નાનો સગ્રહ બહાર પડેલો છે તેમા 'મહાનીતિના સાતસો બોલ આપેલા છે, તે પણ આ અરસામાં લખાયેલા લાગે છે*

સત્તર અઢાર વર્ષની ઉમ્મરે શ્રીમદે લખેલા દાર્ષ્ટાંતિક દોહરા એકશો પ્રાપ્ત થયા છે તે અપ્રગટ છે[૧] તેમાં નીતિ-વ્યવહારની શિખા

* સાતસો મહાનીતિ હમણાં એક દિવસે તૈયાર કરી છે
છઠ્ઠી આવૃત્તિ, પાન. ૨૧ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર લેખક

૧ પાંચમી આવૃત્તિ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રમાં છપાયા છે

મણુ મુખ્ય છે દરેક દોહરામાં પણ કરીને સિદ્ધાંતને પ્રથમ જણાવી તેને પુષ્ટ કરનાર દષ્ટાંત આપેલુ છે ઉદાહરણ

' ફરી ફરી મળવો નથી, આ ઉત્તમ અવતાર
કાળી ચૌદશ ને રવિ, આવે કોઈક વાર.
અતિજ્ઞાન ઊપજે તદા, પરમાત્મા પરખાય,
પડળ ઊતરે આંખનાં, તદા સર્વ દેખાય.
પ્રિય કાવ્ય પંડિતને, દષ્ટાંતકનો દાવ,
જેમ મોદથી મોદકે બ્રાહ્મણ જનનો ભાવ
બે બોલોથી બાધીઓ, સર્વ શાસ્ત્રનો સાર,
પ્રભુ ભજો, નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર
દેશ-ઉદય-ઉપયોગનાં વીર નરોનાં શિર,
પ્રસુતા પીડા ટાળવા, સોંપે સપુત શરીર
વચને વલ્લભતા વધે, વચને વાધે વેર
જળથી જીવે જગત આ, કદી કરે પણ કેર
રોષીને રૂડુ કહે, બમણો આણે રોષ,
તાતા તેલે જળ પડે, ભડકો થાય સદોષ.
શાંતિ મળે સદ્ધર્મથી, ભ્રાંતિ ટળે ભવી ભાત,
કાંતિ દીપે કનક સમી, વિમળ વધે મન વાત
કાયા માયા ક્ષણિક છે, ઈન્દ્ર-ધનુષ્યનો રંગ
આકાની કિલ્લા અને, મૃગજળ તણા તરંગ
હોય સરસ પણ ચીજ તે, યોગ્ય સ્થળે વપરાય,
કેમ કટારી કનકની, પેટ વિષે ઘોચાય ?"

'બુદ્ધિપ્રકાશ' માં ઈ સ ૧૮૮૫માં 'શૂરવીર સ્મરણુ' વિષે શ્રીમદે લખેલા સવૈયા ચોવીશ છપાયા છે તેમાં રણરંગનો અજબ ચિતાર બહુ જોશદાર અને પ્રબળ વેગવાળી છટાદાર ભાષામાં આપી છેવટના ત્રણ સવૈયામાં એવા વીરોના હાલના વંશજ બાપનું નામ

ખોળે એવા થયાથી જે અકથ્ય ખેદ થાય છે તેનું ચિત્ર કરુણરસ રેલાવી આબેહૂબ વાંચનારનાં હૈયાં હલાવી મૂકે તેવુ છે લખેલી[1] નકલ ઉપરથી ઉદાહરણુ રૂપે નીચે આપ્યા છે

સવૈયા

'ઢાલ ઢળકતી ઝગક ઝગકતી, લઈ ચળકતી કર કરવાલ
ખરેખરા ખૂંદે રણમાં ત્યાં, મૂછ મલકતી, ઝગતું ભાલ,
વેરીને ઘેરી લેતા ઝટ, ભરત ભૂમિના જય ભડવીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર.
મારે જ્યાં માથામાં મુષ્ટિ, કરી નાખે ત્યાં કકડા ક્રોડ,
ફરી અરિ નહી આવે પાસે, મનની મૂકે મમતા મોડ,
બંકા બહાદૂર બાણુ કમાને, વજ્ર વપુના મજબૂત વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર.
કદિયે નહી કાયાથી કંપે, જીતે ત્યારે જંપે વીર,
રણરંગી ને જબરા જંગી, ઊછળે જેને શૌર્ય શરીર,
કાયરતાના માથર નહી એ સાચા એ સાથર શરીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ! રઢિયાળા એવા રણધીર.
ટાળક સંકટ, બાળક, નારી ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળક પૂર્ણ,
સભાળક જે ધરા ધર્મના, દુશ્મન દળ કરનારા ચૂર્ણ,
ખરાખરીના ખેલ વિષે નહી, પાછા પગ દેનારા વીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર.
શત્રુની છાતીમાં સાલે, મુઆ પછી પણ માસ હજાર,
નામ પડે ત્યાં પડે મતરી, જેના શત્રુના સરદાર,
અને રિપુની રામા રડતી કદી રહે નહી લૂછે નીર,
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યાં ? રઢિયાળા એવા રણધીર.
ભીમ ભગીરથ ભારે ભડ જે, દેવળ રૂપે કાળ કરાળ,

[1] શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પંચમ આવૃત્તિમાં છપાયા છે

રણભૂમિમા ભય ઉપજાવે, યમરાજાથી પણ વિકરાળ,
કુળદીપક એ કોહિનૂરો, ધન્ય માતનુ ધાવ્યા ક્ષીર '
અરે ! અરેરે ! આજ ગયા ક્યા ! રંગિયાળા એવા રણધીર
બાણુ-શય્યામાં પોઢયા બહાદૂર, ભીષ્મપિતા ભારે ભયમાર,
અવધિ આપી અહા ! કાળને, છ માસની જેણે તે વાર,
મહા-ભારતનું નામ પડ્યુ તે એનુ કારણ એવા વીર,
અરે ! અરેરે આજ ગયા ક્યાં ? રંગિયાળા એવા રણધીર.
પાણી પૂર્વજનુ ખોનારા, જામ્યા આવા એને વશ
બાપ-નામના બોળી બેઠા, ધિક્ક ! ધિક્ક ! એના આ અંશ !
મરો બુડીને નરો બાયના ગંડણીમાં નાખીને નીર,
આર્ય-કીર્તિને ઝાંખપ દીધી, તમને એના બટ્ટો શીર !
હા ! શિવ ! હા ! શિવ ! ગજબ થયો શો ? અજબ થઉ છુ નીરખી આમ,
આર્ય પરાધીન દીન થયાથી, રે'તી નથી હૈયામાં હામ !
કાળજડુ કપે કરુણાથી, સ્થિતિ અવલોકીને આમ !
ઢળુ ધરણીએ મૂર્ચ્છા પામી ભાખી હરી હરી હરી હરી રામ '
શુ પ્રાચીન પૂર્વજ સભારુ, આંખે આંસુ આવે, વીર '
શી હિમ્મત એના હૈયાની, રે ! શાં એનાં નૌતમ નીર !
હાય ! હાય ! આ ગતિ થઇ શી ! હાય ! હાય ! શો કાળો કેર '
' હાય ' હૃદય ફાટે છે હર ! હર ! (નથી જોવાતી આવી પેર)

સર વોલ્ટર સ્કૅાટના દ્વંદ્વયુદ્ધો (Combats) શૌર્ય-પ્રેમ (Romantic) પ્રેરક કાવ્યો જેણે વાંચ્યાં હશે તેને આ સવૈયા વાંચી તે સ્મરણમાં આવ્યા વિના ન રહે! પરંતુ એક નાના કાવ્યમાં શ્રીમદે કેટલા હૃદયનો ભાવો જગાડયા છે તે તો પૂરૂં તે કાવ્ય વાંચવાથી જણાય અને શ્રીમદે સાહિત્યનાં જે જે ક્ષેત્રોમાં કલમ ચલાવી હોત તે તે સર્વ સ્થળે તે વિજયવંત નીવડયાં વિના રહેત નહિ, એવો વાંચનારને પ્રતીતિ થાય તેવુ આ અદ્ભુત કાવ્ય છે

શ્રી ચિદાનંદ મહારાજે લખેલા 'સ્વરોદય'ના રહસ્યને પ્રગટ કરતી ટીકા લખવાની સં ૧૯૪૩માં શ્રીમદે શરૂ કરેલી લાગે છે, તેની પ્રસ્તાવના પણ પોતે લખી છે તેમાં આત્મજ્ઞાની શ્રી ચિદાનંદ મહારાજના જીવનની ટૂંક રૂપરેખા તથા તેમની દશાનું વર્ણન કર્યું છે તે અપૂર્ણ દશામાં પ્રાપ્ત થયેલ છપાયું છે શ્રીમદે જેવું વિવેચન લખવા ધારેલું તે છપાયેલા બે દોહરાના મર્મ પ્રકાશક વિસ્તાર ઉપરથી વિચારતાં એમ લાગે છે કે જો તે ગુણ ગ્રંથનું વિવેચન પૂરું થવા પામ્યું હોત, તો આ જમાનામાં કાળજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરનારને મોટી મદદ રૂપ થઈ પડત.

'જીવતત્ત્વ સંબંધી વિચાર' અને 'જીવાજીવ વિભક્તિ' એ બે લેખ પણ અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસિદ્ધ થયા છે, તેમાં 'નવ તત્ત્વ' પ્રકરણને મળતો વિષય ચર્ચેલો છે

એક વખતે વાતચીતમાં શ્રીમદે જણાવેલું કે 'મોક્ષમાળા' રચી તે વખતે અમાગ વૈરાગ્ય 'યોગવાસિષ્ઠ'ના વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં શ્રી રામચંદ્રજીનો વૈરાગ્ય વર્ણવેલો છે તેવો હતો અને તમામ જૈન આગમો સવા વર્ષની અંદર અમે અવલોકન કર્યા હતા તે વખતે અદ્ભુત વૈરાગ્ય વર્તતો હતો તે એટલા સુધી કે અમે ખાધું છે કે નહીં તેની અમને સ્મૃતિ રહેતી નહીં

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથના વીસમા અંકમાં, સં ૧૯૪૪માં લખાયેલા એક લઘુ ગ્રંથનો આદિ અને અંતનો ભાગ છપાયેલો છે, તે અપૂર્ણ દશામાં છે છતાં તે ગ્રંથનો આશય 'છેવટની ભલામણ' માં સ્પષ્ટ જણાય છે "કે જે મનુષ્યે એકવાર પ્રતિમા પૂજનથી પ્રતિકૂળતા બતાવી હોય, તેજ મનુષ્ય જ્યારે તેની અનુકૂળતા બતાવે ત્યારે પ્રથમ પક્ષવાળાને તે માટે બહુ ખેદ અને કટાક્ષ આવે છે આપ પણ હું ધારું છું કે મારા ભણી થોડા વખત પહેલાં એવી સ્થિતિમાં આવી ગયા હતા, તે વેળા જો આ પુસ્તકને મેં પ્રસિદ્ધિ

આપી હોત, તો આપનાં અંતઃકરણો વધારે દુભાત અને દુભાવવાનું નિમિત્ત હું થાત, એટલા માટે મે તેમ કર્યું નહી કેટલોક વખત વીત્યા પછી મારા અંતઃકરણમાં એક એવા વિચારે જન્મ લીધો કે તારા માટે તે ભાઈઓને સંકલેશ વિચારો આવતા રહેશે, તે જે પ્રમાણથી માન્યુ છે તે પણ માત્ર એક તારા હૃદયમાં રહી જશે, માટે તેને સત્યતાપૂર્વક જરૂર પ્રસિદ્ધિ આપવી એ વિચારને મે ઝીલી લીધો, ત્યારે તેમાંથી ઘણા નિર્મળ વિચારની પ્રેરણા થઈ, તે સંક્ષેપમાં જણાવી દઉ છુ પ્રતિમા માનો એ આગ્રહ માટે આ પુસ્તક કરવાનો કંઈ હેતુ નથી તેમજ તેઓ પ્રતિમા માને તેથી મને કંઈ ધનવાન થઈ જવાનું નથી પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયાં હતાં તે ટૂંકામાં જણાવી દીધાં "

એ અપૂર્ણ ગ્રંથની શરૂઆત પણ બહુ મધ્યસ્થતાથી વિચારવા યોગ્ય છે, તેથી તેમાંથી થોડા ઉતારા લીધા છે

" વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેંદ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે

" અનાદિ કાળના મહા શત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના બંધનમાં તે (જિજ્ઞાસુ) પોતા સબંધી વિચાર કરી શકયો નથી. મનુષ્યત્વ, આર્ય દેશ, ઉત્તમ કુળ, શારીરિક સંપત્તિ એ અપેક્ષિત સાધન છે, અને અંતરંગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા છે

" એમ સુલભબોધિપણાની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે જે પુરુષો મુક્ત થયા છે અથવા વર્તમાનમાં મુક્તપણે કે આત્મજ્ઞાન દશાએ વિચરે છે તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગમા નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધા શીલવંત થાય

" સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં નિર્ગ્રંથ દર્શન એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ રહિત પુરુષનુ બોધેલું વિશેષ માનવા યોગ્ય છે

" અત્યારે વીતરાગ દેવને નામે જૈનદર્શનમાં એટલા બધા મત-ચાલે છે કે તે મત તે મતરૂપ છે, પણ સતરૂપ, જ્યાંસુધી વીતરાગ દેવના આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી, કહી શકાય નહીં '

" એ મત પ્રવર્તનનાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સંભવે છે

(૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથ દશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય

(૨) પરસ્પર બે આચાર્યોનો વાદવિવાદ,

(૩) મોહનીય કર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઈ જવું,

(૪) ગ્રહાયા પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તોપણ તે દુર્લભબોધિતાને લીધે ન ગ્રહવો,

(૫) મતિની ન્યૂનતા,

(૬) જેના પર રાગ તેના જ઼ક્રમાં પ્રવર્તન કરનારાં ઘણાં મનુષ્યો,

(૭) દુ સમ કાળ અને

(૮) શાસ્ત્રજ્ઞાનનુ ઘટી જવુ

" સર્વને સરખી બુદ્ધિ આવી જઈ સંશોધન થઈ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનુ પ્રતિપાદન થાય એ સર્વથા જો કે બને તેવુ નથી, તો પણ સુલભબોધિ આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કરતા રહે તો પરિણામ શ્રેય આવે, એ વાત મને સંભવિત લાગે છે

" દુ સમ કાળના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઈ શકયા છે તેમને ધર્મતત્ત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી. જેને કઇ (શ્રદ્ધા) સરળતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કઇ ગતાગમ જણાતી નથી, ગતાગમવાળો કોઈ નીકળે તો તેને વસ્તુની વૃદ્ધિમા વિઘ્ન કરનારા નીકળે, પણ સહાયક ન થાય, એવી આજની કાળ ચર્યા છે એમ ડેગ઼ગ઼ી પામેલાને ધર્મની દુર્લભતા થઈ પડી છે

" કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણુ રહ્યો છે કે આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મ-માંજ આપણે પ્રવર્તવુ જોઈએ, અને તેજ મત સત્ય હોવો જોઈએ, તેમજ આપણા ગુરુનાં વચન પરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ, પછી તે ગુરુ ગમે તો શાસ્ત્રોનાં નામ પણુ જાણુતા ન હોય, પણુ તે જ મહાજ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્તવુ જોઈએ. તેમજ આપણે જે માનીએ છીએ, તે જ વીતરાગનો બોધેલો ધર્મ છે, બાકી જૈન નામે પ્રવર્તે છે તે સઘળા અસત્ છે આમ તેમની સમજણુ હોવાથી તેઓ બિચારા તે જ મતમાં મગ્યા રહે છે એનો પણુ અપેક્ષાથી જોતાં દોષ નથી

" જે જે મત જૈનમાં પડેલા છે તેમાં જૈન સબધી જ ઘણે ભાગે ક્રિયાઓ હોય એ માન્ય વાત છે તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ જોઇ જે મતમાં પોતે દીક્ષિત થયા હોય, તે મતમાં જ દીક્ષિત પુરુષોનુ મગ્યા રહેવુ થાય છે દીક્ષિતમાં પણુ ભદ્રિકતાને લીધે કાં તો દીક્ષા, કાં તો ભિક્ષા માગ્યા જેવી સ્થિતિથી મૂઝાઈને પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષા, કાં તો સ્મશાનવૈરાગ્યમાં લેવાઈ ગયેલી દીક્ષા હોય છે શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણાથી પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષાવાળો પુરુષ તમે વિરલ જ દેખશો અને દેખશો તો તે મનથી કટાળી વીતરાગ દેવની આજ્ઞામાં રાચવા વધારે તત્પર હશે

" તેમજ ત્યાગી ગુરુઓ સિવાયના પરાણે થઇ પડેલા મહા વીર દેવના માર્ગરક્ષક તરીકે ગણુવતા યતિઓ, તેમની તો માર્ગ પ્રવર્તાવવાની શૈલી માટે કઈ બોલવુ રહેતું નથી કારણુ ગૃહસ્થને અણુવ્રત પણુ હોય છે, પણુ આ તો તીર્થંકર દેવની પેઠે સ્વયપાતીત પુરુષ થઇ બેઠા છે

" સશોધક પુરુષો બહુ ઓછા છે મુક્ત થવાની અત કરણે જિજ્ઞાસા રાખનારા અને પુરુષાર્થ કરનારા બહુ ઓછા છે તેમાં

સાહિત્યો જેવાં કે સદ્ગુરુ, સત્સંગ કે સત્શાસ્ત્રો મળવાં દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે જ્યાં પૂછવા જાઓ ત્યાં સર્વ પોતપોતાની ગાય છે પછી સાચી કે જૂઠી તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી ભાવ પૂછનાર આગળ મિથ્યા વિકલ્પો કરી પોતાની સંસારસ્થિતિ વધારે છે અને બીજાને તેવું નિમિત્ત કરે છે

ઓછામાં પૂરું કોઈ સંશોધક આત્મા હશે તો તેને અપ્રયોજનભૂત પૃથ્વી ઇત્યાદિક વિષયોમાં શંકાએ કરી રોકાવું થઈ ગયું છે અનુભવ ધર્મ પર આવવું તેમને પણ દુર્લભ થઈ પડ્યું છે

" આ પરથી મારું એમ કહેવું નથી કે કોઈપણ અત્યારે જૈન દર્શનના આરાધક નથી, છે પણ બહુ જ અલ્પ, બહુ જ અલ્પ પણ તે આંગળીએ ગણી લઈએ તેટલા હશે. બાકી તો (જૈન) દર્શનની દશા જોઈ કરુણા ઊપજે તેવું છે, સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરી જોશો તો આ મારું કહેવું તમને સપ્રમાણ લાગશે.

" એ સઘળા મતોમાં કેટલાકને તો સહજ સહજ વિવાદ છે મુખ્ય વિવાદ એનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે બીજા તેને કેવળ ઉત્થાપે છે (એ મુખ્ય વિવાદ છે)

" બીજા મતમાં હું પણ ગણાયો હતો મારી જિજ્ઞાસા વીતરાગ દેવની આજ્ઞાના આરાધન ભણી છે, એમ સત્યતાને ખાતર કહી દઉં, દર્શાવું છું કે પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે, એટલે કે જિન પ્રતિમા અને તેનું પૂજન શાસ્ત્રોક્ત, પ્રમાણોક્ત અનુભવોક્ત અને અનુભવમાં લેવા યોગ્ય છે મને તે પદાર્થોનો જે રૂપે બોધ થયો અથવા તે સંબંધી જે અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઈ તે વસ્તુ કંઈ પણ પ્રતિપાદન થવાથી કોઈ પણ આત્મા તે સંબંધી વિચાર કરી શકશે, અને તે વસ્તુની સિદ્ધિ જણાય તો તે સંબંધી મતભેદ તેને ટળી જાય તે સુલભબોધિપણાનું કારણ થાય, એમ ગણી ટૂંકામાં કેટલાક વિચારો પ્રતિમા સિદ્ધિ માટે દર્શાવું છું

"આટલું સ્મૃતિમાં રાખવાનું છે કે કેટલાંક પ્રમાણો આગમન સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવ ઇત્યાદિકની અવશ્ય છે કુતર્કથી જો તમે કહેતા હો તો આખા જૈનદર્શનનું પણ ખંડન કરી દશાવું પણ તેમાં કલ્યાણ નથી સત્ય વસ્તુ જ્યાં પ્રમાણથી અનુભવસિદ્ધ થઈ ત્યાં જિજ્ઞાસુ પુરુષો પોતાનો નમે તેવો હઠ પણ મૂકી દે છે

"આ મોટા વિવાદ આ કાળમાં જો ન પડ્યા હોત તો ધર્મ પામવાનું લોકોને બહુ સુલભ થાત

"પ્રથમ પ્રતિમા નહીં માનતો અને હવે માનું છુ, તેમાં કંઇ પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઈ તેથી માન્ય રાખું છુ અને સિદ્ધિ છતાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકતા નથી

"મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગદ્વેષ રહિત થવાની પરમ જિજ્ઞાસા છે, અને તે માટે જે જે સાધન હોય, તે તે ઇચ્છવા, કરવાં એમ માન્યતા છે અને એ માટે મહાવીરનાં વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે

"અત્યારે એટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી પ્રતિમા સંબંધી અનેક પ્રકારથી દર્શાયેલી મને જે સિદ્ધિ તે હવે કહું છું તે સિદ્ધિને મનન કરતા પહેલાં વાચનારે નીચેના વિચારો કૃપા કરી લક્ષમાં લેવા

"કોઈ ધર્મ માનનાર આખો સમુદાય કંઇ મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કહેવું નથી, પણ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણ કરશે, તે સિદ્ધિ સંપ્રાપ્ત થશે, માટે સ્વાત્માને ધર્મબોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવવી જોઇએ તેમાંનું એક આ સાધન પણ છે તે પરોક્ષ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા વિના ખંડી નાખવા યોગ્ય નથી

"જો તમે પ્રતિમા માનનારા હો તો તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આજ્ઞા છે તે પાર પાડી લેવો, અને જો તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો આ પ્રમાણોને યોગ્ય રીતે વિચારી જોજો બન્નેએ

મને શત્રુ કે મિત્ર કઈ માનવો નહી ગમે તે કહેનાર છે,એમ ગણી ગ્રંથ વાંચી જજો

"મને સંસ્કૃત માગધી કે બીજી ભાષાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી, એમ ગણી મને અપ્રમાણિક ઠરાવશો તો ન્યાયની પ્રતિકૂળ જવું પડશે, માટે મારું કહેવું શાસ્ત્ર અને આત્મ મધ્યસ્થતાથી તપાસશો

"યોગ્ય લાગે નહી, એવા કોઈ મારા વિચાર હોય તો મહર્ષિ પૂછશો, પણ તે પહેલાં તે વિષે તમારી સમજણથી શંકારૂપ નિર્ણય કરી બેસશો નહી

ટૂંકામાં કહેવાનું એ કે જેમ કલ્યાણ થાય તેમ પ્રવર્તવા સબંધમાં મારું કહેવું અયોગ્ય લાગતું હોય તો તે માટે યથાર્થ વિચાર કરી પછી જેમ હોય તેમ માન્ય કરવું"

આ ગ્રંથ સંપૂર્ણ અવસ્થામાં મળ્યો હોત તો આજના શિક્ષિત મધ્યસ્થ વર્ગને બહુ ઉપયોગી થઈ પડત શ્રીમત્‌ને જે પ્રમાણસિદ્ધ અને હિતકારી લાગ્યું તે ગ્રહણ કરવામાં તેમની તત્પરતા કેવી છે તે આ અપૂર્ણ લેખથી પણ સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય છે જગત્‌કર્તા ઇશ્વરમાં પ્રથમ શ્રીમદ્‌ને શ્રદ્ધા હતી તે વિશેષ વિચાર પલટાઈ ત્યારે કેવી ક્રમક્રમતા પ્રમાણ પૂર્વક પલટાયેલા વિચારો દર્શાવવામાં દેખાઈ આવે છે તે 'મોક્ષમાળા'ના વિવેચનમા આપણે જોઇ ગયા છીએ. શ્રી યશોવિજયજી આઠ દૃષ્ટિની સજ્ઝાયમા તારા દૃષ્ટિનું વર્ણન કર છે તે આ પ્રસગે વિચારવુ ઉચિત છે

'જિજ્ઞાસા ગુણ તત્ત્વની, મનમોહન મેરે
પણ નહી નિજ હઠ ટેક રે, મનમોહન મેરે,
એહ દૃષ્ટિ હોય વર્તતાં, મનમોહન મેરે,
યોગ કથા બહુ પ્રેમ રે, મનમોહન મેરે,
અનુચિત તેહ ન આચરે, મનમોહન મેરે,
વાળ્યો વળે જેમ હેમ રે, મનમોહન મેરે"

૧૦

ગૃહસ્થાશ્રમમા પ્રવેશ

વીશમા વર્ષમા એક સ્નેહી ઉપર શ્રીમદે મુબઇથી પત્ર લખ્યો છે તે લગ્ન વિષે પોતાના વિચારો દર્શાવતો હોવાથી નીચે આપ્યો છે

"લગ્ન સબધી તેઓએ જે મિતિ નિશ્ચિત રાખી છે, તે વિષે તેઓનો આગ્રહ છે તો ભલે તે મિતિ નિશ્ચયરૂપ રહી

"લક્ષ્મી પર પ્રીતિ નહી છતાં કોઈ પણ પરાર્થિક કામમાં તે બહુ ઉપયોગી થઇ પડત એમ લાગવાથી મૌન ગ્રહી અહી તે સબધી સગવડમા હતો જે સગવડનુ ધારેલુ પરિણામ આવવાને બહુ વખત નહોતો પણ એઓ ભણીનું એક મમત્વપણુ ત્વરા કરાવે છે જેથી તે સઘળુ પડતુ મૂકી વદ ૧૩ કે ૧૪ (પોષની) ને રોજ અહીથી રવાના થાઉ છુ

"પરાર્થ કરતાં વખતે લક્ષ્મી અંધાપો, બહેરાપણુ અને મૂગા પણુ આપી દે છે, જેથી તેની દરકાર નથી

"આપણો અન્યોન્ય સબંધ છે તે કઇ સગપણનો નથી, પરતુ હૃદય સગપણનો છે પરસ્પર લોહચુબકનો ગુણ પ્રાપ્ત થયો છે, એમ દર્શિત છે છતાં હુ વળી એથી ભિન્ન રૂપે આપને હૃદય રૂપ કરવા માગુ છુ જે વિચારો સઘળી સગપણતા દૂર કરી, સસારયોજના દૂર કરી, તત્ત્વવિજ્ઞાન રૂપે મારે દર્શાવવાના છે, અને આપે જાતે અનુકરણ કરવાના છે આટલી પત્રની બહુ સુખપ્રદ છતાં માર્મિક રૂપે આત્મસ્વરૂપ વિચારથી અહી આગળ લખી જઉ છુ

'તેઓ શુભ પ્રસગમાં સદ્વિવેકી નીવડી રૂઢિથી પ્રતિકૂળ રહી પરસ્પર કુટુબ રૂપે સ્નેહ બધાય એવી સુદર યોજના તેઓના હૃદયમાં છે કે ? આપ ઉતારશો કે ? કોઈ ઉતારશે ? એ ખ્યાલ પુન પુન

હૃદયમાં પર્યટન કરે છે નિદાન, સાધારણ વિવેકીઓ જે વિચારને આકાશી ગણે તેના વિચારો, જે વસ્તુ અને જે પદ આજ રાજ્યથી ચક્રવર્તીની વિકટોરિયાને દુર્લભ, કેવળ અસભવિત છે, તે વિચારો, તે વસ્તુ અને તે પદ ભણી કેવળ ઇચ્છા હોવાથી ઉપર જણાવ્યુ તેથી કઇ પણ લેશ પ્રતિકૂળ બને તો તે પદાભિલાષી પુરુષના ચરિત્રને પરમ ઝાખપ લાગે એમ છે આ સઘળા હવાઇ (અત્યારે લાગતા) વિચારો માત્ર આપને જ દર્શાવુ છુ

"અત કરણ શુકન, અદ્ભુત વિચારોથી ભરપૂર છે, પરતુ આપ ત્યાં રહ્યા ને હુ અહી રહ્યો!" સ ૧૯૪૩ પોષ વદ ૧૦ બુધવાર

સદ્ગત ઝવેરી રેવાશકરભાઈ જગજીવનદાસ મહેતાના મોટાભાઈ પોપટલાલભાઈનાં મહાભાગ્યશાળી પુત્રી ઝબકબાઈ સાથે શ્રીમદનાં શુભ લગ્ન સ ૧૯૪૪ના મહા સુ૦ ૧૨ને રોજ થયાં હતાં.

ત્યારપછી એકાદ વર્ષે લખેના એક લેખમાં શ્રીમદ્ 'સ્ત્રીના સબધમાં મારા વિચાર' એવુ મથાળુ આપી જણાવે છે

"અતિ અતિ સ્વસ્થ વિચારણાથી એમ સિદ્ધ થયું છે કે શુદ્ધ જ્ઞાનને આશ્રયે નિરાબાધ સુખ રહ્યુ છે તથા ત્યા જ પરમ સમાધિ રહી છે સ્ત્રી એ સસારનુ સર્વોત્તમ સુખ માત્ર આવરણિક દૃષ્ટિથી કલ્પાયુ છે, પણ તે તેમ નથી જ સ્ત્રીથી જે સયોગસુખ ભોગવવાનુ ચિહ્ન તે વિવેકથી દૃષ્ટિગોચર કરતાં વમન કરવાને યોગ્ય ભૂમિકાને પણ યોગ્ય રહેતુ નથી જે જે પદાર્થો પર જુગુપ્સા રહી છે તે તે પદાર્થો તો તેના શરીરમાં રહ્યા છે, અને તેની તે જન્મભૂમિકા છે વળી એ સુખ ક્ષણિક, ખે૦ અને ખસના દરદ રૂપ જ છે તે વેળાનો દેખાવ હૃદયમાં ચિતરાઈ રહી હસાવે છે કે કી આ ભુલવણી? ટૂકમાં કહેવાનુ કે તેમાં કઇ પણ સુખ નથી. અને સુખ હોય તો તેને અપરિચ્છે૦ રૂપે વર્ણવી જુઓ, એટલે માત્ર મોહદશાને લીધે તેમ માન્યતા થઇ છે, એમ જ જણાશે. અહી હુ સ્ત્રીના અવય

વાદિ ભાગનો વિવેક કરવા બેઠો નથી, પણ ત્યાં ફરી આત્મા ન જ ખેચાય એ વિવેક થયો છે, તેનુ સહજ સ્મરણ કર્યું સ્ત્રીમાં દોષ નથી, પણ આત્મામાં દોષ છે, એને એ દોષ જવાથી આત્મા જે જુએ છે તે, અદ્ભુત આનદમય જ છે, માટે એ દોષથી રહિત થવુ એ જ પરમ જિજ્ઞાસા છે શુદ્ધ ઉપયોગની જો પ્રાપ્તિ થઇ તો પછી તે સમયે સમયે પૂર્વોપાર્જિત મોહનીયને ભસ્મીભૂત કરી શકશે આ અનુભવગમ્ય પ્રવચન છે

"પણ પૂર્વોપાર્જિત હજુ સુધી મને પ્રવર્તે છે, ત્યા સુધી મારી શી દશાથી શાંતિ થાય? એ વિચારતાં મને નીચે પ્રમાણે સમાધાન થયુ

"સ્ત્રીના સબધમાં કઈ પણ રાગ દ્વેષ રાખવા મારી અશ માત્ર ઇચ્છા નથી, પણ પૂર્વોપાર્જનથી ઈચ્છાના પ્રવર્તનમાં અટકયો છુ"

'સ્ત્રીના સબધમા જિજ્ઞાસા ઓર છે અને વર્તના ઓર છે એક પક્ષે તેનુ કેટલાક કાળ સુધી સેવન કરવુ સમ્મત કર્યું છે, તથાપિ ત્યાં સામાન્ય પ્રીતિ અપ્રીતિ છે, પણ દુખ એ છે કે જિજ્ઞાસા નથી છતા પૂર્વ કર્મ કાં ઘેરે છે? એટલેથી પતતુ નથી, પણ તેને લીધે નહી ગમતા પદાર્થોને જોવા, સૂઘવા, સ્પર્શવા પડે છે, એજ કારણથી પ્રાયે ઉપાધિમાં બેસવુ પડે છે"

પોતાના ગૃહાશ્રમ સબધી શ્રીમદ્ એક ભાઈને સ ૧૯૪૬મા લખી જણાવે છે

'આપના પહેલાં, આ જન્મમાં હુ લગભગ બે વર્ષથી કઇક વધારે કાળથી ગૃહાશ્રમી થયો છુ, એ આપના જાણવામાં છે ગૃહાશ્રમી જેને લઈને કહી શકાય છે, તે વસ્તુ અને મને, તે વખતમાં કઈ ઘણો પરિચય પડયો નથી, તો પણ તેનુ બનતુ કાયિક વાચિક અને માનસિક વલણ મને તેથી ઘણુખરુ સમજાયુ છે, અને તે પરથી તેનો અને મારો સબધ અસતોષપાત્ર થયો નથી, એમ જણાવવાનો હેતુ એવો છે કે ગૃહાશ્રમનુ વ્યાખ્યાન સહજ માત્ર પણ આપતાં તે

સબંધી વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે, અને કંઈક સાંસ્કારિક અનુભવ ઊગી નીકળવાથી એમ કહી શકું છું કે મારો ગૃહાશ્રમ અત્યાર સુધી જેમ અસંતોષપાત્ર નથી તેમ ઉચિત સંતોષપાત્ર પણ નથી, તે માત્ર મધ્યમ છે, અને તે મધ્યમ હોવામાં પણ મારી કેટલીક ઉદાસીન વૃત્તિની સહાયતા છે

" તત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત ગુફાનાં દર્શન લેતાં ગૃહાશ્રમથી વિરક્ત થવાનું અધિકતર સૂઝે છે અને ખચીત તે તત્વજ્ઞાનનો વિવેક પણ આને ઉગ્યો હતો, કાળના બળવત્તર અનિષ્ટપણાને લીધે, તેને યથાયોગ્ય સમાધિસંગની અપ્રાપ્તિને લીધે તે વિવેકને મહા ખેદની સાથે ગૌણ કરવો પડયો, અને ખરે ! જો તેમ ન થઇ શકયું હોત તો તેના જીવનનો અંત આવત (તેના એટલે આ પત્રલેખકના)'

' મોક્ષમાળા ' ના પાઠ ૧૨ મામાં ઉત્તમ ગૃહસ્થ વિષે તથા પાઠ ૪૪ મામા ' સામાન્ય મનોરથ ' નામના કાવ્યમાં તેમજ પાઠ ૫૫ મામાં સામાન્ય નિત્ય નિયમમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સબંધી પોતાના વિચારો કંઈક પ્રકટિત કર્યા છે પરંતુ પાઠ ૬૧ થી ૬૬ સુધીમાં ' સુખ વિષે વિચાર ' લખી સંક્ષિપ્ત નવલકથાના રૂપમાં દ્વારકાના મહા ધનાઢ્ય ધર્મમૂર્તિ શ્રાવક ગૃહસ્થનું ચિત્ર આલેખ્યું છે તેમાં આદર્શ ગૃહસ્થ પોતાની ચર્ચા વર્ણવે છે તેમાંથી થોડું નીચે પ્રકટિત કર્યું છે, તે દરેક ગૃહસ્થે મનન કરવા યોગ્ય છે

" જો કે હું બીજા કરતાં સુખી છું, તો પણ એ શાતા વેદનીય છે, સત્-સુખ નથી, જગતમાં બહુધા કરીને અશાતા વેદનીય છે મે ધર્મમાં મારો કાળ ગાળવાનો નિયમ રાખ્યો છે સત્શાસ્ત્રોનું વાચન, મનન, સત્પુરુષોનો સમાગમ, યમ નિયમ, એક મહીનામાં બાર દિવસ બ્રહ્મચર્ય, બનતું ગુપ્તદાન એ આદિ ધર્મ રૂપે મારો કાળ ગાળું છું સર્વ વ્યવહાર સબંધીની ઉપાધિમાંથી કેટલોક ભાગ બહુ અંશે મે ત્યાગ્યો છે પુત્રોને વ્યવહારમાં યથાયોગ્ય કરીને હું

નિશ્ચય થવાની ઇચ્છા રાખુ છુ હમણા નિશ્ચય થઈ શક્ર તેમ નથી. એમા સસાર મોહિની કે જોવુ કારણ નથી, પરતુ તે પણ ધર્મ સબધી છે ગૃહસ્થ ધર્મના આચરણ બહુ કનિષ્ટ થઈ ગયા છે, અને મુનિઓ તે સુધારી શકતા નથી ગૃહસ્થ ગૃહસ્થને વિશેષ બોધ કરી શકે, આચરણથી પણ અસર કરી શકે, એટલા માટે થઈને ધર્મ સબધે ગૃહસ્થ વર્ગને હુ ઘણે ભાગે બોધી, યમ નિયમમા આણુ છુ દર અઠવાડિયે આપણે ત્યાં પાંચસે જેટલા સદ્ગૃહસ્થોની સભા ભરાય છે, આઠ દિવસનો નવો અનુભવ અને બાકીનો આગળનો ધર્માનુભવ એમને બે ઘડી મુહૂર્ત બોધુ છુ મારી સ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રનો કેટલોક બોધ પામેલી હોવાથી તે પણ સ્ત્રી વર્ગને ઉત્તમ યમ નિયમનો બોધ કરી સાપ્તાહિક સભા ભરે છે, પુત્રો પણ શાસ્ત્રનો બનતો પરિચય રાખે છે વિદ્વાનોનું સન્માન, અતિથિનો વિનય, અને સામાન્ય સત્યતા, એકજ ભાવ એવા નિયમો બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે એઓ બધા એથી સાતા ભોગવી શકે છે લક્ષ્મીની સાથે મારાં નીતિ ધર્મ, સદ્ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે રાજા સહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવુ થયુ છે આ સઘળુ આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી, એ આપે સ્મૃતિમાં રાખવુ માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળુ સક્ષેપમા કહેતો જાઉ છુ

"આ સઘળા ઉપરથી હું સુખી છુ એમ આપને લાગી શકશે, અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે ધર્મ, શીલ અને નીતિ તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનદ ઉપજે છે તે અવર્ણનીય છે પણ તત્ત્વદષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉ જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યતર પરિગ્રહ મે ત્યાગ્યો નથી ત્યાંસુધી રાગદ્વેષનો ભાવ છે જો કે તે બહુ અશે નથી પણ છે, તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે સર્વસગ પરિત્યાગ કર

વાની મારી સપૂર્ણ આકાંક્ષા છે, પણ જ્યાસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી કોઇ પ્રિય જનનો વિયોગ, વ્યવહારમા હાનિ, કુટુબનુ દુખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારભનો ત્યાગ એ સઘળુ નથી થયુ, ત્યાસુધી હુ મને કેવળ સુખી માનતો નથી હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુબ એ વડે સુખ નથી અને એને સુખ ગણુ તો જ્યાર મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયુ હતુ? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભગુર છે, અને જ્યાં અવ્યાબાધપણુ નથી તે સપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી "

આ વિચારો શ્રીમદનું આદર્શ જીવન સમજવામાં આવી જેવા છે મુખ્યત્વે એ જ લક્ષ ગણી નિર્ગ્રંથ દશા પ્રાપ્ત કરવી અને તેવા વિચારવાળાને સહાયક થવુ એવી ભાવનાથી તેમનું પ્રવર્તન ગૃહસ્થ અવસ્થામા થયેલુ તેમના પત્રરૂપ લેખો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાય છે

'પાયોનિયર' પત્રમાં તેમના અવસાન સમયે આવેલા લેખ ઉપરથી પણ તેમના ગૃહસ્થ જીવન વિષે ખ્યાલ આવે તેમ હોવાથી તેમાથી થોડુ ટાંચી જણાવુ છુ

'વીસ વર્ષની વયે પ્રજાની દૃષ્ટિમા પૂર્ણ રીતે તેઓ અદૃશ્ય થયા પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિબળનો ઉપયોગ પોતાના સમુદાય વર્ગમાં અને વિસ્તારથી સમગ્ર લોકને શિક્ષા અને જ્ઞાનબોધ આપવામાં કરવા માટે તેમણે નિશ્ચય કર્યો તેઓ ઘણી નાની ઉમરથી અતિશય પરિમાણમાં વાંચનાર હતા. તેમણે ષટ્ દર્શનની આલોચના કરી અને તેની સાથે પૂર્ણ તેમજ પશ્ચિમની ફિલસુફી (તત્ત્વવિચાર)નાં ગ્રંથો જોયાં. જો કે આશ્ચર્યકારક લાગે, પરતુ આ તો વાસ્તવિક સત્ય છે કે તેમને પુસ્તકને પૂર્ણ રીતે મહજ ક્રમ ને

ફક્ત એકજ વખત વાચવાની જરૂર રહેતી અને સસ્કૃત તથા પ્રાકૃતના નિયમિત અભ્યાસ વગર, તે ભાષામાંના પુસ્તકો મોટા પડિતોની પેઠે તેની રીતે (એક વાર વાચવાથી) તેઓ યથાર્થ રીતે સમજી શકતા અને બીજાને સમજાવી શકતા

"તેઓએ જોયુ કે ધર્મગુરુઓ વર્તમાનમાં સાપ્રદાયિક દૃષ્ટિથી સકુચિત, ટૂક મર્યાદાવાળા વિચારો ધરાવે છે અને કાળના પરિવર્તન અનુસાર કેવી રીતે વર્તન કરવુ જોઇએ તે સમજતા નથી

"વિશેષ જેઓ આ સસારનો ત્યાગ કરી ત્યાગવૃત્તિ સ્વીકારે છે તેઓમાં કેટલાક સાંસારિક સપત્તિઓના અભાવ તથા સસારથી એક વા બીજા કારણથી થયેલા અસતોષને પરિણામે તેમ કરે છે આવા પુરુષો પોતાના ચારિત્રની અસર તેઓના સમુદાય ઉપર પાડી શકતા નથી શ્રીમદની એવી માન્યતા હતી કે ધનવાન અને સાંસારિક સારી સ્થિતિવાળો પુરુષ સસારનો ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્રથી સગીન હિત કરી શકે જનસમાજ તેના શુદ્ધ હૃદય અને નિસ્વાર્થના સદ્ગુણની ખાત્રી થવાથી તેના કહેવા પ્રમાણે દોરાવામા ઘણોજ તત્પર રહે, અને તેના ઉપદેશથી લાભ મેળવતો થાય, આવા વિચાર શ્રીમદ્ના હતા અને તેની સાથે જનસમાજ આગળ એક સાધુ (ધાર્મિક નાયક) તરીકે રજૂ થવા યોગ્ય સ્થિતિમા એ મુકાયા નથી એમ તેઓ માનતા હતા, અને તેથી જ ગૃહસ્થ દશાએ જ જીવન ગાળવાનું ચાલુ રાખ્યુ હતું તો પણ તેમના આતરિક વિચારો સસાર પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન વર્તતા હતા

વાની મારી સપૂર્ણ આકાક્ષા છે, પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી કોઇ પ્રિય જનનો વિયોગ, વ્યવહારમા હાનિ, કુટુબનુ દુ ખ એ થોડે અરો પણ ઉપાધિ આપી શકે માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારભનો ત્યાગ એ સઘળુ નથી થયુ, ત્યાંસુધી હુ મને કેવળ સુખી માનતો નથી હવે આપને તત્ત્વની દષ્ટિએ વિચારતાં માલમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુબ એ વડે સુખ નથી અને એ સુખ ગણું તો જ્યાર મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયુ હતુ ? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભગુર છે, અને જ્યાં અવ્યાબાધપણુ નથી તે સપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી "

આ વિચારો શ્રીમદ્દનું આદર્શ જીવન સમજવામાં ચાવી જેવા છે મુખ્યત્વે એ જ લક્ષ રાખી નિર્ગ્રંથ દશા પ્રાપ્ત કરવી અને તેના વિચારવાળાને સહાયક થવુ એવી ભાવનાથી તેમનુ પ્રવર્તન ગૃહસ્થ અવસ્થામા થયેલુ તેમના પત્રરૂપ લેખો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાય છે

' પાયોનિયર ' પત્રમાં તેમના અવસાન સમયે આવેલા લેખ ઉપરથી પણ તેમના ગૃહસ્થ જીવન વિષે ખ્યાલ આવે તેમ હોવાથી તેમાંથી થોડુ ટાંકી જણાવુ છુ

' ત્રીસ વર્ષની વયે પ્રજાની દષ્ટિમાં પૂર્ણ રીતે તેઓ અદશ્ય થયા પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિબળનો ઉપયોગ પોતાના સમુદાય વર્ગમાં અને વિસ્તારથી સમગ્ર લોકને શિક્ષા અને જ્ઞાનબોધ આપ વામાં કરવા માટે તેમણે નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઘણી નાની ઉમરથી અતિશય પરિમાણમાં વાંચનાર હતા તેમણે ષડ્ દર્શનની આલો ચના કરી, અને તેની સાથે પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમનો ફિલસુફી (તત્ત્વ વિચાર) ના દર્શનો જોયાં જો કે આશ્ચર્યકારક લાગે, પરતુ આ તો વાસ્તવિક સત્ય છે કે તેમને પુસ્તકને પૂર્ણ રીતે અદબ કરવ ને

ફક્ત એકજ વખત વાચવાની જરૂર રહેતી અને સસ્કૃત તથા પ્રાકૃતના નિયમિત અભ્યાસ વગર, તે ભાષામાંના પુસ્તકે મોટા પડિતોની પેઠે તેવી રીતે (એક વાર વાચવાથી) તેઓ યથાર્થ રીતે સમજી શકતા અને બીજાને સમજાવી શકતા

" તેઓએ જોયુ કે ધર્મગુરુઓ વર્તમાનમાં સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિયો સકુચિત, ટૂક મર્યાદાવાળા વિચારો ધરાવે છે અને કાળના પરિવર્તન અનુસાર કેવી રીતે વર્તન કરવુ જોઇએ તે સમજતા નથી

" વિશેષ જેઓ આ સસારનો ત્યાગ કરી ત્યાગવૃત્તિ સ્વીકારે છે તેઓમાં કેટલાક સાંસારિક સપત્તિઓના અભાવ તથા સસારથી એક વા બીજા કારણથી થયેના અસતોષને પરિણામે તેમ કરે છે આવા પુરુષો પોતાના ચારિત્રની અસર તેઓના સમુદાય ઉપર પાડી શકતા નથી શ્રીમદની એવી માન્યતા હતી કે ધનવાન અને સાસારિક સારી સ્થિતિવાળો પુરુષ સસારનો ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્રથી સગીન હિત કરી શકે જનસમાજ તેના શુદ્ધ હૃદય અને નિસ્વાર્થના સદ્ગુણની ખાત્રી થવાથી તેના કહેવા પ્રમાણે દોરાવામા ઘણોજ તત્પર રહે, અને તેના ઉપદેશથી લાભ મેળવતો થાય આવા વિચાર શ્રીમદના હતા અને તેની સાથે જનસમાજ આગળ એક સાધુ (ધાર્મિક નાયક) તરીકે રજૂ થવા યોગ્ય સ્થિતિમા એ મુકાયા નથી એમ તેઓ માનતા હતા, અને તેથી જ ગૃહસ્થ દશાએ જ જીવન ગાળવાનું ચાલુ રાખ્યુ હતુ તો પણ તેમના આતરિક વિચારો સસાર પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન વર્તતા હતા

૧૧

મુંબઈ નિવાસ કાળના કેટલાક પ્રસંગો

શ્રીમદ્ શતાવધાની તરીકે શરૂઆતમાં પ્રખ્યાત થયા અને મુંબઈમાં અનેક મોટા ગણાતા માણસો તેમના પ્રસંગમાં આવેલા. ઉદાર સખાવતે કરનાર તાતા નામના પારસી ગૃહસ્થે તેમને પોતાનો પ્રખ્યાત બગીચો બધે ફેરવીને બતાવ્યો, વિલાયતથી મંગાવેલ ફરનીચર આદિ સુખ સામગ્રી વિગતવાર વર્ણવી જણાવી. બીજાની પાસેથી પોતાની મિલકત કે વૈભવનાં વખાણની આશા આવા પ્રસંગે જીવ રાખે એ સ્વાભાવિક છે અને સામાન્ય મનુષ્યો તેની ઇચ્છાને પોષે છે પણ મહા પુરુષો તો એવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ કરતાં વૈરાગ્યના રંગમાં ઝંપલાવે છે તેથીજ તેમના વચનો પણ આવા જીવનો જીવનપલટો પણ કરાવી દે છે. બધો બગીચો જોયા પછી 'આને કોણ ભોગવશે?' એટલાજ શબ્દો પોતે બોલ્યા. ત્યાં ઊભેલા ઘણાએ તે બોલો સાંભળ્યા હશે પણ તાતાના હૃદયમાં તે ઘર કરી ગયા. તેમને કોઈ સંતાન નહોતું પણ પોતાની કોમના બધા માણસો પોતાનાં સંતાન છે, એમ માની મરતા પહેલાં તેમણે પોતાની મિલકતનું ટ્રસ્ટ કર્યું અને પરોપકાર અર્થે સર્વ સંપત્તિ ટ્રસ્ટીઓને સોંપી ગયા.

× × × × ×

ઝવેરાત સાથે મોતીનો વેપાર પણ શ્રીમદે શરૂ કર્યો હતો અને તેમાં સર્વ વેપારીઓમાં વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર ગણાતા. એક આરબ પોતાના ભાઈ સાથે મુંબઈમાં મોતીની આડતનો ધંધો કરતો હતો. નાના ભાઈને એક દિવસ વિચાર આવ્યો કે આપણે મોટા ભાઈની પેઠે મોતીનો મોટો વેપાર કરવો. તેથી જે માલ બહાર

દેશથી આવેલો તે લઈને એક દલાલને કહ્યું કે આ માલ પ્રમાણિક શેઠ બતાવ તેણે શ્રીમદનો ભેટો કરાવ્યો તેમણે કમીને માલ ખરીદી નાણા લઈને આરબ પોતાને ઘેર ગયો એટલામા તેના મોટાભાઈ મળ્યા તેમને વાત કરી તેમણે જેનો માલ હતો તેનો કાગળ બતાવી કહ્યુ કે આટલી કિંમત વગર માલ વેચવો નહી એમ શરત કરી છે અને આ તે શુ કર્યું? તેથી તે ગભરાયો અને શ્રીમદ્ પાસે જઈને કરગરી પડયો અને કહ્યુ કે આવી આફતમા હુ આવી પડયો છુ શ્રીમદે તેને કહ્યુ કે આ તમારો માલ, એમને એમ પડયો છે, એમ કહી માલ પાછો સોંપી દીધો અને નાણાં ગણી લીધા જાણે કંઈ સોદો કર્યો જ નથી એમ ગણી, ઘણો નફો થવાનો હતો પણ તે જતો કર્યો. એ આરબ તેમને ખુદ ખુદા સમાન માનતો

× × × × ×

ગાંધીજી ' રાયચંદભાઈનાં કેટલાંક સ્મરણો ' તરીકે ' આત્મકથામા લખે છે ' તેમની સાથેનો એક સંવાદ મને યાદ છે એક વેળા હુ મિસિસ ગ્લેડસ્ટનની ગ્લેડસ્ટન પ્રત્યેના પ્રેમની સ્તુતિ કરતો હતો આમની સભામાં પણ મિસિસ ગ્લેડસ્ટન પોતાના પતિને ચા બનાવીને પાતાં, આ વસ્તુનુ પાલન આ નિયમબદ્ધ દંપતીના જીવનનો એક નિયમ થઈ પડયો હતો, એ મે ક્યાંક વાંચેલુ, તે મે કવિને વાંચી સંભળાવ્યુ, ને તેને અંગે મે દંપતીપ્રેમની સ્તુતિ કરી રાયચંદભાઈ બોલ્યા, એમા તમને મહત્વનુ શુ લાગે છે? મિસિસ ગ્લેડસ્ટનનુ પત્નીપણુ કે તેનો સેવાભાવ? જો તે બાઈ ગ્લેડસ્ટનના બેન હોત તો? અથવા તેની વફાદાર નોકર હોત ને તેટલાજ પ્રેમથી ચા આપત તો? એવી બેનો, એવી નોકરોનાં દૃષ્ટાંતો આપણને આજે નહિ મળે? અને નારી જાતિને બદલે એવો પ્રેમ નરજાતિમાં જોયો હોત તો તમને સાનંદાશ્ચર્ય ન થાત? હુ કહુ છુ તે વિચારજો

રાયચંદભાઈ પોતે વિવાહિત હતા એ વેળા તો મને તેમનું વચન કઠોર લાગેલું, એવું સ્મરણ છે, પણ તે વચને મને લોહચુંબકની જેમ પકડયો પુરુષ ચાકરની એવી વફાદારીની કિંમત પત્નીની વફાદારી કરતાં તો હજાર ગણી ચડે! પતિ પત્ની વચ્ચે ઐક્ય હોય એટલે તેમની વચ્ચે પ્રેમ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી નોકર શેઠ વચ્ચે તેવો પ્રેમ કેળવવો પડે, મારે પત્ની સાથે કેવો સંબંધ રાખવો! પત્નીને વિષય ભોગનું વાહન બનાવવી એમાં પત્ની પ્રત્યે કયાં વફાદારી આવે છે? હું જ્યાં લગી વિષય વાસનાને આધીન રહું ત્યાં લગી મારી વફાદારીની પ્રાકૃત કિંમત જ ગણાય' આ પ્રકારે ગાંધીજી બ્રહ્મચર્યની દિશાએ દોરાયા

વળી ગાંધીજી ૧૫-૧૧-૧૯૨૧ ના રોજ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જયંતિ પ્રસંગે અમદાવાદમાં પ્રમુખસ્થાનેથી બોલે છે "રાયચંદભાઈ સાથેનો મારો પ્રસંગ એ જ દિવસનો ન હતો. ઈ. સ. ૧૮૯૧ ના જૂનની આખરે મુંબઈમાં ઊતરીને હું પહેલવહેલો જે ઘરમાં ગયેલો તે મને બરાબર યાદ છે. ડૉ. મહેતાએ ને ભાઈ રેવાશંકર જગજીવને મારી તેમની સાથે ઓળખાણ કરાવી ત્યારથી એમના મરણાંત સુધી અમારો સંબંધ નિકટમાં નિકટ રહ્યો હતો. ઘણી વાર કહીને લખી ગયો છું કે મેં ઘણાના જીવનમાંથી ઘણું લીધું છે પણ સૌથી વધારે કોઈના જીવનમાંથી મેં ગ્રહણ કર્યું હોય તો તે કવિશ્રીના જીવનમાંથી છે. દયાધર્મ પણ હું તેમના જીવનમાંથી શીખ્યો છું. ખૂન કરનાર ઉપર પણ પ્રેમ કરવો એ દયાધર્મ મને કવિશ્રીએ શિખવ્યો છે. એ ધર્મનું તેમની પાસેથી મેં ઘૂંડા ભરીને પાન કર્યું છે. તેઓ ઘણીવાર કહેતા કે ચોપાસથી કોઈ બરછીઓ ભોંકે તો સહી શકું પણ જગતમાં જે જૂઠ, પાખંડ, અત્યાચાર ચાલી રહ્યા છે, ધર્મને નામે જે અધર્મ વર્તી રહ્યો છે તેની બરછી સહન થઈ શકતી નથી. અત્યાચારોથી ઘેરાતી રહેલા

તેમને ઊકળી જતા, મે ઘણીવાર જોયા છે, તેમને આખુ જગત પોતાના સગા જેવુ હતું આપણા ભાઇ કે બહેનને મરતાં જોઇને જે કલેશ આપણને થાય છે, તેટનો કલેશ તેમને જગતમાં દુ ખને, મરણને જોઇને થતો

કવિશ્રી કહેતા કે 'જૈન ધર્મ જો શ્રાવકોના હાથમાં ન ગયો હોત તો એના તત્ત્વો જોઇને જગત ચકિત થાત વાણિયાઓ તો જૈન ધર્મતત્ત્વોને વગોવી રહ્યા છે "

પોતાના બે વર્ષના (મુબઇના) ગાઢ પરિચયમાં ગાંધીજીએ શ્રીમદને જે વૈરાગ્ય અને વીતરાગતાયુકત જોયેના તેનું શબ્દ ચિત્ર એક કુશળ ચિત્રકારને છાજે તેવુ આપે કે —

૧ "અપૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે ?
કયારે થઈશુ બાહ્યાંતર નિર્ગ્રંથ જો ।
સર્વ સંબધનું બધન તીક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશુ કવ મહત પ્રુરુષને પથજો અપૂર્વ

૨ સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી,
માત્ર દેહ તે સંયમ હેતુ હોય જો,
અન્ય કારણે અન્ય કશુ કપે નહી,
દેહે પણ કિંચિત્ મૂર્ચ્છા નવ જોય જો અપૂર્વ

જે વૈરાગ્ય એ કડીઓમાં જળહળી રહ્યો છે તે મે તેમના બે વર્ષના ગાઢ પરિચયમા ક્ષણે ક્ષણે તેમનામાં જોયેલો તેમનાં લખાણોની એક અસાધારણતા એ છે કે પોતે જે અનુભવ્યુ, તે જ લખ્યું છે તેમાં કયાંયે કૃત્રિમતા નથી બીજાની ઉપર છાપ પાડવા સારુ એક લીટી સરખી લખી હોય એમ મે નથી જોયુ, તેમની પાસે હમેશા કઇક ધર્મ પુસ્તક અને એક કોરી ચોપડી પડેલા હોય એ ચોપડીમાં પોતાના મનમાં જે વિચારો આવે તે લખી નાખે કોઇ વેળા ગદ્ય ને કોઇ વેળા પદ્ય

શ્રીમદે કહ્યું ‘ તે તો આયુષ્યબંધ પ્રમાણે થાય છે જ્યારે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં સુધી મરણ તો નથી, ત્યારે તેથી નાના પ્રમ ના ભવ ગણ્યાથી શુ થવાનું હતું ? એવુ દૃઢ મન રાખવુ ’

× × × × ×

મોરબીનો વતની હરનુ નામનો નોકર ઘણાં વર્ષ તેમને ત્યાં રહેતો મુંબઈમાં તેને ગાંઠ નીકળી હતી શ્રીમદ્ તેની જાતે સારવાર કરતા પોતાના ખોળામાં તેનું માથુ મૂકી અંત વખત સુધી તેની સંભાળ લીધી હતી.

× × × × ×

એક વખત વાતચીતમાં શ્રીમદે કહેલુ ‘જ્યારે શેઠ નોકર તરીકે પગારથી રાખે છે, ત્યારે તે શેઠ નોકરના પગાર કરતાં વધારે કામ લેવાની બુદ્ધિ રાખે છે નોકર રહેનાર માણસ ગરીબ સ્થિતિમાં હોવાથી તે બિચારો વેપાર આદિ કરી શકતો નથી. જો કે તે માણસ વેપાર આદિ કરી શકે તેમ છે પરંતુ પૈસાનું સાધન નહિ હોવાથી નોકરી કરે છે શેઠ નોકર પાસેથી પગાર કરતાં વિશેષ લાભ મેળવવા બુદ્ધિ રાખે, તો તે શેઠ તે નોકર કરતાં પણ ભીખ માગ નાર એવો પામર જણાય શેઠ જો નોકર પ્રત્યે એવી ભાવના રાખે કે આ પણ મારા જેવો થાય, તેને શેઠ ઘટતી મદદ આપે, તેના પર કામનો ઘણો બોજો હોય તો તે વખતે કામમાં મદદ આપે વગેરે દયાની લાગણી હોય તે શેઠ શ્રેષ્ઠ ગણાય”

× × × × ×

એક જિજ્ઞાસુએ શ્રીમદને પ્રશ્ન કર્યો ‘પૃથ્વીને શાસ્ત્રમાં સપાટ કહી છે અને હાલના શોધકો ગોળ કહે છે તેમાં ખરું શું ?’

શ્રીમદે પૂછ્યુ ‘ તમને સપાટ હોય તો ફાવશે કે ગોળ હોય તો ફાવશે ?’

જિજ્ઞાસુએ કહ્યુ હું તો જાણવા માગુ છુ ’

શ્રીમદે પૂછ્યુ "તમે તીર્થંકર ભગવાનમાં શક્તિ વધારે માનો છો કે હાલના શોધકોમા ?"

જિજ્ઞાસુએ જણાવ્યુ "તીર્થંકર ભગવાનમાં "

શ્રીમદે કહ્યું "ત્યારે તમે તીર્થંકર ભગવાન પર શ્રદ્ધા રાખો અને શંકા કાઢી નાંખો આત્માનું કલ્યાણ કરશો તો તમને પૃથ્વી સપાટ કે ગોળ જેવી હશે તેવી કાંઈ હરકત કરશે નહી "

× × × × ×

પ્રો રવજીભાઇ દેવરાજજીએ શ્રીમદને પ્રશ્ન કર્યો "સ્વર્ગ, નરકની ખાત્રી શી ?"

શ્રીમદે ઉત્તરમાં જણાવ્યુ - "નરક હોય અને તમે ન માનતા હો, તો નરકે જવાય તેવાં કામ કરવાથી કેટલું સાહસ ખેડ્યુ કહેવાય?"

× × × × ×

શા દેવચદ પીતાંબરદાસ મહેતા પોતાના ભાઈ ટોકરશી મહેતા ગુજરી ગયા હતા તેમના લૌકિકે આવેલા કચ્છના પદમશીભાઇને છેવટની પોતાના ભાઈની માંદગી સબધી કહે છે 'ભાઈ ટોકરશી ગાંડ અને સન્નિપાતના દરદને લઇને દુકાનના આહકો સંબંધી અને બીજા સાંસારિક બકવાદ કરતા અને હરઘડીએ ઊઠીને નાસી જતા હતા, તેથી અમે ચાર જણ ઝાલી રાખતા હતા

ગઈ કાલે બપોરના બે વાગ્યાને સુમારે કવિરાજ (શ્રીમદ્જી) પધાર્યા અને કીધું કે ટોકરશી મહેતાને કેમ છે ? અમે કીધુ કે સખ્ત મદવાડ છે કવિરાજે કીધુ કે તમે બધા દૂર ખસી જાઓ અમે કીધુ કે ટોકરશીભાઈ હરઘડીએ ઊઠીને નાસભાગ કરે છે, તેમ કરશે કવિરાજે કીધુ કે નહિ ભાગે તેથી અમે બધા ત્યાથી દૂર ખસી ગયા અને કવિરાજ તેમની પાસે બેઠા અને પાચેક મિનિટમાં ભાઈ ટોકરશી સાવચેત થઈ ગયા અને કવિરાજને વિનય પૂર્વક કીધુ

કે આપ ક્યારે પધાર્યા ? પોતે પ્રશ્ન કર્યો તમને કેમ છે ? એટલે ટોકરશીભાઈ બોલ્યા ઠીક છે પણ ગાત્રની પીડા છે પછી અમે કેટલાક ટોકરશીભાઈ શાંત રહ્યા અને કવિરાજ વિક્ટોરિયા ગાડીમાં એમને પોતાની દુકાને પધાર્યા કવિરાજ પધાર્યા પછી પાંચેક મિનિટે ભાઈ ટોકરશી પ્રથમ પ્રમાણે સંનિપાત વશ જણાયા.

અમે કવિરાજને તેડવા સારુ માણસ મોકલ્યું, તેણે દુકાન પર જઈ કવિરાજને પધારવા આમંત્રણ દીધું કવિરાજે જણાવ્યું "જેમ બનવાનું હોય તેમ બને છે" અને તે વખતે આવવાની ના પાડી પછી સાંજના સાત વાગે કવિરાજ પધાર્યા. ટોકરશીભાઈની શરીર પ્રકૃતિ પૂછી અમે કહ્યું કે માંદગી વૃદ્ધિ પામે છે કવિરાજે અમને બધાને દૂર કર્યા અમે બધા દીવાનખાનાની ભીંતો સુધી હઠીને ઊભા. કવિરાજ ટોકરશીભાઈ પાસે બેસી કાંઈક આંખના, હાથના અને હોઠના ઇસારા કરતા હતા પાંચેક મિનિટમાં ટોકરશી ભાઈએ શુદ્ધિમાં આવી કવિરાજને બોલાવ્યા. કવિરાજે પૂછ્યું "કેમ છે ?" ટોકરશીભાઈએ કીધું કે, "ઠીક છે હવે અંગની પીડા નથી." ત્યારપછી થોડીવાર રહી ટોકરશીભાઈ એક સંસ્કૃત ભાષામાં શ્લોક બોલ્યા કવિરાજે પૂછ્યું "જે આ શ્લોક ક્યાં સાંભળેલ છે, તે યાદ છે ?" ટોકરશીભાઈ બોલ્યા "હાજી, દશેક વર્ષ ઉપર આપ તથા ડૉકટર (પ્રાણજીવનદાસ જગજીવનદાસ મહેતા) તથા હું શ્રી ઇડરના જંગલમાં ગયા હતા ત્યાં" કવિરાજ બોલ્યા કે, "આ શ્લોક પણો સારો છે લખી રાખવા જેવો છે." થોડીવાર પછી કવિરાજે ટોકરશીભાઈને પૂછ્યું કે 'હવે કેમ છે ?" ટોકરશીભાઈ બોલ્યા કે "આનંદ, આનંદ છે આની સ્થિતિ મેં કોઈ પણ દિવસે અનુભવી નથી.' એટલામાં જ કવિરાજે એક વખત હાથનો ઇસારો ભાઈ ટોકરશીભાઈના મોંગ ત (ચડતો કર્યો ને તરતજ કવિરાજ દૂર બેઠા. અને અમને જણાવ્યું કે "ટોકરશી મહેતાનો દેહ છૂટી ગયો છે પણ તમે સમાધાન પાળો

કેટલાક સુધી તેમની પાસે ના જશો. આ વખતે રાત્રિના પોણાઆઠ વાગ્યાનો સુમાર હતો" કવિરાજ સ્મશાને પધાર્યા હતા

આ વાત સાંભળીને તત્કાળ સાહેબજી (શ્રીમદજી) ની પાસે રેવાશંકર જગજીવનની દુકાને પદમશીભાઈ ગયા અને ત્યાં સાહેબજીના દર્શન કર્યા અને કીધુ કે "ટોકરશી મહેતાના સબંધમાં આપે કાંઈ અજાયબી–આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવુ કર્યું છે, તે સમજાવશો? તે સમજવાની ઘણી આકાંક્ષા રહે છે" તેઓ બોલ્યા "હા, એમ બની શકે છે પ્રાણવાયુ સમાનવાયુના સબંધથી રહેન છે દરેક વખતે શ્વાસને સમાનવાયુ ખેચે છે તેને શ્વાસ કહે છે એ વાયુનો સબંધ છુટી પડવેથી પ્રાણ ચાલ્યો ગયો, એમ કહેવાય છે તે વખતે જીવને જેવી લેશ્યા હોય એવી ગતિ થાય છે અને શક્તિબળે જીવોની લેશ્યા ફેરવી શકાય છે"

× × × × ×

એક વખત રાત્રે અગીઆર વાગે શ્રીમદ્ ધર્મવાર્તા પૂરી થતાં જવા માટે ઊઠયા સાથે બીજા ભાઇઓ પણ ઊઠયા એટલામા પૂનાવાળા નાનચંદભાઇએ શ્રીમદજીને કહ્યું "સાહેબજી, આ પેટી ઉઘાડી છે, અને તેમા જોખમ છે" એ પેટીમાં હીરા, માણેક, મોતી વગેરે વેપા ના માલ જથાબંધ રહેતો હતો

શ્રીમદે કહ્યું "ત્યારે બેસો" સર્વે બેઠા પછી નાનચંદભાઇને પૂછ્યુ "જોખમ શી રીતે?" નાનચંદભાઈએ કહ્યું "સાહેબજી, હુ કિંમતી ચીજોને જોખમની ઉપમા આપુ છુ તેમાંથી ચોરાઈ જાય તો જોખમ લાગે"

શ્રીમદે કહ્યુ "જોખમ તો જ્ઞાની પણ માને, પણ તે એવી રીતે કે જ્યાં સુધી એ છે ત્યાં સુધી એ જોખમ છે માણસોને રોગ (જખમ) થાય ત્યારે પરુ, પાચ વગેરે થાય તેમ એ ચીજો પૃથ્વીનો રોગ છે તેમાં જ્ઞાનીઓ કદી મોહ રાખે નહી" એમ કહી

ફુરતજ તે પેટી અને દીવાનખાનું સાવ ખુલ્લાં મૂકી, પોતે વિશ્રામ ચાલ્યા ગયા. અને બધા ભાઈઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

પદમશીભાઈને પછી ઘણા વિચારો થયા કે કેમ થયું હશે? તેથી બીજે દિવસે દિવસના અગીઆર વાગ્યે રેવાશંકર જગજીવનની કંપનીની દુકાને તે ગયા અને પૂછ્યું, "સાહેબજી, કેમ કોઈ ચીજ ચોરાઈ તો નથી ને?" શ્રીમદે ઉત્તર દીધો "ભાઈ વનમાળીએ આપણા ગયા પછી પેટી બંધ કરી હતી."

× × × × ×

પદમશીભાઈએ શ્રીમદ્જીને પૂછ્યું "શ્રીકૃષ્ણ મહારાજના સંબંધમાં જૈન ધર્મના ગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે તેઓ નરકે ગયા છે અને વૈષ્ણવ ગ્રંથોમાં શ્રીકૃષ્ણ મોક્ષે ગયા છે એમ કહ્યું છે આ બન્ને વાતો કેમ મળતી નથી આવતી?"

શ્રીમદે ઉત્તરમાં જણાવ્યું "જે પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રમાં નરકે ગયાનું કહ્યું છે તેમ કોઈ જીવ વર્તે તો તે નરકે જાય અને જે પ્રમાણે વૈષ્ણવ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તેમ વર્તે તેનો મોક્ષ થાય, માટે બન્ને શાસ્ત્રોમાં દૃષ્ટાંત રૂપે લખેલું છે અને તે બન્ને બરોબર છે"

× × × × ×

સં. ૧૯૫૬ માં ડૉ. હોફકીને પ્લેગ અટકાવવા રસી આપવાનું શરૂ કર્યું કેટલાક આર્યો જાહેર મેળાવડો કરી રસી નખાવવાને તૈયાર થયા. તે (ઇનૉક્યુલેશન) સંબંધી શ્રીમદ્નો આવો અભિપ્રાય હતો "મરકીની રસીના નામે દાક્તરોએ આ ધતીંગ ઊભું કર્યું છે બિચારાં અશ્વ આદિને રસીના બહાને રિબાવી મારી નાખે છે હિંસા કરી પાપને પોષે છે, પાપ ઉપાર્જે છે પૂર્વે પાપાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જ્યું છે, તે યોગે વર્તમાનમાં તે પુણ્ય ભોગવે છે, પરિણામે પાપ વહોરે છે, તે બિચારા દાક્તરોને ખબર નથી. રસીથી

દરદ દૂર થાય ત્યારની વાત ત્યારે, પણ અત્યારે હિંસા પ્રગટ છે. રસીથી એક કાઢતાં બીજું દરદ પણ ઊભું થાય." તે વિષે દાખલા, દૃષ્ટાંત સહિત નક્કી કરી આપવા દરિયા કિનારે એક જાહેર મેળાવડો કરવાના આમંત્રણપત્ર (હેન્ડબીલો) માં સભા બોલાવનાર તરીકે બીજા નામ સાથે પદમશીભાઈનું નામ લખવું એમ શ્રીમદે સૂચવ્યું.

પદમશીભાઈએ કહ્યું "સાહેબજી, રસી નખાવનાર એક જાહેર વ્યક્તિએ મારા શેઠિયાઓ ઉપર લૌકિક મોટો ઉપકાર કર્યો છે જેની અંદર હું પણ આવી જાઉં છું તેની વિરુદ્ધ મારે સભા બોલાવવી એ યોગ્ય નથી ધારતો. કદી તેમ થશે તો ઊલટો તે ચિડાઈ અમને નુકશાનમાં ઉતારશે, માટે મારું નામ નહી હોય તો સારું"

શ્રીમદે કહ્યું "તેણે લૌકિક ઉપકાર કર્યો છે, તેનો બદલો લૌકિક હોય વળી આ કૃત્ય તો હિંસાના ઉત્તેજનને અટકાવનાર છે. માટે તે લાભનું કારણ છે છતાં તે વિરુદ્ધ થાય તો કંઈ ડરવા જેવું નથી જ્યાં ધર્મનું કાર્ય હોય ત્યાં મરણસુધી પાછા હઠવું નહિ." એમ કહી શ્રી યશોવિજયજી કૃત યોગદૃષ્ટિની સજ્ઝાયમાંથી ગાથા કહી સંભળાવી

"ધર્મ અર્થે ઇહાં પ્રાણનેજી, છાંડે પણ નહિ ધર્મ,
પ્રાણ અર્થે સંકટ પડયેજી, જુઓ એ દૃષ્ટિનો મર્મ—
મનમોહન જિનજી મીઠી તાહરી વાણ,"

તે સાંભળી પદમશીભાઈને હિંમત આવી અને સહી કરી આપી. એ મેળાવડો થયો પ્રમુખપદે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર બિરાજ્યા. ડૉ. સુખીઆ, નવલખી વગેરે પુરુષોએ રસી નુકશાન કર્તા છે, માટે નખાવવી નહિ તે વિષય ઉપર છટાબાજીથી ભાષણ કર્યા

શ્રીમદે ઉપસંહારમાં જણાવેલું કે કદાચ થોડું સાંભળવું કે થોડું જાણવું થાય પણ જે કંઈ શુભ કે શુદ્ધ આચરવું યોગ્ય લાગે તેજ આચરવું યોગ્ય છે

દરેક વ્યાખ્યાનમાં વચ્ચે વચ્ચે શ્રોતાઓને પૂછતા કે તમને સમજાયું ? જેને ન સમજાયું હોય અને પૂછે, તેને ફરીથી સમજાવતા, તેમ છતાં ન સમજાય તો કહેતા કે અમે કહીએ છીએ તે બરાબર છે અને છેવટે એ પ્રકારે સમજાયે છૂટકો છે

× × × × ×

ખભાતવાળા ભાઈ ત્રિભોવનદાસ મુંબઈ જતા ત્યારે શ્રીમદ્‌નો સમાગમ કરવા તેમને ઘેર જતા એક વખત શ્રીમદ્ પોતાની પુત્રી કાશીબેન ત્રણેક વર્ષની હતી, તેની સાથે રમત કરતાં પૂછે છે "તું કોણ છે ?" કાશીબેન બોલી "હું કાશી છું" શ્રીમદે કહ્યું "ના તું આત્મા છે"

કાશીબેને કહ્યું "ના, હું તો કાશી છું" એવામાં ત્રિભોવનદાસ આવ્યા તેમને શ્રીમદે કહ્યું કે "આને હજી ત્રણ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નથી. પોતાનું નામ "કાશી" પાડ્યું છે એવી સમજણના સંસ્કારો તો થોડી મુદતના છે છતાં એને કહીએ છીએ કે તું આત્મા છે ત્યારે કહે છે કે ના, હું તો કાશી છું આવી બાળદશા છે"

× × × × ×

દિગબર પંડિત શ્રી ગોપાળદાસજી બરૈયાએ, શ્રીમદ્ દિગબર મંદિરમાં સ્વાધ્યાય કરતા હતા ત્યારે, વિનંતી કરેલી કે "ગોમટ્સાર" ના અનુવાદમાં જે ત્રુટિઓ જણાય છે, તે પૂરી કરી દેશો ?"

શ્રીમદે ઉત્તર આપ્યો "અમે તો શાસ્ત્ર માત્ર આત્માને અર્થે વાંચીએ છીએ."

× × × × ×

માંડવી દેરાસરમાંથી "લોક પ્રકાશ" અને "પેટક" મગાવી ચારેક દિનસમાં હસ્ત લિખિત તે મોટા ગ્રંથો વાંચી તેની પાનવાર વિગત કહી બતાવતા

× × × × ×

એક દિવસ મુબઈ તા ગવને રસ્તે ફરવા ગયેલા, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં ગ્રથનું નામ, તેના કર્તાનુ નામ, તે ગ્રથનો પ્રથમ શ્લોક અને છેલ્લો શ્લોક, પછી બીજા ગ્રથનુ નામ આદિ એમ એક કનાક ફર્યા ત્યાં સુધી બોલતા જ ગયા

× × × ×

શ્રીમદ્ મુબઇ વ્યાપારમાં જોડાયા ત્યારથી ભાગીદારો સાથે કેમ પ્રવર્તવુ તેનો નિર્ણય તેમણે કરી રાખેલો તે તેમની રોજનીશી (સ ૧૯૪૬ની) માં છે, તે સર્વ સમાજને આદર્શ રૂપ છે, તેમજ નિવૃત્તિ પરાયણ જીવનનો લક્ષ સાચવી રાખીને કેવી રીતે વ્યાપારમા ઝપલાવેવુ અને આદર્શને અખડિત રાખેલો તે દર્શાવે છે—

૧ "કોઇના પણ દોષ જો નહી તારા પોતાના દોષથી જે થાય છે તે થાય છે એમ માન

૨ તારી (આત્મ) પ્રશસા કરીશ નહી, અને કરીશ તો તુ જ હલકો છે એમ હુ માનુ છુ

૩ જેમ બીજાને પ્રિય લાગે તેવી તારી વર્તણુક કરવાનુ પ્રયત્ન કરજે એકદમ તેમાં તને સિદ્ધિ નહિ મળે, વા વિઘ્ન નડશે, તથાપિ દૃઢ આગ્રહથી હળવે હળવે તે ક્રમપર તારી નિષ્ઠા લાવી મૂકજે

૪ તું વ્યવહારમાં જેનાથી જોડાયો હો તેનાથી અમુક પ્રકારે વર્તવાનો નિર્ણય કરી તેને જણાવ તેને અનુકૂળ આવે તો તેમ, નહી તો તે જણાવે તેમ પ્રવર્તજે સાથે જણાવજે કે તમારા કાર્યમાં (જે મને સોંપો તેમા) કોઇ રીતે મારી નિષ્ઠાથી કરીને હાનિ નહી પહોંચાડુ તમે મારા સબધમા બીજી કઈ કલ્પના કરશો નહી મને વ્યવહાર સબધી અન્યથા લાગણી નથી. તેમ હુ તમારાથી અન્યથા વર્તવા ઇચ્છતો નથી, એટલુ જ નહી પણ કઈ મારું વિપરીતાચરણ મન વચન કાયાએ થયુ, તો તે માટે પશ્ચાત્તાપી થઇશ. એમ નહી

[illegible] તમે રોપેલું પ્રેમ કેતાહુ [illegible] અને ઉપકો આપશો તે સહન [illegible] પણ તમારો દ્વેષ વા તમારા [illegible] કલ્પના કરીશ નહી તમને કોઈ [illegible] તો તમારો ઉપકાર માનીશ, [illegible] નહી હોય તો મૌન રહીશ, [illegible] પાસેથી એટલું જ ઇચ્છુ [illegible] નિમિત્ત રાખી અશુભ યોગમાં [illegible] ઇચ્છાનુસાર તમે વર્તજો, તેમા મા [illegible] જરૂર નથી, માત્ર મને મારી નિરૃત્તિ [illegible] રીતે તમારું અંત:કરણ દુઃખી કરશો નહી, [illegible] જે તમારી ઇચ્છા હોય તો ખચીત કરીને મને [illegible] તે સ્થિતિને સાચવવા મારી ઇચ્છા છે અને [illegible] કરી લઇશ. મારું ચાલતાં સુધી તમને [illegible] નહી અને છેવટે એ જ નિરૃત્તિશ્રેણી તમને અપ્રિય હશે તે પણ હું જેમ બનશે તેમ જાગૃતિથી, તમારી સમીપથી, તમને કોઈ પણ જાતની હાનિ કર્યા વગર બનતો લાભ કરીને, અમે તે કામ માટે પણ તેવી ઇચ્છા રા[illegible] જઈ[illegible] છે [illegible]

શ્રીયુત માણેકલાલ ઘેલાભાઈ શ્રી[illegible] ભાગીદારીનાં કેટલાંક વર્ષ તો [illegible] અને તે સમયે તેઓની [illegible] હતી કે, અમે વિલાયત [illegible] હતા, તેઓ અમારી કાર્ય [illegible] માટે પ્રશંસા કરતા હતા. [illegible] કહીએ, તો શ્રીમાન્ રાજ[illegible]

૧૨

અમદાવાદના ઓળખીતાઓમાથી યથાર્થ ઓળખનાર

મુબઇથી વવાણિયા જતાં શ્રીમદ્ સ ૧૯૪૩મા શેઠ પાનાચદ ઝવેરચદવાળાને ત્યાં અમદાવાદ ઊતર્યા હતા તે શેઠના એક માણસને સાથે લઈ મહ્લીચદ જેચદની પેઢીએ તેઓ ગયા હતા તે માણસે શ્રીમદની ઓળખાણ શેઠ જેસગભાઈ ઉજમશીભાઇ તથા તેમના વડીલ લહેરાભાઈ તથા રગજીભાઈ વગેરેને આપી કે આ મહેમાન આપણા સ્વધર્મી છે અને વિદ્વાન કવિ છે તે વખતે વળાના કારભારી લીનાધરભાઇ વકીલ ત્યાં બેઠા હતા તેમણે શ્રીમદની પાસે એક કાવ્ય રચવાની માગણી કરી, એટલે શ્રીમદે મનમા એક કાવ્ય રચી સામા માણસને ખાનાં પાડેલો કાગળ આપી તેમાં આડાઅવળા ખાનામાં અક્ષરો લખાવ્યા અને બધાં ખાનાં પુરાઇ જતાં અનુક્રમે વાંચતાં એક સુદર કાવ્ય થયુ તે વાંચી સર્વને આનદ થયો હતો

'મોક્ષમાળા' છપાવવા માટે શ્રીમદ્ સ ૧૯૪૪માં ફરી અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે પણ પ્રથમ શેઠ પાનાચદ ઝવેરચદને ત્યા ઊતર્યા હતા પછી ટકશાળમા શેઠ ઉમાભાઇને ઘેર રહ્યા હતા શેઠ જેસગભાઈ ઉજમશીભાઇના સ્નેહી મોરબીવાળા વિનયચદ પોપટ-લાલ દફતરીનો કાગળ લઈ શ્રીમદ્ શેઠ જેસગભાઇ પાસે આવ્યા હતા તે ભલામણ પત્ર અનુસાર 'મોક્ષમાળા' છપાયા પછી તેની અમુક પ્રતો લેવા વગેરેની મદદ તેમણે યથાશક્તિ કરી હતી તેમના ઉતારે શેઠ જેસગભાઈ ઘણી વખત રાત્રે જતા શ્રીમદ્ તેમના મનની વાતો જાણીને પ્રગટ કહેતા તેથી તેમને તથા સમાગમમાં આવનારને આશ્ચર્ય લાગતુ અને વિદ્વાન મોટા માણસ છે એમ જાણી શકતા પણ આત્મકલ્યાણની ભૂખ તે વખતે લાગેલી નહિ તેથી યથાર્થ ઓળખાણ થયેલુ નહિ, બહારની આડત સાથે વિશેષ સબધ

હોવાથી પ્રસંગોપાત શેઠ જેસંગભાઈને પરગામ જવુ પડતુ અને નિવૃત્તિ ઓછી મળતી તેથી તેમના નાના ભાઈ શ્રી જૂઠાભાઈને તેમના આગતમાં સુપરત કર્યા હતા શ્રી જૂઠાભાઈ શ્રીમ૰ની ખરદાસ રાખતા તેથી તેમને શ્રીમ૰નો વિશેષ પરિચય થયો અને પૂર્વના સંસ્કારને લઈ ગાઢ ઓળખાણુ થયુ, અને શ્રીમદ્ પ્રત્યે તેમનો પૂજ્યભાવ વધતો ગયો આ વખતે શ્રી જૂઠાભાઈ સાથે શ્રીમદ્ તેમની દુકાને ઘણી વખત જતા, બેસતા અને બીજાના મનની વાતો જાણી કહેતા તેથી તેમને વિનોદ ઊપજતો

શેઠ દલપતભાઈ ભગુભાઈને વંડે શ્રીમદે એ અરસામાં અવધાન કરી બતાવ્યાં હતાં તે જોઈને તથા દરરોજના પરિચયથી આત્મ પ્રભાવની છાપ પડવાથી શ્રી જૂઠાભાઈને શ્રીમદના સમ્યગ્દર્શનાદિ અંતરગુણોની યથાર્થ ઓળખાણુ થયેલી, તેથી તે શ્રીમ૰ના બહુ બહુ ગુણગ્રામ કરતા

એક વખત શેઠ દલપતભાઈનો પુસ્તક ભંડાર જોવા શ્રીમદ્ શ્રી જૂઠાભાઈ સાથે પધારેલા તે વિષે શ્રી જૂઠાભાઈએ શેઠ જેસંગભાઈને વાત કરેલ કે શ્રીમદ્ પુસ્તકોનાં પાનાં માત્ર ફેરવી જતા અને તે પુસ્તકોનું રહસ્ય સમજી જતા

વવાણિયા જઈ આવી ફરી સં ૧૯૪૫માં કાર્તિક શુદ ૧૫ લગભગ શ્રીમદ્ અમદાવાદમા પધાર્યા હતા તે વખતે ઘણા જિજ્ઞાસુઓ તેમની પાસે જ્ઞાનવાર્તા કરવા આવતા તે વખતે સાધ્વી નિરાળીબાઈ ત્યાં હતાં, તેમની સાથે શ્રી જૂઠાભાઈ અને તેમના કાકા કર્મચંદભાઈ સમક્ષ જ્ઞાન અર્થે પ્રશ્નોત્તર થતા શ્રી જૂઠાભાઈના ગાઢ પરિચયમાં આવ્યા પછી શ્રીમદ્ અમદાવાદ આવતા ત્યારે તેમને ત્યા જ ઊતરતા. શ્રી જૂઠાભાઈ શ્રીમદ્ સાથે મોરબીમાં દોઢેક માસ રહેલા, એક વખત શ્રીમદની સાથે ભરૂચ પણ ગયેલા પત્રવ્યવહાર પણ ધર્મનિમિત્તે તેમને પરસ્પર થતો. શ્રી જૂઠાભાઈની શરીરપ્રકૃતિ આ ,અરસામાં

મા ગીને લીધે બહુ નરમ રહેતી, અને વૈરાગ્યવૃત્તિ પણ વર્ધમાન થતી જતી હતી

ખભાતથી ભાઇ અબાલાલ લાલચદ અને એકબે ભાઈઓ કોઇ લગ્નપ્રસગે અમદાવાદ આવેલા તે સરખી ઉમ્મરના હોવાથી શ્રી જૂઠાભાઇને ત્યા જતા વરઘોડો નીકળવાનો હતો ત્યારે ભાઈ અબાલાલ વગેરે શ્રી જૂઠાભાઇને બોલાવવા આવ્યા કે ચાનો વરઘોડામાં જઇએ. તે સાભળી યુવાન વય છતાં સ્વાભાવિક વૈરાગ્યવત શ્રી જૂઠાભાઈને તે ગમ્યુ નહિ અને શ્રીમદ્ વિષે કઈ વાત તેમને કહેવાની ઊર્મિ થઈ આવી પણ પાછુ મન ખેચી લઈ એટલુ બોલ્યા કે ક્યાં પ્રતિબધ કરુ ? તે સાંભળી તે ભાઇઓએ પૂછ્યુ કે શુ કહો છો ? અમને સમજાયુ નહિ તેમના વૈરાગ્યની છાપ તે ભાઇઓ ઉપર પણ પડી તેથી તે તેમની પાસે તેમને કહેવાનું હોય તે સાભળવા બેઠા. શ્રીમદ્ સબધી ગુણગ્રામ તેમણે કર્યા અને તેમના આવેલા પત્રો તેમને વચાવ્યા તે વાંચી તે સસ્કારી ભાઇઓને પણ શ્રીમદ્દના દર્શન સમાગમની અભિલાષા થઇ તેથી તે પત્રોની નકલો તેમણે ઉતારી લીધી અને શ્રીમદ્દને ખભાત પધારવા વિનતિ પત્રથી કરી. લગ્નનિમિત્તે અમદાવાદ આવેલા છતા શ્રી જૂઠાભાઇના સમાગમે તેમને ધર્મની લગની લાગી ગઈ

શ્રી જૂઠાભાઈનુ શરીર સ ૧૯૪૫-૪૬ એ છેલ્લાં બે વર્ષ રોગગ્રસ્ત રહેતું તે પ્રસગે શ્રીમદ્દે લખેલા અનેક પત્રો ધર્મધ્યાન પ્રેરનારા તેમને બહુ લાભદાયક નીવડ્યા હતા અને પરિણામે "મોક્ષમાર્ગને દે એવુ સમ્યક્ત્વ" તેમના અતરમા પ્રકાશ્યુ હતુ

શ્રી જૂઠાભાઈના અવસાન સબધી સ ૧૯૪૬ ના વૈશાખ વદ ૩ ના રોજ શ્રીમદ્ લખે છે "આ ઉપાધિમા પડયા પછી જો મારુ નિર્દેહજન્યજ્ઞાનદર્શન તેવુ જ રહ્યુ હોય, યથાર્થ જ રહ્યું હોય તો જૂઠાભાઇ અષાડ સુદી ૯ ગુરુની રાત્રે સમાધિશીત થઇ આ ક્ષણિક જીવનનો ત્યાગ કરી જશે, એમ તે જ્ઞાન સૂચવે છે"

અવસાન સબધી શ્રી જૂઠાભાઈને કહેવા ભાઈ છગનલાલ બેચરલાલને શ્રીમદે અગાઉથી લખેલુ હતુ શ્રી જૂઠાભાઈની વૈરાગ્ય દશા અને ઉદાસીનતા પ્રગટ છતા તેમના કુટુબીઓ તેમને સમ્યક્ જ્ઞાન થયું છે એમ જાણી શકેલાં નહી

શ્રીમદે અષાડ સુ૦ ૧૦ સ ૧૯૪૬ માં લખ્યુ છે "લિંગ દેહજન્ય જ્ઞાનમા ઉપાધિને લીધે યત્કિંચિત્ ફેર થયો જણાયો પવિત્રાત્મા જૂઠાભાઇ ઉપરની તિથિએ પણ દિવસે સ્વર્ગવાસી થયાના આજે ખબર મળ્યા "

શ્રીમદે આશ્વાસન પત્રમા શ્રી જૂઠાભાઈની અતરગ દશા વર્ણવી છે તે સર્વને મનન કરવા યોગ્ય છે

"એનું લૌકિક નામ જ દેહધારી હાયન સત્ય હતુ એ આત્મદશારૂપે ખરો વૈરાગ્ય હતો

" મિથ્યાવાસના જેની બહુ ક્ષીણ થઈ હતી વીતરાગનો પરમરાગી હતો સસારનો પરમ જુગુપ્સિત હતો ભક્તિનું પ્રાધાન્ય જેના અતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતુ સમ્યક્ ભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની જેની અદ્ભુત સમતા હતી, મોહનીય કર્મનુ પ્રબળ જેના અંતરમાં બહુ શ૫ થયું હતું મુમુક્ષુતા જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળી હતી. એવો એ જૂઠાભાઈનો પવિત્રાત્મા આજે જગતનો, આ ભાગનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો આ સહચારીઓથી મુક્ત થયો. ધર્મના પૂર્ણાહ્લાદમાં આયુષ્ય અચિંત્યુ પૂર્ણ કર્યુ

" અરેરે ! એવા ધર્માત્માનુ ટૂકુ જીવન આ કાળમાં હોય એ કઈ વધારે આશ્ચર્યકારક નથી. એવા પવિત્રાત્માની આ કાળમાં ક્યાંથી સ્થિતિ હોય ! બીજા સગીઓમાં એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી હોય કે આવા પવિત્રાત્માના દર્શનનો લાભ અધિક કાળ તેમને થાય ! મોક્ષમાર્ગને

દે એવુ સમ્યક્‌પણુ જેના અંતરમાં પ્રકાશ્યુ હતુ, એવા પવિત્રાત્મા જૂઠાભાઈને નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !"

"ચિ. સત્યપરાયણના સ્વર્ગવાસ-સૂચક શબ્દો ભયંકર છે. એવા રત્નોનું લાંબુ જીવન પરંતુ કાળને પોષાતુ નથી ધર્મેચ્છકનો એવો અનન્ય સહાયક માયાદેવીને રહેવા દેવો યોગ્ય ન લાગ્યો આ આત્માનો આ જીવનનો રાહસ્યિક વિશ્રામ કાળની પ્રબળ દષ્ટિએ ખેચી લીધો, જ્ઞાનદૃષ્ટિથી શોકનો અવકાશ નથી મનાતો, તથાપિ તેના ઉત્તમોત્તમ ગુણો તેમ કરવાની આજ્ઞા કરે છે, બહુ સ્મરણા થાય છે, વધારે નથી લખી શકતો

સત્યપરાયણના સ્મરણાર્થે બને તો એક શિક્ષાગ્રંથ લખવા વિચારુ છુ

ધર્મમાં પ્રસક્ત રહો એજ ફરીફરી ભલામણ સત્યપરાયણના માર્ગનું સેવન કરીશુ તો જરૂર સુખી થઈશુ, પાર પામીશુ, એમ હુ ધારુ છુ"

૧૩

ભગતના ગામના ભક્તશિરોમણિ શ્રી સોભાગ્યભાઈ

આ વધાનથી, શ્રીમદની કીર્તિ ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને અંગ્રેજી પત્રો દ્વારા હિંદુસ્થાનમાં પ્રસરી હતી તે વખતે કાઠિયાવાડનું સાયલા ગામ જે 'ભગતના ગામ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ત્યાં લહનુભાઈ નામે એક નામાંકિત શેઠ રહેતા હતા તેમની લક્ષ્મી સંબંધી પ્રથમ સ્થિતિ બહુ સારી હતી પણ પુણ્યનો ઉદય પૂરો થતાં ચંચળ લક્ષ્મી ચાલી ગઈ, ત્યારે તેમણે વિચાર કર્યો કે મારવાડના સાધુઓ મંત્રવિદ્યા વગેરેમા કુશળ કહેવાય છે, તેમાંના કોઈની કૃપાથી લક્ષ્મી ફરી પ્રાપ્ત થાય તેની તજવીજ કરવી. એમ વિચારી તે મારવાડમાં ગયા અને કોઈ પ્રખ્યાત સાધુનો પરિચય કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. એકાંતમાં

પોતાની સ્થિતિ જણાવી કે જે સ્થિતિ સુધરે તેવો ઉપાય બતાવવા વિનતિ કરી પરન્તુ તે અધ્યાત્મપ્રેમી સાધુએ શેઠ લલ્લુભાઇને ઘણો ઠપકો આપ્યો અને આવા વિચક્ષણ થઇ તમે ત્યાગી પાસેથી આત્માની વાત પામવાનુ પડી મૂકી માયાની વાત કરો છો એ તમને ઘટે નહી તે સાધુના અભિપ્રાયને સમજી જવાથી લલ્લુભાઇએ કહ્યું "બાપજી, મારી ભૂલ થઇ મારા આત્માનુ કલ્યાણ થાય તેવુ મને કઇ બતાવો" તેમના ઉપર કૃપા કરીને તે સાધુએ 'બીજજ્ઞાન' બતાવ્યુ, સાથે જણાવ્યુ કે તમારી યોગ્યતા નથી પણ કોઇ યોગ્ય પુરુષને તમે આપશો તો તેને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થશે

એ સાધનનુ તે આરાધન કરવા લાગ્યા અને સામાયિક આદિ ક્રિયા માટે અપાસરે જવાનુ તેમણે છોડી દીધુ, અને હરતાં ફરતા અમારે સામાયિક છે એમ કહેતા એટલે સ્થાનકવાસી સાધુઓને લાગ્યુ કે તે કઈ મારવાડથી શીખી લાવ્યા છે તે આપણે શીખવુ એક સાધુએ તેમને ઘણો આગ્રહ કર્યો અને કહ્યુ "તમે કહેશો તે હું કરીશ, પણ તમે જે સાધના કરો છો તે મને બતાવો"

લલ્લુભાઇ કહે "હું કહીશ તેમ નહી બને"

સાધુએ કહ્યુ "બનશે"

પછી લલ્લુભાઇએ કહ્યુ, સાધુનો વેશ ઉતારી, મુમતી છોડી નાખી અપાસરે જાઓ"

સાધુ કહે "એ તો કેમ બને?"

લલ્લુભાઇએ કહ્યુ "તો આવ્યા હતા તેમ પાછા પધારો"

પોતાના પુત્ર સોભાગ્યભાઇને લલ્લુભાઇએ 'બીજજ્ઞાન' બતાવ્યુ હતુ અને કોઇ યોગ્ય જીવ હોય તો તેને પણ જણાવવુ એમ કહેતુ તેથી શ્રીમદ્ જ્યારે મોરબીમાં હતા ત્યારે સોભાગ્યભાઇને પણ કામ પ્રસગે મોરબી જવાનું હતું એટલે લલ્લુભાઇએ તેમણે પૂછ્યુ "હરિ

રાયચંદભાઈ બહુ લાયક માણસ છે એમ આખા કાઠિયાવાડમા કહેવાય છે તે હાલ મોરબી છે અને મારે મોરબી જવાનુ છે તો આપની આજ્ઞા હોય તો તેમને હુ 'બીજજ્ઞાન' બતાવુ " લ લ્લુભાઈએ હા પાડી એટલે તે મોરબી ગયા ત્યારે શ્રીમદને મળવા ગયા તે વખતે શ્રીમદ્ દુકાને બેઠેલા હતા સોભાગ્યભાઈના આવતા પહેલા તેમણે પોતાના નિર્મળ જ્ઞાનથી જાણ્યુ કે સોભાગ્યભાઈ નામના માણસ 'બીજજ્ઞાન' ની વાત બતાવવા આવે છે તેથી એક કાગળની કાપલી ઉપર તે જે કહેવા ધારતા હતા તે લખી રાખી ગાદી પાસેના ગલ્લામાં કાપલી મૂકી સોભાગ્યભાઇ આવ્યા એટલે શ્રીમદ્ બોલ્યા 'આવો, સોભાગ્યભાઈ' સોભાગ્યભાઈને નવાઈ લાગી કે મને એ ઓળખતા નથી, અને નામ દઈને કયાંથી બોલાવ્યો ? પરતુ તે કઈ પૂછે તે પહેલાં શ્રીમદે કહ્યુ "આ ગલ્લામાં એક કાપલી છે તે કાઢીને વાંચો "

સોભાગ્યભાઇએ કાપલી કાઢી વાચી જોઈ તો તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ તેમને જે વાત કરવી હતી તે બધાનુ લખાણુ જોઈ તેમને એમ થયુ કે આ કોઈ અલૌકિક જ્ઞાન પામેલા મહાપુરુષ છે એમને મારે શુ બતાવવાનુ હોય ? મારે ઊલટુ તેમની પાસેથી વિશેષ જ્ઞાન મેળવવુ પરતુ તેમના જ્ઞાનની વિશેષ પરીક્ષા કરવા તેમણે શ્રીમદને પૂછ્યુ "સાયલામાં અમારા ઘરનુ બારણુ કયી દિશામાં છે ?" શ્રીમદે અંતર જ્ઞાનથી જાણી યથાર્થ ઉત્તર દીધો એટને સોભાગ્યભાઈએ કહ્યું કે આપનુ જ્ઞાન સાચુ છે

આ પ્રથમ પ્રસગથી સોભાગ્યભાઈને શ્રીમદ્ પ્રત્યે પૂજ્યબુદ્ધિ થઈ હતી પણ ડુંગરશી ગોસળીઆ કરીને એક યોગના અભ્યાસીની તેમને સોબત હતી અને તેમના કેટલાક ચમત્કાર તથા વાતચીતથી તેમના ઉપર ચોટ થયેલી હતી પરતુ શ્રીમદ્ સાથે તેમને પત્રવ્યવહાર ઘણો રહ્યો અને પૂજ્યબુદ્ધિ વર્ધમાન થઇ પતિવ્રતા જેટલી તેમની

પરમભક્તિ થતાં ગોસળીઆ પ્રત્યેની માન્યતા દૂર થઇ એક સત્ય શરણુ તે પામ્યા હતા

છેલ્લી વખતે શ્રીમદ્ સાયલે પધાર્યા હતા ત્યારે તેમને વળાવવા જતાં નદી રસ્તામાં આવી. તે વખતે સૂર્યોદય વેળાએ શ્રી સોભાગ્યભાઇએ જણાવ્યુ "ઊગતા સૂર્યની સાખે, નદીની સાખે, સત્પુરુષની સાખે આ સોભાગ્યને આપના સિવાય બીજુ રટણ ન હો !"

એક પત્રમાં શ્રી સોભાગ્યભાઈ સં. ૧૯૫૩ જેઠ સુદ ૧૪ ને રવિવારે શ્રીમદને લખી જણાવે છે

"આ કાગળ છેલ્લો લખી જણાવું છુ હવે આ પામર સેવક ઉપર બધી રીતે આપ કૃપાદૃષ્ટિ રાખશો દેહ ને આત્મા જુદા છે દેહ જડ છે, આત્મા ચૈતન્ય છે. તે ચેતનનો ભાગ પ્રત્યક્ષ જુદો સમજમાં આવતો નહોતો પણ દિન ૮ થયાં આપની કૃપાથી અનુભવગોચરથી એકાટ જુદા દેખાય છે અને રાત દિવસ આ ચૈતન્ય અને આ દેહ જુદા એમ આપની કૃપાદૃષ્ટિથી સહજ થઈ ગયુ છે, એ આપને સહજ જણાવવા લખ્યુ છે

"ગોસળીઆ વિષે જે કઈ આગ્રહ હતી તે બિલકુલ નીમ્ળી ગઈ છે તો હવે વખતોવખત બોધ આપવાના પત્રો આપ આપની ઇચ્છા પ્રમાણે લખી મને મોટી પાયરીએ ચઢાવશો

"વગર ભણ્યે, વગર શાસ્ત્ર વાંચ્યે થોડા વખતમાં આપના બોધથી અર્થ વગેરેનો ઘણો ખુલાસો થઈ ગયો છે જે ખુલાસો પચીસ વર્ષે આય એવો નહોતો તે થોડા વખતમાં આપની કૃપાથી થયો છે"

શ્રીમદે છેવટે ત્રણ પત્ર શ્રી સોભાગ્યભાઇ ઉપર લખેલા, 'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર' ગ્રંથમાં આંક <u>૭૧૩, ૭૧૪, ૭૧૫</u> રૂપે છપાઈ ગયા છે. તે સમાધિ મરણને ઇચ્છનાર દરેક મુમુક્ષુએ વિચારવા યોગ્ય છે

આર્ય શ્રી સોભાગ્યભાઈનો દેહ સં ૧૯૫૩ના જેઠ વદ ૧૦ને દિવસે છૂટગો હતો તે વિષે જણાવતાં શ્રીમદ્ લખે છે

'જીવને દેહનો સંબંધ એ જ રીતે છે તેમ છતાં પણ અનાદિથી તે દેહને ત્યાગતાં જીવ ખેદ પા યા કરે છે અને તેમાં દઢ મોહથી એકપણાની પેઠ વર્તે છે જન્મમરણાદિ સંસારનુ મુખ્ય બીજ એ જ છે શ્રી સોભાગે તેવા દેહને ત્યાગતાં મોટા મુનિઓને દુર્લભ એવી નિશ્ચળ અસંગતાથી નિજ ઉપયોગમય દશા રાખીને અપૂર્વ હિત કર્યું છે, એમા સશય નથી

'આ ક્ષેત્રે આ કાળે શ્રી સોભાગ જેવા વિરલા પુરષ મળે એમ અમને વાર વાર ભાસે છે શ્રી સોભાગ્યની સરળતા, પરમાર્થ સબંધી નિશ્ચય મુમુક્ષુ પ્રત્યે પરમ ઉપકારતા આદિ ગુણો વારવાર વિચારવા યોગ્ય છે"

શ્રીમદ્‌ને સમ્યફ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ હતી છતા મુમુક્ષુ જીવોના સત્સગની ભાવના વિશેષ રહ્યા કરતી ધાર્મિક પ્રશ્નોની ચર્ચામા શ્રી સોભાગ્યભાઈ યથાશક્તિ ભાગ આપી શ્રીમદ્ પાસે બહુ સારા ખુલાસા કરાવતા. બીજા મુમુક્ષુઓને કઈ શ્રીમદ્‌ને કહેવુ હોય તો વયોવૃદ્ધ શ્રી સોભાગ્યભાઇ દ્વારા વિનતી કરાવતા, અને દયાળુ દિલના હોવાથી તે સરળભાવે દરેકની વાત રજૂ કરતા શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર લખવાની પ્રેરણા પણ શ્રી સોભાગ્યભાઈએ કરેલી કે '૭ પદનો પત્ર' ગદ્ય હોવાથી મુખપાઠ થતો નથી તો તે ભાવાર્થનુ પદ્ય હોય તો સર્વ મુમુક્ષુઓના ઉપર મહા ઉપકાર થાય.

એક પત્રમાં શ્રી સોભાગ્યભાઈ શ્રી આત્મસિદ્ધિ વિષે લખે છે

"ગોસળીઆ આત્મસિદ્ધિ ગ્રથ વાંચે છે અને વિચારે છે, તેમજ હું પણ તે વાંચુ છુ દુહા ૧૩૪ મુખપાઠે કર્યા છે અને વિચારતાં ઘણો આનદ આવે છે વળી પાંચ મહિના થયાં તાવ આવે છે તે જો આત્મસિદ્ધિ ગ્રથ આપે મોકલાવ્યો ન હોત તો આજ સુધી દેહ રહેવો મુશ્કેલ હતો ગ્રથ વાચી આનદ આવે છે તેથી જીવુ છુ પણ

હવે આપે કૃપા કરી ટીકા અર્થ મોકલવા લખ્યુ તે જો હવે તરતમાં આવે તો આનદ લેવાય, નીકર પછી આખે મુઝે નહી ત્યારે વાચી શકાય નહી, અને જ્યારે પોતાથી વચાય નહી ત્યારે બીજાના વાંચવાથી તેવો આનદ આવે નહી માટે કૃપા કરી મોકનાવશો ઘણુ શું લખુ ?'

શ્રીમદ્ પોતાના હાથનોંધમાં ઉપકાર દર્શાવતા લખે છે

✓"હે ! જિન વીતરાગ, તમને અત્યત ભક્તિથી નમસ્કાર કરુ છુ તમે આ પામર પ્રત્યે અનત અનત ઉપકાર કર્યો છે

'હે ! કુદકુદાદિ આચાર્યો, તમારાં વચનો પણ સ્વરૂપાનુસધાનને વિષે આ પામરને પરમ ઉપકારભૂત થયાં છે તે માટે હુ તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર કરુ છુ

✓"હે ! શ્રી સોભાગ, તારા સત્સમાગમના અનુગ્રહથી આત્મ દશાનુ સ્મરણ થયુ તે અર્થે તને નમસ્કાર કરુ છુ '

વળી શ્રીમદ્ લખે છે "આપને વિજ્ઞાપન છે કે વૃદ્ધમાંથી યુવાન થવુ અને આ અનખ વાર્તાના અગ્રેસર આગળ અગ્રેસર થવુ '

"લૌકિક દૃષ્ટિએ તમે અમે પ્રવર્તશુ, તો પછી અલૌકિક દૃષ્ટિએ કોણ પ્રવર્તશે ' ' માગી ખાઈને ગુજરાન ચલાવીશુ પણ ખેદ નહી પામીએ. જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુખ તૃણવત છે ' આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યુ છે તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો ! એવુ જે વચન તે ખરી યોગ્યતા વિના નીકળવુ સભવિત નથી."

જેના યોગે અને બોધે અન્ય જીવોને અતરગ વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થતા સમાધિ મરણની અને સમ્યક્ દર્શનની પ્રાપ્તિ સુલભપણે થતી તે શ્રીમ ની અદ્ભુત અલૌકિક આત્મિક દશાનું વર્ણન કરવાને આ લેખિની સમર્થ નથી જ્યાં મતિની ગતિ પહોંચતી નથી ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય ? તેથી જ કાર્ય ઉપરથી કારણની સમર્થતા સમજાય એવા પરિચયી જનોના પ્રસગની કથા વડે શ્રીમદની કથા પ્રમાણી સુલભ નથી તેમનો પ્રભાવ સસ્કારી જીવો ઉપર કેવો પડતો તે જણાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે

૧૪

ખંભાતના મુમુક્ષુજનો

શ્રી જૂઠાભાઈના સમાગમથી ભાઈશ્રી અંબાલાલ લાલચંદ આદિ ખંભાતના જે ભાઈઓ અમદાવાદ ગયેલા તેમને શ્રીમદ્‌ના સમાગમની તીવ્ર પિપાસા જાગી હતી તેથી તેમણે શ્રીમદ્ ઉપર ખંભાત પધારવાની વિનતિ રૂપે પંદરવીસ પત્રો ઉપરાઉપરી લખ્યા અને ખંભાત પોતે ન પધારી શકે તો વવાણિયા આવવાની તેમણે આતુરતા જણાવી આજ્ઞા મંગાવી છેવટે ખંભાત અનુકૂળતાએ આવવાનું બનશે એવો પત્ર આવવાથી તે ભાઈઓને સંતોષ થયો

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના આ ભાઈઓ હતા તેથી દરરોજ અપાસરે જતા પણ શ્રી જૂઠાભાઈનો સમાગમ થયા પછી તે એકાંતમાં અપાસરામાં બેસીને શ્રીમદ્‌ના પત્રો ઉતારી આણેલા તે વાંચતા વિચારતા, પણ વ્યાખ્યાનમાં જતા નહિ

એક દિવસે તે પત્રો વાંચતા હતા, ત્યારે તે ખંભાત સંઘાડાના મુખ્ય આચાર્ય શ્રી હરખચંદજી મહારાજ મેડે વ્યાખ્યાનમાં શ્રી ભગવતી સૂત્ર વાંચતા હતા, અને નીચે તે મહારાજના સાધુઓમાં પ્રભાવશાળી અને વિનયસંપન્ન જણાતા શ્રી લલ્લુજી મહારાજ એક શાસ્ત્ર ભણેલા પાટીદાર ભાઈ દામોદરભાઈ સાથે ઉપરથી વંચેલાં શ્રી ભગવતી સૂત્રનાં પાનાં આવતાં તે વાંચતા હતા તેમાં ભવસ્થિતિ પાકે ત્યારે મોક્ષ થાય છે, એ વાત વાંચતાં શ્રી લલ્લુજીને શંકા થઈ કે જો ભવસ્થિતિ પાકશે ત્યારે મોક્ષે જવાશે એમ જ હોય તો આ સાધુપણું લઈ પરિશ્રમ ઉઠાવવાની શી જરૂર ? એ વાત ચાલતી હતી તેવામાં ભાઈશ્રી અંબાલાલ લાલચંદ આદિ ભાઈઓ વાતો કરતા હતા ત્યાં શ્રી લલ્લુજી મહારાજની દૃષ્ટિ પડતાં તેમને ધર્મસ્નેહથી ઠપકો દીધો કે ત્યાં શું કરો છો ? ઉપર વ્યા-

ધ્યાનમાં કેમ જતા નથી ? ઉપર જાઓ કે અહીં આવે એટલે તે તેમની પાસે જઈને બેસે અને 'ભવસ્થિતિ'નો પ્રશ્ન ચર્ચાતો હતો તેનો ખુલાસો યથાર્થ ન થયો એટલે શ્રી અંબાલાલે તેમને શ્રીમદની વાત કહી સંભળાવી કે તે સર્વ આગમના જ્ઞાતા છે, ઉત્તમ પુરુષ છે અને અહીં ખંભાતમાં પધારવાના છે તે ઉપરથી શ્રી લલ્લુજીએ પૂછ્યું "અમને તે પુરુષનો મેળાપ કરાવશો ?" તેમણે હા પાડી

શ્રી હરખચંદજી મહારાજને 'ભવસ્થિતિ' સંબંધી શ્રી લલ્લુજીએ પ્રશ્ન પૂછેલો પણ સંતોષકારક ઉત્તર નહિ મળેલો શ્રીમદની આવવાની વાત સાંભળવાથી તેમનું ચિત્ત તેમને મળવા તલસી રહ્યું હતું તેવામાં સં ૧૯૪૬માં શ્રીમદનું ખંભાતમાં પ્રથમ પધારવું થયું શ્રી અંબાલાલભાઈને ત્યાં જ તે ઊતર્યા હતા શ્રી અંબાલાલભાઈ પોતાના પિતા લાલચંદભાઈની સાથે શ્રીમદને અપાસરે તેડી ગયા. શ્રીમદે અવધાન કરવાં છોડી દીધાં હતાં પરંતુ લાલચંદભાઈ તેમજ શ્રી હરખચંદજી મહારાજના આગ્રહથી અપાસરામાં તે દિવસે શ્રીમદે અષ્ટાવધાન કરી બતાવ્યાં. સર્વ સાધુવર્ગ વગેરે શ્રીમદની વિદ્વતા અને અદ્‌ભુત શક્તિ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા

બીજે દિવસે શ્રીમદ્ ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રી હરખચંદજી મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ કાળમાં ક્ષાયક સમકીત હોય કે નહીં ? ત્યારે મહારાજે ના પાડી. તેથી શ્રીમદે ફરી પૂછ્યું 'કોઈ શાસ્ત્રમાં છે ?" શ્રી હરખચંદજી મહારાજે કહ્યું "દશમા ઠાણાંગમાં ક્ષાયક સમકીત ન હોવા વિષે છે" શ્રી લલ્લુજીએ ઠાણાંગ સૂત્ર આપ્યું તે તપાસતાં તેમાંથી એ વાત મળી નહીં, શ્રીમદે દશમા ઠાણાંગનો ભાવ વાંચી સંભળાવ્યો. તે સાંભળતાં સર્વેને શાંતિ ઊપજી અને તેમની વિદ્વતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા શ્રીમદજીને શ્રી લલ્લુજીએ ઉપર મેડે પધારવા વિનંતિ કરી અને શ્રી હરખચંદજી મહારાજને પૂછ્યું "હું તેમની પાસેથી કંઈ અવધારું ?' શ્રી હરખચંદજી મહારાજની આજ્ઞા

મળી એટલે શ્રી લલ્લુજીએ ઉપર જઈ શ્રીમદ્‌ને નમસ્કાર કર્યા શ્રીમદ્‌ે નમસ્કાર નિવારણ કરવા છતાં તેમણે ઉમંગથી ઉત્તમ પુરુષ જાણી અટક્યા વગર નમસ્કાર કર્યા.

આ સામાન્ય લાગતો પ્રસંગ, અનેક જીવોનાં જીવન પલટાવનાર, અસત્યમાંથી સત્યમા લાવનાર, અનેક પ્રકારના આગ્રહ રૂપી ખાડા ટેકરા ઓળંગાવી વિદ્યાધરના વિમાનમા પ્રવેશ કરાવી તત્ત્વ જ્ઞાનરૂપી આકાશમા વિહાર કરાવનાર ચમત્કારી ક્રાંતિકારક હતો

ઉમ્મરમાં શ્રીમદ્‌થી ચૌદ વર્ષે મોટા, ધનાઢ્ય કુટુબમાં એકના એક પુત્ર છતા સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી, બીજા ત્રણ ઓળખીતા કુટુબીઓ સાથે દીક્ષિત, તે વખતે ખભાતના સઘાડામાં માત્ર ચાર જ સાધુ રહ્યા હતા તેની સખ્યા બમણી કરનાર અને વિનયાદિ ગુણોથી આચાર્યને પ્રસન્ન કરી સર્વ સાધુઓમાં પાંચ છ વર્ષમા પ્રધાન પદ પામનાર, તેમજ તેમના દીક્ષિત થયા પછી તે સઘાડામાં ચૌદ સાધુઓ થઇ જવાથી સારા પગલાંના ગણાતા મગલકારી તથા ભદ્રિક આ આગેવાન સાધુ, માત્ર બાવીસ વર્ષની યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરનાર જૈનધર્મી વિદ્વાન કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થને નમસ્કાર કરે એવો આશ્ચર્યકારક વિરલ પ્રસગ અચાનક એકાંતમાં વિધિવશ બની આવ્યો, તે કોઇ કુશળ કૃષિકાર ખેતરના ખૂણામાં એકાંત નાના ક્યારામાં ઇનાયચીનાં બીજ વાવે તેવો આ પ્રસગ, હાલ મોટા વિસ્તારવાળા શ્રીમદ્ રાજચદ્ર-આશ્રમના સ્થાપક તરીકે પ્રસિદ્ધ શ્રીમદ્ લઘુરાજ સ્વામીનો સત્ય માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવનાર સાચી જન્મગાંઠનો દિવસ ગણાવા યોગ્ય પ્રથમ માંગલિક પ્રસગ બની આવ્યો

શ્રીમદ્‌ે શ્રી લલ્લુજી સ્વામીને પૂછ્યુ "તમારી શી ઇચ્છા છે ?"

સ્વામીજીએ વિનયસહિત હાથ જોડીને યાચનાપૂર્વક કહ્યું "સમકીત (આત્માની ઓળખાણ) અને બ્રહ્મચર્યની દૃઢતાની મારી માગણી છે"

શ્રીમદ્ થોડીવાર મૌન રહ્યા અને કહ્યું, "ઠીક છે" પછી સ્વામીજીના જમણા પગનો અંગૂઠો તાણી શ્રીમદે તપાસી જોયો, અને ઊઠીને બધા નીચે ગયા શ્રી અંબાલાલને ઘેર જતાં શ્રીમદે જણાવ્યું "આ પુરુષ સંસ્કારી છે આ રેખા લક્ષણો ધરાવનાર પુરુષ સંસારે ઉત્તમ પદ પામે, ધર્મે આત્મજ્ઞાની મુનિ થાય."

બીજે દિવસે શ્રી અંબાલાલને ઘેર શ્રી લલ્લુજી સ્વામી શ્રીમદના સમાગમ માટે ગયા, ત્યા શ્રીમદે એકાંતમાં તેમને પૂછ્યું "તમે અમને માન કેમ આપો છો ?"

સ્વામીજીએ કહ્યું "આપને દેખીને અતિ હર્ષ પ્રેમ આવે છે, અને જાણે અમારા પૂર્વભવના પિતા હો, એટલો બધો ભાવ આવે છે, કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી આપને જોતાં એવી નિર્ભયતા આત્મામાં આવે છે"

શ્રીમદે ફરી પૂછ્યુ 'તમે અમને શાથી ઓળખ્યા ?" સ્વામીજીએ કહ્યું "અંબાલાલભાઈના કહેવાથી આપના સબંધી જાણવામાં આવ્યુ અમે અનાદિ કાળથી રખડીએ છીએ, માટે અમારી સંભાળ લો"

શ્રીમદે 'સૂયગડાંગ' સૂત્રમાંથી થોડુ વિવેચન કર્યું અને સત્ય ભાષા વગેરે વિષે બોધ કર્યો સાત દિવસ સુધી શ્રીમદ્ ખંભાત રહ્યા ત્યાં સુધી શ્રી લલ્લુજી સ્વામી રોજ શ્રીમદના સમાગમ અર્થે શ્રી અંબાલાલને ઘેર જતા

એક દિવસે શ્રી હરખચંદજી મહારાજે શ્રી લલ્લુજીને પૂછ્યું, કે તમારે શી વાત થાય છે? શ્રી લલ્લુજીએ ટૂંકામાં એટલું જ કહ્યું "જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને કરવાનું કહે છે" શ્રી હરખચંદજી બોલ્યા "પહેલે સમ બાત કહતા થા અબ કુછ નહી કહના."

શ્રી લલ્લુજી સ્વામીએ શ્રીમદજીને જણાવ્યુ "મે સાધન-સપન્ન કુટુબ વૈભવ, વૃદ્ધ માતા, બે બૈરી, એક પુત્ર આદિનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લીધી છે '

તે ત્યાગનો ગર્વ ગાળી નાખવા શ્રીમદજી તડૂકીને બોલ્યા "શુ ત્યાગ્યુ છે ? એક ઘર છોડી કેટલા ઘર (શ્રાવકોનાં) ગળે નાખ્યાં છે ? એ બે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી કેટલી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે દૃષ્ટિ ફરે છે ? એક પુત્ર ત્યાગી કેટલા છોકરાં પ્રત્યે પ્રીતિ થાય છે ?"

આ સાંભળી શ્રી લલ્લુજીને પોતાના દોષો પ્રગટ દેખાયાથી એટલી બધી શરમ આવી ગઇ કે જાણે જમીન માગ આપે તો જમીનમા શમાઈ જાઉ, એવી નમ્રતા પ્રગટતાં તેમણે કહ્યું ' હુ ત્યાગી નથી ' ત્યાં તો શ્રીમદજી બોલ્યા "મુનિ હવે તમે ત્યાગી છો "

એક દિવસે શ્રી લલ્લુજી સ્વામીએ શ્રીમદને કહ્યું " હુ બ્રહ્મચર્ય માટે પાંચ વર્ષથી એમાંતરા ઉપવામ (એક દિવસ ઉપવાસ ને એક દિવસ ખાવુ એમ) કરુ છુ અને કાયોત્સર્ગ (ધ્યાન) કરુ છુ છતાં માનસિક પાલન બરાબર થઈ શકતુ નથી."

શ્રીમદે કહ્યુ "લોકદૃષ્ટિએ કરવુ નહી, લોક દેખામણુ તપશ્ચર્યા કરવી નહી પણ સ્વાદનો ત્યાગ થાય, તેમજ ઊણોદરી તપ (પેટ ઊણુ રહે તેવુ, ખૂબ ધરાઈને ખાવુ નહીં) થાય તેમ આહાર કરવો, સ્વાદિષ્ટ ભોજન હોય તે બીજાને આપી દેવુ

સ્વામીજીએ ફરી પૂછ્યુ "હુ જે જે જોઉ છુ તે ભ્રમ છે, જૂઠુ છે, એમ અભ્યાસ કરુ છુ"

શ્રીમદે કહ્યું "આત્મા છે એમ જોયા કરો"

શ્રી અબાલાલભાઇ ભાઇ ત્રિભોવનભાઇ આદિ અનેક ભાઇઓને ખભાતમાં શ્રીમદનો સમાગમ થયેલો અને ધર્મજિજ્ઞાસા જાગ્રત થયેલી તેથી શ્રીમદને મુબઇ જવુ થયુ તોપણ પત્રવ્યવહારથી તે ધર્મજિજ્ઞાસા પોષતા રહેતા હતા

૬૫

'સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યુ રે'

" અંતરંગ ગુણ ગોઠડી રે, જન રંજનો રે લાલ,
નિશ્ચય સમકીત તેહ રે, દુખ ભંજનો રે લાલ
વિરલા કોઇક જાણશે રે, જન રંજનો રે લાલ,
તે તો અગમ અછેહ રે, દુખ ભંજનો રે લાલ."

શ્રી યશોવિજયજી

' પાયોનિયર ' પત્રમાં શ્રીમદ્‌ના જીવનની રૂપરેખા છે, તેમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે

' જ્યારે શ્રીમદ્ ૨૧ વર્ષના હતા ત્યારે તેમણે ધંધામાં પ્રયાણ કર્યું અને ઘણા ટૂંક વખતમાં એક બાહોશ ઝવેરી તરીકેની નામના મેળવી વધતા જતા વ્યાપારની ઉપાધિઓમાં પણ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પોતાના પ્રિય અભ્યાસમાં તેઓએ ખલેલ આવવા દીધી નહિ પોતાના ઉદ્યોગરત જીવનમાં ચૂપકીદીથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરતા હતા તેમ જ હમેશાં પુસ્તકોમાં ગૂંથાયેલા રહેતા હતા વળી વર્ષમાં કેટલાક મહિનાઓ તો પોતે મુંબઇ છોડી ચાલ્યા જતા અને પોતાની પેઢીએ કહી જતા કે જ્યાંસુધી પોતે લખે નહિ ત્યાંસુધી કોઈએ તેમની સાથે પત્ર વ્યવહાર પણ ચલાવવો નહિ ગુજરાતનાં વનોમાં તેઓ એકાન્તવાસ ગાળતા અને ત્યાં કી ચિંતવન અને યોગમાં દહાડા અને અઠવાડિયાં વ્યતીત કરતા તેઓ ગમેને પોતે ઓળખાઇ જાય અથવા પોતાના સ્થળની ખબર પડી જાય તેવી ખાસ્તીથી ઘણા ગુપ્ત રહેવાનો હમેશાં પ્રયાસ કરતા, છતા તેઓ વાર વાર ઓળખાઇ જતા અને લોકોની મોટી સંખ્યા તેમના ઉપદેશ અને શિક્ષાવચનો શ્રવણ કરવાની જિજ્ઞાસા પૂર્વક તેમની પાછળ આવતી."

'પાતાજલ યોગદર્શન,' 'આત્મપુરાણ' આદિ વેદાંત અ
ોગદર્શનનાં શાસ્ત્રોમાં અને ભાષ્યોમાં પણ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્
દષ્ટિ આદિ શબ્દોથી ભ્રાંતિ રહિત આત્મ સાક્ષાત્કાર દશાના વર્ણન
તથા મહાત્મ્ય દર્શાવેલા છે

જૈન દર્શનમાં તો સમ્યક્ દર્શનથી જ ધર્મ કે ધર્મક્રિયાની યથાર્થ શરૂઆત ગણાઈ છે જન્મ મરણ રૂપ પરિભ્રમણ સમ્યક્ દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના ટળે નહિ એમ શાસ્ત્રોમા સ્પષ્ટ દર્શાવ્યુ છે અને તેનુ માહાત્મ્ય 'સમયસાર આદિ ગ્રંથોમા અપૂર્વ દર્શાવવામાં આવ્યુ છે શ્રી દેવચંદજી મહારાજે પણ ગાયુ છે

"સમકીત નવિ લહ્યુ રે, એ તો રૂલ્યો ચતુગતિ માહે"

શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ લખે છે

"જહાં લગે આત્મદ્રવ્યનુ લક્ષણ નવિ જાણ્યુ
તિહા લગે ગુણઠાણ ભલુ, કેમ આવે તાણ્યુ—
આતમ તત્ત્વ વિચારિયે."

ભકતકવિ નરસિંહ મહેતા પણ પ્રભાતિયામાં કહે છે
"જ્યા લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્યો નહી, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી'

કોઇક વિરલા મહા ભાગ્યશાળી પુરુષો આ સમ્યક્દર્શન કે આત્મજ્ઞાનની દશા પામી શકે છે શાસ્ત્રો પોકારી પોકારીને કહે છે કે સમ્યક્દર્શન સહિત નરકાવાસ સારો, પણ સમ્યક્ દર્શન વિના સ્વર્ગના ઉત્તમ સુખ પણ ગજસ્નાન જેવાં નિરર્થક છે એક ક્ષણુ પણ જેને સમ્યક્ દર્શનનો અનુભવ થયો હોય તે અવશ્ય મોક્ષે જાય છે એવો સિદ્ધાંત છે સમ્યક્ દર્શન પ્રગટ થવાથી આત્માના સર્વે ગુણો સદ્ગુણ રૂપે પ્રકાશે છે એટલે કે સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રની એકતા રૂપ મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લો થાય છે અને ગમે તેટલુ જ્ઞાન, ચારિત્ર કે શ્રદ્ધા હોવા છતા સમ્યક્ દર્શનના

અભાવે તે મિથ્યા દર્શન, મિથ્યા જ્ઞાન અને મિથ્યા ચારિત્રરૂપે કહેવાય છે અને સસાર પરિભ્રમણનો તેથી પાર આવતો નથી.

'આચારંગ' નામના જૈન સૂત્રમાં કહ્યું છે, "**ज समति पासह त मोणति पासह**"—જ્યાં સમકિત એટલે આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં મુનિપણું જાણો.

શ્રીમદે સવત ૧૯૪૬ ના પોષ માસમાં અગત નોંધપોથીમાં લખ્યું છે

"આવા પ્રકારે તારો સમાગમ મને શા માટે થયો ? ક્યાં તારું ગુપ્ત રહેવું થયું હતું ? સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ"

તેવીજ રીતે સ ૧૯૪૭ના કાર્તિક સુદ ૧૪ના એક પત્રમાં શ્રીમદ્ લખે છે

"આત્મા જ્ઞાન પામ્યો એ તો નિસશય છે, ગ્રથિભેદ થયો એ ત્રણે કાળમાં સત્ય વાત છે, સર્વ જ્ઞાનીઓએ પણ એ વાત સ્વીકારી છે'

વળી તેઓ હાથનોંધમા લખે છે

હે! સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના હેતુભૂત સમ્યક્ દર્શન, તને અત્યત ભક્તિથી નમસ્કાર હો!

'આ અનાદિ અનત સસારમાં અનંત અનંત જીવો તારા આશ્રય વિના અનંત અનંત દુખને અનુભવે છે

"તારા પરમાનુગ્રહથી સ્વસ્વરૂપમા રુચિ થઈ, પરમ વીતરાગ સ્વભાવ પ્રત્યે પરમ નિશ્ચય આવ્યો કૃતકૃત્ય થવાનો માર્ગ ગ્રહણ થયો'

પોતાના જીવનવૃત્તાંત રૂપ કાવ્યમાં શ્રીમદ્ લખે છે

"ધન્ય રે દિવસ આ અહો,
જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે,

દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી,
મટયો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે ધન્ય૦

*

એ ગણીસમે ને સુડતાલીસે,
સમકીત શુદ્ધ પ્રકાશ્યુ રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા,
નિજ સ્વરૂપ અવભાસ્યુ રે ધન્ય ર૦"

એકજ વાક્યમા સમ્યક્ દર્શનનું માહાત્મ્ય શ્રીમદ્ પ્રગટ કરે છે

'અનંત કાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુરૂપ થતુ હતું તે જ્ઞાનને એક સમય માત્રમા જાત્યતર કરી જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું — કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર"

આત્મ દર્શન કે સમ્યક્ દર્શનની નિર્મળતા શ્રીમદ્ને ૧૯૪૭ મા થઇ એમ ઉપર પોતે કાવ્યમાં જણાવે છે,

"બિના નયન પાવે નહી, બિના નયનકી બાત,
સેવે સદ્ગુરૂકે ચરણ સો પાવે સાક્ષાત્."

તથા

"યમ નિયમ સયમ આપ કિયો,
પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લહ્યો'

એ બે કાવ્યો હિંદીમા પોતે રચ્યા છે તે મુમુક્ષુએ ઊંડા ઊતરીને વિચારવા યોગ્ય છે તથા ત્રણ કાવ્યો રચ્યા છે તે પણ બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે, તેમાની

"હે! પ્રભુ, હે! પ્રભુ, શુ કહું દીનાનાથ
હું તો દોષ અનતનુ, ભાજન છુ કરૂણાળ"

અપૂર્વ અર્થ પ્રેરે તેવી મુખપાઠે કરી રોજ ભણવા યોગ્ય છે ભકતાત્માએ કેવા કેવા ગુણો પ્રાપ્ત

છે અને અત્યારે આ જીવનમાં જે ગુણો નથી તે પ્રાપ્ત કરવા પ્રભુ આગળ ભાવનારૂપે દીનતાથી પ્રાર્થના કરેલી છે, હજારો મુમુક્ષુઓ મુખપાઠે કરી આજે નિયમિત રીતે દિવસમાં અમુકવાર એ પ્રાર્થના રૂપ 'સદ્‌ગુરુભક્તિરહસ્ય' ગાય છે

જેમ જેમ સમ્યક્ દર્શનની વિશુદ્ધિ વર્ધમાનપણાને પામે છે તેમ તેમ વીતરાગતા પણ વધે છે અને વીતરાગ ભગવતનુ ઓળખાણુ પણ યથાર્થ પ્રેમપૂર્વક થાય છે શ્રીમદ્ સ ૧૯૪૮ ના મહા માસમાં લખે છે

"બંધ મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામા આવી છે તે દર્શન નિકટ મુક્તપણાનુ કારણ છે અને એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય જો કોઇ અમે વિશેષપણે માનતા હોઇએ તો તે શ્રી તીર્થંકર દેવ છે અને એ જે શ્રી તીર્થંકર દેવનો અતર આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય તો તે અમે હોઇશુ એમ અમને દૃઢ કરીને ભાસે છે કારણ કે અમારુ અનુભવજ્ઞાન તેનુ ફળ વીતરાગપણુ છે, અને વીતરાગનુ કહેલુ જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનુ કારણ લાગે છે, માટે અમે તેના અનુયાયી ખરેખરા છીએ, સાચા છીએ."

'સમ્યક્ દર્શનનુ મુખ્ય લક્ષણ વીતરાગતા જાણીએ છીએ. અને તેવો અનુભવ છે'

એ જ વર્ષના એક પત્રમાં શ્રીમદ્ સમ્યક્ દર્શનના બે સ્વરૂપ કહે છે

"આત્મા જે પદાર્થને તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તેજ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ છે એવો શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે

"એવુ સ્વરૂપ જેને ભાસ્યુ છે તેના પુરુષને વિષે નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે જેને તે પુરુષને બીજરુચિ સમ્યકૃત્વ છે"

સમ્યક્ દર્શન પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ જણાવતાં શ્રીમદ્ એ જ વર્ષમાં લખે છે

"જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને જીવ પદાર્થનો બોધ પામ્યો છે જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને પામ્યો નથી જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે, તે જીવને સમ્યક્ દર્શન થાય છે

"અનંતકાળે જે પ્રાપ્ત થયુ નથી, તે પ્રાપ્તપણાને વિષે અમુક કાળ વ્યતીત થાય તો હાનિ નથી માત્ર અનતકાળે જે પ્રાપ્ત થયુ નથી, તેને વિષે ભ્રાંતિ થાય, ભૂલ થાય તે હાનિ છે જો પરમ એવુ જ્ઞાનીનુ સ્વરૂપ ભાસ્યમાન થયુ છે, તો પછી તેના માર્ગને વિષે અનુક્રમે જીવનું પ્રવેશપણુ થાય એ સરળ પ્રકારે સમજાય એવી વાર્તા છે"

શ્રીમદની પ્રણિપાત સ્તુતિ ‿

"હે! પરમકૃપાળુ દેવ! જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વદુ ખોનો અત્યત ક્ષય કરનારો એવો વીતરાગ પુરુષનો મૂળમાર્ગ આપ શ્રીમદે અનત કૃપા કરી મને આપ્યો, તે અનત ઉપકારનો પ્રતિ ઉપકાર વાળવા હું સર્વથા અસમર્થ છુ, વળી આપ શ્રીમદ્ કંઇ પણ લેવાને સર્વથા નિસ્પૃહ છો, જેથી હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણારવિંદમાં નમસ્કાર કરુ છુ આપની પરમ ભક્તિ અને વીતરાગ પુરુષના મૂળધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને વિષે ભવ-પર્યંત અખ ડ જાગ્રત રહો એટલું માગુ છુ તે સફળ થાઓ. ॐ શાંતિ॥

૧૬

મુંબઇમાં મુનિસમાગમ

શ્રી લ ડુજી સ્વામી વિહાર કરતા કરતા સુરત ગયેલા તેમની સાથે શ્રી દેવકરણજી નામે તેમના શિષ્ય ગણાતા સાધુ હતા, તે વ્યાખ્યાનમાં બહુ કુશળ હતા શ્રોતાઓ ઉપર તેમના વ્યાખ્યાનથી વૈરાગ્યપ્રેરક સચોટ અસર થતી મુંબઇનિવાસી કેટલાક વ્યાપારી સુરતમા આવેલા તેમણે શ્રી દેવકરણજીનુ વ્યાખ્યાન સાભળી મુંબઇ પધારવા તેમને વિનતિ કરી સુરતના ભાઇઓને સુરતમાં તેમને ચોમાસુ રાખવા વિચાર હોવા છતાં મુંબઇના ભાઇઓના વિશેષ આગ્રહથી મુંબઇમાં ચોમાસુ નક્કી કરવા મહારાજશ્રી લ ડુજીને વિનંતિ કરી ખંભાતથી તે વિષે આજ્ઞા મગાવી મુંબઇનું ચોમાસુ નક્કી કરવામાં આવ્યુ

મુંબઈમાં શ્રી લ ડુજી ગયા, ત્યારે શ્રીમદના સમાગમ માટે તેમને ત્યાં ગયા તે વખતે શ્રીમદે પ્રશ્ન કર્યો "તમારે અહી અનાર્ય જેવા દેશમાં ચાતુર્માસ કેમ કરવુ થયુ ? મુનિને અનાર્ય જેવા દેશમાં વિચરવાની આજ્ઞા થોડી જ હોય છે ?"

શ્રી લ ડુજી સ્વામીએ કહ્યું "આપનાં દર્શન સમાગમની ભાવનાને લીધે અહી ચાતુર્માસ કર્યું છે"

શ્રીમદે પૂછ્યુ "અહીં આવતાં તમને કોઇ આડખીલ કરે છે ?"

સ્વામીજીએ કહ્યુ "ના હમેશાં અહીં આવુ તો કશાકનો સમાગમ મળશે ?"

શ્રીમદે કહ્યું "મળશે '

અવસરે અવસરે શ્રી લ ડુજી શ્રીમદના સમાગમાર્થે પેઢી ઉપર જતા. તેમને દેખીને તે દુકાન ઉપરથી ઊઠી એક જુદી પાસેની

ઓરડીમાં જઈ સુયગડાંગ સૂત્ર વગેરમાંથી તેમને વાંચી મળ ળાવતા, સમજાવતા

એક દિવસે ખંભાતથી સુંદરલાલ કરીને એક યુવાન વાણિયા મુંબઈ આવેલા, તે શ્રીમદના પરિચયી હતા તેમને શ્રી દેવકરણજીએ કહ્યું "મે શ્રીમદને દીઠા નથી, તો તે અત્રે પધારે તો જોઉં તો ખરો કે તે કેવા પુરુષ છે."

સુંદરલાલ કહે "હું તેમને અહી તેડી લાવીશ"

સુંદરલાલ સાથે શ્રીમદ્ ચીંચપોકલીના ઉપાશ્રયે પધાર્યા એટલે ચારે મુનિઓ પાટ ઉપરથી નીચે બેઠા અને સૂત્રકૃતાંગની લખેલી પ્રતમાં ગુદરના અક્ષરની લિપિ હોવાથી કેટલાક અક્ષરો મૂળ પાઠમાંના ઊડી ગયા હતા તેથી અર્થ સમજાતો નહોતો તે બતાવી શ્રી દેવકરણજી મુનિએ પૂછ્યું "અહી કયા કયા અક્ષરો જોઈએ? અને તેનો શો અર્થ થાય છે?"

શ્રીમદે તે મૂળપાઠના અક્ષરો તથા તેનો અર્થ કહી બતાવ્યો

પછી શ્રી દેવકરણજીએ નીચેની બીજી બે ગાથાઓ સૂત્રકૃતાંગની બતાવી અને કહ્યું "જ્યાં સફળ છે ત્યાં અફળ હોય અને જ્યાં અફળ છે ત્યાં સફળ હોય તો અર્થ ઠીક બેસે છે તો આ ગાથાઓમાં લેખનદોષ છે કે બરાબર છે?"

"जे अबुद्धा महाभागा, वीरा असमत्तदंसिणो ।
असुद्धं तेसिं परक्कतं सफलं होइ सव्वसो ॥
जेय बुद्धा महाभागा वीरा सम्मत्तदंसिणो ।
सुद्धं तेसिं परक्कतं अफलं होई सव्वसो ॥"

(સૂયગડાંગ સૂત્ર વીર્યાધ્યયન ૨૨-૨૩)

એ ગાથાઓ જોઈને શ્રીમદે કહ્યું "લેખનદોષ નથી, બરાબર છે તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિની ક્રિયા સફળ છે, ફળે

પણ તેમણે કંઇ ધ્યાન આપ્યુ નહિ પછી ગહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે નીચેની ગાથા સ્વહસ્તે લખી આપી

" संबुज्झहा जतवो माणुसत्त, दुट्ठुमय यालिसेण अलभो ।
एगत दुरखे जरिएव लोए, सक्म्मणा विपरियासुवेइ ॥
સૂયગડાંગ–અધ્યયન ૭ મુ

અર્થ–હે ! જીવો, તમે બોધ પામો, બોધ પામો, મનુષ્યપણુ મળવુ ઘણુજ દુર્લભ છે, એમ સમજો, અજ્ઞાનથી સદ્‌વિવેક પામવો દુર્લભ છે, એમ સમજો, આખો લોક કેવળ દુઃખથી બળ્યા કરે છે, એમ જાણો, અને પોતપોતાનાં ઉપાર્જિત કર્મો વડે ઇચ્છા નથી છતાં પણ જન્મ મરણાદિ દુઃખોનો અનુભવ કર્યા કરે છે, તેનો વિચાર કરો."

થોડા દિવસ પછી 'સમાધિ શતક' માંથી સત્તર ગાથા થી લલ્લુજીને શ્રીમદે વાંચી સભળાવી અને તે પુસ્તક વાંચવા વિચારવા આપ્યુ તે પુસ્તક લઇ દાદરા સુધી ગયા એટલે પાછા બોલાવી 'સમાધિ શતક'ના પહેલા પાના ઉપર નીચેની અપૂર્ણ લીટી લખી આપી

" આતમ ભાવના ભાવતાં, જીવ લહે કેવળજ્ઞાન રે '

એક દિવસે શ્રી લલ્લુજીએ શ્રીમદને પૂછ્યુ "આ બધુ મને ગમતુ નથી, એક આત્મભાવનામાં નિરંતર રહુ એમ ક્યારે થશે ?"

શ્રીમદે કહ્યું "બોધની જરૂર છે"

શ્રી લલ્લુજીએ કહ્યુ "બોધ આપો "

શ્રીમદ્ મૌન રહ્યા

વારવાર શ્રીમદ્ મૌનપણાનો બોધ આપતા, અને તેમાં વિશેષ લાભ છે એમ જણાવતા તે ઉપરથી શ્રી લલ્લુજીએ મુંબઇ ચોમાસુ પૂરૂ કરી સુરત તરફ વિહાર કર્યો ત્યારથી મૌનવ્રત ત્રણ વર્ષ પર્યંત ધારણ કર્યું માત્ર આપુઓ સાથે જરૂર પૂરતુ બોલવાની તથા શ્રીમદ્

સાથે પરમાર્થ કારણે પ્રશ્નાદિ કરવાની છૂટ રાખી હતી મુબઈની ધમાલમાં 'સમાધિ શતક' વાંચવાનુ શ્રી લલ્લુજીએ મુનતવી રાખ્યુ હતુ તે સુરત તરફના વિહારમા વાંચવા વિચારવાની શરૂઆત કરી તેથી તેમને અપૂર્વ શાતિ વેદાતી હતી

મહાપુરુષો પોતે શાંતિ પામ્યા છે અને પોતે અનુભવેના ઉપાય દર્શાવે છે તેથી જો ક્રોધનો ઉપાય તે બતાવે તો તેથી ક્રોધ જાય, માનનો ઉપાય બતાવે તો તેથી માન જાય, શાંતિનો ઉપાય બતાવે તો તેથી શાંતિ થાય છે

૧૬

સુરત–કઠોરનો સમાગમ

શ્રી દેવકરજીને જૈન શાસ્ત્રોનો એટલો બધો અભિનિવેશ હતો કે તે શ્રી લલ્લુજીને વારવાર કહેતા કે શ્રીમદ્ સૂત્રોથી બહાર શુ બતાવવાના છે? અને સૂત્રો તો મે વાચ્યા છે, હુ જાણું છુ આ શાસ્ત્ર અભિનિવેશ મદ કરાવવા શ્રીમદે તેમને 'યોગવાસિષ્ઠ' આદિ વેદાંતનાં શાસ્ત્રો વાચવા આપ્યાં હતાં સુરતમા તે મુનિઓનુ ચોમાસુ સ ૧૯૫૦માં હતુ તે વખતે શ્રી દેવકરણજી તે વેદાંતના ગ્રથો વાંચતા હતા સુરતમા વેદાંતના જાણકાર ઘણા ભાઈઓ હતા, તેમના સમાગમમાં આવવાથી અને વેદાતના વિશેષ વાચનથી શ્રી દેવકરણજી પોતાને પરમાત્મા માનવા લાગ્યા શ્રી લલ્લુજીએ તે વાત શ્રીમદ્જીને નિવેદન કરી એટલે એકાંતવાદમાં ન તણાઈ જવા માટે શ્રી દેવકરજીને 'ઉત્તરાધ્યયન' આદિ જૈન સૂત્રોનું પુનરાવલોકન કરવા સૂચવ્યુ શ્રીમદે એક પત્ર શ્રી લલ્લુજી ઉપર લખી શ્રી દેવકરણજીને ઠેકાણે લાવવા જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે સર્વને બહુ વિચારવા યોગ્ય હોવાથી તે અત્રે આપ્યો છે

"શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્ય-ભાવ સંયોગથી ફરી ફરી છૂટવાની ભલામણ કરી છે અને તે સંયોગનો વિશ્વાસ પરમ જ્ઞાનીને પણ કર્તવ્ય નથી એવો અખંડ માર્ગ કહ્યો છે તે શ્રી જિન વીતરાગના ચરણકમળમાં ભક્તિથી નમસ્કાર

"આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થવામાં જીવની અનાદિથી ભૂલ થતી આવી છે સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ એવા દ્વાદશાંગમાં સૌથી પ્રથમ ઉપદેશ યોગ્ય એવું 'આચારાંગ' સૂત્ર છે, તેના પ્રથમ શ્રુત સ્કંધમાં, પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં, પ્રથમ વાક્યે, જે શ્રી જિને ઉપદેશ કર્યો છે, તે સર્વ અંગના સર્વ શ્રુતજ્ઞાનના સાર સ્વરૂપ છે, મોક્ષના બીજભૂત છે, સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ છે તે વાક્ય પ્રત્યે ઉપયોગ સ્થિર થવાથી જીવને નિશ્ચય આવશે કે જ્ઞાની પુરુષના સમાગમની ઉપાસના વિના જીવ સ્વચ્છંદે નિશ્ચય કરે, તે છૂટવાનો માર્ગ નથી

"સર્વ જીવનું પરમાત્માપણું છે, એમાં સંશય નથી, તો પછી શ્રી દેવકરણજી પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપ માને તો તે વાત અસત્ય નથી, પણ જ્યાં સુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહી, ત્યાં સુધી મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ રહેવું તે વધારે સારું છે અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્મપદ પ્રગટે છે માર્ગ મૂકીને પ્રવર્તવાથી તે પદનું ભાન થતું નથી, તથા શ્રી જિન વીતરાગ સર્વજ્ઞ પુરુષોની અશાતના કરવા રૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે બીજો કંઈ મતભેદ નથી મૃત્યુ અવશ્ય આવવું છે"

આવા પ્રસંગોમાં માથે ગુરુ હોય તો ગુરુકૃપાથી જીવ બચી શકે છે, નહિ તો પોતાને પોતાના દોષો સૂઝતા નથી અને દોષોને ગુણ માની દોષોમાં જીવ મગ્ન રહે છે

શ્રી લલ્લુજી સાથે શ્રી દેવકરણજી વ્યાખ્યાન કરતા માળા ફેરતા અને વ્યાખ્યાન કરતા શ્રોતાઓ શ્રી લલ્લુજી પાસે નીચે આવીને બહુ પ્રશંસા કરતા કે શ્રી દેવકરણજી મહારાજે આજે તો બહુ

સારુ વ્યાખ્યાન આપ્યુ પરંતુ શ્રી દેવકરણજી નીચે આવે ત્યારે શ્રી લલ્લુજી કહેતા કે આજે વિશેષ અભિમાન કર્યું, ધ્યાન કરી ગયા પછી કહેતા કે તમે તરંગ કરો છો શ્રી દેવકરણજી કંઈ ઉત્તર આપતા નહિ પણ શ્રીમદ્ સુરત પધારવાના હતા તે વખતે પૂછવાનુ તેમણે નક્કી કરી રાખ્યુ હતુ

એક દિવસે શ્રીમદ્ સુરત પધારેલા ત્યારે મુનિઓ પાસે આવ્યા તે વખતે શ્રી દેવકરણજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો "શ્રી લલ્લુજી મહારાજ મને, વ્યાખ્યાન આપી આવુ ત્યારે અભિમાન કર્યું કહે છે, ધ્યાન કરુ છુ તેને તરંગ રૂપ કહે છે, તો શુ વીતરાગ પ્રભુ એમનુ કરલું સ્વીકારે અને મારુ ન સ્વીકારે એવા પક્ષપાતવાળા હશે ?"

શ્રીમદે શાંતિથી કહ્યું "સ્વચ્છંદથી જે જે કરવામા આવે છે તે સઘળુ અભિમાન જ છે, અસત્સાધન છે, અને સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાથી જે કરવામાં આવે છે તે કલ્યાણકારી ધર્મરૂપ સત્સાધન છે"

ચોમાસુ સુરતમાં પૂરુ કરી શેષ કાળ નિર્ગમન કરવા મુનિઓ કઠોર ક્ષેત્રે રહ્યા હતા ત્યા શ્રી લલ્લુજીએ સં ૧૯૫૧મા સત્તર ઉપવાસ કર્યા હતા

શ્રીમદ્ કઠોરમાં એક વખત પધાર્યા હતા અને ઉપાશ્રયમાં મેડા ઉપર જ ઊતર્યા હતા તેથી ઉપર જતાં પહેલાં શ્રી લલ્લુજીએ શ્રી દેવકરણજીને કહ્યું કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો વિનય નમસ્કારાદિ કરવા પડે શ્રી દેવકરણજીએ કહ્યુ "આપણે બે મુનિઓ જ જઈએ તો હુ નમસ્કારાદિ કરીશ' તેથી શ્રી ચતુરલાલજી મુનિને નીચે રાખી બન્ને ઉપર ગયા, અને વિનય નમસ્કારાદિ કરી નીચે બેઠા શ્રીમદે તેમને ઉત્તમ બોધ રૂપી પ્રસાદીથી તૃપ્ત કર્યા તે વખતે નીચે રહેલા શ્રી ચતુરલાલજી મુનિને વિચાર થયો કે લાવને દાદરમાં જઈને જોઉ તો ખરો કે તે શુ કરે છે ? એમ

ધારી દાદરમાં જઈને ગુપ્ત રીતે ઊંકિયું કરી જોયું તો બન્ને મુનિઓ નમસ્કાર કરતા હતા તેથી તેમની વાત ખંભાત જઈ જાહેર કરશું એવા તરંગમાં ચઢી તે નીચે જઈ બેઠા થોડીવારે શ્રી દેવકરણજી પણ નીચે ગયા અને શ્રી લલ્લુજી ઉપર રહ્યા તેમને શ્રીમદે પૂછ્યું: "શ્રી દેવકરણજી આવ્યા અને બીજા મુનિ કેમ ન આવ્યા?" શ્રી લલ્લુજીએ કહ્યું, "તેની દૃષ્ટિ સહજ વિષમ છે એટલે ઉપર લાવ્યા નહી" પછી શ્રીમદ્ નીચે ઊતર્યા અને શ્રી ચતુરલાલજી પાસે જઈને બેઠા અને શાંતિપૂર્વક કહ્યું "મુનિ, અમારે તો તમે અને એ બન્ને સરખા છો, સર્વ પ્રત્યે અમારે સમદૃષ્ટિ છે તમે પણ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ સાચવી રાખજો. તેમાં ચૌદ પૂર્વનો સાર છે" આટલા જ સમાગમથી શ્રી ચતુરલાલજીની વૃત્તિ પલટાઈ ગઈ, અને વિષમ દૃષ્ટિ ટળીને આસ્થા થઈ

બીજે દિવસે શ્રીમદનું મુંબઈ જવું થયું અને થોડા દિવસ પછી મુનિઓને સુરતમાં ચાતુર્માસ નક્કી થયેલું હોવાથી તે સુરત પાછા આવ્યા

સુરતના એક લલ્લુભાઈ ઝવેરી દશબાર માસથી માંદા રહેતા અને શ્રી લલ્લુજીને પણ દશબાર માસથી તાવ આવ્યા કરતો. કોઈ દવાથી આરામ ન થયો અને મંદવાડ વધી ગયો ઝવેરી લલ્લુભાઈનો દેહ છૂટી ગયો અને શ્રી લલ્લુજી સ્વામીને પણ ચિંતા થવા લાગી કે વખતે દેહ છૂટી જશે તેથી પરમકૃપાળુ શ્રીમદ્જીને તેમણે ઉપરાઉપરી પત્રો લખીને વિનંતિ કરી "હે! નાથ, હવે આ દેહ બચે તેમ નથી, અને હું સમકિત વિના જઈશ તો મારો મનુષ્યભવ વૃથા જશે કૃપા કરીને મને હવે સમકિત આપો" તેના ઉત્તરમાં શ્રીમદે અનંત કૃપા કરીને '૭ પદ'નો પત્ર લખ્યો, અને સાથે જણાવ્યું કે દેહ છૂટવાનો ભય કર્તવ્ય નથી શ્રીમદ્ સુરત પધાર્યા ત્યારે તે '૭૫ ના પત્રનું વિસ્તાર વિવેચન કરી તેનો પરમાર્થ શ્રી લલ્લુજીને સમજાવ્યો

અને તે પત્ર મુખપાઠે કરી વારંવાર વિચારવાની તેમને ભલામણ કરી હતી

આ '૭ પદ'નો પત્ર એક સ્વતંત્ર પ્રકરણગ્રંથ જેવો સૂત્રાત્મક શૈલીથી લખાયેલો છે જેમ સાત તત્ત્વ કે નવ પદાર્થોના વિવેચનથી સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદય થવા યોગ્ય છે, અને તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિ અનેક મહાન ગ્રંથો એ સાત તત્ત્વો વિસ્તારથી સમજાવવા લખાયા છે તેમ સાત તત્ત્વમાંથી પ્રથમ તત્ત્વ જે આત્મા તેનુ ઓળખાણ થવા માટે 'આત્મા છે,' 'આત્મા નિત્ય છે' 'આત્મા કર્તા છે' 'આત્મા ભોક્તા છે,' 'મોક્ષ છે' અને 'તે મોક્ષનો ઉપાય છે'–એમ ૭ પદથી આત્મજ્ઞાન કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેવુ અપૂર્વ વાણીથી નિરૂપણ કર્યું છે એ જ '૭ પદ' વિસ્તારરૂપે પદ્યમા ગુરુશિષ્યના સંવાદ રૂપી 'આત્મસિદ્ધિ' શાસ્ત્રની રચના શ્રીમદે અપૂર્વ રીતે કરી છે તે વિષે આગળ વિવેચન કરીશુ

૭ પદ' ના પત્ર વિષે બોલતાં શ્રી લઘુરાજ સ્વામી કહે છે 'એ પત્ર અમારી અનેક પ્રકારની વિપરીત માન્યતાઓ દૂર કરાવનાર છે, ન ઊભા રહેવા દીધા ઢુંઢીઆમાં, ન રાખ્યા તપ્પામા, ન વેદાંતમાં પેસવા દીધા, કોઇ પણ મતમતાંતરમા ન પ્રવેશ કરવા માત્ર એક આત્મા ઉપર ઊભા રાખ્યા એ ચમત્કારી પત્ર છે જીવની યોગ્યતા હોય તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા ઉત્પન્ન કરાવે તેવો એ અદ્‌ભુત પત્ર છે"

શ્રીમદ્ આ વર્ષે નિવૃત્તિ લઈને કાઠિયાવાડમાં રાણપુર પાસે હડમતાળા નામના નાના ગામ તરફ પધાર્યા હતા ત્યાં પણ વડોદરા બોટાદ, સાયલા, મોરબી વગેરે સ્થળેથી મુમુક્ષુજનો આવ્યા હતા, અને અનેક ભવ્ય જીવોને સત્સમાગમ બોધ વગેરેનો લાભ મળ્યો હતો

૧૭

ચરોતર પ્રદેશમા વિચરવુ

પ્રથમ ખભાત શ્રીમદ્ એક અઠવાડિયુ સ ૧૮૪૬ માં રહ્યા પછી થોડો વખત ખભાતથી થોડે દૂર રાળજ નામના ગામમાં સ ૧૯૪૭ માં રહ્યા હતા તે વખતે અજાણપણે એકાંતમા રહ્યા હતા હડમતાળા (હડમતિઆ)થી મુંબઈ જતાં વચ્ચે ખભાત સ ૧૮૫૧ના આસો માસમાં આવ્યા હતા મુબઈથી સ ૧૯૫૨માં શ્રીમદ્ લગભગ અઢી માસ જેટલી નિવૃત્તિ લઈને ચરોતરમાં આવ્યા હતા શ્રી અંબાલાલભાઈ, શ્રી સોભાગ્યભાઈ, તથા શ્રી ડુગરશી ગોસળીઆ સાથે શ્રીમદ્ બાર દિવસ અગાસ પાસેના કાવિઠા ગામમાં રહ્યા હતા પછી શ્રીમદ્ રાળજ ગામમાં પધારીને બગલે આઠદશ દિવસ રહ્યા હતા તે વખતે શ્રી લલ્લુજી વગેરે સાધુઓનુ ચાતુર્માસ ખભાતમા હતુ ચોમાસામાં સાધુથી વિહાર કરી બીજે ગામ ન જવાય એવો જૈન મુનિઓનો આચાર છે, તેને અનુસરીને શ્રી લ. લુજી સ્વામી જગલમા હમેશ નિવૃત્તિ અર્થે જતા, પણ રાળજ સુધી જવાતું નહિ. ખભાતના બધા મુમુક્ષુઓને દર્શન અને બોધનો લાભ મળતો અને તેમને આટલે પાસે હોવા છતાં દર્શન થયાં નહિ તેથી મનમાં વ્યાકુળતા રહેતી એક દિવસે સમાગમનો વિરહ સહન ન થઈ શકવાથી ચાલતા ચાલતા રાળજની સીમમાં આવ્યા અને શ્રીમદ્ રહેતા હતા તે મુકામથી થોડે દૂર ઊભા રહી ખેતરમાંથી ગામમાં જતા એક માણસ સાથે શ્રીઅંબાલાલભાઈને કહેવરાવ્યું કે એક મુનિ આવ્યા છે તે તમને બોલાવે છે. શ્રી અબાલાલ આવ્યા અને શ્રી લલ્લુજીને ઠપકો દેતાં કહ્યું "તમને આજ્ઞા નથી અને કેમ આવ્યા છો?" તેમણે ઉત્તર આપ્યો "આજ્ઞા મગાવવા માટે તો હું અહીં ઊભો રહ્યો છુ તમને આજ્ઞા વિરુદ્ધ લાગતુ હોય તો હું પાછો જતો રહુ" શ્રી અબાલાલે

કહ્યું "ના એમ તો જરા ન દઉં, મને ઠપકો મળે, માટે કૃપાળુદેવ (શ્રીમદ્જી) આજ્ઞા કરે તેમ કરો હું પૂછી આવું છું" પછી શ્રી અંબાલાલે શ્રીમદ્જી પાસે જઇને મુનિશ્રી આવ્યાની ખબર કહી એટલે શ્રીમદે કહ્યું "મુનિશ્રીના ચિત્તમાં અસંતોષ રહેતો હોય તો હું તેમની પાસે જઇને દર્શન કરાવું અને તેમના ચિત્તને વિષે શાંતિ રહે તો ભલે ચાલ્યા જાય" શ્રી અંબાલાલે આવીને મુનિશ્રીને તે પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું તે સાંભળી મુનિશ્રીએ કહ્યું "આજ્ઞાનું પાલન થાય તેમ મારે કરવું, માટે હું પાછો ચાલ્યો જાઉં છું" ખેદખિન્ન થઈ પોતાના ભાગ્યનો દોષ દેખતા શ્રી લલ્લુજી સ્વામી વિરહાગ્નિથી સંતાપ પામતા આંખમાંથી ઝરતી આંસુધારા લૂછતા લૂછતા ખંભાત તરફ પાછા ફર્યા ખંભાત જઈ તે રાત્રિ પ્રમાણે વ્યતીત કરી બીજે દિવસે ખબર મળ્યા કે શ્રી અંબાલાલ, શ્રી સોભાગ્યભાઈ અને શ્રી ડુંગરશી ગોસળીઆને રાળજથી શ્રીમદે ખંભાત મોકલ્યા છે) શ્રી સોભાગ્યભાઈ ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રી લલ્લુજીને આશ્વાસન રૂપે કહ્યું "પરમકૃપાળુ દેવ તમને સમાગમ કરાવશે અને આપને કહેવા યોગ્ય જે વાતો કહી છે તે આપને એકાંતે જ જણાવવાની છે" તેથી શ્રી અંબાલાલભાઇને ત્યાં જઇને તે બન્ને એકાંતમાં બેસી પરમકૃપાળુ દેવનો સંદેશો કહીને તેમને શ્રી સોભાગ્યભાઇએ શ્રીમદે જણાવેલો મંત્ર કહી સંભળાવ્યો અને પાંચ માળાઓ રોજ ફેરવવાની આજ્ઞા કરી છે એમ જણાવ્યું શ્રી લલ્લુજીને આથી ઘણો સંતોષ થયો ગ્રીષ્મનો તાપ દૂર કરતી વર્ષાઋતુની વૃષ્ટિથી અને પવનથી શાંતિ વળે તેમ પરમકૃપાળુની આ કરુણા રૂપી વૃષ્ટિથી તથા સમાગમની આશા રૂપ પવનલહરીથી શ્રી લલ્લુજીના હૃદયમાં વિરહાગ્નિનો સંતાપ દૂર થઈ શાંતિ વળી અને સમાગમ થશે એમ જાણી આનંદ થયો

શ્રી સોભાગ્યભાઇ અને શ્રી અંબાલાલ બન્ને પાછા રાળજ ગયા અને શ્રી ડુંગરશી ગોસળીઆ કાઠિયાવાડ ગયા

૧૮
વડવા સ્થાને સમાગમ.

— પ્રથમ દિવસ —

શ્રી લ લુજીના સમાગમને લીધે બીજા પાંચ મુનિઓને પણ શ્રીમદ્ પ્રત્યે પ્રેમ જાગેલો, તેથી શ્રીમદ્ ખભાત પાસે વડવા મુકામે પધારવાના ચોક્કસ સમાચાર મળતાં સાતે મુનિઓ શ્રીમદની સામે ગયા. નાળજથી રથમાં બેસીને શ્રીમદ્ તથા શ્રી સોભાગ્યભાઈ આવતા હતા. મુનિઓને દીઠા ત્યારે શ્રી સોભાગ્યભાઈ રથમાંથી ઊતરી વડવાના ભવન સુધી મુનિઓ સાથે ચાલ્યા.

પછી શ્રીમદે છએ મુનિઓને એકાંત સ્થળે વડવામાં બોલાવ્યા. બધા મુનિઓ નમસ્કાર કરી શ્રીમદ્‌ના ચરણકમળ પાસે બેઠા. શ્રી લ લુજીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને બોલ્યા "હે! નાથ, આપના ચરણકમળમાં મને નિરંતર રાખો. આ મુહપત્તી મારે જોઈતી નથી" એમ કહી તેમણે શ્રીમદ્‌ના આગળ મુહપત્તી નાખી અને આંખના અશ્રુ ઊભરાતાં ગદ્ગદ વાણીથી બોલ્યા "મારાથી સમાગમનો વિરહ સહન થતો નથી" આ દશ્ય જોઈ શ્રીમદ્‌નું કોમળ હૃદય પણ રડી પડયું. તેમની આંખમાંથી સતત અશ્રુપ્રવાહ વહેતા ચાલ્યો. કેમે કર્યો અટકે નહિ, શ્રી લ લુજી સ્વામીના મનમાં પણ એમ આવ્યું - મેં આ શું કર્યું! ભક્તવત્સલ ભગવાન, મારો અવિનય અપરાધ થયો હશે? હવે શું કરૂં? ઈત્યાદિ પશ્ચાત્તાપના વિચારમાં તે લીન થઈ ગયા. સર્વે આશ્ચર્યચકિત થઈ મૌન બેસી રહ્યા. ...કલાક સુધી આમ ઉદાસીન મૌન સ્થિતિમાં ... શ્રીમદે મુનિશ્રી દેવકરણજીને કહ્યું "આ મુહપત્તી શ્રી લ લુજીને આપો હમણાં રાખો."

આ પ્રેમભક્તિનો પ્રસંગ સાંભળીને અયોગ્ય વિચારો કોઈને

પ્રેમઘેલા જેવા લાગશે, કોઈ કાકચક્ષુનાળા શુષ્ક હૃદયને બનાવટી લાગશે. પરંતુ એ વિરહની વેદના એક મહાત્મા ગોપાંગનાઓએ જાણી હતી કે કોઈ તેના પ્રેમપાત્ર નિમગ્ન આત્માઓ આ કાળમા તેટલી દશાએ આવેના અનુભવી શકે છે 'રામબાણ વાગ્યા હોય તે જાણે' એવુ એક ભજન છે અને શ્રીમદે પણ એક પત્રમા એ દશાનો ઇશારો કર્યો છે

'જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે, એવી સજીવન મૂર્તિનો જોગ પૂર્વે કાળમાં જીવને ઘણીવાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓળખાણ થયુ નથી દૃષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ રહે છે જેથી ઓળખાણ પડતું નથી અને જ્યારે ઓળખાણ પડે છે, ત્યારે જીવને કોઈ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવુ તે પણ તેને વિડંબના લાગે છે—તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમા જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને મૃત્યુ એ બન્ને એને સમાન થઈ ગયા હોય છે આવી દશા જ્યારે આવે છે ત્યારે જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવુ એવી દશા આવવામા માયાની સંગતિ બહુ વિટંબનામય છે પણ એ જ દશા આણવી એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય છે તેને, વહુ કરીને, થોડા વખતમાં તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે'

મુનિશ્રી લલ્લુજી સ્વામીએ લખાવેલા શ્રીમદ્‌ના પરિચયમાં તેઓશ્રી નીચે પ્રમાણે જણાવે છે —

— બીજો દિવસ —

બીજે દિવસે પરમ કરુણાનાથે પરમ કરુણા કરી ઉપશમ રસ અને વીતરાગ ભાવ પ્રગટ થાય એવી અપૂર્વ વાણી પ્રકાશી પોતે પરમ વીતરાગ મુદ્રા ધારણ કરી શુદ્ધ આત્મોપયોગમા હોય તેમ રહી જણાવ્યુ કે આ વાણી આત્મામાં સ્પર્શીને નીકળે છે,

શીની નિકટતર સુંઠાઈને પ્રકટે છે અમને સર્વ સાંધુઓને આ -અલૌકિક વાણીથી અલૌકિક ભાવ પ્રગટ થયો હતો તેમજ એવી ચમત્કૃતિ લાગતી કે આવી વાણી આપણે કોઇ કાળે જાણે સાંભળી નથી એવી અપૂર્વતા તે વાણીમાં અમને લાગતી હતી. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ સબંધી કહેતાં પરમ કૃપાળુ દેવ બોલ્યા કે આ ચારે આપણા અનાદિ શત્રુઓ છે માટે ક્રોધાદિ ઉદયમાં આવે ત્યારે કહી દેવુ કે તમે અમારા અનાદિના દુશ્મન છો તમે અમારુ બૂરુ કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યુ નથી પણ હવે તમને જાણવા છે, એમ કહી તે રિપુઓનો ક્ષય કરવો ક્રોધાદિનો નાશ કરવા આમ અપૂર્વ ઉપાય બતાવ્યો હતો

અનુપમ વાણી શ્રવણ કરી અંતઃકરણ જે આનંદ અનુભવતું હતું તે મર્યાદિત વાણી વડે પ્રગટ કરવા સમર્થ નથી. કારણ કે તે ઉપદેશામૃત સાંભળતા અમે જિનપ્રતિમાવત સ્તબ્ધ બની ગયા હતા અર્થાત્ એવો આત્મ પરિણતિ, સ્થિરતા અને આત્મવીર્યનુ ઉત્થાનુ અકથ્ય હતુ પામગ તે અપૂર્વ વાણીની છાયા શુ લખી શકુ ! જેનો એક અક્ષર પણ શ્રવણ કરનારને વીતરાગ ભાવના પ્રગટાવે એવી પરમ ઉપશમ રૂપ વાણીનો પરમ દાતાએ અમારા પર દયા લાવી પરમ કલ્યાણરૂપ બોધ કર્યો હતો તે સાંભળી દેવકરણજી વગેરે સર્વ મુનિઓના ચિત્તમાં પરમ આનંદ થયો હતો. ગમે પાછા ફરતા દેવકરણજીએ જણાવ્યુ કે હાશ! હવે તો ઘણો ભાર ઓછો થઈ ગયો અને હલકા ફૂલ જેવા કરી નાખ્યા આમ ઉપદેશામૃતની પ્રશંસા કરતા અને બોધભાવની વૃદ્ધિ સાથે આત્મચિંતવન કરતા આત્મોલ્લાસ દર્શાવતા હતા.

આ બીજા દિવસનો બોધ તો જેમ અષાડ માસમાં અખંડ ધારાએ વૃષ્ટિ થાય, તેમ અખંડ ધારાએ પરમ ઉપશમ ભાવ પ્રાપ્ત થાય એવો બોધ કરુણાસાગરે કર્યો હતો આ બોધ પરમકૃપાળુ દેવે વડવા મુકામે કરેલો તે વિષે સંક્ષિપ્ત નોંધ છે

— ત્રીજો દિવસ —

ત્રીજા દિવસે સવારમા મુનિ મોહનલાલજી વડના ગયા, તે વખતે પરમકૃપાળુ દેવની મુખમુદ્રા પરમ ઉદાસીન ભાવમા જોવામાં આવેલી પોતે કોઇ મુમુક્ષુને પત્રના ઉત્તરો લખતા હતા તથાપિ તેમની મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટા દેખતાં અપૂર્વ ભાન ભાસ્યો હતો આખો પત્ર લખી રહ્યા ત્યા સુધી મુનિ મોહનલાલજીના સામે દષ્ટિ પણ કરી નહીં જાણે એક વીતરાગશ્રેણીમાં પોતે નિમગ્ન હતા, અને લેખિની એકધારાએ અસ્ખલિતપણે ચાલતી હતી આમ લેખ નકાર્યની પ્રવૃત્તિ છતાં અતરગમા અલૌકિક વર્તે છે, એવુ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવતુ હતુ પત્ર સપૂર્ણ લખાઇ રહ્યા પછી મોહનલાલજીના સામે જોઇ પૂછવા લાગ્યા કે દીક્ષા ક્યારે લીધી? જન્મભૂમિનુ, ક્ષેત્ર કયુ? વગેરે પ્રશ્નોત્તર થયા પછી પૂછ્યુ કે અમે જ્ઞાની છીએ એવો તમને નિશ્ચય છે?

મોહનલાલજી—હા આપ જ્ઞાની છો, એવો અમને નિશ્ચય છે.

કૃપાળુ દેવે કહ્યુ—ગૃહવાસમાં જ્ઞાની હોય?

મોહનલાલજી—હા, ગૃહવાસમાં પણ જ્ઞાન હોય એ વાત જિનાગમમા સ્થળે સ્થળે છે

વાતચીતના પ્રસગમાં શ્રીમુખે જણાવ્યુ કે અમે આત્માને એક સમય માત્ર પણ ભૂલતા નથી આ સાંભળી મોહનલાલજીને ઘણા દિવસ સુધી ખટક્યા કરેલુ કે ખાવુ પીવુ વગેરે ક્રિયા કરતાં આત્માને ન ભૂલાય એ કેમ બનતું હશે? આ કથન આશ્ચર્યરૂપ અને સત્પુરુષે કહેલુ હોવાથી સત્યરૂપ લાગવા છતા ઘણો વખત આશકા રહી

મોહનલાલજીએ વિનંતી કરી કે મારે આત્મકલ્યાણ માટે કેમ વર્તવુ? સ્મરણ શાનુ કરવુ? ત્યારે પરમકૃપાળુ દેવે જણાવ્યુ કે મુનિશ્રી લલ્લુજી મહારાજ તમને જણાવશે અને તેઓની આજ્ઞામાં ચાલશો તો તમારુ કલ્યાણ છે

શૈની નિકટતર લુછાઈને પ્રકટે છે અમને સર્વ સાધુઓને આ અલૌકિક વાણીથી અલૌકિક ભાવ પ્રગટ થયો હતો તેમજ એવી ચમત્કૃતિ લાગતી કે આવી વાણી આપણે કોઇ કાળે જાણે સાંભળી નથી એવી અપૂર્વતા તે વાણીમા અમને લાગતી હતી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ સબધી કહેતા પરમ કૃપાળુ દેવ બોલ્યા કે આ ચારે આપણા અનાદિ શત્રુઓ છે માટે ક્રોધાદિ ઉદયમાં આવે ત્યારે કહી દેવુ કે તમે અમારા અનાદિના દુશ્મન છો તમે અમારુ ભૂરુ કરવામાં કઈ બાકી રાખ્યુ નથી પણ હવે તમને જાણ્યા છે, એમ કહી તે રિપુઓનો ક્ષય કરવો ક્રોધાદિનો નાશ કરવા આમ અપૂર્વ ઉપાય બતાવ્યો હતો

અનુપમ વાણી શ્રવણ કરી અતકરણ જે આનદ અનુભવતુ હતુ તે મર્યાદિત વાણી વડે પ્રગટ કરવા સમર્થ નથી. કારણ કે તે ઉપદેશામૃત સાંભળતા અમે જિનપ્રતિમાવત સ્તબ્ધ બની ગયા હતા અર્થાત્ એવી આત્મ પરિણતિ, સ્થિરતા અને આત્મવીર્યનુ ઉત્ફુરણ અકથ્ય હતુ પામગ તે અપૂર્વ વાણીની છાયા શુ લખી શકુ? જેનો એક અક્ષર પણ શ્રવણ કરનારને વીતરાગ ભાવના પ્રગટાવે એવી પરમ ઉપશમ રૂપ વાણીનો પરમ દાતાએ અમારા પર દયા લાવી પરમ કલ્યાણરૂપ બોધ કર્યો હતો જે સાંભળી દેવકરણજી વગેરે સર્વ મુનિઓના ચિત્તમાં પરમ આનદ થયો હતો ગ્રત્તે પાછા ફરતા દેવકરણજીએ જણાવ્યુ કે હાશ! હવે તો ઘણો ભાર ઓછો થઇ ગયો અને હલકા ફૂલ જેવા કરી નાખ્યા આમ ઉપદેશામૃતની પ્રશસા કરતા અને બોધભાવની વૃદ્ધિ સાથે આત્મચિતવન કરતા આત્મોલ્લાસ દર્શાવતા હતા

આ બીજા દિવસનો બોધ તો જેમ અષાડ માસમા અખડ ધારાએ વૃષ્ટિ થાય તેમ અતૂટ ધારાએ પ્રરમ ઉપશમ ભાવે પ્રાપ્ત થાય એવો બોધ કરુણાસાગરે કર્યો હતો આ બોધ પરમકૃપાળુ દેવે ચડવા મુકામે કરેલો તે નિચે સક્ષિપ્ત નોંધ છે

— ત્રીજો દિવસ —

ત્રીજા દિવસે સવારમાં મુનિ મોહનલાલજી વંદના ગયા, તે વખતે પરમકૃપાળુ દેવની મુખમુદ્રા પરમ ઉદાસીન ભાવમાં જોવામાં આવેલી પોતે કોઈ મુમુક્ષુને પત્રના ઉત્તરો લખતા હતા તથાપિ તેમની મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટા દેખતાં અપૂર્વ ભાન ભાસ્યો હતો આખો પત્ર લખી રહ્યા ત્યાં સુધી મુનિ મોહનલાલજીના સામે દૃષ્ટિ પણ કરી નહીં જાણે એક વીતરાગશ્રેણીમાં પોતે નિમગ્ન હતા, અને લેખિની એકધારાએ અસ્ખલિતપણે ચાલતી હતી આમ લેખનકાર્યની પ્રવૃત્તિ છતાં અંતરદશા અલૌકિક વર્તે છે, એવું પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવતું હતું પત્ર સંપૂર્ણ લખાઈ રહ્યા પછી મોહનલાલજીના સામે જોઈ પૂછવા લાગ્યા કે દીક્ષા ક્યારે લીધી? જન્મભૂમિનું ક્ષેત્ર કયું? વગેરે પ્રશ્નોત્તર થયા પછી પૂછ્યું કે અમે જ્ઞાની છીએ એવો તમને નિશ્ચય છે?

મોહનલાલજી—હા આપ જ્ઞાની છો, એવો અમને નિશ્ચય છે.

કૃપાળુ દેવે કહ્યું—ગૃહવાસમાં જ્ઞાની હોય?

મોહનલાલજી—હા, ગૃહવાસમાં પણ જ્ઞાન હોય એ વાત જિનાગમમાં સ્થળે સ્થળે છે

વાતચીતના પ્રસંગમાં શ્રીમુખે જણાવ્યું કે અમે આત્માને એક સમય માત્ર પણ ભૂલતા નથી આ સાંભળી મોહનલાલજીને ઘણા દિવસ સુધી ખટક્યા કરેલું કે ખાવું પીવું વગેરે ક્રિયા કરતાં આત્માને ન ભૂલાય એ કેમ બનતું હશે? આ કથન આશ્ચર્યરૂપ અને સત્પુરુષે કહેલું હોવાથી સત્યરૂપ લાગવા છતાં ઘણો વખત આશંકા રહી

મોહનલાલજીએ વિનંતી કરી કે મારે આત્મકલ્યાણ માટે કેમ વર્તવું? સ્મરણ શાનું કરવું? ત્યારે પરમકૃપાળુ દેવે જણાવ્યું કે મુનિશ્રી લલ્લુજી મહારાજ તમને જણાવશે અને તેઓની આજ્ઞામાં ચાલશો તો તમારું કલ્યાણ છે

સાંજના વડ તળે ઘણા માણસોનો સમૂહ શ્રવણાર્થે એકત્ર થયો હતો બધા મુનિઓ તથા ખંભાતમાંથી મુમુક્ષુઓ ઉપરાંત બીજા ભાઈ બેનો આવ્યાં હતા શ્રી અંબાલાલભાઈએ બેઠક માટે બિછાવેલુ હતું પરંતુ તેના ઉપર નહિ બેસતાં પરમકૃપાળુ દેવ નીચે બેસી ગયા

ખંભાતથી ઢુંઢીઆ શ્રાવકો આવેલા તેમાંના ગટોરભાઈએ મુહપત્તી સબંધી કહ્યું કે શાસ્ત્રમા મુહપત્તી ચાલી છે (મુખ આડે વસ્ત્ર રાખી બોલવાનુ ફરમાન) પરમકૃપાળુ દેવે હાથમા વસ્ત્ર રાખી બોલતા જણાવ્યુ કે દોરો ચાલ્યો નથી (દોરાથી મુહપત્તી મોઢે બાંધવાનુ વિધાન શાસ્ત્રમાં નથી) એમ જેટલીવાર તેણે ઊથલાવી ઉથલાવી તે પ્રશ્ન કર્યો તેટલી વાર તેની તે વાત પરમકૃપાળુ દેવે પણ ઉત્તરમાં જણાવી ગટોરભાઈનુ શરીર કષાયના આવેશ વડે ધ્રૂજવા માંડયુ, એટલે પરમકૃપાળુ દેવે તેના તરફ બધાનુ ધ્યાન ખેંચી કહ્યુ કે આ અનંતાનુબંધીનુ સ્વરૂપ જુઓ વળી જણાવ્યુ કે એના વિષે તમે કાંઈ વિકલ્પો કરશો નહિ તે માર્ગ ઉપર આવવાનો છે તેજ સાલના ચાતુર્માસમા દેવકરણજીમુનિના વ્યાખ્યાનમાં જ્ઞાનીની આશાતનાથી બંધાતા કર્મ અને પરિભ્રમણનું સ્વરૂપ સાંભળી તે ભાઈએ ભરી સભા સમક્ષ પોતાથી થએલી પરમકૃપાળુ દેવની આશાતનાનો પશ્ચાત્તાપ કરી ક્ષમાપના માગી હતી

મુનિ ચતુર્લાલજીએ ઉપદેશ પૂર્ણ થઇ ગયા પછી, પોતાના આત્મ કલ્યાણ અર્થે માર્ગ સૂચવવા વિનંતિ કરી. આથી પરમકૃપાળુ દેવે '**महादेव्या कुक्षिरत्न**' એ શ્લોકનુ સ્મરણ કરવા પાંચ નવકારવાળી (માળા) ફેરવવા અને નૃસિંહાચાર્ય રચિત ગરબો 'જય જય શ્રી સદ્‌ગુરુપદ, જે શિવ શમ્લાદિક ગાયછી—કહુ છુ સાધકને" મુખપાઠે કરવા આજ્ઞા કરી

મને એકાંતમા જણાવેલું કે હે! મુનિ આત્મા ઊંચી દશા પર આવે એમ કર્તવ્ય છે શ્રી સોભાગ્યભાઈની દશા બહુ સારી ઊંચી

હદ ઉપર આવી છે અને અમારી દશા તેથી વિશેષ નિર્મળ ઊંચી હદ ઉપર છે તેમજ દરેક મુનિઓની દશા વિષે પણ જણાવ્યુ હતુ તમે તેઓને માન આપજો

— ચોથો દિવસ —

ચોથા દિવસે જે ગચ્છમા, જે સપ્રદાયમાં દીક્ષિત થયેના અને તેમાંજ મોક્ષમાર્ગ માનેલ તે ભાવો નિર્મૂળ કરવા માટે પરમ કરુણાએ કેસરિસિહની માફક શૂરવીરપણાથી મતાગ્રહી ભાવ નષ્ટ કરે તેવી અલૌકિક વાણી ધારા વર્ષાવી હતી તે વખતે અમારા અતઃકરણમાં તે ઉપદેશથી અજબ અસર થઈ હતી પણ બીજા સાધુ મોહનલાલજી જેનાના મનમા તે બોધ તે વખતે રુચેલ નહી કારણ કે અનાદિના મિથ્યાત્વના પર્યાય, ગચ્છ મતનો આગ્રહી ધર્મ માનેલ, આરાધેલ દૃઢ કરેલ તેથી એકાએક શી રીતે પરિવર્તન પામે ? પરમ કૃપાળુદેવે જણાવેલુ કે સમ્યક્ વિવેક આદિ ગુણો પણ તે ગચ્છવાસીમા નથી ઇત્યાદિ અસરકારક રીતે વિવેચન કર્યું હતુ તે કાળે જેને નહોતુ સમજાયુ, તેને પણ જેમ જેમ કાળ જતો ગયો તેમ તેમ તેમને ઉપદેશનુ સ્મરણ કરતાં પરમ કૃપાળુદેવનુ પ્રવચન અમૃત તુલ્ય પરિણમ્યુ અને પોતાની ભૂલ માલુમ પડી અહો ! સદ્ગુરુની કૃપાદૃષ્ટિ અપૂર્વ છે

ઉપદેશ થયા પછી પોતે જણાવતા કે અમે જે આ બીજ વાવીએ છીએ, તે લાબા કાળે પણ ઊગ્યા વિના રહેવાના નથી, કારણકે આ સજીવન બીજ છે તેના ઉપર ઇલાયચીનુ દૃષ્ટાંત દઈને સમજાવ્યુ હતુ કે ઈલાયચીના બીજને ઊગતાં બહુ દિવસ લાગે છે, પણ ઊગવાનુ તો ખરુ જ, તે પ્રકારે અમારો બોધ મુમુક્ષુ જીવોને કાળે કરીને અતરમાં અવશ્ય ઊગવાનો છે

— પાચમો દિવસ —

પાચમે દિવસે બ્રહ્મચર્યની રક્ષા સબધી અપૂર્વ બોધ કરવામાં

આ યો કૃતો પરમકૃપાળુ દેવે મુનિ દેવકરણુજી સામે જોઇ પૂછ્યુ કે મુનિને બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે દેહ પાડી દેવાનુ પણ કહેવામા આવેલ છે તે આત્મઘાત ન કહેવાય? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈ આપી શક્યુ નહિ પછી કૃપાળુદેવે પરમ કૃપા કરી જણાવ્યુ કે બ્રહ્મચર્ય એટલે આત્મા અને તેથી એ આત્માના રક્ષણાર્થે દેહને જતો કરવો પણ આત્માને રાખવો, તે ભગવાનની આજ્ઞા છે માટે તે આત્મઘાત નથી, પણ આત્મ રક્ષણ છે એવા રૂપમાં ખુલાસો કરી જણાવ્યુ કે પચ મહાવ્રત છે તેમાં ચોથા મહાવ્રત માટે અપવાદ નથી કેમકે તે ક્રિયા રાગ વિના થની સભવતી નથી જે ક્રિયા રાગ રહિત રહીને થઇ શકે તેમા અપવાદ શ્રી ભગવાને કહ્યો છે તે અપવાદે તે ક્રિયા મુનિ જરૂર પડયે કરે એવી આજ્ઞા પણ આપી છે એટલે પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ મહાવ્રતોમાં અપ વાદ રૂપ વર્તન કારણસર ઉપદેશ્યુ છે

— છઠ્ઠો દિવસ —

છઠ્ઠા દિવસે વડવામાં શ્રીમદે મુનિઓ પ્રત્યે કહ્યુ 'તમે ગૃહ કુટુબ, પરિવાર તેમજ પચની સાક્ષીએ પરણીત સ્ત્રી—એ સર્વ પર નિર્મોહી થઈ નીકળ્યા છો, તો તમે સાચા સાધુઓ બનો આત્મામાં સાચ પ્રગટ કરો (૧) આત્મા છે (૨) આત્મા નિત્ય છે (૩) આત્મા કર્તા છે, (૪) આત્મા ભોકતા છે, (૫) મોક્ષ છે, અને (૬) મોક્ષનો ઉપાય છે—આ છ પદો છે। મુનિઓ વારવાર વિચાર કરજો. વડવા જે આટલો કાળ રોકાવુ થયુ છે તે તમારા માટેજ થયુ છે. તમને (અમારા) આ વેશે પ્રતીતિ થશે તે યથાર્થ સત્ય થશે, કારણકે તમારો ત્યાગીનો વેશ છે અને અમારી પાસે તેવુ કઇ ન દેખાય. પરતુ આત્મપરિણતિ ઉપર લક્ષ આપવાથી પ્રતીતિનુ કારણ થશે.'

કાવિઠામાં પોતે એક ના ખેતરોમાં વિચરતા કોઇ પ્રસગે માણસો એકઠા મળે ત્યારે સહજ બોધ રૂપે કથા કરતા જાળજમાં પાકુ

તેવી રીતે બોધના પ્રસંગો બનેના અને વડવામાં તો ખંભાતના ઓળખીતા ઘણા મુમુક્ષુઓ આવતા હોવાથી દરરોજ બોધપ્રવાહ વહેતો આણંદ, કાવિઠા, રાળજ ને વડવાના બોધમાંથી સ્મૃતિમાં રહેલા વિચારો ઘણાખરા શ્રીમદ્‌ના શબ્દોમાં પ્રભાવશાળી સ્મરણ શક્તિવાળા ભાઈશ્રી અંબાલાલભાઈએ લખી રાખેલા તે 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથમાં 'ઉપદેશ છાયા' નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છે

૨૦

શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર

આણંદથી શ્રીમદ્ નડિયાદ પધાર્યા હતા સેવાભક્તિમાં શ્રી અંબાલાલભાઈ બધાં ગામોમાં સાથે જ રહેતા એક દિવસે શ્રીમદ્ બહાર ફરવા ગયા હતા ત્યાંથી બગવે પાછા આવ્યા ત્યારે સાંજ પડી ગઈ હતી, ફાનસ મંગાવી શ્રીમદ્ લખવા બેઠા અને શ્રી અંબાલાલભાઈ ફાનસ ધરી ઉભા રહ્યા કલમ ચાલી તે ચાલી એકસો બેતાલીસ ગાથાઓ પૂરી થઈ રહી, ત્યાંસુધી શ્રી અંબાલાલભાઈ હાથમાં ફાનસ ધરી દીવીને પેઠે ઉભા રહ્યા અનેક જીવોના અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરનાર શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રના અવતારને પરમભક્તિશ્રી વિનયદૃષ્ટિએ જોતા એ પરમભક્ત શ્રી અંબાલાલભાઈ અનેક જીવોનાં પાપને દૂર કરનાર ગંગાને સ્વર્ગમાંથી પોતાના પિતૃઓના ઉદ્ધાર અર્થે ઉતારવા તપ કરનાર ભગીરથની સમાનતા ધરી રહ્યા હતા શ્રી વિષ્ણુના ચરણકમળમાંથી ઉત્પન્ન થઈને વહેતી પવિત્ર ગંગાનદી સમાન શ્રી આત્મસિદ્ધિ શ્રીમદની લેખિની દ્વારા વેગભરી વહી રહી હતી રાત્રિના અંધકારને દૂર કરતી ચંદ્રપ્રભા જગતના આનંદને વધારે તેમ અનેક મુમુક્ષુઓ અનાદિ અજ્ઞાન અંધકારને દૂર કરી આત્મપ્રતીતિ રૂપી અધ્યાત્મપ્રકાશથી સહજ આનંદ પ્રગટાવવા સમર્થ ની આત્મસિદ્ધિ

શાસ્ત્ર શ્રી અંબાલાલભાઈને આપવામાં આવ્યુ તેની ચાર નકલો કરી ચાર મહાભાગ્યશાળી પુરૂષોની યોગ્યતા જાણી દરેકને એક એક નકલ મોકલવાની આજ્ઞા થઈ (એક શ્રી સોભાગ્યભાઈ માટે, એક શ્રી અંબાલાલ પાસે રાખવા, એક શ્રી લલ્લુજી સ્વામી માટે અને એક ઝવેરી માણેકલાલ ઘેલાભાઈ માટે એમ ચાર નકલો પ્રથમ થઈ)

શ્રી સોભાગ્યભાઈ ઉપર પણ ૭ પદનો પત્ર સં ૧૯૫૧માં મોકલવામાં આવ્યો હતો અને તે મુખપાઠ કરી વારંવાર વિચારવા આજ્ઞા થયેલી પણ વૃદ્ધાવસ્થાને લઈને મુખપાઠ કરતાં મુશ્કેલી જણાઈ ને તેમના દયાળુ હૃદયે અન્ય મુમુક્ષુઓને પણ ગદ્યપાઠ મુખપાઠ કરતાં મુશ્કેલી પડશે તે જાણી લઈ વિનંતિ રૂપે શ્રીમદને જણાવ્યુ કે, આ ૭ પદના પત્ર વિષે ગદ્યમાં આત્મપ્રતીતિ કરાવી છે, તેવો પદ્યગ્રંથ લખાય તો સર્વ મુમુક્ષુઓ ઉપર મોટો ઉપકાર થાય, અને સહેલાઈથી મુખપાઠ થઈ શકે શરદ પૂર્ણિમાને દિવસે જે મેઘબિંદુ છીપમાં પડે તે મોતી રૂપે થાય છે એમ કહેવાય છે, તેમ આ વિનંતિ એવા વખતે અને એવા પુરુષ દ્વારા થઈ કે તે શ્રીમદ્‌ના દિલમાં આત્મસિદ્ધિ રૂપી અમૂલ્ય મોતી ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થઈ તથા સં ૧૯૫૨ ની શરદ્ પૂર્ણિમાને બીજે દિવસે મુક્તિમાર્ગના પ્રવાસી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે જે આત્મસ્વરૂપનુ નિરંતર પ્રગટપણે પોતાને વેદન હતું તે આબાલવૃદ્ધ સમજે તેવી સરળ ભાષામાં શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રદ્વારા પદ્યરૂપે પ્રગટ કર્યું

મહાન ગંભીર વિષયોને સરળ પદ્યમાં ઉતારીને બાલગોપાલ સર્વ યથાશક્તિ સર્વોત્તમ તત્ત્વ સમજી ઉન્નતિ સાધી શકે તેવી સરળ પણ ગંભીર પ્રૌઢ ભાષા દ્વારા આ યુગમાં કેવાં શાસ્ત્રો રચાવાં જોઈએ તેનો યથાર્થ આદર્શ અનેક દૃષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય, શ્રીમદે શ્રી આત્મસિદ્ધિ રચી રજૂ કર્યો છે

જેને મહાપુરુષની મહત્તા સમજાઈ ન હોય, તેના યથાર્થ

વકતાપણા ઉપર વિશ્વાસ ન હોય, તીવ્ર જિજ્ઞાસા તથા સાચી મુમુક્ષુતારૂપ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થઈ ન હોય, લૌકિક માનપૂજાની મહત્તા તેમજ મીઠાશ મનથી છૂટયાં ન હોય અને જનમનરંજન ધર્મની આડે પોતાના આત્મધર્મની જેને ગરજ જાગી ન હોય તેવા મોહનિદ્રામાં પરવશ પડેલા જીવને આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર વિશેષ ઉપકારક ન નીવડે એમ જાણી માત્ર ચાર જ યોગ્ય જીવોને તે વિચારવા આજ્ઞા થયેલી.

શ્રી લ ્લુજી સાથે બીજા પાંચ છ સાધુઓ જિજ્ઞાસાવૃત્તિવાળા હતા અને શ્રી દેવકરણજી બહુ પ્રજ્ઞાવાળા ગણાતા તો પણ તેમની હાલ યોગ્યતા નથી એમ શ્રી લ લુજીને સ્પષ્ટ જણાવી, તેમનો વિશેષ આગ્રહ હોય તો કેમ વર્તવું વગેરે સૂચના સહિત એક પત્ર શ્રીમદે શ્રી આત્મસિદ્ધિ સાથે મોકલ્યો હતો તે બહુ વિચારવા યોગ્ય હોવાથી તેમાંથી થોડો ઉતારો નીચે આપ્યો છે

" એકાંતમાં અવગાહવાને અર્થે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર આ જોડે મોકલ્યુ છે તે હાલ શ્રી લલ્લુજીએ અવગાહવા યોગ્ય છે "

" આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર શ્રી દેવકરણજીએ આગળ પર અવગાહવુ વધારે હિતકારી જાણી હાલ શ્રી લલ્લુજીને માત્ર અવગાહવાનુ લખ્યુ છે, તો પણ જો શ્રી દેવકરણજીની વિશેષ આકાંક્ષા હાલ રહે તો પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ જેવો મારા પ્રત્યે કોઈએ પરમોપકાર કર્યો નથી એવો અખંડ નિશ્ચય આત્મામાં લાવી અને આ દેહના ભવિષ્ય જીવનમાં પણ તે અખંડ નિશ્ચય છોડુ તો મે આત્માર્થ ત્યાગ્યો અને ખરા ઉપકારીના ઉપકારને ઓળવવાનો દોષ કર્યો એમજ જાણીશ અને આત્માને સત્પુરુષનો નિત્ય આજ્ઞાંકિત રહેવામાં જ કલ્યાણ છે એવો, ભિન્નભાવ રહિત, લોકસંબંધી બીજા પ્રકારની સર્વ કલ્પના છોડીને, નિશ્ચય વર્તાવીને, શ્રી લલ્લુજી મુનિના સહચારીપણામા એ ગ્રંથ અવગાહવામાં હાલ પણ અડચણ નથી ઘણી શંકાઓનું સમાધાન થવા યોગ્ય છે

" સત્પુરૂષની આજ્ઞામાં વર્તવાનો જેનો દઢ નિશ્ચય વર્તે છે અને જે તે નિશ્ચયને આરાધે છે, તેને જ્ઞાન સમ્યક્ પરિણામી થાય છે, એ વાત આત્માર્થી જીવે અવશ્ય લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે અમે જે આ વચન લખ્યાં છે, તેના સર્વ જ્ઞાની પુરૂષો સાક્ષી છે

" અનંતવાર દેહને અર્થે આત્મા ગાળ્યો છે જે દેહ આત્માને અર્થે ગળાશે તે દેહે આત્મવિચાર પામવા યોગ્ય જાણી સર્વ દેહાર્થની કલ્પના છોડી દઇ એક માત્ર આત્માર્થમાં જ તેનો ઉપયોગ કરવો એવો મુમુક્ષુ જીવને અવશ્ય નિશ્ચય જોઇએ "

બીજા એક પત્રમા શ્રીમદ્ લખે છે

ૐ ' આત્મસિદ્ધિ ગ્રંથ વિચારવાની ઇચ્છા હોય તો વિચારશો પણ તે પહેલાં કેટલાંક વચનો અને સદ્ગ્રંથો વિચારવાનુ બનશે, તો આત્મસિદ્ધિ બળવાન ઉપકારનો હેતુ થશે, એમ લાગે છે "

' મોક્ષમાળા ' જેમ ધર્મની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરાવવાના હેતુથી લખાઈ છે તેમ ' આત્મસિદ્ધિ ' શાસ્ત્ર આત્માનો નિર્ણય કરાવી આત્મજ્ઞાન પ્રકટાવવાના ઉત્તમ હેતુથી લખાઇ છે તેમા વિષયોની વિવિધતા નથી. તેમ દૃષ્ટાંતિક કથા કે વર્ણનો નથી ૭ પદની સિદ્ધિ માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપે તત્ત્વનિરૂપણનો વિષય હોવા છતાં સિદ્ધાંતિક ગ્રંથો જેવી કઠણાઈ તેમાં નથી. બહુ સૂક્ષ્મ ચર્ચા કે તર્કમાં વાંચનાર ગૂંચવાઇ જાય, થાકી જાય તેમ ન કરતાં સૂક્ષ્મ વિચારણા કરવા પોતે પ્રેરાય અને આત્મા સબધી નિ શક થાય તેવી રચના અપૂર્વ રીતે માત્ર એકસો બેતાળીસ ગાથામાં શ્રીમદે કરી છે તે ગ્રથનો કઇક ખ્યાલ આવે તેવા વિચારથી ગુરુ-શિષ્યના પ્રશ્નોત્તરનુ ટૂકુ વિવેચન અત્રે આપ્યુ છે

પ્રથમ ચુંવાળીસ ગાથાઓમાં પ્રાસ્તાવિક વિવેચન કર્યું છે તેમાં આત્મજ્ઞાન સિવાય જન્મમરણનાં દુ ખ ટળે નહિ એમ જણાવી, વર્તમાન કાળમાં મોક્ષમાર્ગને રોકનાર ક્રિયાજડત્વ અને શુષ્કજ્ઞાન એ

એ દોષો દર્શાવી તે દોષોનાં લક્ષણ આપ્યાં છે તે બન્ને દોષો ટાળવાનો ઉપાય સદ્દગુરુ ચરણની ઉપાસના બતાવી સદ્દગુરુનાં લક્ષણ અને મહાત્મ્ય સંક્ષેપમાં વર્ણવી આત્માનું નિરૂપણ કરનારાં સત્શાસ્ત્ર અથવા સદ્દગુરુએ વિચારવા માટે જે જે શાસ્ત્રોની આજ્ઞા કરી છે તેવાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ કરવાની ભલામણ કરી છે ગાસ્ત્ર અભ્યાસ આદિ સાધનો કરતાં પ્રત્યક્ષ સદ્દગુરુના યોગથી સ્વચ્છંદ અલ્પ પ્રયાસે ટળી જાય છે, સ્વચ્છંદ અને મતમતાંતરના આગ્રહ તજી સદ્દગુરુની આજ્ઞાએ વર્તનારને સમ્યક્ દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી માનાદિક અંતર શત્રુઓનો નાશ થાય છે વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે એવો વીતરાગનો અભિપ્રાય જણાવી, શિષ્યને સદ્ગુરુની ભક્તિ કરવાની ભલામણ કરી છે, પરંતુ જ્યાં સુધી સદ્દગુરુને યોગ્ય દશા જેને પ્રાપ્ત નથી થઇ અને સદ્ગુરુ ગણાવાની લાલસા રાખી શિષ્યોના વિનયનો લાભ લે છે તેવા અસદ્દગુરૂ મહામોહનીય કર્મ બાંધે છે, દીર્ઘ સંસારી થાય છે, એવી ચેતવણી પણ આપી છે મુમુક્ષુ જીવ ત્યાગી વર્ગમાંનો હોય કે ગૃહસ્થ અવસ્થામાં હોય પણ તેણે આ વાત લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે એમ જણાવી, આત્મજ્ઞાન પામવા ઇચ્છનારે પ્રથમ મતાર્થીપણું ત્યાગવાની જરૂર હોવાથી મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવ્યા છે તે દોષો દૂર કરી આત્માર્થીને યોગ્ય ગુણો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે માટે આત્માર્થીનાં લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે શિષ્યનામાં આ બેતાળીસ ગાથાઓમાં જણાવેલી યોગ્યતા હોય અને આત્મજ્ઞાની ગુરુનો તેને ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય તો અવશ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રગટાવી તે શિષ્ય શાશ્વત મોક્ષસુખ પામે છે પછી એક ગાથામાં ૭ પદનાં નામનો નિર્દેશ કરી, જે વાત હવે કહેવાની છે તે ષડ્દર્શનના સાર રૂપે આત્માનું ઓળખાણ કરાવવા જ્ઞાની પુરુષે કહેલી છે એમ જણાવ્યું છે

આત્મજ્ઞાન પામ્યા હોય તે જ સદ્દગુરૂ છે તે સિવાયના કલ્પિત કુળગુરુથી કલ્યાણ થાય નહી અને એવા સદ્ગુરૂ મળે તો હું મન, વચન, કાયાને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તાવીશ અને સત્ય મોક્ષમાર્ગ

અવશ્ય આરાધીશ એવા દૃઢ નિશ્ચયવાળો આત્માર્થી શિષ્ય મોક્ષ સિવાયની સર્વ અભિલાષાઓ તજીને, ક્રોધાદિ શત્રુઓને મંદ કરીને સંસાર પરિભ્રમણથી થાકીને અને આત્મ ઉદ્ધારનો લક્ષ રાખીને કોઈ સદ્ગુરુને શોધે છે તેવા સદ્ગુરૂ પ્રાપ્ત થતાં સરળ ભાવે પોતાના મનમાં જે જે શંકાઓ ઘુમાતી હતી તે ૭ ભેદે પ્રદર્શિત કરી છે અને સદ્ગુરૂ તેના ઉત્તરો આપી નિઃશંક કરે છે

૧ આત્માના અસ્તિત્વ વિષે શંકા કરતાં શિષ્ય પોતાના નાસ્તિક પક્ષના વિચાર જણાવી પૂછે છે

શિષ્ય જીવ દેખાતો નથી, તેનું કંઈ સ્વરૂપ સમજાતુ નથી અને બીજો કોઈ મને અનુભવ પણ નથી તેથી જીવ નથી અથવા દેહ જ આત્મા છે એવું મને સમજાય છે

સદ્ગુરૂ દેહમાં આસક્તિ હોવાથી તને દેહરૂપે જ આત્મા ભાસે છે, પણ દેહ અને આત્મા એમ બે તત્ત્વો તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ જુદાં દીઠાં છે, તે બંનેના લક્ષણો પ્રગટ છે, તે વિચારવાથી જેમ તરવાર અને મ્યાન ભિન્ન છે તેમ આત્મા અને દેહ ભિન્ન તને સમજાશે.

શિષ્ય દેહ, ઇન્દ્રિયો શ્વાસોચ્છવાસ રૂપે જીવ હોવા યોગ્ય છે તેમ ના હોય તો તેથી જુદું જીવનું શું લક્ષણ છે?

સદ્ગુરૂ દૃષ્ટિ વડે સર્વ પદાર્થો દેખાય છે પણ તે દૃષ્ટિને દેખનાર તથા પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણનાર જીવ છે, દેહ ઇન્દ્રિય આદિની પ્રવૃત્તિ રોકતાં કે તેમનો નાશ થતાં પણ જે અબાધ્ય અનુભવ રૂપ છેવટે રહે છે તે જીવનું સ્વરૂપ છે)

શિષ્ય જો આત્મા હોય તો ઘટ, પટ આદિ પદાર્થોની પેઠે જણાતો કેમ નથી? હોય તો જણાવો જોઈએ પણ જણાતો નથી. માટે આત્મા નથી, અને આત્મા ન હોય તો મોક્ષને માટે જે લોકો ઉપાયો આદરે છે તે કલ્પિત લાગે છે આ મારા હૃદયની ગ્રંથિ ઉકલે તેવો સદુપાય, હે! સદ્ગુરૂ, બતાવો

સદ્‌ગુરૂ મડદા રૂપે દેહ હોય છે ત્યારે પોતાને કે ઘટ પટ આદિ પદાર્થોને તે જાણી શકતો નથી, ઈન્દ્રિયો અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ પ્રગટ જડરૂપ છે તેથી તે પણ પોતાને અને પરને જાણવા સમર્થ નથી. ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષય ઉપરાંત બીજી ઇન્દ્રિયો સબધી જાણી શકતી નથી પણ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને આત્મા જાણે છે, આત્માની સત્તાથી દેહાદિ સર્વ પ્રવર્તે છે, છતાં સર્વ અવસ્થાઓમાં જે જુદો જ રહે છે, જાણનાર રૂપે રહે છે, તે જીવ ચૈતન્ય રૂપ લક્ષણે સર્વ અવાથામાં સ્પષ્ટ ઓળખી શકાય તેવો છે, જે ઘટ, પટ આદિ પદાર્થોને તુ જાણે છે તે પદાર્થોને માને છે પણ જાણનાર પદાર્થ જો પ્રથમ હોય તોજ તે પદાર્થો દેખી જાણી શકાય છે તે જાણનાર એવા આત્માને તુ માનતો નથી તો ઘટ પટ આદિનું જ્ઞાન આત્મા સિવાય કેવા પ્રકારે ઘટી શકે તેનો વિચાર કર

જડ અને ચેતન એ બન્ને દ્રવ્યોનો સ્વભાવ પ્રગટ ભિન્ન ભાસે તેવો છે કોઇ કાળે જડ, ચેતન એક રૂપે થઈ જાય તેવી જાતનાં તે દ્રવ્યો નથી. માટે ત્રણે કાળે જુદાં રહેનાર એ દ્રવ્યો હોવા છતાં આત્મા નથી એવુ તુ માને છે તો તે શકા કરનાર કોણ છે ? એનો વિચાર કેમ કરતો નથી ? આ જ મને તો અસીમ આશ્ચર્યરૂપ લાગે છે

૨ આત્માના નિત્યત્વ વિષે શકા કરતો શિષ્ય હવે આ પૃથ્વી ઉપર વસતી પ્રજાના મોટા ભાગની ધર્મ માન્યતાનો પક્ષ કરીને પ્રશ્ન પૂછે છે

શિષ્ય હે ! સદ્‌ગુરૂ આપે આત્મા હોવાનાં પ્રમાણ આપ્યાં તે ઊંડા ઉતરી વિચારતાં આત્મા નામનું તત્વ હોવુ જોઇએ એવુ લાગે છે પરતુ દેહની સાથે ઉત્પન્ન થતુ અને દેહની સાથે નાશ પામતુ તત્વ હોવું જોઇએ, એમ મને લાગે છે, તે સત્ય હશે ?

સદ્‌ગુરુ દેહ હોય ત્યાં જ આત્મા હોય અને દેહ વિના આત્મા ન રહી શકે એ પ્રકારનો અવિનાભાવી સબંધ દેહ અને આત્માને નથી પણ દેહને આત્માની સાથે માત્ર સયોગ સબંધ છે, વળી દેહ જડ છે, તે રૂપી પદાર્થ છે, પોતે કંઈ દેખી શકતો નથી માત્ર આત્મા વડે દેખી શકાય તેવો દશ્ય પદાર્થ છે તો પછી ચેતનની ઉત્પત્તિ થઈ કે નાશ થયો તેનો કોને અનુભવ થવા યોગ્ય છે? એટલે ચેતનની ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે એમ અનુભવસિદ્ધ થતુ નથી, ચેતનની ઉત્પત્તિ થઈ એમ જાણનાર ચેતનથી જુદો હોવો જોઈએ, તેમજ ચેતન નાશ પામ્યુ એમ જાણનાર પણ ચેતનથી જુદો હોવો જોઈએ પણ ચેતનથી ભિન્ન અન્ય અચેતન પદાર્થો તો જાણી શકતા નથી તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ, લય કહેનાર સપ્રમાણ બોલતા હોય એમ લાગતુ નથી

શિષ્ય બધી વસ્તુઓ જોતાં તે નાશ પામનારી, ક્ષણિક લાગે છે અને ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી અવસ્થા નજરે દેખાય છે, એ અનુભવ ઉપરથી પણ આત્મા નિત્ય તો જણાતો નથી.

સદ્‌ગુરુ તને સયોગી પદાર્થો દેખાય છે, તે નાશ પામે છે એવો તને અનુભવ થાય છે જેનો સંયોગ થયો છે, તેનો વિયોગ સભવે છે પરતુ તુ જે અનુભવ કરનાર છે અને સંયોગોને જોનાર છે તે આત્મા પ તો સયોગોથી ઉત્પન્ન થયેલુ નથી કેમકે જડ વસ્તુઓના સયોગથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય એવુ કોઈ જગાએ કદી બની શકતુ નથી, તેમજ ચેતન દ્રવ્યની જડ દ્રવ્યથી ઉત્પત્તિ થાય એવા પણ કદી કોઈ કોઈ દેશમા અનુભવ થવા યોગ્ય નથી આમ જે સ્વાભાવિક આત્મદ્રવ્ય છે, અસયોગી છે, તેનો નાશ કે અન્ય દ્રવ્યમાં મળી જવુ કેવી રીતે બને? તેથી તે સ્પષ્ટ નિત્ય પદાર્થ છે એમ વિચાર કરતાં સમજાશે. વળી વિચાર કર કે સર્પ વગેરે પ્રાણી જન્મથી ક્રોધાદિ સ્વભાવવાળાં હોય છે, સાપ અને મોરને તથા

ઉંદર અને બિલાડીને જન્મથી વેર હોય છે, તે કોઇ આ ભવમાં બંધાયેલું વેર કે પ્રકૃતિ દોષ જણાતા નથી તો પૂર્વ જન્મના એ સંસ્કાર છે એમ સિદ્ધ થતાં, જીવ મરતો નથી પણ જન્માંતરમાં પણ તેનો તે જ હોવાથી નિત્ય સિદ્ધ થાય છે પદાર્થની જે જે અવસ્થાઓ તને બદલાતી જણાય છે તે બધા નિત્ય દ્રવ્યના પર્યાયો છે એટલે પદાર્થ રૂપાંતર પામવા છતાં મૂળ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે

તે જ પ્રમાણે બાળ, યુવાન વગેરે અવસ્થાઓ બદલાવા છતાં તેને જાણનારો તો તેનો તે જ એક આત્મા નિત્ય દ્રવ્ય રૂપે રહે છે વસ્તુ માત્ર જો ક્ષણિક હોય તો ક્ષણિક પદાર્થને જાણીને બીજી ક્ષણે પોતે નાશ પામનાર સ્વભાવવાળો જીવ ક્ષણિક વસ્તુ છે એવો અનુભવ પ્રગટ કરતાં પહેલા નાશ પામવો જોઈએ, પણ ક્ષણિક સિદ્ધાંત પ્રગટ કરનાર ક્ષણિક ન હોવો જોઇએ એમ તો સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ જણાય તેવું છે, તેથી ક્ષણિકપણાનો અનુભવ કરનાર અક્ષણિક કે નિત્ય સિદ્ધ થાય છે જગતમાં જેટલા પદાર્થો છે તેમાંથી સર્વથા કોઇનો નાશ થતો નથી, માત્ર રૂપાંતર પામે છે તો ચેતનનો નાશ થાય છે એમ કહો તો કયા પદાર્થમાં તે ભળી જશે તેનો વિચાર કરો, તો અસંયોગી પદાર્થ રૂપાંતર પામવા છતાં પોતાના રૂપેજ રહે એવું સ્પષ્ટ સમજાશે તેથી આત્મા નિત્ય સિદ્ધ થાય છે

૩ આત્મા કંઇ કરતો નથી એવો અભિપ્રાય દર્શાવતાં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

શિષ્ય હે ! સદ્‌ગુરુ, આત્મા નિત્ય છે એમ સમજાયું પણ તે કર્મનો કર્તા હોય એમ લાગતું નથી, કર્મનો કર્તા કર્મ હોઇ શકે એમ સમજાય છે

સદ્‌ગુરુ જો ચેતનની પ્રેરણા ન હોય તો કર્મ કોણ ગ્રહણ કરે ? જડમાં તો પ્રેરણા કે સ્ફુરણાનો ધર્મ જણાતો નથી. તેથી

કર્મ કરી શકવાની શક્તિ કે પ્રેરણા ચેતનમાં જણાય છે અને તેથી કર્મનો કર્તા જીવ ઘટે છે

શિષ્ય તો એમ માનવું પડશે કે જીવનો સહજ સ્વભાવ કર્મ કરવાનો છે

સદ્‌ગુરુ જો જીવ કર્મ ન કરે તો કર્મ થતાં નથી, જીવને કર્મ ન કરવાં હોય તો તેમ બની શકે છે માટે કર્મ કરવાં એ જીવનો સહજ સ્વભાવ નથી તથા કર્મ કરવાં એ જીવધર્મ નથી કારણ કે પોતાનો ગુણ હોય તો તે છૂટી શકે નહીં

શિષ્ય આત્મા સદાય અસંગ સ્વરૂપે રહે છે માત્ર પ્રકૃતિ કર્મ બંધ કરે છે તેથી જીવ અબંધ છે એમ માનવામાં કંઈ હરકત છે?

સદ્‌ગુરુ જો આત્મા અસંગ સ્વરૂપે એકાંતે હોય તો તને તે સ્વરૂપે ભાસવો જોઈએ પણ તેમ બનતું નથી તેથી કોઈ રીતે તે અસંગ, નિરાવરણ સ્વરૂપે હાલ નથી એમ સમજાય છે તેમજ નિશ્ચય નયથી એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપે આત્મા અસંગ છે પણ તેનું ભાન થયા વિના તે દશા પ્રાપ્ત થતી નથી

શિષ્ય અથવા એમ માનીએ કે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી કર્મ ગ્રહણ થાય છે તેથી જીવ તો અબંધ રહે છે એમ માનીએ તો કેમ ?

સદ્‌ગુરુ જગતનો કર્તા કે જીવોને કર્મ વળગાડનાર કોઈ ઇશ્વર સંભવતો નથી, પરંતુ કર્મરહિત શુદ્ધ આત્મા થયા તે જ ઇશ્વર છે જો શુદ્ધ આત્માને કર્મની પ્રેરણા કરનાર માનીએ તો ઇશ્વરને દોષ વાળો, ઉપાધિવાળો માનવો પડશે, તો સંસારી જીવ અને ઇશ્વર બન્ને ઉપાધિવાળા હોવાથી ઇશ્વરનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાશે નહીં

શિષ્ય કાં તો કર્મનું કર્તાપણુ અસંગ આત્માને ઘટતું નથી અથવા તો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ આત્માનો માનીએ તો તે કદી છૂટે નહીં, એ બન્ને પ્રકાર વિચારતાં મોક્ષ માટે પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય

લાગતી નથી તો હવે આત્માને કર્તા કે અકર્તા, કેવા પ્રકારે માનવો ?

— સદ્‌ગુરૂ જ્યારે જીવ આત્મજ્ઞાન પામે, ત્યારે તે પોતાના-શુદ્ધ સ્વભાવનો કર્તા છે એટલે જ્ઞાન દર્શન આદિ પોતાના સ્વભાવનો કર્તા છે, જ્ઞાનદશામાં પોતે કર્મનો કર્તા નથી પરંતુ અજ્ઞાન દશામાં જીવ કર્મનો કર્તા બને છે, અને દેહાદિ કર્મોનો પોતે સ્વામી બને છે

૪ જીવ કર્મનો કર્તા કેવી રીતે છે તે સમજાયા પછી શિષ્ય ભોક્તા પદ વિષે શંકા કરતા કહે છે

શિષ્ય જીવને કર્મનો કર્તા ભલે કહો પણ તે કર્મનો ભોક્તા કહી શકાશે નહી, કેમકે કર્મ જડ હોવાથી તે કંઈ જાણતાં નથી કે આણે પાપ કર્યું છે માટે એને દુખ આપવુ કે આણે પુણ્ય કર્યું છે માટે એને સુખ આપવુ

સદ્‌ગુરૂ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ દ્રવ્યકર્મ જડ રૂપ છે, પરંતુ રાગ-દ્વેષાદિ ભાવકર્મ જીવની કલ્પના રૂપ છે માટે તે કર્મ ચેતન રૂપ છે, જડ નથી. જીવના રાગદ્વેષ રૂપ ભાવકર્મના નિમિત્તે તથા જીવવીર્યની સ્ફુરણાથી સૂક્ષ્મ જડ પરમાણુઓનુ ગ્રહણ થાય છે, તે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ દ્રવ્યકર્મ છે, વળી ઝેર અને અમૃત જડ છે તેથી તે જાણતાં નથી કે અમને ખાનારને અમારે આવુ ફળ આપવુ છે પણ જીવ ઝેર ખાય તો ઝેર ચઢે છે, અને અમૃત પીવે તો અમર થાય છે, જે પ્રકારે શુભ અને અશુભ કર્મ એટલે પાપ-પુણ્ય બાંધ્યાં હોય છે તે પ્રકારે ભોગવાય છે એક રંક છે અને એક રાજા છે એમ જે વિચિત્રતા જગતમાં જણાય છે તેનુ કારણ પણ જે પ્રકારે શુભાશુભ બાંધ્યાં છે તે પ્રમાણે જીવ ભોગવે છે તેથી જીવ કર્મનો ભોક્તા સાબિત થાય છે

શિષ્ય શુભાશુભ કર્મનુ ફળ ઈશ્વર આપે છે એમ માનીએ તો જીવ ભોક્તા છે એમ સમજાય પણ એમ માનતાં એટલે ઈશ્વરને

ઉપાધિવાળા માનતાં ઇશ્વરનું ઇશ્વરપણું ટળીને જીવપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તો ઇશ્વર વિના સુખદુઃખ કોણ આપે ?

સદ્‌ગુરુ ઝેર અને અમૃત પોતાના સ્વભાવપણે ખાનારને ફળ આપે છે તેમ આઠે કર્મો પોતાના સ્વભાવપણે જીવને ફળ આપે છે તેથી ઇશ્વરને ફળ આપનાર માનવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી

શિષ્ય ઇશ્વરને ન માનીએ તો આ ભવમા કરેલાં પુણ્યનું ફળ સ્વર્ગમાં કોણ આપે ? તથા દુષ્ટ કર્મની શિક્ષા આપવા નરકની રચના કોણ કરે ? અને નિયમિતપણે સારાં કર્મનું ફળ સારૂં જ મળે નહી તો પછી જગતમાં નીતિ વગેરેની વ્યવસ્થા ક્યાંથી રહે ?

સદ્‌ગુરુ શુભાશુભ કર્મના ભોગવવા યોગ્ય ફળ મળે તેવાં દ્રવ્ય, સ્થાન અને સ્વભાવની વ્યવસ્થા અનાદિસિદ્ધ જગતમાં છે અને કર્માનુસાર ભાવનાના બળે જીવ કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે અને કેટલા કાળ સુધી, કયે સ્થળે કેટલા રસે તે કર્મનું ફળ ભોગવશે વગેરે ગહન વાત અત્યંત સંક્ષેપમાં અહીં જણાવી તે જીવની યોગ્યતા વધતાં તે પ્રગટ સમજી શકાય તેમ છે

૫ કર્તા ભોક્તા જીવ સાબિત થયા પછી મોક્ષપદ વિષે શંકા ઉત્પન્ન થવાથી શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

શિષ્ય જીવ કર્મ કરે છે અને ભોગવે છે ખરો પણ તે સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ શકે કે કેમ ?

સદ્‌ગુરુ જેમ શુભાશુભ કર્મ જીવ કરે તો તેનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ શુભાશુભ કર્મ જીવ ન કરે તો તે કર્મથી નિવૃત્ત થાય અને તેનું ફળ પણ મળવું જોઈએ. તે નિવૃત્તિનું ફળ મોક્ષ છે એમ વિચારવાન જીવને જણાય છે

શિષ્ય અનંત કાળ વહી ગયો તો પણ જીવ મુક્ત થયો નહીં દેવાદિગતિ શુભ કર્મથી પામ્યો અશુભ કર્મે નરકે ગયો પણ હજી દોષો વાળો જીવ પ્રત્યક્ષ છે તો મોક્ષનો સંભવ કેમ મનાય ?

સદ્‌ગુરૂ શુભાશુભ કર્મભાવને લઇને અનંતકાળ વીત્યો છતાં જીવ મુક્ત થયો નહી પરંતુ તે શુભાશુભ ભાવનો નાશ કરવાથી મોક્ષ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે

શિષ્ય કર્મ રહિત કોઇ ગતિમાં જીવ હોય તે સમજાતું નથી, તો કોઇ સ્થળ એવુ છે કે જ્યા જીવને કોઇ કર્મનો સગ ન હોય ?

સદ્‌ગુરૂ દેહાદિ સંયોગોનો ફરી કદી પ્રાપ્ત ન થાય તેવો વિયોગ થાય છે, અને તે સિદ્ધસ્વરૂપ મોક્ષપદ શાશ્વત પદ છે એટલે ત્યાંથી કદી ફરી જન્મમરણ રૂપ સંસારમાં આવવુ પડતુ નથી, ત્યાં આત્માનું અનંત સુખ ભોગવાય છે એવુ મોક્ષપદ સિદ્ધ થયુ

૬ પાંચે સ્થાનકનો વિચાર કરતાં તે પાંચે પદનો નિશ્ચય થયો એટલે શિષ્યની મુમુક્ષુતા તીવ્ર થઈ અને મોક્ષનો ઉપાય ન હોય તો અત્યાર સુધી જાણ્યુ તે શા કામનું છે એમ વિચારી અવિરોધ ઉપાયમાં શંકા થવાથી શિષ્ય પૂછે છે

શિષ્ય અનંત કાળના કર્મો કેવી રીતે નાશ પામશે ? કોઇ અવિરોધ ઉપાય મને જણાતો નથી અનેક મત અને અનેક દર્શનો અનેક ઉપાયો બતાવે છે તેમા સાચુ શુ માનવુ ?

સદ્‌ગુરૂ (આટલી હદની વિચારણા કરી સમજી શક્યો તેવા સુશિષ્યને ધીરજ અને આશીર્વાદ આપતાં કહે છે,) તને અત્યારસુધી આપેલા પાંચ પદની શંકાઓના પાંચે ઉત્તરથી આત્મામાં પ્રતીતિ થઇ છે કે આ સદ્‌ગુરૂ કારણકાર્યથી સમજાવીને યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ જણાવે છે તેમજ છે, તો તને મોક્ષઉપાય બતાવીશ તેમાં શંકા નહિ રહે, મોક્ષના ઉપાયની તે જ પ્રમાણે સહજ પ્રતીતિ થશે

ઘણા કાળનુ સ્વપ્ન પણ જાગ્રત થતાં જ દૂર થાય છે તેમ આત્મજ્ઞાન થતાં અનાદિનો વિભાવ ટળે છે કર્મથી ઉત્પન્ન થના શુભાશુભ ભાવ એજ અજ્ઞાન દશા છે, તે કર્મબંધનનુ કારણ છે,

નહી ત્યાં સુધી મોક્ષ ન મળે વગેરે વિચારો તજી સત્પુરૂષાર્થ કરી પરમાર્થ સાધવા પ્રેરણા કરી છે નિશ્ચય નયે આત્માનું જે સ્વરૂપ છે તે લક્ષમાં રાખી સદ્વ્યવહાર રૂપ મોક્ષનાં સાધનો આરાધવા પણ વ્યવહાર કે નિશ્ચયનો એકાંતે આગ્રહ ન કરવો એવી ચેતવણી આપી છે આ ગ્રંથમા કોઈ નય એકાંતે કહ્યો નથી બન્નેનો ગૌણ મુખ્ય પણે યથાયોગ્ય સાથે લક્ષ રાખેલ છે ગચ્છમતની કલ્પનાઓ સદ્વ્યવહાર ગણાય નહિ તેમજ પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રગટ થયા વિના નિશ્ચયની વાતોમાં કઈ માલ નથી ત્રણે કાળના સર્વ જ્ઞાનીનો એક જ માર્ગ છે નિશ્ચય નયથી સર્વ જીવ સિદ્ધ જેવા છે, પરંતુ સદ્ગુરુની આજ્ઞા અને જિનદશાના અવલંબન રૂપ નિમિત્તથી તે સ્વરૂપ સમજાય તો તે સ્વરૂપ પ્રગટ થાય, માટે સદ્વ્યવહારની પણ જરૂર છે એકાંતે શુદ્ધ ઉપાદાન કે નિશ્ચયનું નામ લઇને નિમિત્ત રૂપ વ્યવહારને તજે તે ભ્રાંતિમા ભમે છે મોક્ષ પામતા નથી મોઢે જ્ઞાનની વાતો કરે અને હૃદયમાં મોહ ભરપૂર હોય તે પામર પ્રાણી જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે છે, આશાતના કરે છે પરંતુ મુમુક્ષુ જીવ તો દયા, શાંતિ સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ ગુણોનુ સેવન કરી જાગ્રત રહે છે જેણે મોહનો ક્ષય કર્યો છે કે શાંત કરી દીધો છે તે જ્ઞાનીની દશા પામ્યો છે સકળ જગત જેને એઠ રૂપ લાગે, સ્વપ્ન સમાન ભાસે તે જ્ઞાની દશા કહેવાય. બાકી મોહમાં વર્તે છે તે ગમે તેવાં નિશ્ચયનાં વચન બોલે તો પણ તે વાચાજ્ઞાન કે શુષ્કજ્ઞાન છે. પ્રથમનાં પાંચ પદનો વિચાર કરીને મોક્ષના ઉપાય રૂપ છેલ્લા પદમાં જેનું વર્તન હોય તે મોક્ષ રૂપ પાંચમુ પદ પ્રાપ્ત કરે છે, એ નિઃશંક વાત જણાવી અંત મંગલની ગાથામા જ્ઞાની પુરૂષને નમસ્કાર જણાવ્યો છે

> દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
> તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણીત "

ચૌદ પૂર્વનું મધ્યનુ-સાતમુ પૂર્વ 'આત્મપ્રવાદ' નામે છે તે સર્વ પૂર્વના સાર રૂપ 'શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર'ની રચના આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરીને શ્રીમદે સુગમ રીતે મધ્યસ્થપણે કરી છે તેનો ઊંડો અભ્યાસ સદ્દગુરુ સમીપે થાય તો આત્મજ્ઞાન પામવું સુલભ થાય તેવુ આ કળિકાળમાં ઉત્તમ સાધન આપણને પ્રાપ્ત થયુ છે. તે સમજવા જિજ્ઞાસુ દશા પ્રાપ્ત કરી આત્મજ્ઞાની ગુરુ સમીપે ભક્તિપૂર્વક તેનુ શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવા સર્વને ભલામણ કરુ છુ, પક્ષપાત કે ખંડન મંડનની શૈલી ગ્રહણ કર્યા વિના માત્ર સત્ય વસ્તુને સુગમપણે ગ્રહણ કરાય તેવા રૂપે સુંદર પદ્યમાં ૧૪૨ ગાથામાં જ સર્વ શાસ્ત્રોનો સાર શ્રીમદે 'શ્રી આત્મસિદ્ધિ'માં ભરી દીધો છે

'શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર'ની ચાર નકલોમાંથી એક શ્રી સોભાગભાઈને આપેલી તેના અભ્યાસથી તેમની દશા બહુ ઉચ્ચ થઈ હતી તે આગળ ઉપર જણાવી દીધુ છે શ્રી અંબાલાલભાઈને આજ્ઞા થયેલી તે પ્રમાણે તેમણે અત્યંત ભક્તિભાવથી તેનુ વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસન કરેલુ અને તેનુ માહાત્મ્ય ટૂંકામાં શ્રીમદ્ ઉપર લખેલા પત્રમાં જણાવે છે

"શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર વાંચતાં વિચારતાં મારી અલ્પજ્ઞ મતિથી વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક સમજી શકાતુ નથી પણ મારી સાધારણ મતિથી તે ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્ર વિચારતાં મારા મન, વચન, કાયાના યોગ સહેજે પણ આત્મવિચારમાં પ્રવર્તતા હતા; જેનુ અનુપ્રેક્ષણ કેટલોક વખત રહેવાથી, રક્ષા કરવાથી સામાન્યપણે પણ બાહ્ય પ્રવર્તવામાં મારી ચિત્તવૃત્તિ સહેજે અટકી જઈ આત્મવિચારમાં રમણ કરતી હતી, જેથી મારી કલ્પના પ્રમાણે સહજ સ્વભાવે શાંતિ રહ્યા કરતી હતી ઘણા પરિશ્રમથી પણ મારા ત્રિકરણ જોગ કોઈ અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમે સ્થિર નહિ રહી શકેલા, તે યોગ

તે પરમોત્કૃષ્ટ શાસ્ત્ર વિચારવાથી સહજ સ્વભાવે પણ આત્મવિચારમાં સદ્‌ગુરુચરણમાં પ્રેમયુકત સ્થિરભાવે રહ્યા કરતા જેથી મારી અલ્પત્ત દૃષ્ટિથી અને મારા સામાન્ય અનુભવથી મારી કલ્પના પ્રમાણે એમ લાગે છે કે જો તેની રીતે તે જ શાસ્ત્રનુ વિશેષ અનુપ્રેક્ષણ દીર્ઘકાળ સુધી રહ્યા કરે તો આત્મવિચાર, આત્મચિંતન સદાય જાગ્રતપણે રહ્યા કરે, અને મન, વચન, કાયાના યોગ પણ આત્મવિચારમાં જ વર્ત્યા કરે "

સ્વામી શ્રી લલ્લુજી આત્મસિદ્ધિ સંબંધમા જણાવે છે

" તે વાંચતાં અને કોઇ કોઈ ગાથા બોલતાં, મારા આત્મામાં આનંદના ઊભરા આવતા. અને એકેક પદમાં અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે એમ મને લાગ્યા કરતું આત્મસિદ્ધિનો સ્વાધ્યાય, મનનનિરંતર રહ્યા કરી આત્મોલ્લાસ થતો. કોઇની સાથે કે બીજી ક્રિયા કરતાં આત્મસિદ્ધિની સ્મૃતિ રહેતી પરમકૃપાળુ દેવની શાંત મુખમુદ્રા કિંવા આત્મસિદ્ધિની આત્માનંદ આપનારી ગાથાનુ સ્મરણ સહજ રહ્યા કરતું અન્ય કંઈ ગમતું નહી બીજી વાતો પર તુચ્છ ભાવ રહ્યા કરતો માહાત્મ્ય માત્ર એક સદ્‌ગુરુ અને તે ભાવનું આત્મામાં ભાસ્યમાન થતુ હતુ '

ચોથી નકલ શ્રી માણેકલાલ ઘેલાભાઈ ઝવેરીને મોકલાવેલી તેમણે "શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર'નો ભકિતપૂર્વક અભ્યાસ કરી પોતાને જે ભાવો સ્ફુરેલા તે "આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર"ના વિવરણ રૂપે દર અઠવાડિયે દશબાર પાનાં શ્રી અંબાલાલભાઇ ઉપર લખી મોકલતા તેમાંનું કંઈ પ્રસિદ્ધ થયુ જણાતું નથી શ્રી અંબાલાલભાઈ આદિના પત્રોમાં તેની સૂચનાઓ આવે છે તે ઉપરથી કંઈક વિસ્તારથી આત્મસિદ્ધિ વિષે શ્રી માણેકલાલભાઇ લખતા એમ જણાય છે ટૂંકામાં અનેક યોગ્ય આત્માઓ એ શાસ્ત્રના અવલંબનથી ઉચ્ચ દશા પામે તેવી તે શાસ્ત્રમાં ચમત્કૃતિ છે એ વાત ઉપરના ઉતારા ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે

૨૦

ચરોતરમા પુનરાગમન

શ્રીમદ્ નડિયાદમાં સ ૧૯૫૨ની દિવાળી પછી પણ થોડો વખત રહ્યા હતા પછી વવાણિયા, મોરબી, સાયલા તરફ વૈશાખ માસ સુધી રહ્યા હતા અને તેજ વૈશાખમાં ઇડર થઈ જેઠ માસમાં મુબઈ ગયા હતા આ અરસામાં શ્રી સોભાગ્યભાઈનો સમાધિપૂર્વક દેહ છૂટયો હતો શ્રી લલ્લુજી આદિ ૭ મુનિઓની શ્રદ્ધા ફરી ગઈ છે એમ ખભાત સઘાડાના સાધુ અને શ્રાવકોમાં વિશેષ ચર્ચા થવા લાગી શ્રી લલ્લુજીને દીક્ષા આપનારશ્રી હરખચદજીનો દેહ પણ છૂટી ગયો હતો તેથી બીજા સાધુઓને ચિતા થઈ પડી કે જો આ મુનિઓને દબાવીશુ નહિ તો તે જુદો વાડો બાંધશે તેથી તે ૭માંના એક એક સાધુને બીજા પક્ષવાળા સાધુઓના સમૂહમાં બોલાવીને વિશેષ પ્રકારે દબાવતા, માર્ગથી પાડવાના પ્રયત્ન કરતા તો પણ એ ૭ મુનિઓ સમભાવે રહેતા શ્રી દેવકરણજી મુનિને સાચી વાતમાં શૂરવીરપણું આવી જતું પણ દબાઇને બેસી રહેતા લાક્ષાગૃહમાં પાંડવોને બાળવાનો પ્રયત્ન કૌરવોએ કર્યો હતો તેમ આ પરિષહ મુનિઓને સહન કરવો મુશ્કેલ હતો. પરતુ શ્રીમદ્‌ના ઉપદેશથી અતરગમાં શાતિ રાખી શકયા હતા કેટલાક યતી જિજ્ઞાસાવાળા મુનિઓને તો એ પ્રસગે વિરોધ દેખતા થઈ કે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છાવાળાને આ બધાનો સગ ભૂડો છે દરરોજ નિંદા અને ખટપટમાં કાળ ગાળનાર એક પક્ષ દેખાતો અને એક બાજુ પોતાનો લક્ષ ચૂકયા વિના શાંત ભાવે સહન કરતા થોડા મુનિઓ યથાર્થ સાધુપણુ આચરતા જણાતા

શ્રીમદ્‌ના અમૃત સમાન બોધના પરિણામે મુનિઓને શાંતિ રહેતી પત્રો પણ વિશેષ શમાવે તેવા આવતા તેમાંથી કઇક નીચે આપું છુ

"સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવા જણાવે તો તે પ્રતિબંધ ન કરવાની વૃત્તિ જણાવી તો તે યોગ્ય છે તે પ્રમાણે વર્તશો સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવો યોગ્ય નથી તેમ સામાન્યપણે તેમની સાથે સમાધાન રહે એમ વર્તન થાય તેમ હિતકારી છે, પછી જેમ વિશેષ તે સંગમાં આવવું ન થાય એવાં ક્ષેત્રે વિચરવું યોગ્ય છે, કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુલભપણે થાય."

"અવિરોધ અને એકતા રહે તેમ કર્તવ્ય છે, અને એ સર્વના ઉપકારનો માર્ગ સંભવે છે ભિન્નતા માની લઈ પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવ ઊલટો ચાલે છે અભિન્નતા છે, એકતા છે એમાં સહજ સમજવા ફેરથી ભિન્નતા માનો છો એમ તે જીવોને શિખામણ પ્રાપ્ત થાય તો સન્મુખવૃત્તિ થવા યોગ્ય છે જ્યાં સુધી અન્યોન્ય એકતા વ્યવહાર રહે ત્યાં સુધી સર્વથા કર્તવ્ય છે"

શ્રી લલ્લુજી આદિનું ચાતુર્માસ સં ૧૯૫૩માં ખેડા થયું હતું ત્યાં શ્રીમદે તેમના સ્વાધ્યાય માટે 'મોક્ષમાર્ગ-પ્રકાશ' ગ્રંથ મોકલ્યો હતો શ્રીમદ્‌ને મોરબીમાં ત્રણ માસ સં ૧૯૫૪માં ચૈત્ર માસ સુધી રહેવાનું બન્યું હતું તે પ્રસંગે થયેલાં વ્યાખ્યાનોની એક મુમુક્ષુએ કરેલી નોંધ 'વ્યાખ્યાન સાર' નામે 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથમાં છપાયેલ છે

શ્રાવણ માસની શરૂઆતમાં શ્રીમદ્ પેટલાદ થઈ કાવિઠા ગયા હતા ત્યાં એક માસ અને નવ દિવસ સુધી નિવૃત્તિમાં રહ્યા શ્રી અંબાલાલભાઈ સાથે રહેતા મુનિશ્રી લલ્લુજી આદિનું ચોમાસું વસોમાં થયું હતું અને શ્રી દેવકરણજી આદિનું ખેડામાં હતું તેથી શ્રીમદ્ કાવિઠાથી નડિયાદ થઈને વસો પણ ગયા હતા શ્રી લલ્લુજીને શ્રીમદે પૂછ્યું, "કહો મુનિ અહીં કેટલા દિવસ રહીએ?" ત્યાં સુધીમાં શ્રી લલ્લુજીને બે, ચાર કે છ દિવસથી વધારે સમાગમનો પ્રસંગ મુંબઈ સિવાય બીજે ક્યાંય બન્યો નહોતો, તેથી વિશેષ સમાગમની ઇચ્છાથી તેમણે

જવાબ દીધો " એક ગામ અહી રહો તો સારૂ " શ્રીમદ્ મૌન રહ્યા શ્રી દેવકરણજીને ખબર મળી કે શ્રીમદ્ વસો પધાર્યા છે, તેથી તેમની પણ સમાગમ માટે ઉત્કંઠા વધી પત્રો દ્વારા અને માણસો મોકલીને ખેડા પધારવા તે આગ્રહ કરવા લાગ્યા તે ઉપરથી શ્રી અંબાલાલભાઈની સૂચનાથી શ્રી લ લ્લુજીએ ખેડા પત્ર લખ્યો કે ચાતુર્માસ પછી સમાગમ કરાવવા શ્રીમદ્ ઉપર તમે પત્ર લખો તો આપણે બધાને લાભ મળે તો વિશેષ સારૂ શ્રી દેવકરણજીનો તેવા ભાવાર્થનો પત્ર શ્રીમદ્ ઉપર આવ્યો ત્યારે શ્રીમદે શ્રી દેવકરણજીને પૂછ્યુ, " મુનિશ્રી દેવકરણજીને પત્ર કોણે લખ્યો ? '

શ્રી લલ્લુજીએ અંબાલાલનુ નામ ન લેતાં કહ્યુ: ' મે પત્ર લખ્યો હતો "

શ્રીમદે કહ્યુ 'આ બધુ કામ અંબાલાલનુ છે, તમારુ નથી."

શ્રી લલ્લુજી ગામના મોટા મોટા લોકોને ત્યાં આહારપાણી લેવા જતા ત્યારે બધાને કહેતા કે મુબઈથી એક મહાત્મા આવ્યા છે, તે બહુ વિદ્વાન છે, તેમનુ વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવશો તો બહુ લાભ થશે એટલે ઘણા માણસો શ્રીમદ્ પાસે આવવા લાગ્યા એટલે શ્રી લલ્લુજીને શ્રીમદે કહ્યુ કે તમારે મુનિઓએ બધા આવે ત્યારે ન આવવુ તેથી તેમને ઘણો પસ્તાવો થયો કે એક માસના સમાગમની માગણી કરી હતી પણ આમ અતરાય આવી પડ્યો તેથી પિપાસા બહુ વધી માત્ર વનમાં શ્રીમદ્ બહાર જતા ત્યારે બધા મુનિઓ વગેરેને જ્ઞાનવાર્તાનો લાભ મળતો

તે વિષે શ્રી લલ્લુજી સ્વામીના લખાવેલા શ્રીમદ્દના પરિચયમાં નીચે પ્રમાણે છે —

ચરામાં ૧ લો દિવસ

વસોથી એક માઈલના અંતર પર આવેલા ચરામાં એક દિવસ

પરમ કૃપાળુદેવ મુમુક્ષુ વર્ગ સહિત પધાર્યા. અમે પણ તેઓશ્રીની સાથે હતા ત્યાં ગયા પછી પોરીભાઇ પાસે ' ભરતેશ્વર ભૂપતિ ભયો વૈરાગી " એ સઝાય ત્રણ વખત ગવરાવી. આનંદઘનજી કૃત ચોવીસીમાંથી ઓગણીસમા તીર્થંકર મલ્લિનાથનું સ્તવન વારવાર બોલાવ્યું, તે વખતના અમાપ આનંદનું આલેખન શી રીતે થાય ! કારણ કે પરમ ગુરુના યોગ બળથી, આવાં વૈરાગ્ય વૃદ્ધિ કરનારાં કાવ્યો જ્યારે તેમની સમક્ષ ગવરાવવામાં આવતાં, ત્યારે ચોપાસ વૈરાગ્ય મય વાતાવરણ છવાઇ રહેતું સ્તવન બોલી રહ્યા પછી પોરીભાઇએ પ્રશ્ન કર્યો કે જૈન દર્શન સર્વોત્તમ આપણે માનીએ છીએ તે શી રીતે ?

પ્રત્યુત્તરમાં કૃપાળુ દેવે જણાવ્યું કે ૭ વૈદ્યો છે, તેમાં એક ધન્વંતરી નામે સાચો વૈદ્ય જે, તે સત્ય નિદાન અને ચિકિત્સા કરી, દરદીને દરદથી મુક્ત કરે છે આથી જગતમાં પ્રત્યેક સ્થળે તેની ખ્યાતિ પ્રસરી, તે જોઈ પાંચ કૂટ (માયાવી) વૈદ્યોએ પણ પોતે પોતાની દુકાનો ખોલી, ધંધો ચલાવ્યો લોકોને સસ્તી દવા મળવાથી, તેના તરફ વળ્યા તેમાં સાચા વૈદ્યની દવા જેટલા અંશે દરદીને આપે તેટલા અંશે દરદીને લાભ થાય, પણ પોતાની કાલ્પનિક દવાનો દરદી ઉપર ઉપયોગ કરે ત્યારે રોગની વૃદ્ધિ થાય એમ કહી, તેનો ઉપનય ષટ્ દર્શન ઉપર લીધો કે સાચો વૈદ્ય તે સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવ છે અને બાકીના કૂટ વૈદ્યો પાંચ છે તે સાચી દવા તરીકે દયા, બ્રહ્મચર્ય આદિ તેની પાસે છે તે સાચા (વીતરાગ) વૈદ્યની છે, તેથી તેના પ્રમાણમાં દરદીને લાભ થાય છે

દર્શનનું સત્ય સ્વરૂપ સમજાવનાર સદ્ગુરુ જોઇએ. કુગુરુ હોય તો જીવને અવળુ સમજાવે. તે સબંધી પોતે કહ્યું કે સદ્ગુરુ હોય તે જીવને મોક્ષમાર્ગ પર લાવે અને કુગુરુ જીવનું જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર રૂપ ધન લૂંટી લઇ દુર્ગતિએ પહોંચાડે છે તે ઉપર દૃષ્ટાંત બહાદુર

વળાવો લઈ જાન જતી હતી તેને હીજડા ચોર લુટારા બની પચી સનું ટોળુ લુટવા આવ્યુ ત્યાં તે વળાવે હોંકારો કર્યો કે " અમે સાલે હીજડે ' ત્યાંતો બધુ ટોળુ ભાગી ગયુ તેમ સદ્ગુરુ સાથ્ય હોય તો કર્મ ભાગી જાય છે

ચરામા બીજો દિવસ

ચરામાં રસ્તે જતાં પરમકૃપાળુ દેવ બોલ્યા કે ધમ અચિત્ય ચિતામણિ સ્વરૂપ છે ત્યારે મે પૂછ્યુ કે અચિત્ય ચિતામણિ એટલે શું ? ત્યારે પરમ ગુરુએ જણાવ્યુ કે ચિતામણિ રત્ન છે, એ ચિતવ્યા પછી ફળ આપે છે, ચિતવવા જેટનો તેમા પરિશ્રમ છે અને ધર્મ અચિત્ય એટલે તેમાં ચિતવવા જેટનો પણ શ્રમ નથી એવુ અચિત્ય ફળ આપે છે

આટની વાત કરતામાં એક રાયણનું વૃક્ષ આવ્યુ ત્યાં પરમકૃપાળુ સહિત અમે સાધુઓ બેઠા એક મુમુક્ષુ ભાઈ સાથે હતા પરમકૃપાળુ બોલ્યા કે ભગવાન રાયણ તળે બહુવાર સમવસર્યા છે આ રાયણ ઘણા વર્ષની જૂની છે રાયણનું વૃક્ષ ઘણાં વર્ષો પર્યંત ટકી શકે છે નટકમાંથી એક રસ્તો નીકળતો હતો ત્યાંથી એક માળી પુષ્પો લઈને જતો હતો તેણે પરમકૃપાળુ ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમ આવવાથી, પુષ્પો તેઓશ્રીના આગળ મૂકર્યા આ વખતે મુમુક્ષુ મગનજીભાઈએ એક આનો તે માળીને આપ્યો પછી પરમકૃપાળુએ તે પુ પોમાંથી એક પુ પ લઈ કહ્યું કે જે શ્રાવકે સર્વથા લીલોતરી ખાવાનો ત્યાગ કર્યો હોય તે ભગવાનને પુષ્પ ચડાવી શકે નહી, પણ જેણે લીનોતરીનો ત્યાગ કર્યો નથા એ પોતાના ખાવામાંથી લીનોતરી કમી કરી ભગવાનને ભક્તિ ભાવે પુષ્પ ચડાવે અને મુનિને પુ પ ચડાવવાનો સર્વથા ત્યાગ હોય છે તેમજ પુ પ ચડાવવા મુનિ ઉપદેશ પણ આપી શકે નહી, એવુ પૂર્વાચાર્યો કહી ગયા છે પુષ્પ સબધી આ ખુલાસો

કર્યા. પછી પ્રતિમાજી સબંધી પોતે જણાવ્યું કે સ્થાનકવાસીના એક સાધુ જે ઘણા વિદ્વાન હતા, તેઓ એક વખત વનમાં વિહાર કરીને જતા હતા ત્યાં એક જિન દેરાસર આવ્યું, તેમાં વિશ્રાંતિ લેવા પ્રવેશ કર્યો તો સામે જિન પ્રતિમા દીઠી, તેથી તેની વૃત્તિ શાંત થઈ અને મનમાં ઉલ્લાસ થયો શાંત એવી જિન પ્રતિમા સત્ય છે એવું તેમના મનમાં થયું

અહીં મોહનલાલજીએ પ્રશ્ન કર્યો કે શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવેલ છે કે જિન કલ્પીનો સ્થવિર કલ્પમાં આવ્યા પછી મોક્ષ થાય છે તે શી રીતે? ત્યાં પોતે હસીને બોલ્યા કે સ્થવિર કલ્પીઓ જિન કલ્પી ઉપર દાઝે બળ્યા તેથી બોલ્યા કે તમે સ્થવિર કલ્પી થશો, ત્યારે તમારો મોક્ષ છે આમ આનંદ પૂર્વક જવાબ આપ્યો, ત્યાર પછી ચરામાથી સૌ પોતપોતાને સ્થાને ગયા

ચરામા ત્રીજે દિવસ

ત્રીજે દિવસે બપોરના એજ ચરામાં અને એજ રાયણના વૃક્ષ નીચે ગયા આ વખતે કૃપાળુ દેવ અને અમે મુનિઓ જ માત્ર ગયા હતા. પરન્તુ પાછળથી મુમુક્ષુ ભાઈઓ અને કેટલીક બેનો ત્યાં દર્શન, સમાગમ માટે આવેલાં સૌ બેઠા પછી ભાદરણવાળા ધોરી ભાઈને મલ્લિનાથનું સ્તવન આનંદઘનજી મહારાજનું બનાવેલું બોલવા તેઓશ્રીએ આજ્ઞા કરી અને વારંવાર તે આઠ વખત બોલાવરાવ્યું તેના અર્થ ધોરીભાઈ પાસે કરાવ્યા, પછી એજ સ્તવનના વિશેષાર્થ પોતે અલૌકિક કર્યા. ત્યાંથી આનંદની ધૂનમાં ગાથા બોલતાં ગામ તરફ સિધાવ્યા

રાગી શું રાગી સહુ રે વૈરાગી શો રાગ,
રાગ વિના કિમ દાખવો રે, મુક્તિ સુંદરી માગ-મનરાવ્હા

નેમિનાથ સ્તવન-આનંદઘનકૃત.

અને મનહર પ૦માથી 'જેનો કાળ તે કિંકર થઈ રહ્યો" એ પદ આકર્ષક અવાજે મોટા સ્વરથી બોલતા હતા અને પ્રેમાવેશ દ્વારા બીજાના હૃદયમાં પણુ દિવ્યાનંદનો સચાર થાય અને હૃદય પ્રેમ પ્રવાહે ઉલ્લાસ ઉભરાઈ જાય એવા આનંદ સહિત ઠેઠ મકાન સુધી ધૂન ચાલી તેઓશ્રીની પાછળ પાછળ અમે સાધુઓ તથા મુમુક્ષુઓ ગામમાં આવ્યા

એક દિવસે મોહનલાલજી ઉત્તરાધ્યયનજીમાથી ભૃગુ પુરોહિતવાળું અધ્યયન ૧૪મું ઉપાશ્રયમાં વાચી સમજાવતા હતા, તેમાં એક એવો પાઠ છે કે બ્રાહ્મણુને જમાડવાથી જીવ તમતમામાં જાય આ પાઠનુ વાચન કરતાં સશય થયો એટલે આ બાબતમા આપણે પરમકૃપાળુ દેવને પૂછવુ એમ ધારી અમે તેઓશ્રીના મુકામે ગયા ઉત્તરાધ્યયનજીનો પાઠ બતાવ્યો ત્યારે પોતે કહ્યું કે તમતમા એટલે અંધકાર, તે મિથ્યાત્વ છે તેમાં જાય એટલે ધર્મબુધ્ધિએ બ્રાહ્મણુને જમાડવાથી મિથ્યાત્વનુ પોષણુ થાય, તેના પરિણામે જીવ અનત કાળ પર્યંત રખડે તેમજ અનતકાળ નરકાદિ ગતિઓનાં દુ ખ ભોગવે તદુપરાત વિવેચન કર્યું કે "સૂયગડાંગ માં બ્રાહ્મણુને બિલાડા જેવા કહ્યા છે, કારણુ કે તેની વૃત્તિ બીજાનું લઇ લેવા તાકી રહેતી હોય છે તેથી તે રૂપે વર્ણન કર્યું છે

આવો શાસ્ત્રના પરમાર્થ રૂપ ખુલાસો સાંભળવાથી સદ્ગુરૂ વિષે પ્રતીતિ વૃદ્ધિપણાને પામી એક વખતે પ્રાસગિક બોધ આપતાં કહેલું કે સમકીતિને આઠ મ૦ માંહેનો એક પણુ મ૦ હોય નહિ. તેમજ જીવને ચાર દોષોમાંનો એક પણુ દોષ હોય ત્યાં સુધી સમકીત થાય નહી, તે ચાર દોષો —(૧) અવિનય (૨) અહકાર (૩) અર્ધદગ્ધતા (૪) રસગૃદ્ધિ એ છે તેના સમર્થનમાં 'ઠાણુાંગ' સૂત્રનો પુરાવો આપ્યો હતો

એક દિવસે પરમકૃપાળુ દેવે અમને બોલાવ્યા અમે મુનિઓ ત્યાં ગયા, નમસ્કાર કરી બેઠા, એટલે અમને બેસી રહેવાની આજ્ઞા કરી. પોતે ઉભા થઈ મકાનમાં બારી બારણાં બંધ કરી દીધાં માત્ર અમે ત્રણ સાધુ અને પોતે એમ ચાર રહ્યા. આ વખતે અમને મુનિઓને ઉદ્દેશીને ઇન્દ્રિય નિગ્રહ સબંધી અમાપ બોધ કર્યો હતો, અને કહેવામાં આવ્યુ હતુ કે જે આહાર માંસને વધારે છે તેવો શરીરને પુષ્ટ કરનારો આહાર તે માંસ ખાવા બરાબર છે, આ બોધની ખુમારી દીર્ઘ કાળ સુધી રહી.

એક દિવસે વનમાં વાવ પાસે શ્રીમદ્ મુનિઓ સાથે વાત કરતા બેઠા હતા શ્રી ચતુરલાલજી મુનિ તરફ જોઇને શ્રીમદે પૂછ્યુ "તમે સયમ ગ્રહણ કર્યો ત્યારથી આજ સુધી શુ કર્યું ?"

શ્રી ચતુરલાલજીએ કહ્યું "સવારે ચાનુ પાત્ર ભરી લાવીએ છીએ તે પીએ છીએ, તે પછી છીકણી વહોરી લાવીએ છીએ, તે સુંઘીએ છીએ, પછી આહારની વખતે આહારપાણી વહોરી લાવીએ છીએ તે આહાર પાણી કર્યા પછી સુઈ રહીએ છીએ, સાંજે પ્રતિક્રમણ કરીએ છીએ અને રાતે સુઈ રહીએ છીએ."

શ્રીમદે વિનોદમાં કહ્યુ ચા અને છીકણી વહોરી લાવવી અને આહારપાણી કરી સુઇ રહેવુ તેનુ નામ દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્ર!

પછી આત્મજાગ્રતિ અર્થે બોધ આપી શ્રી લલ્લુજીને ભલામણ કરતાં કહ્યું, બીજા મુનિઓને પ્રમાદ છોડાવી, ભણવા તથા વાંચ વામાં, સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવામાં કાળ વ્યતીત કરાવવો અને તમારે સવેએ એક વખત દિવસમાં આહાર કરવો, ચા તથા છીકણી વિના કારણે હમેશાં લાવવી નહી તમારે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવો."

મુનિ મોહનલાલજીએ કહ્યું "મહારાજશ્રી તથા શ્રી દેવકરણજીની અવસ્થા થઇ છે અને ભણવાનો જોગ ક્યાંથી બને?"

શ્રીમદે તેના ઉત્તરમા કહ્યુ યોગ બની આવ્યેથી અભ્યાસ કરવો, અને તે થઈ શકે છે, કેમકે વિકટોરિયા રાણીની વૃદ્ધ અવસ્થા છે છતાં બીજા દેશની ભાષાનો અભ્યાસ કરે છે "

એક વખતે શ્રી મોહનલાલ મુનિએ શ્રીમદને એક પત્રમાં લખીને જણાવ્યું કે મને વ્યાખ્યાન વાંચતાં આવડતું નથી, અને કહી દેખાડતાં પણ આવડતું નથી માટે આપ આજ્ઞા કરો તો હું વ્યાખ્યાન વાંચવાનુ બધ કરૂં, તેના ઉત્તરમાં શ્રીમદે જણાવ્યુ " સાધુઓએ સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વિના મુનિ કાળ વ્યતીત કરે નહી, જ્યારે વ્યાખ્યાન સમય હોય ત્યારે એમ વિચારવુ કે મારે સ્વાધ્યાય કરવો છે, માટે મોટેથી ઉચ્ચાર કરી અન્ય સાંભળે એવા અવાજથી સ્વાધ્યાય કરૂં છુ, એવી ભાવના રાખવી કઈ આહાર આદિની પણ તેમની પાસેથી કામના રાખવી નહી' નિષ્કામ ભાવે વ્યાખ્યાન વખતે સ્વાધ્યાય કરવો "

પછી શ્રી મોહનલાલજી મુનિએ પૂછ્યું " મન સ્થિર થતુ નથી, તેનો શો ઉપાય ?"

શ્રીમદે ઉત્તરમાં જણાવ્યુ 'એક પળ પણ નકામો કાળ કાઢવો નહી કોઈ સારુ પુસ્તક વૈરાગ્યાદિની વૃદ્ધિ થાય તેવુ વાંચવુ વિચારવુ, એ કાઈ ન હોય તો છેવટે માળા ગણવી પણ જો મનને નવરૂં મેલશો તો ક્ષણવારમા રૂસાનાશ વાળી દે તેવુ છે માટે તેને સદ્‌વિચાર રૂપ ખોરાક આપવો જેમ ઢોરને કઈ ને કઈ ખાવાનું જોઈએ, દાણનો ટોપનો આગળ મૂકયો હોય તો તે ખાયા કરે છે, તેમ મન ઢોર જેવુ છે બીજા વિકલ્પો બધ કરવા માટે સદ્‌વિચાર રૂપ ખોરાક આપવાની જરુર છે મન કહે તેથી ઉલટુ વર્તવુ, તેને વશ થઈ તણાઈ જવુ નહી તેને ગમે તેથી આપણે બીજુ ચાલવુ, વર્તવુ "

શ્રી મુનિ મોહનલાલજીએ પૂછ્યું " મારે ધ્યાન કેવી રીતે કરવું?

શ્રીમદે ઉત્તર આપ્યો 'શ્રી લ ઘુજી મહારાજ ભક્તિ કરે તે વખતે તમારે કાઉસગ્ગ કરી સાંભળ્યા કરવું, અર્થનું ચિંતન કરવું"

એક માસ પૂર્ણ થયો, ત્યારે મુનિઓને જાગ્રતિ આપતાં શ્રીમદે કહ્યું " હે! મુનિઓ, અત્યારે જ્ઞાની પુરુષોના પ્રત્યક્ષ સમાગમમાં તમે પ્રમાદ કરો છો, પણ જ્ઞાની પુરુષ નહિ હોય ત્યારે પશ્ચાત્તાપ પામશો પાંચસો, પાંચસો ગાઉ પર્યટન કરવા છતાં જ્ઞાનીનો સમાગમ થશે નહી "

શ્રી લલ્લુજી સ્વામીને શ્રીમદે જણાવ્યું 'જે કોઇ મુમુક્ષુ ભાઈઓ તેમજ બહેનો તમારી પાસે આત્માર્થ સાધન માગે તેને આ પ્રમાણે આત્મહિતનાં સાધન બતાવવાં

(૧) સાત વ્યસનના ત્યાગનો નિયમ કરાવવો.
(૨) લીલોતરીનો ત્યાગ કરાવવો
(૩) કંદમૂળનો ત્યાગ કરાવવો
(૪) અભક્ષ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ કરાવવો
(૫) રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરાવવો
(૬) પાંચ માળા ફેરવવાનો નિયમ કરાવવો
(૭) સ્મરણ બતાવવું
(૮) ક્ષમાપાનનો પાઠ અને વીસ દોહરાનું પઠન મનન નિત્ય કરવા જણાવવું
(૯) સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રનું સેવન કરવા જણાવવું

શ્રીમદે લખેલ અભ્યંતર નોંધપોથીમાંથી અમુક ભાગ શ્રી લલ્લુજીને લાભકારક હતો તે ઉતારી આપવા શ્રી અંબાલાલભાઈને સૂચના કરી અને તેનું અવગાહન કરવા શ્રી લલ્લુજીને ભલામણ કરી

હતી. ઘણી તીવ્ર પિપાસા પછી પ્રામ થયેલ આ સાધનથી શ્રી લ લુજીને પ મ શાંતિ થઈ

છ ઠે દિવસે શ્રી લ લુજી મુનિને શ્રીમદ્જીએ એક કલાક બોધ આપ્યો અને દાષ્ટરાગ પલટાવી આત્મદષ્ટિ કરાવી ઘણા પ્રશ્નોત્તર પછી જ્યારે શ્રી લલ્લુજી સ્વામીને તે આશય હૃદયગત થયો ત્યારે શ્રીમદ્જી બોલતા અટકી ગયા

વસોમાં મોતીલાલ નામના નડિયાદના ભાવસાર શ્રીમદની સેવામાં રહેતા તેની મારફતે નડિયાદની આજુબાજુમાં કોઈ એકાંત સ્થળ રહેવા યોગ્ય હોય તેની તપાસ શ્રીમદે કરાવી હતી નડિયાદ અને ઉત્તરસડાની વચમાં એક બગલો મળી શકે તેવી ગોઠવણ થઇ એટલે શ્રી અબાલાલ, લહેરાભાઈ અને મોતીલાલ એ ત્રણની સાથે શ્રીમદ્ ઉત્તરસડાને બગલે પધાર્યા. બીજા કોઈને ત્યા આવવાની મનાઇ કરી હતી. પદર દિવસ સુધી શ્રી અબાલાલભાઈ સેવામાં રહ્યા અને બધી વ્યવસ્થા પોતે કરી લેતા પરતુ શ્રીમદ્ને તદ્દન એકાંત નિવૃત્તિની વૃત્તિ હોવાથી શ્રી અબાલાલભાઈ રસોઇનો સામાન, ગાદલાં, વાસણ વગેરે લાવ્યા હતા તે બધુ લઇ જવાની આજ્ઞા કરી એક મોતીલાલને સેવામા રાખ્યા શ્રી અબાલાલ બગલો ખાલી કરી બધો સામાન ગાડામાં ભગવો લઇ નડિયાદ ગયા મોતીલાલે પોતાને માટે એક ગ દલું રખાવ્યું હતું તે અને પાણીના લોટા સિવાય બીજુ કઇ રહ્યુ નહિ શ્રી અબાલાલ મોતીલાલને સૂચના આપતા ગયા હતા કે રાત્રે એકાદ વખત શ્રીમદ્જીની તપાસ રાખતા રહેજો. શ્રીમદ્ વનમાં એકલા દૂર ફરવા ગયેલા તે સાડા દશ વાગે રાત્રે આવ્યા મોતીલાલે ઓસરીમાં હીચકો હતો તેના ઉપર પોતાને માટે રખાવેલું ગાદલુ પાથર્યું હતુ તે જોઈ શ્રીમદે કહ્યું 'ગા લું ક્યાંથી લાવ્યા?'

મોતીલાલે કહ્યું "મારે માટે રખાવ્યુ હતુ તે પ થર્યું છે'

શ્રીમદે કહ્યું ' તમે તે ગાદલુ લઈ લ્યો

મોતીલાલે ઘણો આગ્રહ કર્યો એટલે રહેવા દીધુ થોડીવાર પછી મોતીલાલ તપાસ કરવા આવ્યા ત્યારે ગાદલુ નીચે પડેલુ, અને મચ્છર ઘણાં લાગ્યા તેથી એક ધોતિયુ શ્રીમદ્ ઉપર ઓરાઢી પાછા તે અંદર જઈ સુઈ ગયા વળી ફરી રાત્રે તપાસ કરવા મોતીલાલ આવ્યા ત્યારે ધોતિયુ ઓરાઢેલુ નીચે પડેલુ અને શ્રીમદ્ ગાથાઓ બોલ્યા કરતા હતા તેથી ફરી ઓરાઢી તે સુઈ ગયા આમ શરીરની દરકાર કર્યા વિના ધર્મધ્યાનમાં રાતે પણ શ્રીમદ્ લીન રહેતા બીજે દિવસે જગલમાં સવારે ફરવા ગયા હતા તેએ ક્યારે આવ્યા શ્રીમદને માટે એક શેતરજી પાથરી મેડે બેસારી પાસે પુસ્તક મૂકી મોતીલાલ નીચે આવ્યા એટલામાં એક પટેલ ગામમાંથી આવ્યા તેમણે અંબાલાલ શેઠ ક્યા ગયા એમ પૂછ્યુ એટલે મોતીલાલે આજ્ઞા સિવાય ન કહી શકાય એમ કહી મેડે જઈ પટેલ સબધી વાત શ્રીમદને જણાવી શ્રીમદે કહ્યું પટેલને એમ કહો કે ખાવા પીવાની કઈ અડચણ નથી '

, મોતીલાલે આવીને પટેલને તે પ્રમાણે કહ્યું એટલે પટેલ પાછા ચાલ્યા ગયા, પણ મોતીલાલને વિચાર થયો કે ખાવાપીવા સબધી હવે પૂછ્યુ જોઈએ એટલે મેડે જઈને શ્રીમદને પૂછ્યુ ખાવા પીવા માટે કેમ છે ? '

' શ્રીમદે કહ્યુ "તમે નડિયાદ જાઓ, તમારાં બહેની નવરાવીને રોટલી તથા શાક કરાવજો વાસણ લોખડનું વાપરે નહી, અને શાક વગેરેમાં પાણી તથા તેલ નાખે નહીં તેમ જણાવજો

' મોતીલાલ નડિયાદ ગયા અને કહેલી સૂચના પ્રમાણે રોટલી અને શાક તૈયાર કરાવ્યાં શ્રી અંબાલાલભાઈ નડિયાદમાં જ હતા તેમણે ચુરમુ વગેરે રસોઈ તૈયાર કરાવી મૂકી હતી પરંતુ આજ્ઞા થઇ હતી તે પ્રમાણે દૂધ અને ઘીમાં બનેલી રસોઈને બન્ને લાવ્યા

તે વાપરીને શ્રીમદે પૂછ્યુ, "વાઘિયાભાઈ (શ્રી અંબાલાલ) ત્યાં છે કે?" મોતીલાલે કહ્યુ 'હાજી છે"

મોતીલાલ નડિયાદ બાઇને આવતા અને શ્રીમદ્‌ને માટે શુદ્ધ ખોરાક લેતા આવતા મોતીલાલે પણ એક જ વખત આહાર લેવાનું રાખ્યુ હતું, કારણ કે પ્રમાદ ઓછો થાય.

સાંજના શ્રીમદ્ બહાર દૂર ફરવા જતા અને દશેક વાગ્યે પાછા આવતા કોઈ વખત મોતીલાલ પણ સાથે જતા એક દિવસે ચાલતાં ચાલતાં શ્રીમદે જણાવ્યું "તમે પ્રમાદમાં શુ પડયા રહ્યા છો? વર્તમાનમાં માર્ગ એવો કાંટાથી ભર્યો છે કે તે કાંટા ખસેડતાં અમને જે શ્રમ વેઠવો પડયો છે તે અમારો આત્મા જાણે છે જો વર્તમાનમાં જ્ઞાની હોત તો અમે તેમની પૂંઠે પૂંઠે ચાલ્યા જાત, પણ તમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનો યોગ છે છતાં એવા યોગથી જાગૃત થતા નથી પ્રમાદ દૂર કરો જાગૃત થાઓ અમે જ્યારે વીર પ્રભુના છેલ્લા શિષ્ય હતા, તે વખતમાં લઘુશંકા જેટલો પ્રમાદ કરવાથી અમારે આટલા ભવ કરવા પડયા પણ જીવોને અત્યંત પ્રમાદ છતાં બિલકુલ કાળજી નથી જીવોને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની પુરુષોનું ઓળખાણ થવુ ઘણું જ દુર્લભ છે"

એક દિવસે મોતીલાલે પોતાની પત્નીને સૂચના આપેલી કે મેલ ટ્રેન ગયા બાદ તમે જમવાનુ લઇને બંગલા તરફ આવજો અને ત્રણ ચાર ખેતર દૂર બેસજો ત્યાંથી હુ આવીને લઈ જઇશ. પરંતુ તે બંગલા પાસે આવી પહોંચ્યા, તેથી મોતીલાલે તે બાઇને બહુ ઠપકો આપ્યો કારણ કે શ્રીમદ્‌ને તે વાત જણાવવાની જરૂર ન હોતી તે વાત શ્રીમદ્‌ના જાણવામાં આવી ગઈ, એટલે મોતીલાલને કહ્યુ "શા માટે તમે ખીજ્યા? તમે ઘણીપણુ બજાવો છો? નહી, નહી, એમ નહી થવુ જોઇએ ઊલટો તમારે તે બાઈનો ઉપકાર માનવો

જોઈએ એ બાઈ આઠમે ભવે મોક્ષપદ પામવાનાં છે તે બાઈને અહીં આવવા દ્યો "

મોતીલાલે તુરત જઈને બાઈને કહ્યું "તમારે દર્શન કરવાની ઈચ્છા હોય તો આવો તમને આવવાની આજ્ઞા આપી છે"

તે બાઈ દર્શન કરી ગયાં, શ્રીમદે પ્રમાદ તજવા ઉપદેશ દીધો હતો "પ્રમાદથી જાગૃત થાઓ, કેમ પુરુષાર્થ રહિત આમ મંદપણે વર્તો છો ? આવો જોગ મળવો મહા વિકટ છે મહા પુણ્યે કરીને આવો જોગ મળ્યો છે તો વ્યર્થ કાં ગુમાવો છો ? જાગૃત થાઓ, જાગૃત થાઓ અમારું અમે તે પ્રકારે કહેવું થાય છે તે માત્ર જાગૃત થવા માટે જ કહેવું થાય છે"

આ વનક્ષેત્રે શ્રીમદ્ બે રુપિયાભાર લોટની રોટલી તથા થોડું દૂધ આખા દિવસમાં વાપરતા બીજી વખત દૂધ પણ લેતા નહિ. એક પંચિયુ વચમાંથી પહેરતા અને બન્ને છેડા આમસામા ખભા ઉપર નાખતા, એક વખતે શ્રીમદે કહેલું કે આ શરીર મારી સાથે કજિયો કરે છે, પણ અમે પાર પડવા દેતા નથી

ઉત્તરસંડાથી શ્રીમદ્ મોતીલાલ સાથે ઘોડાગાડીમાં બેસીને ખેડા ગયા ગામ બહાર બંગલે મુકામ કર્યો હતો શ્રી અંબાલાલભાઈ ખેડા આવી બે દિવસ ગામમાં રહ્યા હતા. અને દર્શન કરવાની આજ્ઞા મેળવવા પ્રયત્ન કરતા હતા શ્રીમદ્‌ની આજ્ઞા પછી મળી ત્યારે તેમને દર્શન થયા હતા

એક દિવસ ફરવા જતાં મોતીલાલે પોતાનાં નવાં પગરખાં શ્રીમદના આગળ મૂકયાં, તે તેમણે પહેરી લીધાં ગાઉ દોઢ ગાઉ ચાલ્યા પછી એક જગ્યાએ બેઠા ત્યાં મોતીલાલે પગ તરફ નજર કરી તો, પગરખાં ડંખેલાં અને ચામડી ઉખડી હતી ત્યાંથી લોહી નીકળતું હતું શ્રીમદનું તે તરફ લક્ષ નહોતું મોતીલાલને એ થયે

પગરખાં કાઢી લઈ ચામડી સાચવીને સાફ કરી, ધૂળ ચોંટેલી દૂર કરી મોતીભાને પછીથી તે પગરખાં ઊંચકી લીધાં આગળ ચાલતાં લીમડા ઉપર વાંદરો હતો તેના તરફ જોઈને શ્રીમદ્ હસ્યા અને બોલ્યા 'મહાત્મા, પરિગ્રહ રહિત છો અને અપ્રતિબંધ સ્થળ ભોગવો છો પણ યાદ રાખજો કે હમણાં મોક્ષ નથી'

શ્રી દેવકરણજી આદિ મુનિઓ આ વખતે ખેડામાં હતા તેમને ત્રેવીસ દિવસ શ્રીમદનો સમાગમ રહ્યો ઘણો વખત મુનિઓને લાભ મળતો અને શ્રી દેવકરણજી પ્રજ્ઞાવત હોવાથી તેમના આગ્રહ દૂર થઈ શ્રીમદ ઉપર સારી શ્રદ્ધા બેઠી, તેનુ વર્ણન પોતે શ્રી લલ્લુજી ઉપર વસો પત્ર લખ્યો હતો તેમા કરેલુ છે, તે વિચારવા યોગ્ય હોવાથી અહી આપ્યો છે

ૐ

પરમકૃપાળુ મુનિશ્રીની સેવામાં–મુ વસો શુભક્ષેત્ર
ખેડાથી લી મુનિ દેવકરણજીના સવિનય નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય.

'ઉત્તરાધ્યયન' ના બત્રીસમા અધ્યયનનો બોધ થતા અસદ્ગુરુની ભ્રાંતિ ગઈ, સદ્ગુરુની પરિપૂર્ણ પ્રતીતિ થઈ, અત્યત નિશ્ચય થયો, તે વખતે રોમાંચિત ઉલ્લસ્યાં સત્પુરુષની પ્રતીતિનો દૃઢ નિશ્ચય રોમ રોમ ઊતરી ગયો, આજ્ઞાવશ વૃત્તિ થઇ, રસાસ્વાદ વગેરે વિષય આસક્તિના નિકદન થવા વિષે અદ્ભુત, આશ્ચર્ય–ઉપદેશ થયો કે નિદ્રાદિ, ક્રોધાદિ પ્રકૃતિઓ પ્રત્યે શત્રુભાવે વર્તવુ, તેને અપમાન દેવુ, તેમ છતાં ન માને તો ક્રૂર થઇ તે ઉપશમાવવા ગાળી દેવી તેમ છતાં ન માને તો ખ્યાલમાં રાખી વખત આવ્યે મારી નાખવી, ક્ષત્રિય ભાવે વર્તવુ, તો જ વૈરીઓનો પરાજય કરી સમાધિ સુખને પામશો વળી પરમ ગુરુની વનક્ષેત્ર (ઉત્તરસડા) ની દશા વિશેષ, અદ્ભુત વૈરાગ્યની, જ્ઞાનની જે તેજોમય અવસ્થા પામેલ આત્મજ્ઞાનની વાત સાંભળી દિગ્મૂઢ થઇ ગયો

એક દિવસે આહાર કરીને હું કૃપાનાથ (શ્રીમદ્) ઊતરેલા તે મુકામે ગયો તે બગલાને ચાર માળ હતા તેના ત્રીજા માળે પરમ કૃપાળુ દેવ બિરાજમા હતા તે વખતે તેમની અદ્ભુત દશા મારા જોવામાં આવ્યાથી મે જાણ્યુ કે હું આ અવસરે છતો થઈશ તો તે આનંદમાં કઈ ફેરફાર થશે, એમ વિચારી હુ એક ભીતના પડદે રહી સાંભળતો હતો તે કૃપાનાથ પોતે પોતાને કહે છે

અડતાળીસની સાલમાં (સં ૧૯૪૮) રાળજ બિરાજ્યા હતા તે મહાત્મા શાંત અને શીતળ હતા હાલ સાલમાંવમો ક્ષેત્રે વર્તતા મહાત્મા પરમ અદ્ભુત યોગીદ્ર પરમ સમાધિમાં રહેતા હતા અને આ વનક્ષેત્રે વર્તતા પરમાત્મા પણ અદ્ભુત યોગીન્દ્ર પરમ શાંત બિરાજે છે એવુ પોતે પોતાની નમભાવી, અલિંગી, નિસગ દશા વર્ણવતા હતા

આપે કહ્યુ તેમજ થયુ, ફળ પાક્યુ, રસ ચાખ્યો, શાંત થયા આજ્ઞાવડીએ હમેશાં શાંત રહીશુ એવી વૃત્તિ ચાલે છે કે જાણે સત્ પુરુષના ચરણમાં મોક્ષ પ્રત્યક્ષ નજરે આવે છે પરમ કૃપાળુ દેવે પૂર્ણ કૃપા કરી છે સૂત્રકૃતાંગ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ, દશમુ સમાધિ અધ્યયન મારી પાસે કાવ્યો બોલાવી, પરમગુરુ સ્પષ્ટ ખુલ્લા અર્થ કરી, સમજાવતા હતા, પૂર્ણ સાળભ્યુ વળી તેરમુ યથાતથ્ય અધ્યયન મારી સમીપ બે દિવસ એકાંતમાં વાંચવા આપ્યુ હતુ તે પછી પોતે ખુલ્લા અર્થ સમજાવ્યા હતા અલ્પ બુદ્ધિ વડે કઈક સ્મરણમાં લેવાયા હશે. અમે એક આહારનો વખત એજ ગુમાવીએ છીએ. બાકી તો સદ્ગુરુ સેવામાં કાળ વ્યતીત થાય છે, એટલે બસ છે તેનુ તે જ વાક્ય તે જ મુખમાંથી જ્યારે શ્રવણ કરીએ છીએ ત્યારે નવુ જ દીસે છે એટલે હાલમાં પત્રાદિથી જણાવવાનુ બન્યું નથી, તેની ક્ષમાપના ઘણુ ઘુ લખવાનુ એ જ હર્ષ સહિત શ્રવણ કર્યા કરીએ છીએ. સબોધરી ઉપદેશમા એમ જ આપ્યા કરે છે કે શરીર કૃશ કરી,

માંહેનુ તત્ત્વ શોધી કનેવરને ફેકીને ચાલ્યા જાઓ, વિષય કષાય રૂપ ચોરને અંદરથી બહાર કાઢી, બાળી જાળી ફૂકી મૂકી તેનુ સ્નાન સૂતક કરી, તેનો દહાડો પવાડો કરી શાંત થાઓ, છૂટી જાઓ, શમાઈ જાઓ, શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ થાઓ, વહેલા વહેના તાકી૦ કરો ગ્રાની સદ્ગુરુનાં ઉપદેશોનાં વચનો સાંભળીને એક વચન પણ પૂર્ણ પ્રેમથી ગ્રહણ કરે, એક પણ સદ્ગુરુવચનનુ પૂર્ણ પ્રેમથી આરાધન કરે, તો તે આરાધના એ જ મોક્ષ છે, મોક્ષ બતાવે છે"

શ્રી દેવકરણજી સાથે શ્રી લક્ષ્મીચદજી મુનિ હતા તેમને શ્રીમદે એક દિવસે કહ્યુ 'તમારે ધ્યાન કરવુ હોય તે વખતે પદ્માસન વાળી હાથ ઉપર હાથ રાખી નાસિકા ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને કરવુ, તેમાં 'લોગસ્સ' અગર 'પચ પરમેષ્ઠી મત્ર'નો જાપ કરવો"

શ્રી લક્ષ્મીચદજીએ કહ્યુ "હુ કઈ સમજતો નથી"

શ્રીમદે કહ્યું "અમારા ઉપર તમને આસ્થા છે ?"

શ્રી લક્ષ્મીચદજી મુનિએ કહ્યુ "હા, અમને પૂર્ણ આસ્થા છે"

શ્રીમદે કહ્યું "અમારા કહેવા પ્રમાણે ચાલશો તો ભણોના કરતાં તમારો વહેનો મોક્ષ થશે, માટે તમને ચૌદ પૂર્વનો સાર કહીએ છીએ કે વિકલ્પો ઊઠવા દેવા નહી, અને વિકલ્પો ઊઠે તેને દબાવી દેવા '

ખેડાના તેજ બંગલામાં એક દિવસે ચારે મુનિઓ શ્રીમદ્ પાસે ગયા ત્યારે શ્રીમદે કહ્યુ "આજે અમારે તમારી સાથે બોલવુ નથી' પરતુ મુનિઓ અગિયાર વાગ્યાથી ચાર વાગ્યા સુધી શ્રીમદ્‌ની મુદ્રા પર દૃષ્ટિ રાખી બેસી રહ્યા છેવટે શ્રીમદ્ બોલ્યા "આજે અમારે બોલવુ નહોતું, પણ કહીએ છીએ કે તમે શુ કરો છો ?"

મુનિઓએ કહ્યુ "અમે આપની મુખમુદ્રાને જોયા કરીએ છીએ"

શ્રીમદે કહ્યું "આજે અંતરમાં ઊંડુ ખી વાવીએ છીએ પછી તમારો જેવો ક્ષયોપશમ હશે તે પ્રમાણે લાભ થશે" એમ કહી અદ્‌ભુત બોધદાન દીધુ

પછી શ્રીમદે કહ્યું, "આ બોધને તમે બધા નિવૃત્તિક્ષેત્રે એકઠા થઈને બહુ વિચારશો તો ઘણો લાભ થશે."

ચોમાસુ ઉતરતાં વિહાર કરી વસો અને ખેડાથી બધા મુનિઓ નડિયાદ આવ્યા અને શ્રીમદનો દરેકને સમાગમ થતો હતો તે પ્રસંગના અનુભવની પરસ્પર આપ લે કરી આનન્દની વૃદ્ધિ કરતા થોડો કાળ નડિયાદમાં જ રહ્યા

ખેડામાં એક વેદાંતવિદ્ વકીલ 'પચદશીના લેખક ભટ્ટ પૂજાભાઈ સોમેશ્વર સાથે શ્રીમદને વાતચીત થઈ હતી તે પ્રસગે થયેલા પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે છે

વકીલે પ્રશ્ન કર્યો "આત્મા છે?"

શ્રીમદે ઉત્તર દીધો "હા, આત્મા છે"

પ્રશ્ન "અનુભવથી કહો છો કે આત્મા છે?"

ઉત્તર હા, અનુભવથી કહીએ છીએ કે આત્મા છે સાકરના સ્વાદનુ વર્ણન ન થઇ શકે તે તો અનુભવગોચર છે, તેમજ આત્માનું વર્ણન ન થઇ શકે તે પણ અનુભવ ગોચર છે, પણ તે છે જ"

પ્રશ્ન 'જીવ એક છે કે અનેક છે? આપના અનુભવનો ઉત્તર ઈચ્છુ છુ"

ઉત્તર "જીવો અનેક છે'

પ્રશ્ન "જડ, કર્મ એ વસ્તુત છે? કે માયિક છે?'

ઉત્તર ' જડ, કર્મ એ વસ્તુત છે માયિક નથી'

પ્રશ્ન "પુનર્જન્મ છે?'

ઉત્તરઃ ' હા, પુનર્જન્મ છે"

પ્રશ્ન "વેદાંતને માન્ય માયિક ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ આપ માનો છો ?"
ઉત્તર "ના"

પ્રશ્ન "દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ તે માત્ર ખાલી દેખાવ છે કે કોઇ તત્ત્વનું બનેલું છે ?"

ઉત્તર "દર્પણમાં પડતું પ્રતિબિંબ ખાલી દેખાવ નથી તે અમુક તત્ત્વનું બનેલું છે"

ખેડાથી શ્રીમદ્ મહેમદાવાદ સ્ટેશને થઇ મુબઇ ગયા હતા એક્દ્ માસમાં શ્રીમદને ઇડર નિવૃત્તિ અર્થે જવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થયો. નડિયાદ સ્ટેશને મોતીલાલ મળ્યા તેમને મુનિઓ વિષે પૂછતાં મોતીલાલે કહ્યુ કે બધા મુનિઓ અહીં છે ઇડર નિવૃત્તિ અર્થે પોતે જાય છે એવા સમાચાર છેવટે મુનિઓને કહેવરાવ્યા હતા

૨૧

ઇડરના પહાડ ઉપર

ઇડરમાં શ્રીમદના કાકાસસરા ડૉ પ્રાણજીવનદાસ જગજીવન દાસ મહેતા ઇડર સ્ટેટના ચીફ મેડિકલ ઑફિસર હતા તેમને ત્યા સ ૧૯૫૫માં શ્રીમદ્ રહ્યા હતા તે વખતે ગામમા ઘણુ કરીને ભોજન જેટલો દિવસે કાળ ગાળતા, અને વિશેષ ભાગે વખત ઇડરના પહાડ અને જગલોમાં પસાર કરતા શ્રીમદે ડૉક્ટર પ્રાણજીવનદાસને ખાસ મનાઈ કરેલી હોવાથી જનસમાજમાં તેમના આવાગમન સબધી કઈ વાત બહાર પડતી નહિ. ઇડરના મરહૂમ મહારાજા સાહેબે, તેમની એક બે વખત મુલાકાત લીધેલી, તે દરમ્યાન જ્ઞાનવાર્તા થયેલી તેનો સાર 'દેશી રાજ્ય' નામના માસિકમાં ઈ સ. ૧૯૨૮ મા પ્રસિદ્ધ થયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે

શ્રીમદે કહ્યું "આજે અંતરમાં ઊંડુ ખી વાવીએ છીએ પછી તમારો જેવો ક્ષયોપશમ હશે તે પ્રમાણે લાભ થશે" એમ કહી અદ્ભુત બોધદાન દીધું

પછી શ્રીમદે કહ્યું, "આ બોધને તમે બધા નિવૃત્તિક્ષેત્રે એકઠા થઈને બહુ વિચારશો તો ઘણો લાભ થશે."

ચોમાસુ ઉતરતાં વિહાર કરી વસો અને ખેડાથી બધા મુનિઓ નડિયાદ આવ્યા અને શ્રીમદ્‌નો દરેકને સમાગમ થતો હતો તે પ્રસંગના અનુભવની પરસ્પર આપ લે કરી આનંદની વૃદ્ધિ કરતા થોડો કાળ નડિયાદમાં જ રહ્યા

ખેડામાં એક વેદાંતવિદ્ વકીલ 'પંચદશીના લેખક ભટ્ટ પૂજાભાઈ સોમેશ્વર સાથે શ્રીમદને વાતચીત થઈ હતી તે પ્રસંગે થયેલા પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે છે

વકીલે પ્રશ્ન કર્યો "આત્મા છે?"

શ્રીમદે ઉત્તર દીધો "હા આત્મા છે

પ્રશ્ન "અનુભવથી કહો છો કે આત્મા છે?"

ઉત્તર "હા, અનુભવથી કહીએ છીએ કે આત્મા છે સાકરના સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે તે તો અનુભવગોચર છે, તેમજ આત્માનું વર્ણન ન થઈ શકે તે પણ અનુભવ ગોચર છે, પણ તે છે જ"

પ્રશ્ન "જીવ એક છે કે અનેક છે? આપના અનુભવનો ઉત્તર ઇચ્છું છું"

ઉત્તર "જીવો અનેક છે"

પ્રશ્ન "જડ, કર્મ એ વસ્તુતઃ છે? કે માયિક છે?"

ઉત્તર "જડ, કર્મ એ વસ્તુત છે માયિક નથી."

પ્રશ્ન, "પુનર્જન્મ છે?"

ઉત્તર "હા, પુનર્જન્મ છે"

પ્રશ્ન "વેદાંતને માન્ય માયિક ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ આપ માનો છો ?"
ઉત્તર "ના"

પ્રશ્ન "દર્પણમા પડતુ પ્રતિબિંબ તે માત્ર ખાલી દેખાવ છે કે કોઇ તત્ત્વનું બનેલું છે ?"

ઉત્તર "દર્પણમાં પડતુ પ્રતિબિંબ ખાલી દેખાવ નથી તે અમુક તત્ત્વનુ બનેલું છે"

એડાથી શ્રીમદ્ મહેમદાવાદ સ્ટેશને થઇ મુબઇ ગયા હતા એકા૯ માસમાં શ્રીમદને ઇડર નિવૃત્તિ અર્થે જવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થયો નડિયાદ સ્ટેશને મોતીલાલ મળ્યા તેમને મુનિઓ વિષે પૂછતાં મોતીલાલે કહ્યુ કે બધા મુનિઓ અહી છે ઇડર નિવૃત્તિ અર્થે પોતે જાય છે એવા સમાચાર છેવટે મુનિઓને કહેવરાવ્યા હતા

૨૫

ઇડરના પહાડ ઉપર

ઈડરમાં શ્રીમદના કાકાસસરા ડૉ પ્રાણજીવનદાસ જગજીવન દાસ મહેતા ઈડર સ્ટેટના ચીફ મેડિકલ ઑફિસર હતા તેમને ત્યાં સ ૧૯૫૫માં શ્રીમદ્ રહ્યા હતા તે વખતે ગામમા ઘણુ કરીને ભોજન જેટલો દિવસે કાળ ગાળતા, અને વધ્રોખરો વખત ઇડરના પહાડ અને જગલોમાં પસાર કરતા શ્રીમદ્ ડૉક્ટર પ્રાણજીવનદાસને ખાસ મનાઈ કરેલી હોવાથી,જનસમાજમાં તેમના આવાગમન સબધી કઈ વાત બહાર પડતી નહિ. ઇડરના મરહૂમ મહારાજા સાહેબે તેમની એક બે વખત મુલાકાત લીધેલી,તે દરમ્યાન જ્ઞાનવાર્તા થયેલી તેનો સાર 'દેશી રાજ્ય' નામના માસિકમાં ઈ સ ૧૯૨૯ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે

મહારાજા 'લોકોમાં કહેવત છે કે 'રાજેશ્રી તે નરકેશ્રી' એનો અર્થ શું?

શ્રીમદ્ "રાજપદની પ્રાપ્ત થવી એ પૂર્વનાં પુણ્ય અને તપોબળનું ફળ છે તેના બે પ્રકાર છે એક 'પુણ્યનુબંધી પુણ્ય' અને બીજુ 'પાપાનુબંધી પુણ્ય' પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ફળરૂપ પ્રાપ્ત થયેલી રાજ્યપદની ધારણ કરનાર મહા સત્ત્વગુણપ્રધાન રહી, પોતાની રાજ સત્તાનો સદુપયોગ કરી પ્રજાનો પોતે એક માનીતો નોકર છે એવી ભાવના રાખી પુણ્ય કર્મો જ ઉપાર્જન કરે છે

"હવે પાપાનુબંધી પુણ્યના ફળરૂપ રાજસત્તા ધારણ કરનાર રજસ્ તમો-ગુણપ્રધાન રહી, રાજસત્તા ભોગવવામાં ઇન્દ્રિયઆરામી રહી, પ્રજા તરફની પોતાની ફરજો ભૂલી જાય છે અર્થાત્ અનેક પ્રકારના અધમ જાતના કરો પ્રજા ઉપર નાખી પાપકર્મો ઉપાર્જન કરે છે

"આ બે પ્રકારના નૃપતિઓ પૈકી પહેલી પંક્તિના આગળ વધી ચક્રવર્તી ઇન્દ્ર આદિ દેવલોક સુધી ચઢે છે, અને બીજા પ્રકારના નીચે નરક ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમને 'રાજેશ્રી તે નરકેશ્રી' એ કહેવત લાગુ પડે છે',

"આ કળિયુગ છે તેમાં પહેલા પ્રકારના નૃપતિઓ થવા દુર્લભ છે બીજા પ્રકારનો વિભૂતિવાળા જ ઘણું કરીને હોય છે તેથી આ કહેવત આ યુગમાં પ્રચલિત છે, તે બધાને લાગુ પડી શકે નહિ ફક્ત આપખુદી સત્તા ભોગવનાર પ્રજાને પીડી રાજ્યનું દ્રવ્ય કુમાર્ગે વાપરનાર રાજાઓને જ લાગુ પડે છે

મહારાજા 'આ ઈડર પ્રદેશ સબંધી આપના શા વિચારો છે?'

શ્રીમદ્ "આ પ્રદેશનાં ઐતિહાસિક પ્રાચીન સ્થાન જોતાં તે મને અસલની-તેમાં વસનારાઓની પૂર્ણ વિજયી સ્થિતિ અને તેમની આર્થિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો પુરાવો આપે છે

જુઓ તમારો ખડરીઓ ગઢ, તે ઉપરનાં જૈન દેરાસરો રૂપી રાણીનું માળિયું— રણમલની ચોકી, મહાત્માઓની ગુફાઓ, અને ઔષધિ વનસ્પતિ આ બધું અલૌકિક ખ્યાલ આપે છે જિન તીર્થંકરોની છેલ્લી ચોવીસીના પહેલા આદિનાથ (ઋષભદેવ-કેસરીઆજી) અને છેલ્લા મહાવીર સ્વામીના નામ આપે સાંભળ્યાં હશે જિન શાસનને પૂર્ણપણે પ્રકાશ કરનાર આ છેલ્લા તીર્થંકર અને તેઓના શિષ્ય ગૌતમ આદિ ગણધરો વિચરેલાનો ભાસ થાય છે તેઓના શિષ્યો નિર્વાણને પામ્યા, તેમાંનો એક પાછળ રહી ગયેલો જેનો જન્મ આ કાળમાં થયેલો છે તેનાથી ઘણા જીવેનુ કલ્યાણ થવાનો સભવ છે (જુઓ પૃ ૧૯૩)

'કુમારપાળ રાજાના વખતમાં હેમાચાર્ય થયા ત્યારબાદ કોઈ સમર્થ આચાર્ય નહિ થવાથી જિનશાસનની ઉન્નતિ અટકી છે, એટલુજ નહિ પણ તેના અનુયાયી સાધુઓ કેવળ ક્રિયામા રાચી રહી, ધ્યેય વસ્તુ તરફનુ લક્ષ ઘણે ભાગે ચૂકયા અને ઘણા મત ગચ્છના વાડા બધાયા, જેથી અન્ય મત પથવાળાઓથી આ જિનશાસન નિંદાયુ છે ખરૂ જોતાં તેનુ આધ્યાત્મિક રહસ્ય સમજવામાં આવતુ નથી તેથી ક્રિયાજડ વસ્તુસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ છે ભાગવત અને પુરાણોનો અધ્યાત્મ ભાવના હાલના જમાનામાં સમજવામાં નહિ આવ્યાથી લોકો તેને ગપોટાં ઠરાવે છે વળી કૃષ્ણ ભગવાનની રાસ લીલા અને બીજી આખ્યાયિકાઓનો ઊંડો ભેદ નહિ સમજવાથી નિંદે છે દાખલા તરીકે, ગોપીઓ મહીની મટુકીમાં કૃષ્ણને વેચવા સારૂ નીકળે છે અને 'કોઈ માધવ લ્યો કોઈ માધવ લ્યો' એમ બોલે છે તેનો અર્થ સમજ્યા વગર લોકો નિંદા કરે છે પણ તેનો અધ્યાત્મ ભાવના એવી છે કે 'વૃત્તિઓ રૂપી ગોપીઓએ મટુકીમાં માધવરૂપી પરમાત્મા સાથેનુ અનુસંધાન કર્યું સમજવાનુ છે"

નડિયાદ સ્ટેશન ઉપર શ્રીમદ્ સાથે મોતીલાલને વાત થઈ હતી તે તેમણે મુનિઓને જણાવી એટલે કેટલાક મુનિઓ ખભાત તરફ અને કેટલાક અમદાવાદ તરફ વિહાર કરવા વિચાર કરતા હતા તે બધા રાખી બધાને શ્રીમદના સમાગમની ભાવના વધવાથી ઈડર તરફ બધાએ વિહાર કરવા વિચાર રાખ્યો.

શ્રી લલ્લુજી, શ્રી મોહનલાલજી અને શ્રી નરસિંહરખ એ ત્રણે મુનિઓ ઉતાવળે વિહાર કરી વહેલા ઇડર પહોંચ્યા મુનિશ્રી દેવકરણજી, શ્રી વેલશીરખ, શ્રી લક્ષ્મીચંદજી અને શ્રી ચતુરલાલજી પાછળ ધીમે ધીમે આવવા લાગ્યા ઈડર શ્રાવકના ઉપાશ્રયમાં શ્રી લલ્લુજી આદિ ઊતર્યા અને ડૉ. પ્રાણજીવનદાસના દવાખાના તરફ શ્રીમદ્‌ની શોધમાં શ્રી લલ્લુજી ગયા શ્રીમદ્ સાથે શ્રી સોભાગ્યભાઈના ભાણા ઠાકરશી હતા તેમણે શ્રીમદને કહ્યું " પેલા મુનિ આવ્યા "

શ્રીમદે ઠાકરશીને કહ્યું " તેમને પરભાર્યા વનમાં લઈ જા, અહીં ન આવે "

ઠાકરશીએ શ્રી લલ્લુજીને તે પ્રમાણે જણાવ્યુ એટલે બન્ને વનમાં ગયા પાછળ શ્રીમદ્ પણ આવ્યા શ્રી લલ્લુજીને એક આંબાના વૃક્ષ નીચે શ્રીમદ્ બોલાવી ગયા અને પૂછ્યુ 'મોતીલાલે તમને શુ કહ્યું હતુ ?'

શ્રી લલ્લુજીએ કહ્યું ' મોતીલાલને આપે પૂછેલુ કે સાધુઓ ક્યાં જવાના છે ? તેનો ઉત્તર મોતીલાલે આપ્યો કે અમદાવાદ અને ખભાત જવાના છે. આપે કહ્યુ કે ઠીક, અમે ઈડર નિવૃત્તિ અર્થે જવાના છીએ. તેથી દર્શન સમાગમની ઇચ્છાએ આ તરફ આપની નિવૃત્તિના વખતમા વધારે લાભ મળશે એમ જાણી આવ્યા છીએ. મુનિ દેવકરણજી પણ પાછળ આવે છે મારા અંતરમાં થયુ કે મને પૂરો સમાગમ વર્ષોમાં થયો નથી ઘણા માણસોનો પરિચય રહેવાથી

વસોમાં બરાબર લાભ અમારાથી લેવાયો નથી, તો હવે નિવૃત્તિમાં આપતો સમાગમ વિશેષ થશે એમ ધારી આ તરફ આવવા વિચાર થયો એટલે આવ્યા છીએ. અમે વિહાર કર્યો ત્યારે દેવકરણજી કહે અમારે પણ લાભ લેવો છે, ઘણા દિવસ બોધ દીધો છે તમારે આત્મહિત કરવુ છે, તો શુ અમારે નથી કરવુ ? આમ કહી તે પણ પાછળ આવે છે"

આ સાંભળી શ્રીમદ્ સહજ ખીજાઈને બોલ્યા "તમે શા માટે પાછળ પડયા છો ? હવે શુ છે ? તમને જે સમજવાનું હતું તે જણાવ્યુ છે, તમે હવે કાલે વિહાર કરી ચાલ્યા જાઓ. દેવકરણજીને અમે ખબર આપીએ છીએ તેથી તે આ તરફ નહિ આવતાં બીજા સ્થાને વિહાર કરી પાછા જશે અમે અહીં ગુપ્ત રીતે રહીએ છીએ કોઈના પરિચયમા આવવા અમે ઇચ્છતા નથી, અપ્રસિદ્ધ રહીએ છીએ. ડોકટરના તરફ આહાર લેવા નહિ આવતા બીજા સ્થાનેથી લેજો. અને કાલે વિહાર કરી જવુ"

શ્રી લલ્લુજીએ વિનતિ કરી "આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ્યા જઈશુ, પરંતુ મોહનલાલજી અને નરસીરખને અહીં આપનાં દર્શન થયાં નથી માટે આપ આજ્ઞા કરો તો એક દિવસ રોકાઇ પછી વિહાર કરીએ.

શ્રીમદે જણાવ્યુ ' ભલે, તેમ કરજો."

ઈડરના સમાગમ વિષે શ્રી લલ્લુજી સ્વામીએ લખાવેલ પરિચયમાં નીચે પ્રમાણે છે—

—બીજો દિવસ—

બીજે દિવસે સવારમાં તેજ આંબા તળે અમે ત્રણ મુનિઓ ગયા અને પોતે માગધી ગાથાઓનો ઉચ્ચાર કરતા ધૂનમાં ને ધૂનમાં ઊંડા ચોકળામા આવતા હતા તેથી દેખાતા નહીં, પણ ધૂનના

શબ્દોચ્ચાર શ્રવણ થતા હતા અમે આંબા તળે રાહ જોતા ઉભા હતા એટલામાં (ત્યા પધાર્યા અને પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી, નીચેની ભાગધી ગાથાઓ બોલતા હતા તેની તેજ એક લયપણે ઉચ્ચ સ્વરે અડધો કલાક સુધી જોસથી ઉચ્ચારતા રહ્યા પછી લગભગ તેટલોજ વખત શાંત સ્થિરપણે મન, વચન, કાયા ત્રણે યોગ સ્થિર કરી ધ્યાનમાં લીન થઇ ગયા, સમાધિસ્થ થયા)

*(१) मा मुज्झह मा रज्जह मा दुस्सह इट्ठणिट्ठअट्ठेसु ।
थिरमिच्छहि जइ चित्त विचित्त-ज्झाणप्पसिद्धीए ॥ ४८॥

(२) जं किंचि वि चिंतंतो णिरीहवित्ती हवे जदा साहु ।
लद्धूणय एयत्त तदाहु त तस्स णिच्छय ज्झाण ॥५५॥

(३) मा चिट्ठह मा जपह, मा चिंतह किंवि जेण होई थिरो ।
अप्पा अप्पमि रओ, इणमेव परं हवे ज्झाणं ॥ ५६ ॥

द्रव्यसग्रह

---

* અર્થ (૧) " વિચિત્ર (નાના પ્રકારનાં) અથવા વિચિત્ત (નિર્વિકલ્પ) ધ્યાનની સિદ્ધિ થવા' જો સ્થિર 'ચિત્ત કરવા તુ ઇચ્છે, તો (પાંચ ઇન્દ્રિયોના) ઇષ્ટ અનિષ્ટ અર્થો (વિષયો) માં મોહ ન કર, રાગ ન કર અને દ્વેષ ન કર.

(ન મોહ ન રાગ કરે તે દ્વેષ કરે ના ઇષ્ટ અનિષ્ટ ચીજે,
ધ્યાન વિચિત્ત થવાને સ્થિર કરવા ચિત્ત જો ઇચ્છે ૪૮)

(૪) કોઇપણ પદાર્થનુ ચિતવન કરતાં જ્યાર સાધુ એકત્વતા (લીનતા) પામીને નિ સ્પૃહ વૃત્તિવાળા થાય, ત્યારે તેને નિશ્ચ્ર ધ્યાન વર્તે છે, એમ કહ્યુ છે

(ધ્યેય કોઇ ચિતવતાં, નિ સ્પૃહ-વૃત્તિ થતા યદા સાધુ,
તલ્લીનતા સાધીને, નિશ્ચય તેને ધ્યાન ત્યાં લાધ્યું ૫૫)

(૩) કાયાથી કોઇપણ ચેષ્ટા (ક્રિયા) ન કરો વચનથી કોઈ

તે વખતની વીતરાગતા અને આત્મસ્થિરતા તથા દિવ્ય દર્શનીય સ્વરૂપસ્થ દશા જોઇ અમે અપૂર્વ શાંતિ અનુભવી તેનું અંતર આલેખન થઇ ગયુ છે, તે વિસ્મૃત થાય તેમ નથી ધ્યાન પૂરુ થતાં પોતે અમને 'વિચારશો' એટનુજ કહી ચાલતા થયા અમને વિચાર આવ્યો કે લઘુશકાદિ કરવા જતા હશે, પરતુ તેઓ તો નિઃસ્પૃહપણે ચાલ્યા જ ગયા અમે થોડીવારે એટલામા તપાસ કરી પરતુ દર્શન થયા નહી, તેથી પશ્ચાત્તાપ કરતા ઉપાશ્રયમા આવ્યા આહાર આદિથી નિવૃત્ત થયા એટલે ઠાકરશી અમારી પાસે આવ્યા અમે પૂછ્યુ કે દેવકરણજીને પત્ર લખવા સંબધે શુ થયુ?

ઠાકરશીએ કહ્યું કે પત્ર લખેલ છે રવાના કર્યો નથી

તેજ સાંજના મુનિશ્રી દેવકરણજી પણ આવી ગયા પછી ઠાકરશી સાથે ડુંગર ઉપર દર્શનાર્થે જવાની આજ્ઞા થવાથી, ઉપરનાં દેરાસરોની કૂંચીઓ મગાવી, દિગબર, શ્વેતાંબર બન્ને દેરાસરો, ઉઘડાવી દર્શન કર્યા વીતરાગ મુદ્રા એટલે જિન પ્રતિમાનાં દર્શન કરવાની આજ્ઞા અમને પ્રથમ અહી થઇ સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞાથી તે પહાડ ઉપરના વીતરાગ પ્રતિમાજીનાં દર્શન થતા અમારા આત્મામાં જે ઉત્કૃષ્ઠ ભાવની શ્રેણી પ્રગટ થયેલી તે વચનાતીત છે)

(ડુંગર ઉપર જ્યાં ત્યાં પરમકૃપાળુ દેવ વિચર્યા હતા તે સર્વ સ્થળો ઠાકરસીએ બતાવ્યાથી તે તે ભૂમિને ધન્ય માની, પ્રશસ્ત ભાવના ભાવતા અમે ઊપાશ્રયમા આવ્યા.) ૮

પણ ઉચ્ચાર ન કરો મનથી કોઇપણ વિચાર ન કરો, તો તેથી સ્થિર થશો, આત્મા આમ આત્મામા રમણતા કરે તો પરમ ધ્યાન થાય

(કાંઇ કરો ના ચેષ્ટા, વિચાર ઉચ્ચાર, જેથી સ્થિર બનો,
અંતર આત્મ-રમણતા તે તલ્લીનતા પરમ ધ્યાન ગણો (૫૬)

—ત્રીજો દિવસ—

ત્રીજે દિવસે પ્રાત:કાળમાં તેજ આંબાના વૃક્ષ નીચે આવવા અમને આજ્ઞા થઇ હતી તે પ્રમાણે ત્યાં ગયા, પોતે પણ પધાર્યા. આ વખતે મુનિશ્રી દેવકરણજીનુ શરીર કૃશ હોવાના કારણે મૂળજુ હતુ. ઋતુ શિયાળાની હોવાથી ઠંડી ઘણી હતી તેથી શ્રી લખમી ચંદજીએ કપડુ ઓઢાડયુ, તે જોઇ પરમકૃપાળુ બોલ્યા " ટાઢ વાય છે? અને કહ્યું કે ટાઢ ઉડાડવી છે." એમ કહી, પોતે ઉભા થઇ ચાલવા માંડયુ અમે સર્વ તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યા. તેઓશ્રી તો એટલા ઝડપભેર કાંટા, કાકરા, ઝાળાં, ધારવાળા પત્થરોમાં દેહની દરકાર કર્યા વિના આત્મોપયોગ સહિત ચાલતા હતા અમે પણ પાછળ તેમના ચરણનુ આલબન ગ્રહણ કરી ચાલતા હતા એટ લામા એક વિશાળ શિલા આવી તેના ઉપર પૂર્વાભિમુખે પોતે બિરાજ્યા અમે સન્મુખ બેઠા પછી પૃથ્વી શિલા ઉપર ભગવાન બિરાજ્યાનું શાસ્ત્રમા જે લખ્યું છે, તેનો અર્થ કરી કહ્યુ કે આ પૃથ્વી શિલા પછી એ શિલા સંબધી કેટલુક વર્ણન કર્યુ અને તે જ શિલા પર 'બૃહદ્ દ્રવ્ય સંગ્રહ' વાંચવાનુ શરૂ કર્યુ તે 'બૃહદ્ દ્રવ્ય સગ્રહ ગ્રથ ઇડરના દિગંબર જૈન પુસ્તક ભડારમાંથી પોતે કઢાવ્યો હતો તે ગ્રથ લગભગ અર્ધો વાંચ્યો હતો તે વખતે સાધુ સમુદાયની અદ્ભુત વૈરાગ્ય દશા વડે સદ્ગુરૂની ભક્તિ આત્મામાં ઉલાસ પામી હતી તીવ્ર વૈરાગ્ય દશામાં આવી શ્રી દેવકરણજી બોલ્યા હવે અમારે ગામમા જવાની શી જરૂર છે?' પરમગુરૂ બોલ્યા 'તમને કોણ કહે છે કે ગામમા જાઓ ' ત્યારે મુનિ દેવકરણજી બોલ્યા શુ કરીએ? પેટ પડયુ છે ' કૃપાનાથે કહ્યું ' મુનિઓને પેટ છે તે જગતના કલ્યાણ અર્થે છે મુનિને પેટ ન હોત, તો ગામમાં નહી જતા પહાડની ગુફામા વસી કેવળ વીત રાગ ભાવે રહી જગતમાં વિચરતે તેથી જગતના કલ્યાણરુપ થઇ શકત નહી તેથી મુનિનુ પેટ જગતના હિતાર્થે છે '

પછી પરમ ગુરુએ સાધુ મ ડળને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કર્યો યોગના અભ્યાસીઓ ધ્યાનમા પોતાતે અમુક પ્રકાશ આદિ દેખતા હોવાનુ જણાવે છે તે શુ હશે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કોઈ આપી શક્યા નહી ત્યારે પોતે તે પ્રશ્નને ખુનાસો કર્યો ધ્યાનની અદર ચિતવે, તેવુ તે યોગાભ્યાસીને દેખાય છે દષ્ટાંત તરીકે ધ્યાનમાં આત્માને પાડા જેવો ચિતવી આ પહાડ જેવડુ પુચ્છ હોવાનું ચિતવે તો તેને આત્મા તે રૂપે ભાસે છે પણ વસ્તુત, તે આત્મા નથી પણ તેને જાણનાર જે છે તે આત્મા છે "

આટલો ખુનાસો કર્યા પછી સિદ્ધ આત્માના પર્યાય સાબધી પોતે જ સ્પષ્ટીકરણ કરી સમજાવ્યુ હતુ કે સિદ્ધ ભગવાનને જે કેવળ જ્ઞાન છે તે કેવળજ્ઞાન વડે આપણે અહી આટલા બેઠા છીએ તે રૂપે જાણે છે પછી આપણે અહીથી ઊઠી જઈએ ત્યારે તે રૂપે જાણે, એમ સિદ્ધના પર્યાય પલટાય છે

લગભગ એક વાગ્યાનો સમય થયો હોવાથી, પરમકૃપાળુ દેવ સહિત અમે મુનિમંડળે ગામ તરફ ગમન કર્યું રસ્તામાં ચાલતાં 'દ્રવ્ય સગ્રહ' ની પહેલી ગાથાનું ધુનમાં રટણ કરતાં દિવ્ય ધ્વનિ પ્રસરી રહેતો નાગ જેમ મોરલીના ધ્વનિ પર એકતાર થઈ જાય તેમ પરમકૃપાળુ દેવની ધ્વનિથી ઊઠતાં આનદમાં અમે એકતાર થઈ જતા તે ગાથા —

* जीवमजीवं दव्वं जिणवरवसहेण जेण णिद्दिट्ठं ।
देविंदविंदवंदं वंदे तं सव्वदा सिरसा ॥ १ ॥

દ્રવ્ય સગ્રહ

---

* અર્થ —દેવોના ઇન્દ્રોને પણ પૂજ્ય જે જિનવરોમાં ઉત્તમ એવા તીર્થંકર ભગવાને જીવ અને અજીવ દ્રવ્યનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેને મસ્તક નમાવીને (સર્વદા સર્વ પ્રકારે) સદા વદન કરૂ છુ
(જીવ અજીવ પદાર્થો જિનવરરાજે જણાવિયા તેને
દેવેન્દ્ર વૃદ વદિતને વદુ શીર્ષ સદા નમાવીને)

— ચોથો દિવસ —

મધ્યાન્હ પછી ઠાકરશીને ઉપાશ્રયમાં મોકલી અમને સાતે મુનિઓને બોલાવ્યા અમે તેની સાથે ગયા ડુંગરની તળેટીમાં પરમ કૃપાળુ દેવના દર્શનનો લાભ થયો ઉપર જતા પહેલાં દેરાસરની કુંચીઓ લેવા ઠાકરસીને મોકલ્યા અને અમે ચરણ સમીપ બેસી રહ્યા તે વખતે શ્રી મોહનલાલજીએ વિનંતિ કરી કે આહાર કરી રહ્યા પછી મુહપત્તિ (મુખ-વસ્ત્રિકા) બાંધતા મને વાર થાય છે તેથી મહારાજ મને દંડ આપે છે ત્યારે પોતે આજ્ઞા કરી કે બધા મુહપત્તિ કાઢી નાખો અને ઇડરની આસપાસ ૨૦ ગાઊ સુધી બાંધશો નહિ કોઇ આવી પૂછે તો શાંતિથી વાતચીત કરીને તેના મનનુ સમાધાન કરવુ

ઠાકરસી કુંચીઓ લઇને હાજર થયા અને અમને બીજી વખત ઇડરના ગઢ ઉપર દર્શનાર્થે જવાની આજ્ઞા થઈ પોતે શહેરમાં પધાર્યા અમે ઠાકરસીને સાથે લઇ બન્ને દેરાસરોમાં દર્શન કરી, ભુરા બાવાની ગુફા, તેમજ પહાડની ટોચે જ્યાં જ્યાં કૃપાળુ દેવ વિચરેલા, સમાધિ ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓ કરવામાં આવેલી તે તે સ્થાને જઈ નીરખી અમને આનંદ આવવાથી, તે તે ક્ષેત્રની આસપાસ ફરી સ્તુતિ ભક્તિ કરતા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરૂના પવિત્ર ચરણોનો સ્પર્શ જે ભૂમિને થયેલો તે જોઇ હૃદયમાં અમને થતુ કે ધન્ય આ ભૂમિ જ્ઞાની વિના, આવી ચર્યા-પણુ કોની હોય ? આમ પ્રશંસા કરતા અને સદ્ગુરૂનાં ભક્તિપૂર્ણ પદોનો ઉચ્ચાર કરતા અમે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા

— પાચમો દિવસ —

આજે તે સાંકેતિક (નક્કી કરેલા) આમ્રવૃક્ષ નીચે અમને સાતે મુનિઓને આવવા આજ્ઞા થયેલી, તે પ્રમાણે અમે ત્યાં ગયા પરમકૃપાળુ દેવ પણ ત્યાં પધાર્યા, તે આંબા નીચે અમને તો પરમ

સદ્ગુરૂનો સમાગમ થતો એટલે જાણે ત્રિલોકના સારરૂપ કલ્પવૃક્ષ તુલ્ય તે આંબો થઇ પડ્યો હતો

પરમ કૃપાળુદેવ સાથે અહીંથી કટક આદિથી વિકટ પર્ અમે આજે ચાલ્યા, તો પણ તેઓશ્રી અમારા સર્વની આગળ નિર્વાણ માર્ગ બતાવનાર સાર્થવાહની માફક ત્વરિત ગતિથી અગ્ર ચાલતા હતા આ વખતે શ્રી વેનશીરખ નામના વૃદ્ધ મુનિ બોલ્ય કે આજે મંડળમાંથી એકાદ જણને અહીંજ મૂકી જશે કે શું કારણ કે ઉપર ચઢવાનો માર્ગ વિકટ છે તેથી આપણને અંતર પડે છે અને તેઓશ્રી તો ઘણા ઉતાવળા ચાલે છે

પરમ ગુરૂ ઉપર વહેલા પહોંચી ગયા અને એક વિશાળ શિલ ઉપર બિરાજ્યા અમે પણ ત્યાં જઈ વિનય કરી બેઠા આ વખતે તેઓશ્રી બોલ્યા કે 'અહીં નજીકમાં એક વાઘ રહે છે, પણ તમે સર્વ નિર્ભય રહેજો જુઓ આ સિદ્ધ શિલા છે, અને આ બેઠા છીએ તે સિદ્ધ, એમ કહી અદ્‌ભુત રીતે દષ્ટિ પલટાવીને કહ્યું કે આ બધી અદ્‌ભુત શકિતઓ આત્મા જેમ જેમ ઉંચો આવે, તેમ તેમ પ્રકટ થાય છે એટલું કહી પ્રશ્ન કર્યો કે આપણે આટલે ઉંચે બેઠેલા છીએ તેમને કોઈ નીચે રહેલો માણસ દેખી શકે ? '

મે કહ્યું – " ના ન દેખી શકે "

ત્યારે પરમ ગુરૂએ કહ્યું " તેમજ નીચેની દશાવાળો જીવ તે ઉંચી દશાવાળા જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણી શકતો નથી પણ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય, અને ઉચ્ચ દશામાં આવે તો દેખી શકે.

આપણે ડુંગર ઉપર ઉચ્ચ સ્થાને હોવાથી આખું શહેર અને દૂર સુધી સઘળું જોઈ શકીએ છીએ અને નીચે ભૂમિ ઉપર ઉભેલો માત્ર તેટલી ભૂમિને દેખી શકે છે તેથી જ્ઞાની ઉચ્ચ દશાએ રહી નીચેનાને કહે છે કે તું થોડે ઉંચે આવ, પછી જો, તને ખબર પડશે"

એમ વાત થયા પછી, પોતે ' ઉત્તરાધ્યયન ' સૂત્રની ત્રીજા અધ્યયનની પહેલી ગાથા કોઈ એવા અલૌકિક દિવ્ય સૂરથી અને મોહક આલાપથી બોલ્યા કે વનમાં ચોપાસ તેનો પ્રતિઘોષ (પડઘો) પ્રસરી રહ્યો

* " चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणीह जंतुणो ।
माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मिय वीरिअं ॥ "

ત્રીજુ અધ્યયન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર.

પછી શ્રી દેવકરણજી મુનિને કહ્યું કે તમે આ ગાથા બોલો જોઈએ. તેથી શ્રી દેવકરણજીએ બે ત્રણવાર પ્રયત્ન કરવા છતાં તેવુ આવડયુ નહિ પછી મને કહેવાથી હું બોલ્યો, પરતુ મને પણ આવડ્યું નહીં, એટલે પોતે બોલ્યા કે ઠીક છે લીમડીવાળા સાધુઓ બોને છે તે કરતાં ઠીક બોલાય છે પછી સર્વને કહ્યુ, "તમે બધા પદ્માસનવાળી બેસી જાઓ અને જિન મુદ્રાવત્ બની, આ દ્રવ્ય સગ્રહની ગાથાઓ સાંભળી, તેનો અર્થ ઉપયોગમાં લ્યો " એ આજ્ઞા થવાથી અમે બધા આસનવાળી બેસી ગયા પોતે અપૂર્વ ધ્વનિથી ગાથાનો ઉચ્ચાર કરે તેના પડઘાથી પહાડ ગાજી ઊઠતો ગાથા બોલી રહ્યા પછી તેનો અર્થ કરતા અને સારરૂપ પરમાર્થ પણ કહેતા

---

* (અનુષ્ટુપ) (ચારે અગો ય દુષ્પ્રાપ્ય, જીવોને જગમાં બહુ, મનુષ્યત્વ, શ્રુતિ, શ્રદ્ધા, સયમે વીર્ય જાગવુ)

અર્થ —આ સસારમાં પ્રાણીને ધર્મના ચાર પ્રધાન અગો, કારણો દુર્લભ છે —

તે ચાર આ પ્રમાણે—૧ માનવપણુ, ૨ ધર્મનુ શ્રવણ (શ્રુતિ) ૩ શ્રદ્ધા (સમ્યકદર્શન) અને ૪ સયમ (સર્વ ભાવથી વિરામ પામવા રૂપ)માં વીર્ય ફેરવવુ આ ચાર અગો ઉત્તરોત્તર અતિ દુર્લભ કારણો છે

એમ આખો ' દ્રવ્ય સંગ્રહ ' ગ્રંથ પરિપૂર્ણ સંભળાવ્યો, ત્યાંસુધી અમે તેજ આત્મને અચળપણે રહ્યા પરમ ગુરુએ સમજાવેલો અપૂર્વ પરમાર્થ સૌ સૌના ક્ષયોપશમ (સમજ) પ્રમાણે અને પોતાની દશા અનુસાર સમજાયો

મુનિશ્રી દેવકરણજી તો આ સમાગમની ખુમારીમાં પ્રમોદ પ્રગટતાં, ઉલ્લાસ પૂર્વક બોલી ઉઠયા ' અત્યાર સુધીમાં જે જે સમાગમ પરમ ગુરુનો થયો, તેમાં આ સમાગમ સર્વોપરી થયો દેવાલયના શિખર ઉપર કળશ ચઢાવે છે તેમ આ પ્રસંગ પરમ કલ્યાણકારી છે, સર્વોપરી સમજાય છે "

પછી ' આત્માનુશાસન ' ગ્રંથના કર્તા શ્રી ગુણભદ્ર આચાર્ય પાછળના ભાગમા અતિ અદ્ભુત જ્ઞાનમાં રેલ્યા છે તે આત્માના સ્વરૂપનું વિશેષ વર્ણન સ્પષ્ટ બતાવે છે, એમ કહી વાંચી સંભળાવ્યું

ઇડરના સમાગમમાં એક વખતે તેજ આંબા તળે કૃપાળુ દેવે કહ્યું હતું "મુનિઓ, જીવની વૃત્તિ તીવ્રપણામાંથી પણ નરમ પડી જાય છે અંબાલાલની વૃત્તિ અને દશા, પ્રથમ ભક્તિ અને વૈરાગ્યાદિના કારણે લબ્ધિ પ્રગટાવે તેવી હતી તે એવી કે અમે ત્રણ ચાર કલાક બોધ કર્યો હોય તે બીજે દિવસે કે ત્રીજે દિવસે તેને લખી લાવવા કહીએ તો તે બધુ અમારા શબ્દોમાં જ લખી લાવતા હાલ પ્રમાદ અને લોભાદિના કારણથી વૃત્તિ શિથિલ થઈ છે, અને તે દોષ તેનામા પ્રગટ થશે એમ અમે બાર માસ પહેલાંથી જાણતા હતા. તે સાભળી મારા મનમાં ખેદ થવાથી મે જણાવ્યું " શુ તે એમને એમજ રહેશે ?" ત્યારે પરમ ગુરુએ કહ્યુ " મુનિ, ખેદ કરશો નહિ જેમ નદીના પ્રવાહમાં તણાતુ પાંદડુ કોઇ એક જગા આગળ અટકી જાય, પણ ફરી પૂરપ્રવાહના વહનમાં જાળાથી જુદુ પડી છેક મહા સમુદ્રમાં જઇ મળે, તે પ્રમાણે તેનો પ્રમાદ અમારા બોધથી દૂર થશે અને પરમ પદને પામશે "

એ વાત પૂર્ણ થયા પછી મુનિશ્રી મોહનલાલજીએ પ્રશ્ન કર્યો "અમને કોઇ પૂછે કે તમારો ગચ્છ કયો? અને પ્રતિક્રમણ કયુ કરો છો! ત્યારે અમારે શુ કહેવુ?"

પરમકૃપાળુ દેવે ઉત્તર આપ્યો "તમારે કહેવુ કે અમે સનાતન જૈન છીએ, અને પાપથી નિવૃત્ત થવુ એ અમારૂં પ્રતિક્રમણુ છે" તેજ પ્રસગે તેઓશ્રીએ કહ્યું "મુનિઓ જીવને અનંતકાળ પરિભ્રમણુ કરાવનાર માન છે, માન એવુ બળવાન છે કે તેણે મોટા મોટાને પણુ મારી નાખ્યા છે અમે એક વખત મોરબી પાસેના ગામમાં લીમડી સઘાડાના સાધુ મોટા જીવણુજી પાસે ગયેલા, ત્યાં વાતના પ્રસગે તેમનો જન્મતિથિ નક્ષત્ર અમુક હોવુ ઘટે છે એમ અમે કહ્યુ તેથી તેણે કહ્યુ કે આ વાત આપે શાથી જાણી? ત્યારે અમે કહ્યું કે આત્માની નિર્મળતાથી આ બધુ જાણી શકાય છે પણુ આ વાત સમજવા તેને વિશેષ ઉત્કઠા રહી તેથી અમારા મોરબી જવા પછી તેઓ મોરબી આવ્યા અને રેવાશકરભાઇને મળી અમને ઉપાશ્રયે લાવવા વારવાર કહ્યા કરતા. આથી એક દિવસે રેવાશકરભાઇએ અમને કહ્યુ કે ઉપાશ્રયે ચાલો, મહારાજ આપને યાદ કરે છે ત્યારે અમે કહ્યુ કે પરિણામ સારૂ નહિ આવે તેમની ઇચ્છા આત્માર્થની નથી છતાં રેવાશકરભાઇના આગ્રહથી તેમની સાથે અમે ઉપાશ્રયમાં ગયા આ વખતે ઘણાં માણુસો એકઠાં થયાં અને ઉપાશ્રય ખીચોખીચ ભરાઇ ગયો અમે બેઠા પછી મહારાજે પેલી વાત પડતી મૂકી પૂછ્યુ કે શાસ્ત્રમાં પ્રતિમાનુ વિધાન છે કે કેમ? આ સાંભળી અમે મૌન રહ્યા, પરતુ સાધુએ પુન એજ પ્રશ્ન પૂછવો જારી રાખ્યો, ત્યારે અમે ઉભા થઈ કહ્યુ 'મહારાજ તમને મહાવીરના સોગન છે, આપે જે શાસ્ત્રો વાંચ્યાં છે તેમાં પ્રતિમાનુ વિધાન છે કે કેમ? આથી સાધુ નિરૂત્તર થઇ રહ્યા પછી તેને રેવાશકરભાઈએ ઠપકો આપી કહ્યુ કે આવા સમુદાયમાં આ

વાત કા્વાની હતી ? અને તમે આ વાત કરવા તેડાવ્યા હતા ? પછી અમે બન્ને ચાની આવ્યા

આટલી વાત કહ્યા પછી મને કહ્યું કે મુનિ, જો કોઈ જીવ માર્ગ ઊપર આવતા હોય તો તેને નમસ્કાર કરીને પણ માર્ગ ઉપર લાવીએ, પછી મે પૂછ્યુ કે અમને કોઇ અમારૂ ગુણસ્થનક પૂછે તો અમારે શુ કહેવુ ?

પરમ ગુરુએ ઉત્તરમાં જણાવ્યુ કે દ્રવ્યથી છઠ્ઠુ અને ભાવથી ચોથુ કહેવુ પાંચમા દિવસની સાંજે અમને સાધુઓને આજ્ઞા થઇ કે પૂર્વે થયેલા દિગબર સાધુઓના દેહાંત પછી સ્મરણાર્થે કરાવેલી ઘુમટાકારે છત્રીઓ છે, તેમાં તે તે સાધુઓની યોગ મુદ્રાઓ છે તે સ્થળે જવુ, તેથો અમે સાતે સાધુઓ ત્યાં ગયા આ જગ્યા સ્વાભાવિક વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે તેવી અને વૃત્તિઓ શાંત થાય તેવી નિર્જન ભૂમિકા છે ઉદાસીનતા અને અસગતના વિચારો સ્ફુરે, વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય એવો ત્યાંનો ક્ષેત્ર પ્રભાવ જણાયો તેની સમીપ સ્મશાન ભૂમિ હતી

એટલામાં જ એક પ્રાચિન ગુફા, પાસે કુડ જળથી ભરેલો તથા એક છૂટો ઉચો પત્થર ધ્યાનના આસન જેવો હતો તે જોતા જોતા ચાલ્યા એ ગુફામાં પરમકૃપાળુ દેવ દોઢ માસ રહેલા એવુ ઈડર નિવાસી એક ભાઇએ કહેલું આવી તેઓના આત્મવીર્યની અદ્ભુતતા તથા નિર્ભયતા વિષે વિચાર કરતા અમે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા

છઠ્ઠા દિવસે અમને વિહારની આજ્ઞા થવાથી સાતે મુનિઓએ ત્યાંથી વિહાર કર્યો હું, મોહનલાલજી, નરસીરખ ત્રણે ઇડરની આસપાસ નાનાં નાનાં ગામોમાં વિહાર કરતા ત્યાં પહાડ, જગલ આદિ નિર્જન અને સાગીને અનુકૂળ ક્ષેત્રો દેખાવાથી ધ્યાનાદિ ક્રિયા કરવા અહી ઠીક પડશે એવી ભાવનાથી રહ્યા સવારમાં પહાડ ઉપર

જઈ પરમકૃપાળુ દેવે જણાવેલ આજ્ઞા પ્રમાણે થોડા થોડા અંતરે ત્રણે મુનિઓ બેસી પરમ ગુરૂનો થયેલો બોધ, અથવા તેઓશ્રીના લખેલા પત્રોદ્વારા થયેલા ઉપદેશમાંથી વાચન કરી, ધ્યાનપૂર્વક મનન નિદિધ્યાસન આત્મપરિણમન કરતા તેમજ કોઈ વેળા ભક્તિમાં સોનેરી કાળ વ્યતીત થતો થોડા જ દિવસ ઉપર શ્રવણ કરેલો બોધ સ્મૃતિમાં હતો તેની ખુમારીમાં આ એકાંત સ્થળ વૃદ્ધિ કરતું હતું

આ વખતે શ્રીમદ્ ત્રણેક માસ ઈડરમાં રહ્યા હતા ગુફામાં ઘણો વખત રહેતા, તથા વનોમાં વિચરતા ઈડરથી વવાણિયા તરફ શ્રીમદ્ ત્રણેક માસ માટે ગયા હતા અને પાછા ફરી ઇડર થોડા વખત માટે આવી મુંબઈ ગયા, ત્યા સાત આઠ માસ રહ્યા હતા

ધર્મપુરનાં જંગલોમાં પણ થોડો કાળ સં ૧૯૫૬માં શ્રીમદ્ નિવૃત્તિ અર્થે રહ્યા હતા, ત્યાંથી વવાણિયા ગયા હતા અને મોરબીમાં પર્યુષણ પર્વ સુધી બે માસ રહ્યા હતા

૨૨

ભાષાંતરો અને વિવેચનો

શ્રી દશવૈકાલિક સિદ્ધાંતમાંથી શ્રીમદે સં ૧૯૪૫ માં 'સર્વતિ મુનિધર્મ' વિષે ૫૧ બોલ લખેલા છે પ્રથમના આઠ બોલ ચોથા અધ્યયનમાંથી ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારેલા છે, નવમાથી છત્રીશમા સુધીના બોલ છઠ્ઠા અધ્યયનની નવથી છત્રીસ ગાથાઓ ઉપરથી લખેલા છે અને છેલ્લા પંદર બોલ ચોથા અધ્યયનની છેવટની ગાથા ઓમાંથી લીધેલા છે કોઈ કોઈ વખતે લખી રાખેલા બોલ પ્રસિદ્ધ કરતાં એકત્ર છાપ્યા હોય, તેવા પ્રકારે છૂટક ગાથાઓના સમૂહનું આ અનતરણ હોવા છતાં, મૂળ માગધી ભાષામાં જે રહસ્ય છે તે

ટૂંમમાં તેવા જ ગભીર ભાવદર્શક, રહસ્યાત્મક ભાષામાં મૂળ ગાથાઓની વાંચનારને આપોઆપ સ્મૃતિ થાય તેવુ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં અનતરણ કરેલું છે કોઇ વખતે તો આખી ગાથાનો અર્થ ટૂંકા વાક્યમાં સમાઇ જતો હોય તો તે પરમાર્થદર્શક અસરકારક વાક્ય મૂકી દીધુ છે જેમકે છઠ્ઠા અધ્યયનની ૧૯ મી ગાથાનો અર્થ 'લોભથી તૃણનો પણ સ્પર્શ કરવો નહી ' એટલોજ કર્યો છે એ પ્રમાણે શાસ્ત્રની સૂત્રાત્મક શૈલી સાચવીને પરમાર્થ ઉપર લક્ષ રાખીને ગ્રથકારના હૃદયની વાત આલેખવાની તેમની શૈલી ભાષાંતરોમાં પણ પ્રગટ જણાઇ આવે છે

સ ૧૯૫૩ માં લખેલાં અનતરણો 'મોક્ષ સિદ્ધાત' નામે પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે તેમા 'દ્રવ્ય પ્રકાશ લેખમાં 'દ્રવ્ય સગ્રહ' ના ત્રણે ભાગનું દિગ્દર્શન કરી વિવેચન કરતાં અધૂરો રહેલો તે લેખ છે તેજ અકના આઠમા વિભાગમાં 'દ્રવ્ય સગ્રહ' ની ૩૧ મી ગાથાથી ૪૯મી ગાથા સુધીનુ સુસબદ્ધ ભાષાંતર શ્રીમદે કરેલું છપાયુ છે મૂળ ગાથાઓનુ રહસ્ય, ગ્રથકારે જે ભાવ દર્શાવવા ગાથાઓ લખી છે, તે જ ભાવ સ્પષ્ટ પ્રગટ થાય તેમ, શ્રીમદે સુન્દર ભાષામાં જણાવ્યુ છે

વીશ વર્ષ સુધીનાં લખાણુ વિષે લખતાં શ્રી ચિદાનદજીના 'સ્વરોદય' નુ વિવેચન શ્રીમદે કરવા માંડેલું જણાવ્યુ છે તે જ પ્રમાણે શ્રી આનદઘનજીની ચોવીશીનાં સ્તવનોમા જે રહસ્ય છે તે વિસ્તારપૂર્વક જણાવવા શ્રીમદે શરૂઆત કરેલી છે પ્રથમનાં બે સ્તવનના અધૂરાં વિવેચનો જેટલાં 'શ્રીમદ રાજચદ્ર' ૬૯૨ મા અકમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે, તેમાં શ્રીમદની શૈલી કેવી મનોહર અને તલસ્પર્શી છે તે જણાઇ આવે કે કોઈ મહા બુદ્ધિશાળી ભવ્ય જીવને સ્તવનોનુ વિવેચન લખવુ હોય તો આદર્શરૂપ આ બન્ને સ્તવનોનુ વિવેચન છે શ્રી આનંદઘનજીના હૃદયમાં રહેલા અપ્રગટ

વિચારો ઉકેરવાની કળા એ વિવેચનોમાં વાંચનારને ચકિત કરી નાખે તેવા રૂપે પ્રગટ પ્રદર્શિત થયેલી છે

શ્રી યશોવિજયજીએ લખેલી આઠ દૃષ્ટિની સજ્ઝાય ની છઠ્ઠી દૃષ્ટિમાંથી એક *કડી લઈ તેનુ વિવેચન ૩૨૦, ૩૨૧, અને ૩૨૨ એમ ત્રણ પત્રોમાં એવુ સુંદર રીતે કર્યું છે કે સાંભળનારને કે વાંચનારને તે સિદ્ધાંતનુ માહાત્મ્ય સમજાઈ તેના હૃદયમા અચળ છાપ પડે, એવી અસાધારણ વિવેચન શક્તિ કોઈક જ ગ્રથકારોમાં જોવામાં આવે છે

સ ૧૯૫૫ના ફાગણ માસમાં શ્રી અબાલાલભાઈએ વવા ણિયા પત્ર લખી શ્રીમદને પૂછાવ્યુ હતુ કે ' આત્માનુશાસન ' ના સો શ્લોકોનુ ભાષાંતર કાવિઠા છે તે ખભાત મગાવી લેવુ કે કાવિઠા રાખવુ ? એ ઉપરથી શ્રીમદે આત્માનુશાસનનુ ભાષાતર પણ કાવિઠા નિવૃત્તિ અર્થે પધાર્યા ત્યારે શરૂ કરી સો શ્લોકો સુધી એટલે ત્રીજા ભાગનુ ભાષાંતર કરી દીધુ હતું પણ હજી તે પ્રસિદ્ધ થયુ નથી

શ્રી રત્નકરડ શ્રાવકાચારમાંથી બાર ભાવનાઓનુ ભાષાંતર કરવાનુ પણ શ્રીમદે શરૂ કર્યું હતું અને અનિત્ય અને અશરણ એ બે ભાવનાઓ પૂરી કરી સસાર ભાવના વિષે થોડુ લખ્યુ છે તેટલો અપૂર્ણ લેખ સ્વ પૂજાભાઈ હીરાચદ તરફથી ભાવનાસગ્રહ સ ૧૯૬૮ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે તેમાં પ્રથમ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે) એ લેખ વાંચનારમાંથી કોઈ ને ભાગ્યે જ એમ લાગે કે તે ભાષાતર રૂપ હશે. વિચારપ્રવાહ મૂળ લેખકનો વહે તેમ સ્વાભાવિક સરળ ભાષામા તે લખાયેલ છે વૈરાગ્ય રગથી રગાયેલા એ યોગ

---

* ' મન મહિયાનુ વહાલા ઉપરે, બીજા કામ કરત રે,
તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે જ્ઞાનાક્ષેપકવત રે "
—શ્રી યશોવિજયજી

ત્રીસ પાન એક વાર જેણે વાચ્યાં હશે તે વારવાર વાચ્યા વિના નહિ રહ્યા હોય

સપૂર્ણ પુસ્તકનુ ભાષાંતર માત્ર એક જ શ્રીમદે કર્યું છે, દિગબર જૈન આમ્નાયમાં અગ્રગણ્ય શ્રી કુદકુદાચાર્યનો પચાસ્તિકાય' ગ્રથ પ્રસિદ્ધ છે તેના પ્રથમ અધ્યાયમાં ૧૦૦ શ્લોક છે અને બીજા અધ્યાયમાં ૫૮ શ્લોક છે શ્રી કુદકુદાચાર્ય ગુજરાતી ગદ્યમા લખતા હોય તે જ પ્રકારે આ ગ્રથ લખાયો છે તેના ઉપર ટીકા કે વિવેચન કાંઈ કર્યું નથી માત્ર મૂળ પદ્ય ગાથાઓમા અધ્યાહાર રાખેલો અર્થ ગદ્યમાં ઉતારતાં સબધ સાધવા કે સ્પષ્ટ અર્થ થવા જે કઈ શબ્દો ઉમેરવા યોગ્ય લાગ્યા છે તે કૌંસમા મૂક્યા છે કોઈ વિચારવત જીવને એ મહાન આચાર્યનો વિશ્વતત્ત્વો વિષેનો ઉપદેશ હૃદયગત થઈ મોક્ષ માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય તે અર્થે આ ભાષાતર થયેલુ છે એ ગ્રથ ભાઈ ધારશીભાઈને મોકલ્યો ત્યારે સાથેના પત્રમાં તે ગ્રથનુ માહાત્મ્ય દર્શાવતાં શ્રીમદ્ જણાવે છે

" ૐ દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગભીર અને સૂક્ષ્મ છે નિર્ગ્રથ પ્રવચનનુ રહસ્ય છે, શુક્લ ધ્યાનનુ અનન્ય કારણ છે શુક્લ ધ્યાનથી કેવળજ્ઞાન સમુત્પન્ન થાય છે દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી અથવા નાશ પામવાથી, વિષય પ્રત્યે ઉદાસીનતાથી અને મહત્પુરુષના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી દ્રવ્યાનુયોગ પરિણમે છે જેમ જેમ સયમ વર્ધમાન થાય છે, તેમ તેમ દ્રવ્યાનુયોગ યથાર્થ પરિણમે છે સયમની વૃદ્ધિનુ કારણ સમ્યક્ દર્શનનુ નિર્મળત્વ છે, તેનુ કારણ પણ ' દ્રવ્યાનુયોગ ' થાય છે

' સામાન્યપણે દ્રવ્યાનુયોગની યોગ્યતા પામવી દુર્લભ છે આત્મારામ પરિણામી, પરમ વીતરાગ દૃષ્ટિવત પરમઅસગ એવા મહાત્મા પુરુષો તેનાં મુખ્ય પાત્ર છે કોઈ મહત્પુરુષના મનનને

અર્થે પંચાસ્તિકાર્યનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ લખ્યું હતું તે મનન અર્થે આ સાથે મોકલ્યું છે

હે ! આર્ય દ્રવ્યાનુયોગનું ફળ સર્વ ભાવથી વિરામ પામવા રૂપ સયમ છે, તે આ પુરુષનાં વચન તારા અંતઃકરણમાં તું કોઈ દિવસ શિથિલ કરીશ નહીં વધારે શું ? સમાધિનું રહસ્ય એ જ છે સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અનન્ય ઉપાય એ જ છે "

'પ્રજ્ઞાવબોધ' નામે 'મોક્ષમાળા'નો આગળનો ભાગ લખાવવા શ્રીમદે સં ૧૯૫૬ના ભાદરવામાં સંકલના (સાંકળિયું) લખાવી છે, તે 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર'ના ૮૬૫મા અંકમાં છપાયેલ છે તે જોતાં તે પુસ્તક લખાયું હોત તો આ યુગની વિચારશ્રેણીમાં અગ્ર સ્થાન લે તેવું પુસ્તક પ્રગટ થાત, એમ લાગ્યા વિના ન રહે તેવા વિષયો તેઓશ્રીએ પસંદ કર્યા છે

૨૩

"वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥ "

उत्तररामचरित,

કવિરાજ ભવભૂતિ આ શ્લોકમાં જણાવે છે કે વજ્રથી પણ કઠોર અને પુષ્પથી પણ કોમળ એવાં અલૌકિક પુરુષોનાં અંતર ને સમજવા કોણ સમર્થ છે ? તેજ પ્રકારે શ્રીમદે લખ્યું છે "શુક્લ અંતઃકરણ વિના મારાં કથનને કોણ દાદ આપશે ?" જ્ઞાનીના વચનોની પરીક્ષા સર્વ જીવને સુલભ જ હોત તો નિર્વાણ પણ સુલભ જ હોત વળી લખે છે ચરમ શરીરીપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી, તથાપિ અશરીરીભાવપણે આત્મા સ્થિત છે, તો

તે ભાવનયે ચરમ શરીરીપણ નહી પણ સિદ્ધપણુ છે, અને તે અશરીરીભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ અત્ર કહીએ, તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી; એમ કહેવા તુલ્ય છે વિશેષ શુ કહીએ? એ કેવળ એકાંત નથી, કદાપિ એમ ત હોય, તો પણ આગમ જોણે ભાખ્યાં છે, તે જ આશય સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવા યોગ્ય છે અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે" "૯૮ વિશ્વાસથી માનજો કે આને વ્યવહારનુ બંધન ઉદય કાળમાં ન હોત, તો તમને અને બીજા કેટલાક મનુષ્યોને અપૂર્વ હિતનો આપનાર થાત પ્રવૃત્તિ છે, તો તેને માટે કઇ અસમતા માની નથી, પરંતુ નિવૃત્તિ હોત તો બીજા આત્માઓને માર્ગ મળવાનુ કારણ થાત હજુ તેને વિલંબ હશે. પંચમ કાળની પણ પ્રવૃત્તિ છે, આ કાળે મોક્ષે જાય એવા મનુષ્યોનો સંભવ પણ ઓછો છે, ઈત્યાદિક કારણોથી એમજ થયુ હશે" પોતાના સ્વાત્મ વૃત્તાન્ત રૂપ કાવ્યમા શ્રીમદે ગાયુ છે —

" યથા હેતુ જે ચિત્તનો, સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિર્ધાર રે-
ધન્ય રે દિવસ આ અહો!"

એ વિષે વળી પોતે ગદ્યમાં પણ લખ્યુ છે "નાની વયે માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સબંધી જિજ્ઞાસા વર્તતી હતી ત્યારપછી જ્ઞાનદશા આવ્યે ક્રમે કરીને તે ઉપશમ જેવી થઈ, પણ કોઈ કોઈ લોકો પરિચયમાં આવેલા તેમને કેટલીક વિશેષતા ભાસવાથી કંઈક મળ માર્ગ પર લક્ષ આવેલો અને આ બાજુ તો સેંકડો અને હજારો માણસો પ્રસંગમાં આવેલા જેમાથી કંઈક સમજણવાળા તથા ઉપદેશક પ્રત્યે આસ્થાવાળા એવા સો એક માણસ નીકળે એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવ્યુ કે લોકો તરવાના કામી વિશેષ છે પણ તેમને તેવો યોગ બાઝતો નથી જો ખરેખર ઉપદેશક પુરુષનો

યોગ બને તો ઘણા જીવ મૂળ માર્ગ પામે તેવુ છે, અને દયા આદિનો વિશેષ ઉદ્યોત થાય એવુ છે એમ દેખાવાથી કંઈક ચિત્તમાં આવે છે કે આ કાર્ય કોઈ કરે તો સારૂં પણ દૃષ્ટિ કરતાં તેવો પુરૂષ ધ્યાનમા આવતો નથી, એટલે કંઈક લખનાર પ્રત્યે જ દૃષ્ટિ આવે છે પણ લખનારનો જન્મથી લક્ષ એવો છે કે એ જેવુ એકકે જોખમવાળુ પદ નથી અને પોતાની તે કાર્યની યથાયોગ્યતા જ્યાં સુધી ન વર્તે ત્યાંસુધી તેની ઇચ્છા માત્ર પણ ન કરવી અને ઘણુ કરીને હજૂ સુધી તેમ વર્તવામાં આવ્યુ છે માર્ગનુ કંઇ પણ સ્વરૂપ કંઇકને સમજાવ્યુ છે, તથાપિ કોઈને એક વ્રત પચ્ચખાણુ આપ્યુ નથી, અથવા તમે મારા શિષ્ય છો, અને અમે ગુરૂ છીએ એવો ઘણુ કરીને પ્રકાર દર્શિત થયો નથી કહેવાનો હેતુ એવો છે કે સર્વસંગ પરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજ સ્વભાવે ઉદયમાં આવે તો કરવી એવી માત્ર કલ્પના છે

તેનો ખરેખરો આગ્રહ નથી' માત્ર અનુકંપાદિ તથા જ્ઞાન પ્રભાવ વર્તે છે તેથી કયારેક તે વૃત્તિ ઉઠે છે, અથવા અલ્પાંશે અંગમાં તે વૃત્તિ છે, તથાપિ તે સ્વવશ છે, અમે ધારીએ છીએ તેમ સર્વ સંગ પરિત્યાગાદિ થાય તો હજારો માણસ મૂળ માર્ગને પામે, અને હજારો માણસ તે સન્માર્ગને આરાધી સદ્દગતિને પામે એમ અમારાથી થવુ સભવે છે અમારા સગમાં ત્યાગ કરવાને ઘણા જીવને વૃત્તિ થાય એવો અંગમાં ત્યાગ છે

ધર્મ સ્થાપવાનુ માન મોટુ છે, તેની સ્પૃહાથી પણુ વખતે આવી વૃત્તિ રહે, પણ આત્માને ઘણીવાર તાવી જોતાં તે સભવ હવેની દશામાં ઓછો જ દેખાય છે, અને કંઈક સત્તાગત રહ્યો હશે સો તે ક્ષીણ થશે એમ અવશ્ય ભાસે છે કેમકે યથાયોગ્યતા વિના દેહ છૂટી જાય તેવી દૃઢ કલ્પના હોય તો પણ, માર્ગ ઉપદેશવો નહી એમ આત્મ નિશ્ચય વર્તે છે એક એ બળવાન કારણથી પરિગ્રહાદિ

ત્યાગ કરવાનો વિચાર રહ્યા કરે છે, મારા મનમાં એમ રહે છે કે વેદોક્ત ધર્મ પ્રકાશવો અથવા સ્થાપવો હોય તો મારી દશા યથા યોગ્ય છે પણ જિનોક્ત ધર્મ સ્થાપવો હોય તો તેટની યોગ્યતા નથી, તો પણ વિશેષ યોગ્યતા છે, એમ લાગે છે "

વળી એ વિષે પોતાની સ્વ વિચારણા પ્રાર્થના રૂપે જણાવે છે

" હે! નાથ, કાં ધર્મોન્નતિ કરવા રૂપ ઇચ્છા સહજપણે સમા વેશ પામે તેમ થાઓ, કાં તો તે ઇચ્છા અવશ્ય કાર્ય રૂપ થાઓ

અવશ્ય કાર્ય રૂપ થવી બહુ દુષ્કર દેખાય છે કેમકે અલ્પ અલ્પ વાતમાં મતભેદ બહુ છે અને તેનાં મૂળ ઘણાં ઊંડાં છે મૂળ માર્ગથી લોકો લાખો ગાઉ દૂર છે એટલુંજ નહીં પણ મૂળમાર્ગની જિજ્ઞાસા તેમને ઉત્પન્ન કરાવવી હોય, તો પણ ઘણા કાળનો પરિ ચય થયે પણ થવી કઠણ પડે એવી તેમની દુરાગ્રહાદિથી જડ પ્રધાન દશા વર્તે છે "

શ્રીમદના માથા ઉપર સૂર્યનાં કિરણોનો સ્પર્શ થતાં પણ માથું દુખી આવતું, તે દુખ અસહ્ય થતું ત્યારે અગ્નિમાં પ૬૨ ઘીસ મરી નાખી તેનો ધુમાડો લેવો પડતો

શ્રીમદ્ ઇડરથી સ ૧૯૫૬ માં અમદાવાદ પાસેના નરોડા ગામમાં મુનિઓ હતા ત્યાં પધાર્યા હતા અમદાવાદથી પણ મુમુક્ષુ વર્ગ ત્યાં આવ્યો હતો બાર વાગ્યા પછી બધાએ જંગલમાં જવું એવો ઠરાવ થયેલો તે પ્રમાણે મુનિઓ ગામની ભાગોળે રાહ જોઈને ઊભા હતા એટલામાં શ્રીમદ્ બધા મુમુક્ષુઓ સાથે ત્યાં આવ્યા અને 'મુનિઓના પગ દાઝતા હશે' એમ બોલી પગરખાં કાઢી મૂકી પોતે તડકામા ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યા એક વડ આવ્યો ત્યા બધા બેઠા શ્રીમદના પગનાં તળિયાં લાલચોળ થઈ ગયાં હતાં પણ બેઠા પછી પગે હાથ ફેરવ્યો નહિ શ્રી દેવકરણજી સામે જોઈને શ્રીમદ્

બોલ્યા ' હવે અમે તદ્દન અસંગ થવા ઇચ્છીએ છીએ. કોઇના પરિચયમાં આવવું ગમતું નથી. એવી સંયમશ્રેણીમાં રહેવા આત્મા ઇચ્છે છે."

શ્રી દેવકરણજીએ કહ્યું "અનંત દયા જ્ઞાની પુરુષની છે, તે ક્યાં જશે?"

શ્રીમદે કહ્યું "અંતે એ પણ મૂકવાની છે."

ફરી શ્રીમદ્ સં. ૧૯૫૭માં અમદાવાદ આગાખાનને બંગલે પોતાના માતુશ્રી તથા પત્ની સહિત પધાર્યા ત્યારે મુનિઓ ચોમાસું પૂરું કરી અમદાવાદ આવ્યા હતા. 'જ્ઞાનાર્ણવ' અને 'સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' નામે બે મોટા દિગંબરી ગ્રંથો હાથના લખેલા શ્રીમદ્ પાસે હતા તે શ્રી લલ્લુજી સ્વામી અને શ્રી દેવકરણજીને માતુશ્રી દેવમાતા અને શ્રી ઝબકમાના હાથે વહોરાવ્યા હતા. તે વખતે સાથેના બીજા મુનિઓએ વિહારમાં પુસ્તકો ઊંચકવામાં પ્રમાદવૃત્તિ સેવેલી અને વૃત્તિ સંકોચેલી તે દોષો પોતે જાણી લઈને દૂર કરવાના ઉદ્દેશથી શ્રીમદ્ બોલ્યા "મુનિઓ, આ જીવે સ્ત્રી પુત્રાદિના ભાર વહ્યા છે, પણ સત્પુરુષોની કે ધર્માત્માની સેવાભક્તિ પ્રમાદ રહિત ઉઠાવી નથી."

શ્રી લક્ષ્મીચંદજીને શ્રીમદે કહ્યું "તમારે શ્રી દેવકરણજી પાસેનો 'જ્ઞાનાર્ણવ' ગ્રંથ તે વાંચે ત્યાંસુધી વિહારમાં ઊંચકવો, તેમજ શ્રી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા', શ્રી લલ્લુજી વાંચે ત્યાસુધી વિહારમાં મુનિ મોહનલાલજીએ ઊંચકવો."

શ્રી દેવકરણજીએ શ્રીમદને પૂછ્યું 'આ શરીર આવું એકદમ કેમ કૃશ થઈ ગયું?'

શ્રીમદે ઉત્તર આપ્યો 'અમે શરીરની સામે પડ્યા છીએ. ધરમપુરમાં રહી અપથ્યાહાર કરવાથી એમ દેખાય છે.' દરેકને

આપેલા ગ્રંથો વાંચી વિચારી પરસ્પર બદલી લેવા અને બહુ વિચારવા ભલામણ પણ કરી હતી

એવામાં ડૉ પ્રાણજીવનદાસ ત્યાં દર્શને આવ્યા તેમને શ્રીમદે કહ્યું કે 'આ બે મુનિઓ—શ્રી લલ્લુજી તથા શ્રી દેવકરણજી ચોથા આરાના મુનિ સમાન કે ચોથા આરાની વાનગી છે" આ સાંભળી ડૉ પ્રાણજીવનદાસે પ્રમોદ ભાવે મુનિઓને નમસ્કાર કર્યા

શ્રીમદે માતુશ્રી દેવમાતાને બાર વ્રત સંક્ષેપમાં લખી આપી વ્રત લેવા મુનિઓ પાસે શ્રી અંબાલાલભાઇ સાથે મોકલ્યા હતા, સાથે શ્રી ઝબકબા પણ હતા, 'શ્રી જ્ઞાનાર્ણવ' માંથી બ્રહ્મચર્યનો અધિકાર સંભળાવવા પણ સૂચના કરેલી તે પ્રમાણે શ્રી દેવકરણજીએ વાંચી સંભળાવ્યું હતું શ્રી દેવકરણજીએ પછી માતુશ્રીને કહ્યું 'માતુશ્રી, હવે આપ આજ્ઞા આપો જેથી કૃપાળુદેવ (શ્રીમદ્) સર્વ વિરતિ ગ્રહણ કરે અને ઘણા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે"

માતુશ્રી બોલ્યાં 'મને બહુ મોહ છે, તેમના ઉપરનો મોહ મને છૂટતો નથી તેમનું શરીર સારું થયા પછી હું સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવા રજા દઇશ." તે જ દિવસે શ્રીમદ્ મુનિઓ પાસે ભાવસારની વાડીએ ગયા હતા ત્યાં મોહનલાલજીએ પ્રશ્ન કર્યો:
"મરણ સમયે આત્મપ્રદેશો કયા અંગમાંથી નીકળતા હશે?'

શ્રીમદે દૃષ્ટાંત આપી ઉત્તર આપ્યો 'નીકમાં પાણી ચાલ્યું જતું હોય અને નીક જ્યાંથી ફાટે, ત્યાંથી પાણી ચાલ્યું જાય. અમે મરણનું સ્વરૂપ તપાસી વાળ્યું છે કે આ સ્થિતિને જગતના જીવો મરણ કહે છે

મુનિઓ ભાવસારની વાડીથી વિહાર કરી સરસપુર ઉપાશ્રયમાં ગયા હતા રાત્રે બાર વાગ્યા પછી શ્રી અંબાલાલભાઇને મુનિઓ પાસે જવાની આજ્ઞા થવાથી ત્યાં એકલા ગયા અને વાત કરી,

" આજે મારા પર પરમ ગુરૂએ અપૂર્વ કૃપા કરી છે મારો જે પ્રમાદ હતો, તે આજે નષ્ટ કર્યો છે, જાગ્રતિ આપી, મૂળ માર્ગ કેવો જોઇએ તે સબંધે વ્યવહાર અને પરમાર્થનું પોષણ થાય તેવા સદ્‌વ્યવહાર નુ સ્વરૂપ પણ કહ્યું ' એમ સવાર સુધી વાતો કરી શ્રી અંબાલાલ પાછા શ્રીમદ્ પાસે ગયા હતા

અમદાવાદમાં શ્રીમદે શ્રી દેવકરણજીને કહ્યું " સભામાં અમે સ્ત્રી અને લક્ષ્મી બન્ને ત્યાગ્યાં છે, અને સર્વ સંગપરિત્યાગની આજ્ઞા માતુશ્રી આપશે એમ લાગે છે "

શ્રી દેવકરણજીએ કહ્યું અમારા પૂર્વ પુણ્યનો ઉદય થયો કે અમને આપની નિરંતર સેવા સમાગમ મળશે

શ્રીમદ્ વઢવાણ કેમ્પમાં જવાના હતા, તે પહેલાં પોતે મુનિઓને મળવા ગયા હતા વઢવાણ જવાની વાત દર્શાવી શ્રી લલ્લુજીને ઠપકો આપતાં શ્રીમદ્ બોલ્યા તમે જ અમારી પાછળ પડયા છો, અમે જ્યાં જઈએ ત્યાં દોડયા આવો છો, અમારો કેડો મૂકતા નથી ' તે સાંભળી મુનિઓના મનમાં એમ થયું કે આપણો રાગ છોડાવવા આ શિક્ષા આપી છે તો હવે તેમનો ત રફથી પત્ર આવે ત્યારે સમાગમ માટે જવું, ત્યાંસુધી ભક્તિ કર્યા કરવી

બીજે દિવસે આગાખાનને બંગલે શ્રી લલ્લુજી અને શ્રી દેવકરણજીને બોલાવી શ્રીમદે ઉલ્લાસી સૂચના આપતા જણાવ્યું " અમારામાં અને વીતરાગમાં ભેદ ગણશો નહીં "

અમદાવાદથી શ્રીમદ્‌નું વઢવાણ જવાનું થયું ત્યાં ખંભાતના ભાઈ લલ્લુભાઇના તથા નગીનભાઈ દર્શને ગયેલા ત્યાંથી પાછા ખંભાત જતી વખતે સમાગમમાં શ્રીમદે કહ્યું કે " ફરી મળીએ કે ન મળીએ સમાગમ થાય કે ના થાય પણ અમારા પ્રત્યે અખંડ વિશ્વાસ રાખજો અમારામાં ને શ્રી મહાવીરદેવમાં કંઇપણ ફેર નથી ફક્ત આ પહેરણનો ફેર છે "

વ૮નાણુ શ્રીમદ્ રહ્યા તે દરમ્યાન 'પરશ્રુત પ્રભાવક મડળ'ની યોજના શ્રીમદ્દે શરૂ કરી હતી સ ૧૯૫૬ના ભાદરવામાં એક પત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ પોતે કર્યો છે "પરમ સત્શ્રુતના પ્રચાર રૂપ એક યોજના ધારી છે તે પ્રચાર થઇ પરમાર્થ માર્ગ પ્રકાશ પામે તેમ થશે. પ્રજ્ઞાવબોધભાગ મોક્ષમાળાના ૧૦૮ મણકા અત્રે લખાવશુ " એક સારી રકમની ટીપ કરી તેમાંથી મહાન આચાર્યોના અપ્રસિદ્ધ ગ્રથો પ્રસિદ્ધ કરાવી તત્ત્વવિચારણા માટે જનસમૂહને અનુકૂળતા મળે તેવા હેતુથી તે સસ્થા સ્થપાઇ હતી તેની વ્યવસ્થા વગેરે સબધી પણ પોતે લખાવ્યુ છે તે સસ્થાનો વહીવટ હાલ સ્વ ભાઇ રેવાશકરભાઈના પુત્ર ભાઈ મણિલાલ ચલાવે છે

લક્ષ્મીનો ત્યાગ કર્યા પછી શ્રીમદ્ બહુ બારીકાઇથી વ્રત પાળતા રેલગાડીની ટીકીટ સરખી પોતાની પાસે રાખતા નહિ. 'પરમશ્રુત પ્રભાવક મડળ'ને અગે નાણાની વાતમા ભળવુ પડે તો તે પણ અતિચાર રૂપે લેખતા

પરમાર્થવૃત્તિ પ્રધાનપણે તેમણે આખા જીવનમાં રાખેલી છે, તેની સાથે પરોપકારવૃત્તિ પણ તેટલી જ પ્રબળ હતી સ ૧૯૫૭માં તેઓ એક પત્ર દ્વારા જણાવે છે "લોકકલ્યાણ હિતરૂપ છે પોતાની યોગ્યતાની ન્યૂનતાથી અને જોખમદારી ન સમજાઈ શકાવાથી અપકાર ન થાય એ પણ લક્ષ રાખવાનો છે "

હવાફેર માટે દરિયા કિનારે મુબઇમાં માટુગા શિવ અને વલસાડ પાસે તિથલ વગેરે સ્થળોએ રહેવુ થયુ હતુ પછી વઢવાણ કેમ્પમાં લીબડીના ઉતારામાં થોડો વખત રહેવાનુ બન્યુ હતુ ત્યાં વઢવાણમાં છેલ્લા પદ્માસન અને કાઉસગ્ગ મુદ્રાના બન્ને ચિત્રપટ (ફોટા) ભાઈ સુખલાલની માગણીથી પડા વ્યા હતા પછીથી રાજકોટ રહેવાનુ રાખ્યુ હતુ ત્યાં ઘણાખરા મુમુક્ષુઓ આવતા પણ

શરીર ઘણું અશક્ત હોવાના કારણે દાક્તરોએ વાતચીત વિશેષ ન થાય તેવી તજવીજ રખાવી હતી. પત્રો લખાવવા પડે તો એક બે લીટીના જ લખાવતા રાજકોટના છેલ્લા પત્રો અત્રે આપ્યા છે

સં ૧૯૫૭ ફાગણ વદ ૧૩ સોમ

ૐ શરીર સબંધમાં બીજીવાર આજે અપ્રાકૃત ક્રમ શરૂ થયો જ્ઞાનીઓનો સનાતન સન્માર્ગ જયવંત વર્તો

સં ૧૯૫૭ ચૈત્ર શુ ૨ શુક્ર

ૐ અનંત શાંતમૂર્તિ એવા ચંદ્રપ્રભ સ્વામીને નમોનમઃ વેદનીય તથારૂપ ઉદયમાનપણે વેદવામાં હર્ષશોક શો ? ૐ શાંતિ ॥

ભાઈ મનસુખભાઇ (તેમના નાના ભાઇ), શ્રી રેવાશંકરભાઇ, ડૉ પ્રાણજીવનદાસ, લીમડીવાળા ભાઈ મનસુખભાઈ વગેરે શ્રીમદની સેવામાં ઠેઠ સુધી રહેલા એક અઠવાડિયા પહેલાં ભાઈ ધારશીભાઇ તથા નવલચંદભાઇ શ્રીમદની પાસે આવ્યા ત્યારે વાતચીતના પ્રસંગમાં શ્રીમદે ધારશીભાઈને કહેલું તે શ્રી લલ્લુજી મુનિએ સભા સમક્ષ વ્યાખ્યાનમાં જણાવેલું કે " શ્રી ધારશીભાઇ કર્મગ્રંથના અભ્યાસી હતા તે ધંધુકામાં અમારા દર્શન સમાગમ અર્થે આવેલા ત્યારે તેમણે એક દિવસ સ્થાનક (ઉપાશ્રય) ને મેડે પધારવા મને વિનંતિ કરી. ઉપર બન્ને ગયા અને બારણું બંધ કરી શ્રી ધારશીભાઇએ વિનય ભક્તિપૂર્વક સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી વિનંતિ કરી કે, 'સંવત ૧૯૫૭મા શ્રીમદ્જીનો દેહ છૂટતાં પહેલા પાંચ છ દિવસ અગાઉ હું રાજકોટ દર્શન કરવા ગયેલો તે વખતે તેઓશ્રીએ કહેલું કે "શ્રી અંબાલાલ, શ્રી સોભાગ્યભાઈ અને આપને તેઓશ્રીની હયાતીમાં અપૂર્વ સ્વરૂપ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે ' તે વખતે મને એક સામાન્ય સમાચાર રૂપ તે શબ્દો લાગેલા પણ આ ત્રણ વર્ષના વિરહ પછી તે શબ્દો મારા આત્મહિત માટે જ હતા એમ મને સમજાયું અને તે પ્રભુના વિયોગ

પછી હવે આપ મારે અવલબન રૂપ છો તો તેઓશ્રીએ આપને જણાવેલ આજ્ઞા કૃપા કરી મને ફરમાવો હવે માગી આખર ઉમ્મર ગણાય અને હુ ખાલી હાથે મરણ પામુ તેના જેવુ બીજુ શુ શોચનીય છે ? આજે અવશ્ય કૃપા કરો એટલી મારી વિનતિ છે " એમ બોલી આંખમા આંસુ સહિત અમારા ચરણમા તેમણે મસ્તક મૂક્યું તેમને ઉઠાડીને ધીરજથી અમે જણાવ્યુ, "પ્રભુ, અમને પરમ કૃપાળુ દેવે જણાવ્યુ છે કે તે વાત તમારે કોઈ ને કહેવી નહિ, એટલે મારો એ અધિકાર નથી " શ્રી ધારશીભાઈ સમજી ગયા પણ વિશેષ આગ્રહ કરી કઇ પ્રસાદી આપવા વારવાર વિનતિ કરી પછી તેમને સ્મરણ મંત્ર મુમુક્ષુઓને જણાવવા પરમકૃપાળુ દેવે આજ્ઞા કરેલી તે તેમને જણાવ્યો, તેનું પોતે આરાધન કરવા લાગ્યા " શ્રીમદ્દે છેલ્લા દિવસોમાં ભાઇ ધારશીભાઇને કેટલાક પદો લખાવ્યાં હતા

ભાઇ મનસુખભાઈએ શ્રીમદ્દની આખર સુધીની સ્થિતિ ટૂંકામા એક પત્રમા લખી છે તે આ પ્રમાણે છે:

"મનદુ ખ—દુ ઉત્પન્ન કરે તેવી વાત પર્યંત એવો વખત રહ્યો તે પવિત્રાત્માએ આડકતરી રીતે ચેતવ્યું, તથાપિ રાગને લઈને સમજી શક્યો નહીં હવે સ્મરણ થાય છે કે તેઓએ મને એકવાર ચેતવણી આપી હતી હુ અજ્ઞાન અધ અને મૂર્ખ તેઓશ્રીની વાણી સમજી શકવાને અસમર્થ હતો દેહત્યાગમા આગલા દિવસે સાયંકાળે રેવાશંકરભાઈ, નરભેરામ, હુ વગેરે ભાઈઓને કહ્યું, 'તમે નિશ્ચિંત રહેજો. આ આત્મા શાશ્વત છે અવશ્ય વિશેષ ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થવાનો છે તમે શાંતિ અને સમાધિપણે પ્રવર્તશો જે રત્નમય જ્ઞાનવાણી આ દેહ દ્વારાએ કહી શકવાની હતી તે કહેવાનો સમય નથી તમે પુરુષાર્થ કરશો આવી સ્પષ્ટ ચેતવણી છતાં અમે રોગના કારણથી ચેતી શક્યા નહીં અમે તો એમ ભ્રમમાં રહ્યા કે અશક્તિ જણાય છે રાત્રિના અઢી વાગ્યે અત્યત શરદી થઈ તે સમયે તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે નિશ્ચિંત

રહેજો ભાઈનું સમાધિમૃત્યુ છે, ઉપાયો કરતાં શરદી ઓછી થઈ ગઈ. પોણા આઠ વાગ્યે સવારે દૂધ આપ્યું, તે તેઓએ લીધું તદ્દન સંપૂર્ણ શુદ્ધિમાં મન વચન અને કાયા રહ્યાં હતાં. પોણા નવે કહ્યું મનસુખ દુઃખ ન પામતો, માને ઠીક રાખજે, હું મારા આત્મસ્વરૂપમાં લીન થાઉં છું' સાડા સાત વાગ્યે જે બિછાનામાં પોઢયા હતા, તેમાંથી એક કોચ ઉપર ફેરવવા મને આજ્ઞા કરી મને લાગ્યું કે અશક્તિ ઘણી જણાય છે માટે ફેરફાર ન કરવો ત્યારે તેઓશ્રીએ આજ્ઞા કરી કે ત્વરાથી ફેરફાર કર, એટલે મે સમાધિસ્થ ભાવે રહી શકાય એવી કોચ ઉપર વ્યવસ્થા કરી, જે ઉપર તે પવિત્ર દેહ અને આત્મા સમાધિસ્થ ભાવે છૂટા પડયા, લેશ માત્ર આત્મા છૂટો થવાનાં ચિહ્ન ન જણાયાં જેમ જેમ પ્રાણ ઓછા થવા લાગ્યા તેમ તેમ મુખમુદ્રાની કાંતિ વિશેષપણે પ્રકાશ પામવા લાગી વઢવાણ કેમ્પમાં જે સ્થિતિમાં ઊભાં ઊભાં ચિત્રપટ પડાવેલ તે જ સ્થિતિમાં કોચ ઉપર સમાધિ પાંચ કલાક રહી. લઘુશંકા, દીર્ઘશંકા મોઢે પાણી કે આંખે પાણી કે પરસેવો કંઈ પણ પોણા આઠથી બે વાગ્યા સુધી પ્રાણ છૂટા પડયા તોપણ કશુ જણાયું નહોતું એક કલાકે દૂધ પીધા પછી હમેશાં દિશાએ જવું પડતું તેને બદલે આજે કાંઈ પણ નહી જેવી રીતે યંત્રને ચાવી દઈ આધીન કરી લેવામાં આવે તે રીતે કરેલ. આવા સમાધિસ્વભાવે તે પવિત્ર આત્મા અને દેહનો સંબંધ છૂટયો પાંચ છ દિવસ અગાઉ તેઓશ્રીએ કેટલાંક પદ લખાવેલા તે પૂ ધારશીભાઈ અને નવલચંદભાઈની પાસે છે પોતે તદ્દન વીતરાગ ભાવે પ્રવૃત્તિ કરેલી એટલે કોઈપણ પ્રકારે તેઓશ્રીએ પોતાના માની પ્રવૃત્તિ કરેલી નહીં, ઉદાસીનપણું જ સૌમ્ય વાર્યું હતું હવે આપણે કોનું અવલંબન રહ્યું? માત્ર તેઓશ્રીનાં વચનામૃતોનું અને તેમનાં સદ્વર્તનનું અનુકરણ કરવું એ જ મહાન અવલંબન હું માનું છું"

શ્રીમદના દેહત્યાગ અવસરે ભાઇ નવલચંદભાઈ પણ હાજર હતા. શ્રી અંબાલાલભાઈ પરના પત્રમાં તેઓ જણાવે છે કે, 'નિર્વાણ

સમયની મૂર્તિ અનુપમ, ચૈતન્યવ્યાપી, શાંત, મનોહર ને જોતાં તૃપ્તિ ન થાય એવી શોભતી હતી. એમ આપણે ગુણાનુરાગીને તો લાગે, પણ જેઓ બીજા મંબધે હાજર હતાં તેઓને પણ આશ્ચર્ય પમાડતી ને પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરતી જણાતી હતી આ વખતના અદ્ભુત સ્વરૂપનુ વર્ણન કરવાને આત્મામાં જે ભાસ થાય છે તે લખી શકાતો નથી."

સવત ૧૯૫૭ ના ચૈત્ર વદ ૫ ને મગળવારે બપોરે બે વાગતા શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર મહાત્મા આ ક્ષેત્ર અને નાશવત દેહનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ ગતિ પામ્યા જે જે પુરુષોને જેટલા પ્રમાણમાં તે મહાત્માનુ ઓળખાણ થયુ હતુ તેટલા પ્રમાણમાં તેમનો વિયોગ તેમને લાગ્યો હતો

શ્રીમદનાં ધર્મપત્ની પોતાનો કાળ એકાંતમા તેમણે આપેલા સ્મરણની માળામાં જ ગાળતા. બહુ જ થોડા કાળમાં તેમનો પણ દેહ છૂટી ગયો હતો તેમનાં માતુશ્રીનું હૈયુ બહુ કોમળ હતું કોઇ શ્રીમદની વાત કાઢે તો તેમની આખો આંસુથી ભરાઇ જતી

શ્રીમદના દેહાંતના સમાચાર કાવિઠા આવ્યા તે વખતે શ્રી લલ્લુજી મહારાજ વગેરે કાવિઠામાં હતા આગલે દિવસે તેમને ઉપવાસ હતો અને એકાંત જગલમાં તેમને રહેવાનો અભ્યાસ હતો તે પારણા વખતે ગામમાં આવ્યા ત્યારે મુમુક્ષુઓ અંદર અદર વાતો કરતા હતા, તે વિષે તેમણે તપાસ કરતા શ્રીમદના દેહાંતના સમાચાર મળ્યા કે તુરત પાછા જગનમાં તે ચાલી નીકળ્યા અને આહારપાણી કઇ પણ વાપર્યા વિના એકાંત જગનમા જ તે વિયોગની વેળા વીતાવી તેમને ઘણો જ આઘાત લાગ્યો હતો તે દિવસે મુનિશ્રીએ પાણી પણ વાપર્યું નહિ રાત્રે બીજા મુનિઓએ પણ તેમની સારવાર ઘણી કરી હતી ધર્મનું મહાન અવલબન અને પોષણ આપનાર કલ્પવૃક્ષ સમાન શ્રીમદ્ સદ્ગુરુનો વિયોગ દરેક ધર્માત્માને અસહ્ય થઈ પડે છે

"સદ્‌ગુરુના ઉપદેશ વણુ, સમજાય ન જિનરૂપ,

સમજ્યા વણુ ઉપકાર શો ? સમજ્યે જિન સ્વરૂપ." ૧૩

એમ આત્મસિદ્ધિમાં કહ્યું છે, તેમ જેને આત્મદાનનો લાભ મળ્યો છે તેને તે ઉપકાર સમજાયાથી સદ્‌ગુરુનો વિયોગ અસહ્ય થઈ પડે છે

શ્રી અંબાલાલભાઈએ પોતાનું હૃદય નીચેના પત્રમાં પ્રગટ કર્યું છે

ૐ

- "વિશાળ અરણ્યને વિષે અતિ સુંદર અને શાંતિ આપનારું એવું એક જ વૃક્ષ હોય, તે વૃક્ષમાં નિઃશંકતાથી શાંતપણે કોમળપણે સુખાનંદમાં પક્ષીગણુ મલકતાં હોય, તે વૃક્ષ એકાએક દાવાગ્નિથી પ્રજ્વલિત થયું હોય તે વખતે તે વૃક્ષથી આનંદ પામનારાં પક્ષીઓને કેટલું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય ? કે જેને ક્ષણુ એક પણુ શાંતિ ન હોય ! અહાહા ! તે વખતના દુઃખનું મોટા કવીશ્વરો પણુ વર્ણન કરવાને અસમર્થ છે તેવું જ અપાર દુઃખ અઘોર અટવીને વિષે આ પામર જીવોને આપી હે ! પ્રભુ, તમે ક્યાં ગયા ?

"હે ! ભારતભૂમિ, શું આવા, દેહ છતાં વિદેહપણે વિચરતા પ્રભુનો ભાર તારાથી વહન ન થયો ? જો તેમજ હોય તો આ પામરનો જ ભાગ તારે હળવો કરવો હતો, કે નાહક તે તારી પૃથ્વી ઉપર બોજા રૂપ કરી રાખ્યો

"હે ! મહાવિકરાળ કાળ તને જરા પણુ દયા ન આવી. છપ્પનિયાના મહાદુષ્કાળ વખતે લાખો મનુષ્યોનો તે ભોગ લીધો, તો પણ તું તૃપ્ત થયો નહીં, અને તેથી પણુ તારી તૃપ્તિ નહોતી થઈ, તો આ દેહનો જ પ્રથમ ભક્ષ તારે કરવો હતો કે આવા પરમ શાંત પ્રભુનો તે જન્માન્તરનો વિયોગ કરાવ્યો ! તારી નિર્દયતા અને કઠોરતા મારા પ્રત્યે વાપરવી હતી ! શું તું હસમુખો થઈ મારા સામું જુએ છે !

"હે! શાસનદેવી, તમારુ પરિબળ આ વખતે કાળના મુખ આગળ ક્યાં ગયુ ? તમારે શાસનની ઉન્નતિની સેવા બજાવવામાં અગ્રેસર તરીકે સાધનભૂત એવા પ્રભુ હતા, જેને તમે ત્રિકરણયોગે નમસ્કાર કરી સેવામાં હાજર રહેતાં તે આ વખતે કયા સુખમાં નિમગ્ન થઇ ગયાં કે આ મહાકાળે શુ કરવા માંડ્યુ છે તેનો વિચાર જ ન કર્યો ?

"હે! પ્રભુ તમારા વિના અમે કોની પાસે ફરિયાદ કરીશુ ? તમે જ જ્યારે નિર્દયતા વાપરી ત્યાં હવે બીજો દયાળુ થાય જ કોણ ! હે! પ્રભુ તમારી પરમ કૃપા, અનંત દયા, કરુણામય હૃદય, કોમળ વાણી, ચિત્તહરણશક્તિ, વૈરાગ્યની તીવ્રતા, બોધબીજનું અપૂર્વપણુ, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રનું સપૂર્ણ ઉજમાળપણું, પરમાર્થલીલા અપાર શાંતિ, નિષ્કારણ કરુણા નિઃસ્વાર્થી બોધ, સત્સંગની અપૂર્વતા, એ આદિ ઉત્તમોત્તમ ગુણોનું હુ શુ સ્મરણ કરુ ? વિદ્વાન કવિઓ અને રાજેન્દ્ર દેવો આપનાં ગુણસ્તવન કરવાને અસમર્થ છે તો આ કલમમાં અલ્પ પણ સમર્થતા ક્યાંથી આવે ? આપના પરમોત્કૃષ્ટ ગુણોનું સ્મરણ થવાથી મારા શુદ્ધ અંતઃકરણથી ત્રિકરણયોગે હુ આપના પવિત્ર ચરણારવિંદમાં, અભિવંદન કરુ છુ આપનુ યોગબળ, આપે પ્રકાશિત કરેલા વચનો અને આપેલુ બોધ-બીજ મારુ રક્ષણ કરો એ જ સદૈવ ઇચ્છુ છુ આપે સદૈવને માટે વિયોગની આ સ્મરણમાળા આપી તે હવે હુ વિસ્મૃત નહિ કરુ

"ખેદ, ખેદ અને ખેદ, એ વિના બીજુ કઈ સૂઝતુ નથી. રાત્રિદિવસ રડી રડીને કાઢુ છુ કાંઈ સૂઝ પડતી નથી" - -

શ્રીમદના દેહોત્સર્ગ પછી 'પાયોનિયર' પત્રમાં પ્રગટ થયેલી જીવનરેખામાંથી થોડુ નીચે આપ્યુ છે

"વ્યાપાર કર્યાને દશ વર્ષ થયા પછી તેઓને (શ્રીમદને) લાગ્યુ કે જે હેતુથી વ્યાપારધંધામાં પ્રયાણ કર્યું હતુ તે હેતુ પોતે પૂર્ણ

ઉપયોગી જીવન અપરિપક્વ વયે ઉપયોગમાં આવતું બંધ પડ્યું તેથી દેશને ચોખ્ખો ગેરલાભ થયો છે"

૨૪

શ્રીમદની સત્શિક્ષા

'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમા મોટે ભાગે પત્રો અને કાવ્યો છે, તે શ્રીમદનાં આત્મઅનુભવ સહિત લખાયેલાં વચનો ભવ્ય જીવોને સન્માર્ગ પ્રાપ્તિમાં પરમ ઉપકારક સત્શિક્ષારૂપ છે જીવનના અનેક પ્રસંગે મુમુક્ષુ જીવોને જ્યાં મૂઝવણ ઉભી થયેલી તે વખતે તેમની મુશ્કેલીઓનો હિતકારક સત્ય ઊકેલ કરી આપી માર્ગ સરળ રીતે પ્રાપ્ત થાય તેવી મદદ મળે અથવા પોતાની આત્મવિચા રણાની પ્રસાદીથી મુમુક્ષુ જીવની મોક્ષ માર્ગમાં ઊનતિ થાય તેવાં વચનો નિષ્કારણ કરુણાથી તે મહાપુરુષે પ્રકાશ્યાં છે તે મહા ભાગ્ય શાળી લેખક અને પરમ શ્રદ્ધાવંત મુમુક્ષુનાં અંત:કરણમાં વહેતી ઊર્મિઓને યથાર્થ ઓળખ્યા વિના માત્ર મુમુક્ષુઓના પ્રશ્નના ઉત્તરો ઉપરથી કોઇ અર્ધદગ્ધ અજાણ્યો તે વચનોની કિંમત આંકવા જાય, તે બાળકને રત્ન આપ્યું હોય તો તે મુખમાં મૂકી તેના સ્વાદ ઉપ રથી પરીક્ષા કરવા ધારે છે તેવી અજ્ઞાનને આધારે કપોળકલ્પિત કિંમત આંકી લે છે પરંતુ જે જીવ યથાર્થ વૈરાગ્ય અને સત્પુરૂષના સમાગમથી પોતાની યોગ્યતા વધારી જો તે આત્મ અનુભવથી ભીનાં મેનાં વચનોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક અભ્યાસ કરશે તો તેનો આત્મા તે સત્ય વચનોનો પરમાર્થ પ્રત્યક્ષ સમજી, સાક્ષી પૂરશે જે જીવમાં વિનય, સરળપણું આદિ ગુણો નથી તે સત્શિક્ષા પામી શકતો નથી શ્રીમદે એક વાક્યમાં જ જણાવ્યું છે: "જગતમા માન ન હોત તો અહી જ મોક્ષ હોત !"

વળી તેઓ વિશેષ જણાવે છે "જ્ઞાની પુરૂષનુ ઓળખાણ નહી થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ એક તો 'હું જાણું છુ' 'હું સમજુ છુ,' એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન, બીજુ પરિગ્રહાદિને વિષે જ્ઞાની પુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ, ત્રીજુ લોકભયને લીધે, અપકીર્તિ ભયને લીધે અને અપમાન ભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવુ, તેના પ્રત્યે જેવુ વિનયાન્વિત થવુ જોઇએ તેવુ ન થવુ એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામા આવે છે, થોડુ પણ ગ્રથસબધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે, અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક સ્વચ્છદ નામનો મહા દોષ છે, અને તેનુ નિમિત્ત કારણ અસતસગ છે" (૩૪૨)

જ્ઞાની કેમ ઓળખાતા નથી ?

સ્વચ્છદ ટાળવાનો ઉપાય

'શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની પ્રથમ ચાળીસ ગાથાઓ મુમુક્ષુ જીવને માર્ગ કેમ પ્રાપ્ત થાય તે વિષે ઉત્તમ શિખામણ રૂપ છે તેમાં શ્રીમદ્ લખે છે

"રોકે જીવ સ્વચ્છદ તો, પામે અવશ્ય મોક્ષ,
પામ્યા એમ અનત છે, ભાખ્યુ જિન નિર્દોષ. ૧૫
પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ યોગથી સ્વચ્છદ તે રોકાય,
અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય. ૧૬
સ્વચ્છદ મત આગ્રહ તજી વર્તે સદ્‌ગુરુલક્ષ,
સમકિત તેને ભાખિયુ કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ, ૧૭
માનાદિક શત્રુ મહા, નિજછદે ન મરાય,
જાતાં સદ્‌ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય" ૧૮

વળી તેઓ લખે છે

" અનંતકાળ સુધી જીવ નિજ છંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે, તે પણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહી પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાને આરાધક અંતર્મુહૂર્તમાં પણ કેવળજ્ઞાન પામે

" જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઇએ, એ સ્વાભાવિક સમજાય છે, છતા લોકો લજ્જાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતા નથી, એ જ અનંતાનુબંધી કષાયનુ મૂળ છે

"શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે, અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહી છે મોક્ષ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ. " (૧૭૩-૧)

" પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનીઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઇ ગયા છે, પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ જાય નહી એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વે થઇ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહી પરંતુ હાલમાં જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય તે જ દોષને જણાવી કઢાવી શકે જેમ દૂરના ક્ષીર સમુદ્રથી અત્રેના તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહી, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશો અત્રે હોય તો તેથી તૃષા છીપે.

" જીવ પોતાની કલ્પનાથી કલ્પે કે ધ્યાનથી કલ્યાણ થાય કે સમાધિથી કે યોગથી કે આવા આવા પ્રકારથી, પણ તેથી કંઈ કલ્યાણ થાય નહી જીવનું કલ્યાણ થવુ તો જ્ઞાની પુરૂષના લક્ષમાં હોય છે અને તે પરમ સત્સગે કરી સમજી શકાય છે માટે તેવા વિકલ્પ કરવા મૂકી દેવા જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય આ વાત વિશેષ ધ્યાન આપવા જેવી છે, કે સત્સગ થયો હોય તો સત્સગમાં સાંભળેલ શિક્ષાબોધ પરિણામ પામી, સહેજે જીવમાં ઉત્પન્ન થયેલ કદાગ્રહાદિ દોષો તો છૂટી જવા જોઇએ કે જેથી સત્સગનુ અવર્ણવાદપણુ બોલવાનો પ્રસગ બીજા જીવોને આવે નહી આટલું છતા જો જીવથી

કદાગ્રહાદિ ટળ્યા વિના કલ્યાણ ન થાય

ગે અવધારતા હતા પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસ
ંગોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા,
)

ના વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્સમાગમ, સુષુપ્ત
પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શન માત્રથી
પણ નિર્દોષ, અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વરૂપ
પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સયમ, અને પૂર્ણ વીતરાગ
નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના કારણભૂત છેલ્લે અયોગી
સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં
ત્રિકાળ જયવંત વર્તો." (૮૧૭)

દિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે પણ જીવ
છે ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહી ફરી ફરી
છે કે એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે
પાસે પણ નથી. અને તે સમજવુ પણ કઈ વિકટ
નથી; કેમકે જીવનુ સહજ જે સ્વરૂપ છે, તે જ
ને માત્ર સમજવુ છે અને તે કંઈ બીજાના
સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે
સમજાવી ન બને પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનુ શી
ર છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય
નત્યુ પણ જીવ જુએ છે, તેમ અજ્ઞાન દશા રૂપ
આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહી એવા બીજા
પણે માને છે, અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે,
છે, નરકાદિ [illegible] તે જ [illegible] જન્મ છે, મરણ
દેહ છે, [illegible] તે જ પિતા,
મિત્રાદિ [illegible] અને તેનો
[illegible] મોક્ષ [illegible] સત્સંગ

છે, અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે ઘણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને અફળ અને બીજા વાક્યને સફળ કર્યું હોય, એવા જીવો તો ક્વચિત જ જોવામાં આવે છે, પ્રથમ વાક્યને સફળ અને બીજા વાક્યને અફળ, એમ જીવે અનંત વાર કર્યું છે તેવા પરિણામમાં આવતાં તેને વખત લાગતો નથી, કારણ કે અનાદિ કાળથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે, માટે વારંવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમાં યથાશક્તિ યથાબળવીર્યે ઉપર દર્શિત કર્યા છે જે પ્રકાર, તે પ્રકારે વર્તવુ યોગ્ય છે " (૩૨૩)

માર્ગાનુસારી પુરૂષને જ્ઞાની પુરૂષોનો બોધ

" સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો તે પુરૂષે જ્ઞાનીનાં વચન સાંભળ્યાં નથી, અથવા જ્ઞાની પુરૂષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનું પ્રાયે બધું બળ પરિક્ષીણપણાને ભજે છે જેને જ્ઞાની પુરૂષનાં વચન રૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે, તે પુરૂષને વિષે તે પ્રકારે સંસાર સંબધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે

" જ્ઞાની પુરૂષને જોયા" પછી સ્ત્રીને જોઇ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય તો જ્ઞાની પુરૂષને જોયા નથી એમ તમે જાણો.

' જ્ઞાની પુરૂષનાં વચનો સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યા વિના રહે નહી

" ખરેખર, પૃથ્વીનો વિકાર, ધનાદિ સંપત્તિ ભાસ્યા વિના રહે નહી

" જ્ઞાની પુરૂષ સિવાય તેનો આત્મા બીજે ક્યાંય પણ ક્ષણભર સ્થાયી થવાને વિષે ઇચ્છે નહી ' એ આદિ વચનો તે પૂર્વે જ્ઞાની પુરૂષો માર્ગાનુસારી પુરૂષને બોધતા હતા. એ જાણીને, સાંભળીને તે

સરળ જીવો આત્માને વિષે અવધારતા હતા પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગ અને વિષે પણ તે વચનોને અપ્રધાન ન કરવા યોગ્ય જાણતા હતા, વર્તતા હતા " (૭૭૧)

" અહો ! સત્પુરૂષના વચનામૃત, મુદ્રા અને સત્સમાગમ, સુષુપ્ત ચેતનને જાગ્રત કરનાર, પડતી વૃત્તિને સ્થિર રાખનાર, દર્શન માત્રથી પણ નિર્દોષ, અપૂર્વ સ્વભાવને પ્રેરક, સ્વરૂપ પ્રતીતિ, અપ્રમત્ત સંયમ અને પૂર્ણ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના કારણભૂત છેવટે અયોગી સ્વભાવ પ્રગટ કરી અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવનાર, ત્રિકાળ જયવંત વર્તો. " (૮૧૭)

સત્પુરૂષના વચન, મુદ્રા અને સત્સમાગમ મોક્ષનું કારણ

શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે કે એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી; કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે, તે જ માત્ર સમજવું છે અને તે કંઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવું શી રીતે બનવા યોગ્ય છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે, તેમ અજ્ઞાન દશા રૂપ સ્વપ્ન રૂપ યોગે આ જીવ પોતાને, પોતાના નહીં એવાં બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે, અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે; તે જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે, તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે, અને તેની નિવૃત્તિ થઇ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે, અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ

સંસારનું સ્વરૂપ અને તેની નિવૃત્તિ

સત્પુરૂષાદિ સાધન કહ્યાં છે અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરૂષાર્થને તેમાં ગોપ યા સિવાય પ્રવર્તાવે તો જ સિદ્ધ છે વધારે શું કહીએ ? આટલો જ સક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટયો. એમા કંઇ સશય નથી "(૪૫૨)

"બોધ બે પ્રકારથી જ્ઞાની પુરૂષોએ કયો છે એક તો સિદ્ધાતબોધ અને બીજો, તે સિદ્ધાંતબોધ થવાને કારણભૂત એવો ઉપદેશબોધ જો ઉપદેશબોધ જીવને અત કરણમાં સ્થિતિમાન થયો ન હોય, તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે ભલે, પણ પરિણામ થઇ શકે નહી સિદ્ધાંતબોધ એટલે પદાર્થનુ જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાની પુરૂષોએ નિષ્કર્ષ કરી જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે જે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાવાય તેમ જણાવ્યો છે, એવો જે બોધ છે તે સિદ્ધાંતબોધ છે પણ પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અતરાયરૂપ તેની અનાદિ વિપર્યાસ ભાવને પામેલી એવી બુદ્ધિ છે કે જે વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે વિપર્યાસપણે પદાર્થ સ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે તે વિપર્યાસ બુદ્ધિનુ બળ ઘટવા યથાવત્ વસ્તુ સ્વરૂપ જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધન કહ્યાં છે, અને એવાં જે જે સાધને જીવને સસારભય દૃઢ કરાવે છે, તે તે સાધને સબંધી જે ઉપદેશ કહ્યો છે તે ઉપદેશબોધ છે ગૃહ કુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્ત બુદ્ધિ થવી તે વૈરાગ્ય છે અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કષાય (ક્રોધ માન, માયા, લોભ) કલેશ તેનુ મદ થવુ તે ઉપશમ છે એટલે તે બે ગુણ વિપર્યાસ બુદ્ધિને પર્યાયાંતર કરી સદ્‌બુદ્ધિ કરે છે અને તે સદ્‌બુદ્ધિ જીવાજીવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેથી જણાય છે એવા સિદ્ધાતની વિચારણા કરવા યોગ્ય થાય છે કેમકે ચક્ષુને પટળાદિ અતરાયે ટળવાથી જેમ પદાર્થ યથાવત્ દેખાય છે, તેમ અહતાદિ

ઉપદેશબોધ અને સિદ્ધાંતબોધ

પટળનું મદપણું થવાથી જીવને જ્ઞાની પુરુષે કહેલા એવા સિદ્ધાંત ભાવ, આત્મભાવ વિચારચક્ષુએ દેખાય છે જ્યાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ બળવાન છે ત્યાં વિવેક બળવાનપણે હોય છે સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીય કર્મના ક્ષયાંતરે પ્રગટે છે, અને તે વાત ઉપરથી ઉપર જણાવ્યો જે તે સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. વળી જ્ઞાની પુરુષોની વિશેષ શિખામણ વૈરાગ્ય ઉપશમ પ્રતિ બોધતી જોવામાં આવે છે ફરી ફરીને જ્ઞાની પુરુષોનાં વચન એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મૂઢ થયેલો જીવ પ્રતિબુઝતો (સમજતો) નથી, અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યા વિના અથવા 'નિવૃત્તિનો પ્રયત્ન કર્યા વિના શ્રેય ઇચ્છે છે કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઈ શકયો નથી, વર્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહી " (૪૧૮)

" ક્યા ઇચ્છત ખોવત સબે, હૈ ઇચ્છા દુ:ખમૂલ,
દુઃખનું મૂળ જબ ઇચ્છાકા નાશ તબ મિટે અનાદિ ભૂલ."
હાથનોંધ ૧

*

" દયા, શાંતિ, સમતા ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, એહ સદાય સુજાગ્ય." ૧૩૮
(આત્મસિદ્ધિ)

'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મૂઝાઇ એક મોક્ષને વિષે જ યત્ન કરવો અને 'તીવ્ર મુમુ-
મુમુક્ષુતા ક્ષુતા' એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું તીવ્ર મુમુક્ષુતા વિષે અત્ર જણાવવું નથી પણ મુમુક્ષુતા વિષે જણાવવું છે, કે તે ઉત્પન્ન થવાનું લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામાં અપક્ષપાતતા એ છે, અને તેને લીધે સ્વચ્છંદનો નાશ હોય છે

સ્વચ્છ૦ જ્યાં થોડી અથવા વણી હાનિ પામ્યો છે ત્યા તેટલી જોગ્યભૂમિકા બીજયોગ્ય થાય છે સ્વચ્છ૦ જ્યાં પ્રાયે ક્માયો છે, ત્યાં પછી ' માર્ગપ્રાપ્તિ ' ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ

"આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા, પરમ દૈન્યતાની ઓછાઈ, અને પદાર્થનો અનિર્ણય, એ બધાં કારણો ટાળવાનુ બીજ હવે પછી કહીશુ તે પહેલાં તે જ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છીએ.

મુમુક્ષુતાને રોકનાર ત્રણ કારણો

" આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા, એ ઘણુ કરીને તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં હોય છે તે હોવાનાં કારણો નિશ્ચયપણે 'તે સત્' છે, એવુ દઢ થયું નથી અથવા તે પરમાનદરૂપ જ છે એમ પણ નિશ્ચય નથી, અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનદ અનુભવાય છે તેને લીધે બાહ્ય શાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે (!) અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઈ જાય છે

' સત્પુરુષમાં જ પરમેશ્વર બુદ્ધિ ' એને જ્ઞાનીઓએ પરમધર્મ કહ્યો છે અને એ બુદ્ધિ પરમ દૈન્યતા સૂચવે છે, જેથી સર્વ પ્રાણી વિષે પોતાનુ દાસત્વ મનાય છે, અને પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે એ પરમ દૈન્યત્વ જ્યાંસુધી આવિર્ભાવ રહ્યું છે, ત્યાંસુધી જીવની જોગ્યતા પ્રતિબધયુક્ત હોય છે

" કદાપિ એ બન્ને થયાં હોય, તથાપિ વાસ્તવિક તત્વ પામવાની કઈ જોગ્યતાની ઓછાઈને લીધે પદાર્થ નિર્ણય ન થયો હોય તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે, કલ્પિત પદાર્થ વિષે 'સત્' ની માન્યતા હોય છે જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી અને એ જ પરમ જોગ્યતાની હાનિ છે

'આ ત્રણે કારણો ઘણું કરીને અમને મળેલા ઘણાખરા મુમુક્ષુમાં અમે જોયાં છે માત્ર બીજા કારણની કંઈક ન્યૂનતા કોઈ કોઈ વિષે જોઈ છે અને જો તેઓમાં સર્વ પ્રકારે (પરમ દૈન્યતાની ખામીની) ન્યૂનતા થવાનું પ્રયત્ન હોય તો જોગ્ય થાય, એમ જાણીએ છીએ. પરમ દૈન્યપણું એ ત્રણેમાં બળવાન સાધન છે અને એ ત્રણેનું બીજ મહાત્માને વિષે પરમ પ્રેમાર્પણ એ છે અધિક શું કહીએ અનંતકાળે એ જ માર્ગ છે

"પહેલું અને ત્રીજું કારણ જવાને માટે બીજા કારણની હાનિ કરવી, અને મહાત્માના જોગે તેનાં અલૌકિક સ્વરૂપને ઓળખવું ઓળખવાની પરમ તીવ્રતા રાખવી, તો ઓળખાશે. મુમુક્ષુનાં નેત્રો મહાત્માને ઓળખી લે છે

"મહાત્મામાં જેનો દઢ નિશ્ચય થાય છે તેને મોહાસક્તિ મટી પદાર્થનો નિર્ણય હોય છે, તેથી વ્યાકુળતા મટે છે, તેથી નિઃશંકતા આવે છે, જેથી જીવ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખથી નિર્ભય હોય છે, અને તેથી જ નિઃસંગતા ઉત્પન્ન હોય છે અને એમ યોગ્ય છે

મહાત્માનું ઓળખાણું અને તેનું ફળ

અમે આમાં ઘણો ગૂઢ શાસ્ત્રાર્થ પણ પ્રતિપાદન કર્યો છે કળિયુગ છે માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે" (સમાધિ-સોપાન પત્ર ૧૬)

"જીવને માર્ગ મળ્યો નથી, એનું શું કારણ? એ વારંવાર વિચારી યોગ્ય લાગે ત્યારે સાથેનું પત્ર વાંચજો અમને લાગે છે કે માર્ગ સરળ છે પણ પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે"

"સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે અને અનન્ય ભક્તિએ નમોનમ

'અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે, એવા જ્ઞાની પુરુષોનાં ચરણારવિંદ, તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્ પ્રતીતિ

સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો માર્ગ

આવ્યા વિના, સત્સ્વરૂપના વિચારની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેવી દશા આવ્યેથી અવશ્ય તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે, તેની દશાને પામે છે આ માર્ગ સર્વ જ્ઞાનીઓએ સેવ્યો છે, સેવે છે અને સેવશે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એથી અમને થઈ હતી, વર્તમાને એ જ માર્ગથી થાય છે, અને અનાગતકાળે પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો એ જ માર્ગ છે સર્વ શાસ્ત્રોનો બોધલક્ષ જોવા જતાં એજ છે. અને જે કોઇ પણ પ્રાણી છૂટવા ઇચ્છે છે તેણે અખંડ વૃત્તિથી એ જ માર્ગને આરાધવો એ માર્ગની આરાધના વિના અનાદિ કાળથી જીવે પરિભ્રમણ કર્યું જ્યા સુધી જીવને સ્વચ્છંદ રૂપી અંધત્વ છે, ત્યાં સુધી એ માર્ગનુ દર્શન થતું નથી, (અંધત્વ ટળવા માટે) જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો, દૃઢ મોક્ષેચ્છા કરવી, એ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવુ, તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઇ અંધત્વ ટળે છે, એ નિ શંક માનજો અનાદિ કાળથી જીવ અવળે માર્ગે ચાલ્યો છે જો કે તેણે જપ તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનતવાર કર્યું છે તથાપિ જે કંઈ પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય હતુ તે તેણે કર્યું નથી, જે કે અમે પ્રથમ જ જણાવ્યુ છે 'સૂયગડાંગ' સૂત્રમાં ઋષભદેવજી ભગવાને જ્યાં અઠાણુ પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે મોક્ષમાર્ગે ચઢાવ્યા છે, ત્યાં એજ ઉપદેશ કર્યો છે 'હે! આયુષ્યમંતો! આ જીવે સર્વ કર્યું છે. એક આ વિના, તે શુ ? તો કે નિશ્ચય કહીએ છીએ કે સત્પુરુષનુ કહેલું વચન—તેનો ઉપદેશ તે સાંભળ્યાં નથી અથવા રૂડે પ્રકારે કરી તે ઉઠાવ્યાં નથી અને એને જ અમે મુનિઓનુ સામાયિક (આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યું છે સુધર્મા સ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશે છે કે જગત્ આખાનુ જેણે દર્શન કર્યું છે એવા મહાવીર ભગવાન તેણે આમ અમને કહ્યુ છે 'ગુરુને આધીન થઇ વર્તતા એવા અનંત પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા' એક આ સ્થળે નહી, પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એ જ કહેવાનો લક્ષ છે

' आणाए धम्मो आणाए तवो । '

' આજ્ઞાનુ આરાધન એ જ ધર્મ, આજ્ઞાનુ આરાધન એ જ તપ.'

(આચારાંગ સૂત્ર)

' સર્વ સ્થળે એ જ મોટા પુરુષોનો કહેવાનો લક્ષ છે, એ લક્ષ જીવને સમજાયો નથી તેનાં કારણમા સર્વથી પ્રધાન એવુ કારણ સ્વચ્છંદ છે, અને જેણે સ્વચ્છંદને મંદ કર્યો છે, એવા પુરુષને પ્રતિબદ્ધતા, (લોક સબંધી બંધન સ્વજન કુટુંબ બંધન, દેહાભિમાન રૂપ બંધન સંકલ્પ વિકલ્પ રૂપ બંધન)—એ બંધન ટળવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય જે કહ્યો છે તે આ ઉપરથી તમે વિચારો, અને એ વિચારતાં અમને જે કંઇ યોગ્ય લાગે તે પૂછજો, અને એ માર્ગે જો કંઈ યોગ્યતા લાવશો, તો ઉપશમ ગમે ત્યાંથી પણ મળશે ઉપશમ મળે અને જેની આજ્ઞાનુ આરાધન કરીએ, એવા પુરુષનો ખોજ રાખજો, બાકી બીજા બધાં સાધન પછી કરવા યોગ્ય છે આ સિવાય બીજો કોઈ મોક્ષમાર્ગ વિચારતાં લાગશે નહિં (વિકલ્પથી) લાગે તો જણાવશો કે જે કંઈ યોગ્ય હોય તે જણાવાય " (૧૬૭ સમાધિસોપાન ૧૨)

સર્વ દુ:ખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો આત્મા ગવષવો હોય તેણે યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી સત્સંગને ગવેષવો, તેમજ ઉપાસવો, સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો, પોતાના અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ શક્તિએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે કોઇ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે, એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે, તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુ:ખથી મુક્ત થાય છે

સત્સંગની ઉપાસના તે આત્માની ઉપાસના છે

(દ્વાદશાંગીનું સળંગ સૂત્ર) (૪૦૪)

" જિનાગમ છે તે ઉપશમ સ્વરૂપ છે ઉપશમ સ્વરૂપ એવા પુરૂષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરૂપ્યાં છે તે ઉપશમ આત્માર્થે છે અન્ય કોઇ પ્રયોજન અર્થે નથી આત્માર્થમાં જો તેનુ આરાધન કરવામાં ન આવ્યું, તો તે જિનાગમનુ શ્રવણ વાંચન નિષ્ફળ રૂપ છે, એ વાર્તા અમને તો નિ સદેહ યથાર્થ લાગે છે (૩૦૫)

આત્મવિચાર કર્તવ્ય રૂપ ધર્મ

" દુ ખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે અને દુ ખની નિવૃત્તિ દુ ખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવાં રાગ દ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના, થવી સભવની નથી તે ગગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઇ નથી, વર્તમાન કાળમા થતી નથી, ભવિષ્યકાળમા થઈ શકે તેમ નથી, એમ સર્વ જ્ઞાની પુરૂષોને ભાસ્યું છે, માટે તે આત્મજ્ઞાન જીવને પ્રયોજન રૂપ છે તેનો સર્વશ્રેષ્ટ ઉપાય સદ્દગુરુના વચનનાં શ્રવણુ કે સત્શાસ્ત્રનુ વિચારવુ એ છે જે કોઇ જીવ દુ ખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય, સર્વથા દુ ખથી મુકતપણુ જેને પ્રાપ્ત કરવુ હોય, તેણે એ જ એક માર્ગ આરાધ્યા સિવાય અન્ય બીજો કોઇ ઉપ ય નથી માટે જીવે સર્વ પ્રકારનાં મતમતાંતરનો. કુળધર્મનો, લોકસજ્ઞારૂપ ધર્મનો, ઓઘ સજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઉદાસભાવ ભજી એક આત્મવિચાર કર્તવ્ય રૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે

કલ્યાણનુ કારણ

" એક મોટી નિશ્ચયની વાર્તા તો મુમુક્ષુ જીવે એ જ કરવી યોગ્ય છે કે સત્સગ જેવુ કલ્યાણનુ કોઈ બળવાન કારણુ નથી અને તે સત્સગમાં નિરતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સગનુ ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવુ, એ શ્રેય રૂપ છે, બહુ બહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે

"યથાપ્રારબ્ધ સ્થિતિ છે એટલે બળવાન ઉપાધિયોગે વિષમતા આવતી નથી. કંટાળો અત્યંત આવી જતાં છતાં ઉપશમનું સમાધિનું યથારૂપ રહેવું થાય છે તથાપિ નિરંતર ચિત્તમાં સત્સંગની ભાવના વર્ત્યા કરે છે સત્સંગનું અત્યંત માહાત્મ્ય પૂર્વભવે વેદન કર્યું છે, તે ફરી ફરી સ્મૃતિ રૂપ થાય છે, અને નિરંતર અભંગપણે તે ભાવના સ્ફુરિત રહ્યા કરે છે" (૩૦૫)

અસંગદશાનો હેતુ

"વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું થાય છે, અને સહેજ સહેજમાં સિદ્ધાંતજ્ઞાન થવાનું કારણ થાય છે જો જીવમાં અસંગ દશા આવે તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય છે, અને તે અસંગદશાનો હેતુ વૈરાગ્ય ને ઉપશમ છે, જે ફરી ફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે વિસ્તારેલ છે માટે નિઃસંશયપણે યોગવાસિષ્ઠાદિ વૈરાગ્ય ઉપશમના હેતુ એવા સદ્‌ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે

લોકમાર્ગનો પ્રતિકાર

"તમને અથવા શ્રી દેવકરણજીને અથવા કોઈ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની કંઈ પણ પરમાર્થની વાર્તા કરી હોય તેમાં માત્ર પરમાર્થ સિવાય બીજો કોઈ હેતુ નથી વિષમ અને ભયંકર આ સંસારનું સ્વરૂપ જોઈ તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો, જે બોધ વડે જીવમાં શાંતિ આવી, સમાધિદશા થઈ, તે બોધ આ જગતમાં કોઈ અનંત પુણ્યના જોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, એમ મહાત્મા પુરુષો ફરી ફરી કહી ગયા છે. આ દુષમ કાળને વિષે અંધકાર પ્રગટી બોધના માર્ગને આવરણ પ્રાપ્ત થયા જેવું થયું છે, તે કાળમાં અમને દેહજોગ બન્યો, તે કોઈ રીતે ખેદ થાય છે તથાપિ તે પરમાર્થથી તે ખેદ પણ સમાધાન રાખ્યા કર્યો છે પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વખત કોઈ મુમુક્ષુ પ્રત્યે

વખતે લોકમાર્ગનો પ્રતિકાર કરી ફરી કહેવાનુ થાય છે; જે જોગમાંનો જોગ તમારા અને શ્રી દેવકરણજી સબધમાં સહેજે બન્યો છે પણ તેથી તમે અમારુ કહેવુ માન્ય કરો એવા આગ્રહ માટે કઇ પણ નથી કહેવાયુ અથવા માત્ર હિતકારી જાણી તે વાતનો આગ્રહ થયો હોય છે કે થાય છે એટલો લક્ષ રહે તો સગનુ ફળ કોઇ રીતે થવુ સભવે છે જેમ બને તેમ જીવના પોતાના દોષ પ્રત્યે લક્ષ કરી બીજા જીવ પ્રત્યે નિર્દોષ દષ્ટિ રાખી વર્તવુ અને વૈરાગ્ય ઉપશમનુ જેમ આરાધન થાય તેમ કરવુ એ પ્રથમ સ્મરણવા યોગ્ય વાત છે" (૪૧૩)

મહાત્મા ગાંધીજી પ્રત્યે ડરબનના પત્રમાં શ્રીમદ્ લખે છે

વિવેકજ્ઞાન

"'આત્મા છે', આત્મા નિત્ય છે', 'આત્મા કર્મનો કર્તા છે', 'આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે', 'તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે' અને 'નિવૃત થઇ શકવાનાં સાધન છે'—એ છ કારણો' જેને વિચારે કરીને સિદ્ધ થાય તેને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવી એમ શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે, જે નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવે વિશેષ કરી અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે પૂર્વના કોઇ વિશેષ અભ્યાસબળથી એ છ કારણોનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા સત્સગના આશ્રયથી તે વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો યોગ બને છે

સ્વરૂપ-આવિર્ભાવ

"અનિત્ય પદાર્થ પ્રત્યે મોહ બુદ્ધિ હોવાને લીધે આત્માનુ 'અસ્તિત્વ', 'નિત્યત્વ' અને 'અવ્યાબાધ સમાધિસુખ' ભાનમા આવતુ નથી તેની મોહબુદ્ધિમાં જીવને અનાદિથી એવુ એકાગ્રપણુ ચાલ્યુ આવે છે કે તેનો વિવેક કરતાં જીવને મૂઝાઇને પાછુ વળવુ પડે છે, અને તે મોહ ગ્રંથિ છેદવાનો વખત આવવા પહેલાં તે વિવેક છોડી દેવાનો યોગ પૂર્વકે જે ઘણી વાર બન્યો છે, કેમકે જેનો અનાદિ કાળથી અભ્યાસ

છે, તે અત્યત પુરષાર્થ વિના અલ્પ કાળમાં છોડી શકાય નહી, માટે ફરી ફરી સત્સગ સત્શાસ્ત્ર અને પોતામાં સરળ વિચારદશા કરી તે વિષયમાં વિશેષ શ્રમ લેવો યોગ્ય છે, કે જેના પરિણામમાં 'નિત્ય', 'શાશ્વત', 'સુખસ્વરૂપ' એવુ 'આત્મજ્ઞાન' થઈ સ્વરૂપ આવિર્ભાવ થાય છે અધીરજથી અથવા આડી કલ્પના કરવાથી માત્ર જીવને પોતાના હિતનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે છે, અને અનિત્ય પદાર્થનો રાગ રહેવાથી તેના કારણે ફરી ફરી સસાર પરિભ્રમણનો યોગ રહ્યા કરે છે

" કઇ પણ આત્મવિચાર કરવાની ઈચ્છા તમને વર્તે છે એમ જાણી ઘણો સતોષ થયો છે, તે સતોષમાં મારો કઇ સ્વાર્થ નથી માત્ર તમે સમાધિને રસ્તે ચ*વ ઇચ્છો છો તેથી સસાર ક્લેશથી નિવર્તવાનો તમને પ્રસ*ગ પ્રાપ્ત થશે એવા પ્રકારનો સભવ દેખી સ્વભાવે સતોષ થાય છે " (૪૮૭)

શ્રી લલ્લુજી ઉપરના ' ૭૫૬ ' ના પત્રમા શ્રીમદ્ લખે છે,

" અનાદિ સ્વપ્ન દશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહભાવ મમત્વભાવ તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ ૭૫૦ ' ની જ્ઞાની પુરુષોએ દેશના પ્રકાશી છે તે સ્વપ્ન દશાથી રહિત માત્ર પોતાનુ સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે તો તે સહજ માત્રમાં જાગ્રત થઈ ' સમ્યક્દર્શન ' ને પ્રાપ્ત થાય, સમ્યક્દર્શનને પ્રાપ્ત થઇ સ્વસ્વભાવ રૂપ મોક્ષને પામે કોઈ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા ભાવને વિષે તેને હર્ષ શોક, સયોગ ઉત્પન્ન ન થાય. તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણુ, સપૂર્ણપણુ, અવિનાશીપણુ, અત્યત આનદપણુ અંતરરહિત તેના અનુભવમાં આવે છે સર્વ વિભાવ પર્યાયમાં માત્ર પોતાને અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે, તેથી કેવળ પોતાનુ ભિન્નપણુ જ છે, એમ સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ, અત્યત પ્રત્યક્ષ,

સમ્યક્દર્શન અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ

અપરોક્ષ તેને અનુભવ થાય છે વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સયોગને વિષે તેને ઇષ્ટ અનિષ્ટપણુ પ્રાપ્ત થતું નથી. જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિ બાધા રહિત સપૂર્ણ માહાત્મ્યનુ ઠેકાણુ એવુ નિજ સ્વરૂપ જાણી, વેદી તે કૃતાર્થ થાય છે જે જે પુરૂષોને એ ૭ પદ સપ્રમાણુ એવાં પરમ પુરુષનાં વચને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરુષો સર્વ સ્વરૂપને પામ્યા છે, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, સર્વ સગથી રહિત થયા છે, થાય છે અને ભાવિકાળે પણુ તેમજ થશે.

" જે ૭ પદથી સિદ્ધ છે એવુ આત્મસ્વરૂપ, તે જેના વચનને અગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટે છે જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વ કાળ જીવ સપૂર્ણ આનદને પ્રાપ્ત થઈ નિર્ભય થાય છે, તે વચનના

સત્પુરુષની નિષ્કારણ કરુણા

કહેનાર એવા સત્પુરુષના ગુણની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્તિ છે, કેમકે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઇ શકે એવો પરમાત્મભાવ તે જેણે કઇપણુ ઇચ્છા વિના માત્ર નિષ્કારણુ કરુણાશીલતાથી આપ્યો એમ છતાં પણુ જેણે અન્ય જીવને વિષે આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્તા છે, માટે મારો છે, એમ કદી જોયું નથી, એવા જે સપુરૂષ તેને અત્યત ભક્તિએ ફરી ફરી નમસ્કાર હો

" જે સત્પુરુષોએ સદ્ગુરૂની ભક્તિ નિરુપણુ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણુને અર્થે કહી છે જે

સદ્ગુરુની ભક્તિથી

ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગુરુના આત્માની સહેજે આત્મબોધ થાય ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણુ દષ્ટિગોચર થઇ અન્ય સ્વચ્છદ મટે અને સહેજે આત્મબોધ થાય, એમ જાણીને જે ભક્તિનુ નિરૂપણુ કર્યું છે તે ભક્તિને અને તે સત્પુરૂષોને ફરી ફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો ! (૪૦૬)

" જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામાં વિચાર મુખ્ય સાધન છે અને તે વિચારને વૈરાગ્ય (ભોગ પ્રત્યે અનાસક્તિ) તથા ઉપશમ (કષાયાદિનુ

ઘણુંજ મંદપણું, તે પ્રત્યે વિશેષ ખેદ) એ વિચારદશા પામવાનું મુખ્ય આધાર છે, એમ જાણી તેનો નિરંતર લક્ષ રાખી તેવી પરિણતિ કરવી ઘટે સત્પુરુષના વચનના યથાર્થ ગ્રહણ વિના વિચાર ઘણું કરીને ઉદ્ભવ થતો નથી, અને સત્પુરૂષના વચનનું યથાર્થ ગ્રહણ સત્પુરૂષની પ્રતીતિ એ કલ્યાણ થવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત હોવાથી તેમની અનન્ય આશ્રય ભક્તિ પરિણામ પામ્યેથી થાય છે ખરેખરો મુમુક્ષુ હોય તેને સત્પુરૂષની આશ્રયભક્તિ અહંભાવાદિ છેદવાને માટે અને અલ્પકાળમાં વિચારદશા પરિણામ પામવાને માટે, ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ થાય છે" (૬૩૪)

ઉત્કૃષ્ટ કારણ

" જેને કંઇ પ્રિય નથી, જેને કંઈ અપ્રિય નથી, જેને કોઈ શત્રુ નથી, જેને કોઇ મિત્ર નથી, જેને માન, અપમાન લાભ અલાભ, હર્ષ, શોક, જન્મ, મૃત્યુ આદિ દ્વંદ્વનો અભાવ થઇ જે શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તેમનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે

" દેહ પ્રત્યે જેવો વસ્ત્રનો સંબંધ છે, તેવો આત્મા પ્રત્યે જેણે દેહનો સંબંધ યથાતથ્ય દીઠો છે, મ્યાન પ્રત્યે તરવારનો જેવો સંબંધ છે, તેવો દેહ પ્રત્યે જેણે આત્માનો સંબંધ દીઠો છે, અબદ્ધ સ્પષ્ટ આત્મા જેણે અનુભવ્યો છે તે મહત્પુરુષોને જીવન અને મરણ બન્ને સમાન છે

મહત્પુરુષોની દશા અને નિર્ભયતા

" જે અચિંત્ય દ્રવ્યની શુદ્ધ ચિત્તિસ્વરૂપ કાંતિ પરમ પ્રગટ થઇ અચિંત્ય કરે છે, તે અચિંત્ય દ્રવ્ય સહજ સ્વાભાવિક નિજ સ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય જે પરમ કૃપાળુ સત્પુરુષોએ પ્રકાશ્યો તેનો અપાર ઉપકાર છે

" ચંદ્ર ભૂમિને પ્રકાશે છે તેના કિરણની કાંતિના પ્રભાવથી સમસ્ત ભૂમિ શ્વેત થઈ જાય છે પણ કંઇ ચંદ્ર ભૂમિરૂપ કોઈ કાળે તેમ થતો નથી. એમ સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશક એવો આ આત્મા તે

ક્યારે પણ વિશ્વરૂપ થતો નથી, સદાસર્વદા ચતન્ય સ્વરૂપ જ રહે છે, વિશ્વમાં જીવ અભેદતા માને છે એ જ ભ્રાન્તિ છે

"જેમ આકાશમાં વિશ્વનો પ્રવેશ નથી, સર્વ ભાવની વાસનાથી આકાશ રહિત જ છે, તેમ સમ્યક્દૃષ્ટિ પુરુષોએ પ્રત્યક્ષ સર્વદ્રવ્યથી ભિન્ન, સર્વ અન્ય પર્યાયથી રહિત જ આત્મા દીઠો છે જેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યથી થતી નથી તેવા આત્માનો નાશ પણ ક્યાંથી હોય? અજ્ઞાનથી અને સ્વસ્વરૂપ પ્રત્યેના પ્રમાદથી આત્માને માત્ર મૃત્યુની ભ્રાન્તિ છે, તે જ ભ્રાન્તિ નિવૃત્ત કરી શુદ્ધ ચૈતન્ય નિજ અનુભવ પ્રમાણ સ્વરૂપમા પરમ જાગૃત થઈ જ્ઞાની સદાય નિર્ભય છે એ જ સ્વરૂપના લક્ષથી સર્વ જીવ પ્રત્યે સામ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, સર્વ પર દ્રવ્યથી વૃત્તિ વ્યાવૃત્ત કરી આત્મા અકલેશ સમાધિને પામે છે" (૭૬૦)

"દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પણ પૂર્વે અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કંઈ પણ સફળપણું થયુ નહી પણ આ મનુષ્યદેહને કૃતાર્થતા છે કે

/ જે મનુષ્યદેહે આ જીવે જ્ઞાની પુરુષને ઓળખ્યા

જ્ઞાની પુરુષના આશ્રયે તથા તે મહ ભાગ્યનો આશ્રય કર્યો જે પુરુષના દેહ છૂટે એ સ્વરૂપ સ્થિ આશ્રયે અનેક પ્રકારના મિથ્યા આગ્રહાદિની

તિનુ કારણ મદતા થઇ તે પુરુષને આશ્રયે આ દેહ છૂટે એ જ સાર્થક છે જન્મ જરા મરણાદિને નાશ કરનાર જી આત્મજ્ઞાન જેમને વિષે વર્તે છે, તે પુરુષનો આશ્રય જ જીવન જન્મ જરા મરણાદિ નો નાશ કરી શકે, કેમકે તે યથાસંભવ ઉપાય છે સંયોગ સબંધે આ દેહ પ્રત્યે આ જીવને જે પ્રારબ્ધ હશે તે વ્યતીત થયે તે દેહનો પ્રસગ નિવૃત્ત થશે, તેનો ગમે ત્યારે વિયોગ નિશ્ચે છે પણ આશ્રયપૂર્વક દેહ છૂટે એ જ જન્મ સાર્થક છે, કે જે આશ્રયને પામીને જીવ તે ભવે અથવા ભાવિ એવા થોડા કાળે પણ સ્વસ્વરૂપમ સ્થિતિ કરે

શ્રી સદ્‌ગુરુએ કહ્યો છે એવા નિર્ગ્રંથ માર્ગનો સદાય આશ્રય રહો હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી અને દેહ, સ્ત્રી,

રાગદ્વેષનો ક્ષય થવાનો ઉપાય

પુત્રાદિ કોઇ પણ મારાં નથી, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ અવિનાશી એવો હું આત્મા છું, એમ આત્મભાવના કરતાં રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય' (૬૨૯)

" દેહાદિ સબંધી જે પુરૂષો હર્ષ વિષાદ કરતા નથી, તે પુરૂષો પર્ણું દ્વાદશાંગને સક્ષેપમા સમજ્યા છે, એમ સમજો એ જ દષ્ટિ કર્તવ્ય છે

' હું ધર્મ પામ્યો નથી ' ' હું ધર્મ કેમ પામીશ ? ' એ આદિ ખેદ નહી કરતાં વીતરાગ પુરૂષોનો ધર્મ, જે દેહાદિ સબધીથી હર્ષ વિષાદ વૃત્તિ દૂર કરી આત્મા અસગ, શુદ્ધ

વીતરાગ પુરુષોનો ધર્મ

ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે એવી વૃત્તિનો નિશ્ચય અને આશ્રય ગ્રહણ કરી તે જ વૃત્તિનું બળ રાખવુ અને મદ વૃત્તિ થાય ત્યા વીતરાગ પુરૂષોની દશાનુ સ્મરણ કરવુ તે અદ્‌ભુત ચરિત્ર પર દષ્ટિ પ્રેરીને વૃત્તિને અપ્રમત્ત કરવી, એ સુગમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપકારકારક તથા કલ્યાણ સ્વરૂપ છે " (૭૬૭)

" વીતરાગનો કહેલો પરમ શાંત રસમય ધર્મ પુર્ણ સત્ય છે એવો નિશ્ચય રાખવો જીવના અનધિકારીપણાને લીધે તથા સત્પુરૂષના યોગ વિના સમજાતું નથી, તો પણ તેના

સસાર રોગનુ ઔષધ

જેવુ જીવને સસાર રોગ મટાડવાને બીજુ કોઇ હિતકારી ઔષધ નથી એવુ વારવાર ચિંતવન કરવુ આ પરમતત્વ છે એનો મને સદાય નિશ્ચય રહો, એ યથાર્થ સ્વરૂપ મારા હૃદયને વિષે પ્રકાશ કરો, અને જન્મ મરણાદિ બંધનથી અત્યત નિવૃત્તિ થાઓ ! નિવૃત્તિ થાઓ !

હે ! જીવ આ કલેશ રૂપ સસાર થકી વિરામ પામ વિરામ પામ કંઇક વિચાર પ્રમાદ છોડી જાગ્રત થા ! જાગ્રત થા ! નહી

તો રત્નચિંતામણિ જેવો આ મનુષ્ય દેહ નિષ્ફળ જશે. હે! જીવ, હવે તારે સત્પુરુષની આજ્ઞા નિશ્ચય ઉપાસવા યોગ્ય છે." (અપ્રગટ)

સર્વ દુઃખક્ષય કરવાનો ઉપાય

'કેવળ અંતર્મુખ થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વ દુઃખક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઈક જીવને સમજાય છે મહત્પુણ્યના યોગથી, વિશુદ્ધ મતિથી, તીવ્ર વૈરાગ્યથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય સમજાવા યોગ્ય છે, તે સમજાવાનો અવસર એક માત્ર આ મનુષ્ય દેહ છે તે પણ અનિયત કાળના ભયથી ગ્રહિત છે ત્યાં પ્રમાદ થાય છે એ ખેદ અને આશ્ચર્ય છે " (૭૪૧)

કેવો જીવ સત્ય પામે?

'કોઈને અર્થે' વિકલ્પ નહીં આણતાં અસંગપણું જ રાખશો. જેમ જેમ સત્પુરુષનાં વચન તેમને પ્રતીતિમાં આવશે, જેમ જેમ આજ્ઞાથી અસ્થિમજ્જા રંગાશે તેમ તેમ તે તે જીવ આત્મકલ્યાણને સુગમપણે પામશે, એમ નિઃસંદેહ છે

" જે કોઈ સાચા અંતઃકરણે સત્પુરુષનાં વચનને ગ્રહણ કરશે તે સત્યને પામશે એમાં કંઈ સંશય નથી " (૭૫૫)

સત્પુરુષોનો સનાતન સંપ્રદાય

" કોઈ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણોને પ્રાપ્ત થાય એમ નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણકે, સત્પુરુષોની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમય માત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થા પ્રત્યે હો, સ્વરૂપ પ્રત્યે હો આત્મસમાધિ પ્રત્યે હો, અન્ય અવસ્થા પ્રત્યે ન હો અન્ય સ્વરૂપ પ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિ પ્રત્યે ન હો, જે જ્ઞાનથી આત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રગટ હો અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાન પ્રત્યે રુચિપણે હો એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે " (૩૫૫)

'ક્ષણુ ક્ષણુ જતાં અનતકાળ વ્યતીત થયો છતાં સિદ્ધિ થઇ નહી"

"જો તું ત્યાગી હોય તો ત્વચા વગરની વનિતાનુ સ્વરૂપ સ્વવિચાર વિચારીને સસ ર ભણી દૃષ્ટિ કરજે

"તું ગમે તે ધર્મ માનતો હોય તેનો મને પક્ષપાત નથી, માત્ર કહેવાનુ તાત્પર્ય કે જે રાહથી સસારમળ નાશ થાય તે ભક્તિ, તે ધર્મ અને તે સદાચારને તું સેવજે"

"શ્રીમત હો તો પૈસાના ઉપયોગને વિચારજે, રળવાનું કારણુ આજે શોધીને કહેજે"

"જો તુ સમજણો બાળક હોય તો વિદ્યા ભણી અને આજ્ઞા ભણી દૃષ્ટિ કર.

જો તુ યુવાન હો તો ઉદ્યમ અને બ્રહ્મચર્ય ભણી દૃષ્ટિ કર

જો તુ વૃદ્ધ હોય તો મોત ભણી દૃષ્ટિ કરી આજના દિવસમા પ્રવેશ કરજે

'જો તુ અમલમસ્ત હોય તો નેપોલિયન બોનાપાર્ટને બન્ને સ્થિતિથી સ્મરણુ કર."

' પગ મૂકતાં પાપ છે, જોતાં ઝેર છે, અને માથે મરણુ રહ્યુ છે, એ વિચારી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર"

અઘોર કર્મ કરવામાં આજે તારે પડવુ હોય તો રાજપુત્ર હો તો પણ ભિક્ષાચારી માન્ય કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે"

"ધર્માચાર્ય હો તો તારા અનાચાર ભણી કટાક્ષ દૃષ્ટિ કરી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે"

' દુરાચારી હો તો આરોગ્યતા, ભય, પરતત્રતા, સ્થિતિ અને સુખ એને વિચારી આજના દિવસમા પ્રવેશ કરજે"

' દુખી હો તો આજીવિકા (આજની) જેટલી આશા રાખી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે"

"આહાર, વિહાર, નિહાર એ સંબંધીની તારી ક્રિયા તપાસી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે"

'તું ગમે તે ધર્માર્થી હો, પરંતુ આજીવિકાર્થે અન્યાય સંપન્ન દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરીશ નહિ'

'જુલમીને, કામીને, અનાડીને ઉત્તેજન આપતો હો તો અટકજે.

ઓછામાં ઓછો પણ અર્ધ પ્રહર ધર્મ કર્તવ્ય અને વિદ્યા સંપત્તિમાં ગાળ કરજે

જિંદગી ટૂંકી છે, અને જંજાળ લાંબી છે, માટે જંજાળ ટૂંકી કર તો સુખરૂપે જિંદગી લાંબી લાગશે

સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ લક્ષ્મી ઇત્યાદિ બધાં સુખ તારે ઘેર હોય તો પણ એ સુખમાં ગૌણતાએ દુઃખ રહ્યું છે, એમ ગણી આજના દિવસમાં પ્રવેશ કર

પવિત્રતાનું મૂળ સદાચાર છે

મન દોરંગી થઈ જતું જાળવવાને,–

વચન શાંત, મધુર, કોમળ, સત્ય અને શૌચ બોલવાની સામાન્ય પ્રતિજ્ઞા લઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજે

કાયા મળમૂત્રનું અસ્તિત્વ છે, તે માટે 'હું આ શું અયોગ્ય પ્રયોજન કરી આનંદ માનું છું' એમ આજે વિચારજે'

"જો આજે દિવસે તને સુવાનું મન થાય, તો તે વખતે ઇશ્વરભક્તિ પરાયણ થજે, કે સતશાસ્ત્રનો લાભ લઈ લેજે

હું સમજું છું કે એમ થવું દુર્ઘટ છે તો પણ અભ્યાસ સર્વનો ઉપાય છે"

બહોળી લક્ષ્મી મળતાં છતાં આજે અન્યાયથી કોઈનો જીવ જતો હોય તો અટકજે

વખત અમૂલ્ય છે, એ વાત વિચારી આજના દિવસની ૨૧૬૦૦૦ વિપળનો ઉપયોગ કરજે

વાસ્તવિક સુખ માત્ર વિરાગમાં છે, માટે જબ્જાળ મોહિનીથી આજે અભ્યતર મોહિની વધારીશ નહી "

"અધિકારી હો તો પણ પ્રજાહિત ભૂલીશ નહીં, કારણ જેનું (રાજાનું) તું લૂણ ખાય છે, તે પણ પ્રજાના માનિતા નોકર છે

વ્યવહારિક પ્રયોજનમાં પણ ઉપયોગ પૂર્વક વિવેકી રહેવાની સત્પ્રતિજ્ઞા લઇ આજના દિવસમાં વર્તજે"

"જો આજે તારાથી કોઈ મહાન કામ થતુ હોય તો તારા સર્વ સુખનો ભોગ પણ આપી દેજે "

"વ્યવહારનો નિયમ રાખજે અને નવરાશે સંસારની નિવૃત્તિ શોધજે"

"સત્પુરુષ વિદુરના કહ્યા પ્રમાણે આજે એવુ કૃત્ય કરજે કે રાત્રે સુખે સુવાય.

"જેમ બને તેમ આજના દિવસ સંબધી સ્વપત્ની સંબધી પણ વિષયાસક્ત ઓછા રહેજે

આત્મિક અને શારીરિક શક્તિની દિવ્યતાનું તે મૂળ છે એ જ્ઞાનીઓનું અનુભવસિદ્ધ વચન છે"

"ભલે તારી આજીવિકા જેટલું તુ પ્રાપ્ત કરતો હો પરંતુ નિરુપાધિમય હોય તો ઉપાધિમય પેલું રાજ્યસુખ ઇચ્છી તારો આજનો દિવસ અપવિત્ર કરીશ નહિ"

"સત્શીલવાન સુખી છે દુરાચારી દુખી છે એ વાત જો માન્ય ન હોય તો અત્યારથી તમે લક્ષ રાખી તે વાત વિચારી જુઓ

'આ સઘળાનો સહેલો ઉપાય આજે કહી દઉ છુ કે દોષને ઓળખી દોષને ટાળવા " ["પુષ્પમાળા"]

"વર્તનમાં બાળક થાઓ, સત્યમા યુવાન થાઓ, જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ થાઓ

"મહા પુરુષના આચરણ જોવા કરતાં તેનું અંત કરણ જોવું એ વધારે પરીક્ષા છે"

"મહાત્મા થવુ હોય તો ઉપકાર બુદ્ધિ રાખો, સત્પુરુષના સમાગમમાં રહો, સત્શાસ્ત્રનુ મનન કરો, ઉંચી શ્રેણિમાં લક્ષ રાખો એ એકકે ન હોય તો સમજીને આનંદ રાખતાં શીખો"

"યથાર્થ વચન ગ્રહવામા દંભ રાખશો નહી કે આપનારનો ઉપકાર ઓળવશો નહી"

મહાત્મા અને મોક્ષમાર્ગ

"જ્ઞાનીઓ અંતરંગ ખેદ અને હર્ષથી રહિત હોય છે જ્યાં સુધી તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહિ થાય, ત્યાં સુધી મોક્ષની તાત્પર્યતા મળી નથી."

"સત્પુરુષના અંત કરણે આચર્યો કિંવા કહ્યો તે ધર્મ"

"એક નિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધતાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે"

"માણસ પરમેશ્વર થાય છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે"

"સ્વાદનો ત્યાગ એ આહારનો ખરો ત્યાગ જ્ઞાનીઓ કહે છે"

"આ કાળમાં આટલું વધ્યુ –ઝાઝા મત, ઝાઝા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, ઝાઝી માયા અને ઝાઝો પરિગ્રહ વિશેષ.

"સત્પુરુષો કહેતા નથી, કરતાં નથી, છતાં તેની સત્પુરુષતા નિર્વિકાર મુખમુદ્રામાં રહી છે" "વચનામૃત."

"બાહ્ય ભાવે જગતમાં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતળીભૂત નિર્લેપ રહો, એજ માન્યતા અને બોધના છે" ('બીજી આવૃત્તિ અંક ૭૩)

"તેનો તુ બોધ પામ કે જેનાથી સમાધિમરણની પ્રાપ્તિ થાય. એકવાર જો સમાધિમરણ થયું તો સર્વ કાળનાં અસમાધિ મરણ ટળશે. (૮)

"જો કે જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છતા નથી, પરંતુ મોક્ષાભિલાષીને

તે કર્યા વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, આ અનાદિકાળનું ગુપ્ત તત્ત્વ સંતોનાં હૃદયમાં રહ્યું તે પાને ચઢાવ્યુ છે "

" શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે અને તે જીવને યોગ્ય થવા માટે છે, મોક્ષ થવા માટે જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા જોઇએ.

આ જ્ઞાનમાર્ગની શ્રેણિ કહી. એ પામ્યા વિના બીજા માર્ગથી મોક્ષ નથી. એ ગુપ્ત તત્ત્વને જે આરાધે છે, તે પ્રત્યક્ષ અમૃતને પામી અભય થાય છે " (૧૭૩)

" માયાનો પ્રપચ ક્ષણે ક્ષણે બાધકર્તા છે તે પ્રપચમાં તાપની નિવૃત્તિ કોઇ કલ્પદ્રુમની છાયા છે, અને કાં કેવળદશા છે, તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રશસ્ત છે, તે સિવાય એ

યોગ્ય વ્યવહાર

તાપની નિવૃત્તિ નથી, અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિક ઓળખવા જીવે યોગ્ય થવુ પ્રશસ્ત છે તે યોગ્ય થવામા બાધકર્તા એવો એ માયાપ્રપચ છે જેનો પરિચય જેમ ઓછો હોય તેમ વર્ત્યા વિના યોગ્યતાનું આવરણ ભગ થતું નથી પગલે પગલે ભયવાળી અજ્ઞાન ભૂમિકામાં જીવ વગર વિચાર્યે કોટયાવધિ યોજનો ચાલ્યા કરે છે, ત્યાં યોગ્યતાનો અવકાશ કયાંથી હોય ? આમ ન થાય તેટલા માટે થયેલા કાર્યના ઉપદ્રવને જેમ શમાવાય તેમ શમાવી સર્વ પ્રકારે એ વિષેની નિવૃતિ કરી, યોગ્ય વ્યવહારમા આવવાનું પ્રયત્ન કરવુ ઉચિત છે ન ચાલતાં કરવો જોઈએ, અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ નિસ્પૃહ બુદ્ધિથી એવો જે વ્યવહાર, તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો ' (૧૯૮)

"શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણુ યોગ્ય કહ્યો છે, અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે એ ક્ષીણપણુ મુખ્ય કરીને પરમાર્થ સબધીનું કહ્યું છે જે કાળમાં અત્યત

કાળદોષ

દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે કાળ દુસમ કહેવા યોગ્ય છે, જો કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થ પ્રાપ્તિ

જેનાથી થાય છે એવા પુરુષોનો જોગ દુર્લભ જ છે તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણ પણાને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશનું બળ ઓછુ થાય છે, અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થ માર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે

આ કાળને વિષે અને તેમાં પણ હમણાં લગભગના સેકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે, અને એ વાત પ્રત્યક્ષ છે સહજાનંદ સ્વામીના વખત સુધી મનુષ્યોમાં જે સરળવૃત્તિ હતી, તે અને આજની સરળવૃત્તિ એમાં મોટા તફાવત થઈ ગયો છે ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કઈ કઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા અને તે સંબંધી નિશ્ચયમાં દઢતા એ જેવાં હતાં તેવાં આજે નથી, તેથી તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયુ છે, જો કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવચ્છેદ પ્રાપ્ત થઇ નથી, તેમ સત્પુરુષ રહિત ભૂમિ થઇ નથી. તો પણ કાળ તે કરતાં વધારે વિષમ છે, બહુ વિષમ છે, એમ જાણીએ છીએ

આવુ કાળનું સ્વરૂપ જોઇને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે વર્તે છે, જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સંબંધી વૃત્તિ કંઈ પણ વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓળખાણુ થાય છે, નહી તો થતું નથી, તે વૃત્તિ સજીવન થાય અને કોઈ પણ જીવોને, ઘણા જીવોને પરમાર્થ સંબંધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અખંડપણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થવુ બહુ દુર્લભ જાણીએ છીએ, અને તેનાં કારણો પણ ઉપર જણાવ્યાં છે

જ્ઞાનીની અનુકંપા

જે પુરૂષનું દુર્લભપણું ચોથા કાળને વિષે (સત્યુગ વિષે) હતું, તેવા પુરુષનો જોગ આ કાળમાં થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થ સબંધી ચિંતા જીવોને ક્ષીણ થઇ ગઈ છે એટલે તે પુરુષનું ઓળખાણ થવું અત્યંત વિકટ છે તેમાં પણ જે ગૃહવાસાદિ પ્રસંગમાં તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઇ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે, અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમનો જે પ્રારબ્ધ પ્રકાર હાલ વર્તે છે, તે જોઈ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે અને કદાપિ નિશ્ચય થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહેવો દુર્લભ છે, અને જે પરમાર્થનું મુખ્ય કારણ તે તો તે છે તે આવી સ્થિતિમાં જોઇ ઉપર જણાવ્યા છે જે કારણો તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ અને એ વાત જોઈ ફરી ફરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે

કલ્યાણનું કારણ

ઈશ્વરેચ્છાથી જે કોઇ પણ જીવોનું કલ્યાણ વર્તમાનમાં પણ થવું સર્જિત હશે તે તો તેમ થશે, અને તે બીજેથી નહી પણ અમથકી, એમ પણ અત્ર માનીએ છીએ. (૩૨૪)

બોધનું ફળવું શાથી સંભવે?

"જે વ્યવસાયે કરી જીવને ભાવનિદ્રાનું ઘટવું ન થાય તે વ્યવસાય કોઇ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય તો તે ફરી ફરી પાછા હઠીને, મોટું ભયંકર હિંસાવાળું દુષ્ટ કામ જ આ કરૂં છું એવું ફરી ફરી વિચારીને અને જીવમાં ઢીલાપણાથી જ ક્ષણું કરી મને આ પ્રતિબંધ છે એમ ફરી ફરી નિશ્ચય કરીને જેટલો બને તેટલો વ્યવસાય સંક્ષેપ કરતાં જઈ પ્રવર્તવું થાય, તો બોધનું ફળવું થવું સંભવે છે" (૪૧૨)

યથાર્થ લેખન કે કથન

"ત્રણ વર્ષની લગભગથી એવું વર્તાવા કરે છે કે પરમાર્થ સબંધી કે વ્યવહાર સબંધી કંઈ પણ લખતાં કંટાળો આવી જાય છે, અને લખતાં લખતાં કલ્પિત જેવું લાગવાથી વારવાર અપૂર્ણ છોડી દેવાનું થાય છે પરમા-

થંમાં ચિત્ત જે વખતે એકાગ્રવત્ હોય ત્યારે જો પરમાર્થ સંબંધી લખવાનું અથવા કહેવાનું બને તો તે યથાર્થ કહેવાય, પણ ચિત્ત અસ્થિરવત્ હોય અને પરમાર્થ સંબંધી લખવાનું કે કહેવાનું કરવામાં આવે તો તે ઉદીરણા જેવું થાય, તેમજ અંતર્વૃત્તિનો યથાતથ્ય તેમાં ઉપયોગ નહી હોવાથી તે આત્મબુદ્ધિથી લખ્યું કે કહ્યું નહી હોવાથી કલ્પિતરૂપ કહેવાય જેથી તથા તેવાં બીજાં કારણોથી પરમાર્થ સંબંધી લખવાનું તથા કહેવાનું ઘણું ઓછું થઈ ગયું છે તો પણ કેટલાક પ્રસંગમાં વિશેષ સ્થિરતા રહે છે વ્યવહાર સંબંધી કંઈ પણ લખતાં તે અસારભૂત અને સાક્ષાત્ ભ્રાંતિરૂપ લાગવાથી તે સંબંધી જે કંઈ લખવું કે કહેવું તે તુચ્છ છે આત્માને વિકલતાનો હેતુ છે, તે ન કહ્યું હોય તોપણ ચાલી શકે એવું છે, માટે જ્યાં સુધી તેમ વર્તે ત્યાંસુધી તો જરૂર તેમ વર્તવું ઘટે છે, એમ જાણી ઘણી વ્યવહારિક વાત લખવા, કરવા, કહેવાની ટેવ નીકળી ગઈ છે" (૪૯૪)

"કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી અન્ય પરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્ય વૃત્તિ છે, તેટલો
સત્સંગનો આશ્રય કર્તવ્ય છે જીવથી મોક્ષ દૂર છે જો કોઈ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવું છે પ્રાયે મનુષ્ય દેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી આ જ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે વિચારની નિર્મળતાએ કરી જો આ જીવ અન્ય પરિચયથી પાછો વળે તો સહજમાં હમણાં જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે અસત્સંગ પ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિ કાળનો હીનસત્ત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા અથવા તેની નિવૃત્તિ કરવા જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થ યોગ્ય થઈ વિચાર દશાને પામે."

જે પ્રકારે અનિત્યપણુ, અસારપણુ આ સસારનુ અત્યતપણે ભાસે તે પ્રકારે ફરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય જે રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સભવતાં નથી તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતાં જીવન્મુક્તપણું સર્વથા માનીને જીવન્મુક્ત દશાની જીવ અસાતના કરે છે, એમ વર્તે છે સર્વથા રાગદ્વેષ પરિણામનુ પરિક્ષીણપણું જ કર્તવ્ય છે

શાને જિન ત્યાગ કહે છે?

અત્યત જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યત ત્યાગ સભવે છે, અત્યત ત્યાગ પ્રગટયા વિના અત્યત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે આત્મ પરિણામથી જેટનો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે તે તાદાત્મ્ય અધ્યાસ નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે બાહ્ય પ્રસગના ત્યાગને અર્થે અતર્ત્યાગ કહ્યો નથી એમ છે તોપણ આ જીવે અતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્ય પ્રસગની નિવૃત્તિને કઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે

નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ અને જેમ તે કાર્ય તરત પતે તેમ જાપ જપીએ છીએ જો કે એમ લાગે છે કે તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી, શિથિલ છે, માટે અત્યત વિચાર અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પ કાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે, એમ વર્ત્યા કરે છે " (૫૦૩)

શ્રીમદ્નુ ઉદાર નિષ્કારણ કરૂણાશીલ હૃદય આ અવતરણો ઉપરથી વાંચકને કે શ્રોતાને કઈક અંશે સમજાશે, તેમજ જિજ્ઞાસુ જીવને સત્પુરૂષોના સનાતન સપ્રદાયની પ્રસાદી પ્રાપ્ત કરવાની, તે માર્ગે મદદ કરે તેના મહાપુરૂષની શોધ કરી આત્મકલ્યાણ કરવાની, અનાદિ ભૂલ ટાળવાની પ્રેરણા પણ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે

કેટલીક પદ્યપ્રસાદીનાં અવતરણથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ અને સદ્ભાવ સમજાશે એમ ગણી નીચે લખ્યાં છે

"બીજા સાધન બહુ કર્યા, કરી કલ્પના આપ,
અથવા અસદ્‌ગુરૂ થકી, ઉલટો વધ્યો ઉતાપ.
પૂર્વ પુણ્યના ઉદયથી, મળ્યો સદ્‌ગુરૂયોગ,
વચન સુધા શ્રવણે જતાં થયું હૃદય ગતશોગ

ઉતાપનું કારણ અને તે ટાળવાનો ઉપાય

નિશ્ચય એથી આવીયો, ટળશે અહીં ઉતાપ
નિત્ય કર્યો સત્સંગ મે એક લક્ષથી આપ.(૧૩૮)

*

" શું કરવાથી પોતે સુખી ? શું કરવાથી પોતે દુખી ?
પોતે શું કર્યા છે આપ ? એનો માગો શીઘ્ર જવાબ
જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ્ સંતાપ, જ્ઞાન તહાં શંકા નહી સ્થાપ,
પ્રભુ ભક્તિ ત્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, પ્રભુ મેળવવા ગુરુ ભગવાન
ગુરુ ઓળખવા ઘટ વૈરાગ્ય, તે ઉપજવા પૂર્વિત ભાગ્ય
તેમ નહી તો કંઈ સત્સંગ, તેમ નહી તો કંઇ દુ ખરંગ "(૮૫)

*

આત્મજ્ઞાન

" મૂળ મારગ સાંભળો જિનનોરે,
કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ, મૂળ મારગ૦
નોય પૂજાદિની જો કામનાર, નો'ય વહાલું અંતર ભવદુ ખ મૂ૦
કરી જોજો વચનની તુલનારે, જોજો શોધિને જિન સિદ્ધાંત, મૂ૦
માત્ર કહેવું પરમારથ હેતુથીરે, કોઇ પામે મુમુક્ષુ વાત મૂ૦

× × × × ×

છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મારે, ઉપયોગી સદા અવિનાશ મૂળ૦
એમ જાણે સદ્‌ગુરૂ ઉપદેશથીરે, કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ. મૂ૦(૧૪૯)

*

"આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરૂ હોય,
બાકી કુળગુરૂકલ્પના, આત્માથી નહી જોય. ૩૪

પ્રત્યક્ષ સદ્‌ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણે પરમ ઉપકાર,
ત્રણે યોગ એકત્વથી, વર્તે આજ્ઞાધાર. ૩૫
એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમારથનો પંથ,
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત." ૩૬

*

"ગચ્છમતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્‌વ્યવહાર,
ભાન નહીં નિજરૂપનું, તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩
સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય
સદ્‌ગુરુ આજ્ઞા જિનદશા, નિમિત્ત કારણ માંય." ૧૩૪
આત્મસિદ્ધિ

*

સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી, સમજે જિનનુ રૂપ,
તો તે પામે નિજદશા, જિન છે આત્મસ્વરૂપ"
પૃ ૫૬૬

*

"જિન સોહી હૈ આતમા, અન્ય હોય સો કર્મ,
કર્મ કટે સો જિન વચન, તત્વજ્ઞાનીકો મર્મ

તત્વજ્ઞાનીનો મર્મ

વ્યવહારસે દેવ જિન, નિહચેસે હૈ આપ,
એહિ વચનસે, સમજ લે, જિન પ્રવચનકી છાપ" ૯૦

*

"પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસે, સબ આગમભેદસુ ઉર વસે,
વહ કેવલકો બીજ ગ્યાનિ કહે, નિજકો અનુભવ બતલાય દીયે. (૨૨૫)

*

સાચો માર્ગ

"મારગ સાચા મિલ ગયા છૂટ ગયે સંદેહ,
હોતા સો તો જલ ગયા, ભિન્ન કિયા નિજ દેહ"

•

(૯૧)

" પ્રથમ દેહ દષ્ટિ હતી, તેથી ભાસ્યો દેહ
હવે દષ્ટિ થઈ આત્મમાં, ગયો દેહથી નેહ."

* (૨૨૬)

" બિના નયન પાવે નહી, બિના નયનકી બાત,
સેવે સદ્દગુરૂકે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત.
બુઝી ચહત જો પ્યાસકો, હૈ બુઝનકી રીત,
પાવે નહી ગુરુગમ બિના, એહી અનાદિ સ્થિત

× × × × ×

પાયાકી એ બાત હૈ, નિજ છન્દનકો છોડ,
પિછે લાગ સત્પુરુષકે તો સબ બંધન તોડ ' (૭૧૯)

※

" અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?
અપૂર્વ અવસરની ભાવના ક્યારે થઈશુ બાહ્યાંતર નિર્ગંથ જો ?
સર્વ સબંધનુ બંધન તીક્ષ્ણ છેદીને,
વિચરશુ કવ મહત્પુરૂષને પંથજો-અપૂર્વ૦

× × × × ×

દર્શન મોહ વ્યતીત થઈ ઉપન્યો બોધ જે,
દેહ ભિન્ન કેવલ ચૈતન્યનુ જ્ઞાન જો,
તેથી પ્રક્ષીણ ચારિત્ર મોહ વિલોકિયે.
વર્તે એવુ શુદ્ધ સ્વરુપનુ ધ્યાન જો-અપૂર્વ૦

× × × × ×

બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે પણ ક્રોધ નહિ
વ દે ચક્રિ તથાપિ ન મળે માન જો
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં
લોભ નહી છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો-અપૂર્વ૦

× × × × ×

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તેજ સ્વભાવ જો,
જીવિત કે મરણે નહીં ન્યૂનાધિકતા,
ભવમોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો-અપૂર્વ૦

× × × × ×

મોહ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરી કરી,
સ્થિતિ ત્યાં જ્યાં ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન જો,
અંત સમય ત્યાં પૂર્ણ સ્વરૂપ વીતરાગ થઈ,
પ્રગટાવું નિજ કેવળજ્ઞાન નિધાન જો-અપૂર્વ૦

× × × × ×

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો,
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે?
અનુભવગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો-અપૂર્વ૦
એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
ગજા વગર ને હાલ મનોરથરૂપ જો,
તોપણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો,
પ્રભુઆજ્ઞાએ થાશું તેજ સ્વરૂપ જો-અપૂર્વ૦"(૪૫૬)

અંતિમ કાવ્ય—

ૐ

શ્રી જિન પરમાત્માને નમઃ

(દોહરા) ઇચ્છે છે જે જોગી જન, અનંત સુખ સ્વરૂપ,
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિન સ્વરૂપ ૧
આત્મસ્વભાવ અગમ્ય તે, અવલંબન આધાર,
જિનપદથી દર્શાવિયો, તેહ સ્વરૂપ પ્રકાર. ૨
જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહિ કાંઈ,
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યાં શાસ્ત્ર સુખદાઈ ૩

જિન પ્રવચન દુર્ગમ્યતા, થાકે અતિ મતિમાન,
અવલંબન શ્રી સદ્ગુરુ, સુગમ અને સુખખાણ. ૪
ઉપાસના જિન ચરણની, અતિશય ભક્તિ સહિત,
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સંયમ યોગ ઘટીત. ૫
ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ,
પ્રાપ્તિ શ્રી સદ્ગુરુ વડે, જિન દર્શન અનુયોગ. ૬
પ્રવચન સમુદ્ર બિંદુમાં, ઉલટી આવે એમ,
પૂર્વ ચૌદની લબ્ધિનું, ઉદાહરણ પણ તેમ. ૭
વિષય વિકાર સહિત જે, રહ્યા મતિના યોગ,
પરિણામની વિષમતા, તેને યોગ અયોગ ૮
મંદ વિષયને સરળતા, સહ આજ્ઞા સુવિચાર,
કરુણા કોમળતાદિ ગુણ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર, ૯
રોક્યા શબ્દાદિક વિષય, સંયમ સાધન રાગ,
જગત ઇષ્ટ નહી આત્મથી મધ્ય પાત્ર મહાભાગ્ય. ૧૦
નહી તૃષ્ણા જીવ્યા તણી, મરણયોગ નહિ ક્ષોભ,
મહાપાત્ર તે માર્ગના પરમ યોગ જિતલોભ ૧૧
આવ્યે બહુ સમ દેશમાં, છાયા જાય સમાઇ,
આવ્યે તેમ સ્વભાવમાં, મન સ્વરૂપ પણ જાઇ ૧૨
ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર,
અંતર્મુખ અવલોકતાં વિલય થતાં નહિ વાર. ૧૩

(ત્રોટક) સુખધામ અનંત સુસંત ચહી,
દિન રાત રહે તદ ધ્યાન મહિ
પર શાંતિ અનંત સુધામય જે,
પ્રણમું પદ તે વર તે જય તે ૧૪

રાજકોટ ચૈત્ર શુ ૯ ૧૯૫૭

૨૫

શ્રીમદના સ્મારકો

શ્રીમદની હયાતીમા મં ૧૯૫૬ના ભાદરવા માસમા દુષ્કાળનો અત આવ્યો અને નવો પાક થયો ત્યારે 'પરમશ્રુત પ્રભાવક મડળની યોજના સ્વહસ્તે થઈ હતી ધર્મજીવન અને તત્ત્વવિચાર ક્ષેત્રમા પણ દુષ્કાળ વર્તતો હતો તેનો અત આણવા ધર્મમૂર્તિરૂપ પોતે જીવીને દૃષ્ટાંત વડે અને અમૃત સમાન જીવત બોધથી અનેક ભવ્ય આત્માઓના ઉદ્ધારનુ નિમિત્ત બની આ દુષમ કાળનુ પૂર પાછુ વાળવા પરાક્રમ દર્શાવ્યુ હતુ 'પરમશ્રુત પ્રભાવક' મડળની યોજના પગભર કરી એક વર્ષનું બાળક થતા પહેલાં પિતાનો વિયોગ થાય તેમ તે કાર્ય અને આ ભવનો સબધ તેમણે આયુષ્યપૂર્ણ થતાં છોડી દીધો પરતુ તેમના પ્રશસક વર્ગ અને અન્ય ધર્મપ્રેમી પુરુષોના પોષણથી કલ્પવૃક્ષ સમાન એ સસ્થા દ્વારા અનેક અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકો, શ્વેતાંબર, દિગબર આદિ સર્વ સપ્રદાયના તત્ત્વવિચારકોને આ દુષમકાળ વીતાવવામા પરમ ઉપયોગી, અને અનન્ય આધાર રૂપ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં સ્વ. રેવાશકરભાઇ જગજીવનદાસના મત્રીપણા નીચે તે સસ્થાએ અનેક ઉત્તમ પુસ્તકો દ્વારા જનસમાજમાં અલભ્ય પુસ્તકોના અભ્યાસની વૃદ્ધિ કરી છે અને તેવાં પુસ્તકો પ્રગટ કરનારી સસ્થાઓ ઉત્પન્ન થવામાં પ્રેરણા રૂપ બની છે.

પ્રથમ 'પરમશ્રુત પ્રભાવક મડળ' દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલા 'શ્રીમદ્ રાજચદ્ર' પુસ્તકના સગ્રાહક સ્વ શ્રી અબાલાલભાઇએ ઘણાખરા મુમુક્ષુઓ પાસેથી શ્રીમદના પત્રો મગાવી પુસ્તકાકારમાં તેને ઉતારી શ્રીમદના સ્વહસ્તે ઘટતો ફેરફાર પણ કરાવી લીધો હતો, શ્રીમદના નાના ભાઈ સ્વ મનસુખભાઇ રવજીભાઇ તથા સ્વ મનસુખભાઇ

કિરતચંદ મહેતા આદિ વિદ્વાનમંડળની મદદથી તે પુસ્તકનું સંશોધન કાર્ય થયું હતું અને હાલ બીજી આવૃત્તિ રૂપે 'પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળ, દ્વારા તે પ્રસિદ્ધ થયું છે, તે તો ચિરકાળ સુધી શ્રીમદનો પરિચય કરાવી ધર્મભાવની વર્ષા સદા વર્ષાવનાર મેઘમાળા જેવું ઉત્તમ સ્મારક છે

શ્રી અંબાલાલભાઈ મુમુક્ષુ જનોને ઉપયોગી પુસ્તકો મંગાવી રાખી શ્રીમદની સૂચના પ્રમાણે જે પુસ્તક જેને વાંચવા યોગ્ય હોય તેને મોકલી આપતા ખરીદવાની ઇચ્છા હોય તે કિંમત આપી રાખી લેતા, નહીં તો અભ્યાસ કરી પાછુ મોકલતા આ પ્રમાણે નાના પાયા ઉપર પણ સહેજે ઉત્પન્ન થયેલી જરૂરીયાત પૂરી પાડનાર પુસ્તકાલયની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી તે સંસ્થાનું નામ 'શ્રી સુબોધ પાઠશાળા' રાખ્યું હતું ત્યાં ખંભાત અને તેની આજુબાજુના મુમુક્ષુઓ આવી સદ્ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરતા, ભક્તિ કરતા, તથા સત્સંગનો લાભ મેળવતા હાલ તે સંસ્થા તે જ મુખ્ય હેતુને અનુસરીને કામ કરી રહી છે, અને પુસ્તકાલય અને ભક્તિસ્થાન તરીકે સત્સંગના ધામરૂપ તે બની રહી છે

શ્રીમદ્ ખંભાત પાસે વડવામાં નિવૃત્તિ નિમિત્તે ઘણા વખત આવી રહેલા તે તીર્થસ્થળના સ્મરણાર્થે તથા સત્સંગ અર્થે એ એકાંત ઉત્તમ સ્થળ હોવાથી એક સુંદર મકાન તથા દેરાસરની અનુકૂળતા સહિત 'નિજાભ્યાસ મંડપ' નામ આપી સ્વ. શ્રી પોપટલાલભાઈ મહોકમચંદ અને તેમના પરિચિત શ્રીમદના પ્રશંસકોએ એક સંસ્થા સ્થાપેલી છે, તે પણ સત્સંગનું સુંદર સ્થાન છે

પાછળનાં થોડાં વર્ષોમાં શ્રીમદના પરિચયમાં આવેલા પણ સત્શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી રંગાયેલા અમદાવાદના સ્વ. પોપટલાલભાઈ 'શ્રીમદના દેહોત્સર્ગ પછી મુનિશ્રી લલ્લુજી આદિના સમાગમમાં ઘણો

વખત ચરોતરમાં નડિયાદ, ખભાત વગેરે સ્થળોમાં રહેતા તેવામાં એક કચ્છના વતની બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલા સ્થાનકવાસી સપ્રદાયમાં જૈન દીક્ષા પામેલા પણ સતની શોધમાં શ્વેતાંબરોનો, દિગબરોનો, વૈષ્ણવોનો અને અનેક વિદ્વાનોનો સમાગમ કરી રહેલા શ્રી રત્નરાજ સ્વામીએ શ્રીમદની પ્રશસા સાંભળી ત્યારે તેમને મળવા વિહાર કરી મારવાડથી ગુજરાતમાં આવ્યા પરતુ શ્રીમદના અવસાનના સમાચાર સાંભળી ખેદ પામ્યા શ્રીમદના પરિચયમાં આવેલી વ્યક્તિઓની શોધ કરતાં શ્રીમદ્ લઘુરાજ (લલ્લુજી સ્વામી) તથા સ્વ. પોપટલાલભાઈનો સમાગમ તેમને થયો અને શ્રીમદના વચનોના અભ્યાસથી તથા બન્ને ભક્તાત્માઓના પરિચયથી તે પ્રજ્ઞાવત સાધુના હૃદયને શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ તે શ્રીમદ્ લઘુરાજ સ્વામીના સગમાં ઘણો વખત રહ્યા પરતુ શ્રીમદના સ્મારક તરીકે આશ્રમ સ્થાપવાની ઈચ્છા થતાં તેમણે શ્રી સિદ્ધપુર પાસે રાજપુર ગામની નજીક 'શ્રી રાજમદિર આશ્રમ' નામ રાખી એક સસ્થા સ્થાપી કે ભક્તિ અને તત્વજ્ઞાન ચર્ચા તથા સત્સગનું તીર્થક્ષેત્ર તે સસ્થા પણ બની રહી હતી

શ્રીમદ્ લઘુરાજ સ્વામી દક્ષિણમાં ખાનદેશ, પશ્ચિમમાં કાઠિયાવાડ અને ઉત્તરમાં મારવાડ સુધી વિહાર કરી આવેલા, પરતુ મુખ્યત્વે ચરોતરમાં તે વિચરતા અને તેમના પ્રસગમાં આવેલા ગૃહસ્થ તથા ત્યાગી વર્ગની કોઈ સ્થળમાં સ્થિરતા કરવાની સૂચના તેમજ આગ્રહ છતાં, જ્યાં સુધી પગમાં શક્તિ હોય ત્યાંસુધી વિહારની પદ્ધતિ ચાલુ રાખવાની દૃઢતા તેમણે રાખેલી પરતુ ઢીચણમાં વાનું દરદ તથા હરસ વગેરે વ્યાધિઓ વધી જતાં અગાસ પાસેના સદેશર ગામમાં ઘણા ભક્તજનોનો સમૂહ ભક્તિ નિમિત્તે એકત્ર થયેલ તેમના આગ્રહથી તેમણે કોઈ ગ્રથ ના સ્મારક તરીકે અને ભક્તિધામ તરીકે પસદ થાય અને મકાન બને તો ત્યાં ઘણો વખત રહેવાનું સ્વીકાર્યું સદેશરના સ્વ જીજીભાઈ કરીને ઉદાર

ગૃહસ્થે જમીન આપી અને એક સારી રકમની ગૃહસ્થોએ ટીપ કરી એ પ્રકારે 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ' ની અગાસ સ્ટેશન પાસે સં ૧૯૭૬ ના કાર્તિક શુદ ૧૫ મે સ્થાપના થઇ

શ્રી લઘુરાજ સ્વામીનું ચોમાસા સિવાયના વખતમાં ઘણી વખત 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમે' માં રહેવાનું બનતું, અને ચૌદ ચોમાસાં આશ્રમમાં થયેલાં, તેથી ઘણા આત્માર્થી સજ્જનોને સત્સંગ ભક્તિનો લાભ કાયમ મળવાનો સંભવ જણાયાથી, ધર્મશાળા રૂપે કેટલીક ઓરડીઓ અને મકાનો બંધાવાં છે, વધતાં વધતાં એક નાનું ગોકુળિયું ગામ હોય તેવું આ આશ્રમ બની ગયું છે કાયમ સો દોઢસો માણસો રહે છે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વચનો અને તેમની પાસેથી શ્રવણ કરેલા બોધનું રહસ્ય શ્રી લઘુરાજ સ્વામીના સત્સંગે સાંભળી ઘણા ભવ્ય જીવો તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિના પુરૂષાર્થમાં પ્રવર્તે છે કોઇ માસ બે માસ કે કોઈ કાયમ રહેનારા એવા અનેક ભવ્યાત્માઓ ઉપરાંત આજુબાજુના ગામોમાંથી અનેક જિજ્ઞાસુ જીવો ત્યાં આવે છે અને સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રના પરિચયથી જીવનસાફલ્યનું નિમિત્ત પામતા રહે છે. આ આશ્રમમાં મધ્યસ્થ વાતાવરણ હોવાથી શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી, વૈષ્ણવાદિ અનેક કુળ સંપ્રદાયના પરંતુ આત્માને ઓળખવાની ભાવનાવાળા જિજ્ઞાસુ જીવો આવે છે અને રહે છે સુંદર પુસ્તકાલય અને ઉત્તમ સત્સંગ યોગ છે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની આરસપાણ તથા ધાતુની ભવ્ય પ્રતિમાઓ તથા શ્રી ૐ ની સ્થાપના પણ છે ધાર્મિક જીવનનો પરિચય કરાવે તેવું આ ઉત્તમ તીર્થ બન્યું છે ટૂંકામાં તપોવનનો નમુનો છે

સ્વ. પૂંજાભાઇ હીરાચંદની ઉદાર સખાવતથી અમદાવાદમાં મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્ઞાનભંડાર' પુરાતત્ત્વ મંદિરમાં સ્થાપવામાં આવ્યો હતો. હાલમાં પુરાતત્ત્વ મંદિર બંધ છે પણ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્ઞાનભંડાર ગુજરાત વિદ્યાપીઠ નિભાવે છે

નાર, કાવિઠા, અમદાવાદ વઢવાણ, ભાદરણ ખંભાત, બોરસદ, કલોલ, ધામણ (નવસારી પાસે), સુણાવ, વસો, સડોદરા, નરોડા, ઇડર, વવાણિયા આહોર બેંગ્લોર, વડાલી, રાજકોટ આદિ સ્થળોએ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મંદિર' રૂપે સત્સંગના ધામ છે, પણ તે તે સ્થળે રહેનાર મુમુક્ષુઓના જીવનને જ ઉપકારી હોવાથી માત્ર તેનાં નામ અહીં જણાવ્યાં છે આજુબાજુનાં સ્થળોથી આવનાર જિજ્ઞાસુ ઓની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થાય અને ધાર્મિક જીવનની જાગૃતિ પ્રાપ્ત થાય તેવાં સ્થળો ઉપર ગણાવ્યાં છે

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર લખે છે —

"હું કોઈ ગચ્છમા નથી પણ આત્મામાં છુ એ ભૂલશો નહીં" એ લક્ષ રાખીને, ઉપરના આશ્રમોના આત્માર્થી જીવો એ મહાપુરૂષે જીએ દર્શનોનો અભ્યાસ કરી જે આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય કરી પોતાનુ જીવન શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપ બનાવ્યુ હતું, તે નિષ્પક્ષ પાતી તત્ત્વનો અનુભવ કરવા પ્રયત્નશીલ છે સનાતન જૈન એવુ નામ આપવામાં આવે છે ત્યાં પણ જૈન શબ્દનો વિશાળ અર્થ સર્વના લક્ષમાં હોય છે જે મહાત્માઓ આત્મદર્શન પામ્યા છે અને આત્મ હિતમાં વિઘ્ન કરનાર કારણોને જેમણે જીતી લીધાં છે તે જિન છે, શુદ્ધ આત્મા છે અને આત્મધર્મ પ્રગટાવવા તે મહા પુરુષોના દર્શાવેલ માર્ગે ચાલે છે તે જૈન કે આત્માર્થી, મુમુક્ષુ જીવો છે તે આત્મધર્મ અનાદિ કાળથી પ્રવર્તતો આવ્યો હોવાથી મોક્ષને માર્ગે જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ પ્રવર્તતા સર્વ ભવ્ય જીવો સનાતન જૈન છે.

૨૬
અંતિમ પ્રશસ્તિ

"દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત."

"જ્યાં મતિની ગતિ નથી ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય ?" એ વાક્ય વિચારતાં સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે કે જેનું અચિંત્ય મહાત્મ્ય છે એવા મહાપુરુષોનું માપ શબ્દથી કદી થઈ શકે નહિ. સૂર્ય સામે દૃષ્ટિ કરતાં આંખ અંજાઈ જાય છે, સર્વ વસ્તુઓને જોવામાં મદદ કરનાર પરમ પ્રકાશવંત એ પદાર્થ હોવા છતાં, ત્યાં દૃષ્ટિ ટકતી નથી એટલો એનો પ્રભાવ છે, તેમ આત્મસ્વરૂપમાં લીન થયેલા અલૌકિક પુરુષોનો અકથ્ય મહિમા કહેતાં 'અપાર, અપાર, અપાર, અનંત, અનંત, અનંત' એવા શબ્દો વડે વિચક્ષણ પુરુષોએ સમાપ્તિ કરી છે

શ્રીમદે 'અપૂર્વ અવસર' માં ગાયું છે —

"જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીઠું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો,
તેહ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે ?
અનુભવ-ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો
અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?"

દેહ છતાં જેણે માન અપમાન સમાન માન્યાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ કીર્તિને કનકરૂપ માની, "અજ્ઞાની થઈને વાસ કરવાની ઇચ્છા બાંધી રાખી છે, તે એવી કે અપૂર્વ કાળે જ્ઞાન પ્રકાશતાં બાધ ન આવે" આમ જે ગુપ્ત રહેવામાં આનંદ માનતા, તે મહાપુરુષનું તેત્રીસ વર્ષનું ટૂંકું આયુષ્ય વીત્યા પછી પણ *તેત્રીસ વર્ષ

* તેતાળીસ (સં ૨૦૦૦)

થઈ ગયાં, તે મહાપુરુષની પ્રશંસા આદિ સાથે તેમને પોતાને કંઈ લેવા દેવા નથી, તેમ આ લેખકને પણ તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો લૌકિક લાભ કે સંબંધ નથી માત્ર મહાપુરુષો જગતના આધારરૂપ છે, પરમ ઉત્કૃષ્ટ સુખ પામ્યા છે, તે સુખની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોના અવલંબનભૂત છે, સર્વ સુખના દાતા છે, તે પરમ સત્ય તરફ દૃષ્ટિ કરાવવા પૂરતો જ આ પ્રયાસ છે

આત્મજ્ઞાની પુરુષોના પ્રત્યક્ષ સમાગમે માત્ર એક શબ્દથી જે જીવનપલટો થાય છે તે આવા અનેક ગ્રંથોથી પણ થવા સંભવ નથી એમ પ્રતીતિ છતાં, આટલા બધા શબ્દોની સંકલના કરવામાં એક માત્ર સત્પુરુષની ભક્તિ કરવાની ભાવના જ હેતુરૂપ છે ભક્તકવિ શ્રી માનતુંગાચાર્ય ' ભક્તામર ' માં કહે છે

" अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम
त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
यत्कोकिल किल मधौ मधुरं विरौति
तच्चाम्रचूतकलिकानिकरैकहेतु ॥ "

ભાવાર્થ--અલ્પ શ્રુત જ્ઞાન હોવા છતાં, મહાશ્રુતજ્ઞાનીઓ જેને હસી કાઢે એવી પામર દશા છતાં હે! પ્રભુ, માત્ર તારી ભક્તિ મને પરાણે વાચાળ બનાવે છે, બીજી ઋતુમાં બોલતી જણાતી નથી તે કોયલ વસંત ઋતુમાં મનોહર ટૌકા કર્યા કરે છે તેનું કારણ ખરેખર સુંદર આંબાના મોરથી તે મત્ત બની ગઈ છે એ જ છે

અંતમાં, સત કેવા હોય એવું દર્શક– ચિત્ર– રજૂ કરતી શ્રીમદ્જીના જીવનનો સંદોહ રજૂ કરતી શ્રી અમિતગતિ આચાર્યના ' સુભાષિત રત્નસંદોહ ' માંની એક ગાથા ટાંકી આ ગ્રંથ પૂર્ણ કરું છું

' चित्ताह्लादि व्यसनविमुख शोकतापापनोदि
प्रज्ञोत्पादि श्रवणसुभग न्यायमार्गानुयायि ।

तथ्यं पथ्यं व्यपगतमलं सार्थकं मुक्तबाधम्
यो निर्दोषं रचयति वचस्तं बुधा संतमाहु ॥ ४६१ ॥"

ભાવાર્થ--વ્યસન રહિત જે પુરુષ, ચિત્તને આનંદ આપનાર, શોક-સંતાપને દૂર કરનાર, પ્રજ્ઞા પ્રગટાવનાર, કર્ણપ્રિય, ન્યાય માર્ગને અનુસરનાર, સત્ય હિતકારી પ્રસાદયુક્ત અર્થગંભીર વિરોધ રહિત અને નિર્દોષ વચનોની રચના કરે છે તેને બુધ જનો સંત કહે છે

એવા સંતને આપણા અગણિત વંદન હો !

સદ્દગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ સેવાથી શુદ્ધ જ્ઞાન થશે,
અવર ઉપાસન કોટિ કરો પણ શ્રીહરિથી નહિ હેત થશે-એ રામ
નિત્ય નિરંજન અંતરજામી; રહો નિરંતર અંતરમાં,
સમતામાં રમતા રાજેશ્વર, દીઠા નહી દેશાંતરમાં,
સમય સમય તુજ ચરણ શરણની છત્ર-છાંય ઉર છાયી રહો,
નિષ્કારણ કરુણાની કથની વચન વિષે ન સમાય, અહો !

ॐ शांतिः शांतिः शांतिः